

26 JUN 1973

PSALA

ARSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA

128

Föreningen för svensk undervisningshistoria

Fack, 161 06 Bromma 6

Två studier i den svenska flickskolans historia

AV

GUNHILD KYLE

GUNNAR HERRSTRÖM

FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA

TVÅ STUDIER I DEN SVENSKA
FLICKSKOLANS HISTORIA

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
BOKSERIE GRUNDAD AV B. RUD. HALL OCH UTGIVEN AV
FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
ÄRGÅNG LII 1972
VOLYM 128 UNDER REDAKTION AV STIG G. NORDSTRÖM

*Statens råd för samhällsforskning har lämnat
ekonomiskt bidrag till tryckningen av denna volym.*

Två studier i den svenska flickskolans historia

GUNHILD KYLE
GUNNAR HERRSTRÖM

STOCKHOLM 1972

Svensk flickskola under 1800-talet

GUNHILD KYLE

© Föreningen för svensk undervisningshistoria
ISBN 91-85130-01-X

Linoprint (Malmö, tel 040-3300)

Innehåll

I Inledning

	Sid.
1 Forskningsläge	15
2 Frågeställningar och material	16

II Europeisk bakgrund

1 Bildningsbegreppet och uppfostringsteorierna	20
2 Skolorna	23
3 Pedagogiken	24

III Bildningsdiskussionen i Sverige som bakgrund till flickskoleväsensens utveckling

1 Läroverken	27
2 Folkskolan	28
3 Utvecklingen i Sverige efter folkskolebeslutet	32

IV Kvinnans sociala och ekonomiska förhållanden i Sverige under 1800-talet

1 Demografisk bakgrund	34
2 Kvinnorna på arbetsmarknaden	35
3 Reformerna och kvinnoideologierna	35

V De första svenska högre flickskolorna

1 Undervisningen för flickor till 1800-talets mitt	37
2 De första högre flickskolorna grundas	40
3 Skolgrundarna och undervisningsmålen	40
4 Skolformens utveckling	48

VI Flickskolornas elevrekrytering

1 Frågeställningar	50
2 Material och metod	51
2.1. Allmänt om materialet	51

2.2.	Göteborgsmaterialet	52
2.3.	Stockholmsmaterialet	53
2.4.	Metod för klassificeringen	54
3.	Elevantalet vid flickskolorna	55
4.	Orsaker till flickskoleväsendets tillväxt	60
5.	Elevkårens sociala sammansättning	63
5.1.	Göteborg	63
5.1.1.	Yrkesfördelningen bland flickskoleelevernas fäder i Göteborg	63
5.1.2.	Elevkårens sammansättning vid de särskilda skolorna	65
5.1.3.	Faktorer som påverkade elevsammansättningen	68
5.2.	Stockholm	74
5.2.1.	Yrkesfördelningen bland flickskoleelevernas fäder i Stockholm	74
5.3.	Flickskolornas elevrekrytering och samhället	76

VII Diskussionerna om flickskoleundervisningens målsättning

1.	Frågeställningar	78
2.	Material och metod	79
3.	Flickskolekommittén 1866	81
3.1.	Bildningsbegreppet	81
3.2.	Den kvinnliga egenarten	82
3.3.	Kvinnans traditionella uppgifter	82
3.4.	Kvinnans nya uppgifter	83
3.5.	Sociala synpunkter	83
3.6.	Pedagogiska synpunkter	83
3.7.	Kommitténs förslag	84
3.8.	Bildningen, kvinnan och samhället	86
4.	Flickskolekommittén 1885	88
4.1.	Bildningsbegreppet	90
4.2.	Den kvinnliga egenarten	90
4.3.	Kvinnans traditionella uppgifter	91
4.4.	Kvinnans nya uppgifter	91
4.5.	Sociala synpunkter	92
4.6.	Pedagogiska synpunkter	93
4.7.	Kommitténs förslag	93
4.8.	Bildningen, kvinnan och samhället	95
5.	Statens normalskola 1875 och 1885	97
5.1.	Konfliktens bakgrund	97
5.2.	SN:s krav	97
5.3.	Direktionens svar	98
5.4.	Den dubbla målsättningen	98
5.5.	Kompromissen	99
6.	Flickskolemötena	102
6.1.	De allmänna mötena	103
6.1.1.	Bildningsbegreppet	105
6.1.2.	Den kvinnliga egenarten	107

6.1.3.	Hem och familj eller studier och yrke	111
6.1.4.	Sociala synpunkter	114
6.1.5.	Pedagogiska synpunkter	117
6.1.6.	Mötesbesluten och diskussionslinjerna	118
6.2.	Ämnessektionerna	123
6.2.1.	Kristendom	124
6.2.2.	Modersmålet	127
6.2.3.	Moderna främmande språk	133
6.2.4.	Historia	136
6.2.5.	Geografi	139
6.2.6.	Naturvetenskapliga ämnen	140
6.2.7.	Matematik	143
6.2.8.	Övningsämnen	145
6.2.9.	Kvinnobildningen i ämnesdebatterna	148

VIII Undervisningen vid flickskolorna

1.	Problemställningar och material	150
2.	Allmänna bestämmelser för läroverk och flickskolor	151
3.	Timplanerna	152
3.1.	Timplanerna vid SN och de allmänna läroverken 1886	152
3.2.	Flickskolornas timplaner 1886	156
3.2.1.	Frågeställningar och material	156
3.2.2.	Flickskolornas årskurser 1886	156
3.2.3.	Timantalet i teoretiska ämnen 1886	157
3.3.	Utvecklingen 1886—1900	159
3.3.1.	Frågeställning och material	159
3.3.2.	Flickskolornas årskurser 1900	160
3.3.3.	Timantalet i teoretiska ämnen 1900	161
3.4.	SN, flickskolorna och läroverken vårterminen 1900	161
4.	Skolböckerna	163
4.1.	Frågeställningar och material	163
4.2.	Speciella och gemensamma skolböcker	164
4.3.	Skolboksfrekvensen	165
4.3.1.	Läroböckerna	168
4.3.2.	Vitter litteratur	168
4.3.2.1.	Modersmålet	168
4.3.2.2.	De främmande språken	170
5.	Undervisningen vid flickskolorna och kvinnans emancipation	176

IX Statsmakterna och flickskolorna. Förslag, debatter och beslut i riksdagen 1844—1904

1.	Material och frågeställningar	179
2.	Tiden 1844—1874	182
2.1.	Bakgrund	182
2.2.	Förslagen om statliga flickskolor	183

2.3.	Debattanalys	185
2.3.1.	Undervisningssituationen	185
2.3.2.	Kvinnoideologin	186
2.3.3.	Kvinnans uppgifter i samhället	187
2.3.4.	Sociala synpunkter	189
2.3.5.	Statsfinansiella synpunkter	191
3.	Tiden 1874—1904	192
3.1.	Bakgrund	192
3.2.	Förslagen om stöd till privata flickskolor	193
3.3.	Debattanalys	195
3.3.1.	Undervisningssituationen	195
3.3.2.	Kvinnoideologin	196
3.3.3.	Kvinnans uppgifter i samhället	197
3.3.4.	Sociala synpunkter	197
3.3.5.	Statsfinansiella synpunkter	198
4.	Riksdagen och samundervisningen	199
4.1.	Bakgrund	199
4.2.	Förslagen om samundervisning	202
4.3.	Debattanalys	203
4.3.1.	Undervisningssituationen	203
4.3.2.	Kvinnoideologin	204
4.3.3.	Kvinnans uppgifter i samhället	207
4.3.4.	Sociala synpunkter	208
4.3.5.	Statsfinansiella synpunkter	208
5.	Förslagsställarna	209
6.	Riksdagen och kvinnobildningen	212

X Sammanfattning och analys av resultaten

1.	Sammanfattning	214
2.	Bildningens sociala roll	217
3.	Den farliga bildningen	221

Tabeller och bilagor	229
-----------------------------------	-----

Källor och litteratur	273
------------------------------------	-----

A Tabeller i texten

1	De första högre flickskolorna i Sverige	41
2	Material rörande flickskolorna i Göteborg till år 1900	52
3	Material rörande flickskolorna i Stockholm till år 1900	53
4	Elevantalet vt 1886 vid de högre flickskolorna (124) och de allmänna läroverken (95).	56

5	Elevantalet ht 1900 vid de statsunderstödda flick- och samskolorna (102) och de allmänna läroverken (79).	57
6	Antalet läroverkspojkar och flickskoleflickor vt 1886 och ht 1900. Absoluta tal och % av den totala befolkningen i motsvarande åldersgrupper	58
7	Flickor i åldersgruppen 10-12 år inskrivna vid flickskolorna i Göteborg 1870, 1880, 1890 och 1900. Absoluta tal och % av hela åldersgruppen i staden	58
8	Nyinskrivna elever vid flickskolorna i Göteborg 1861—1900	59
9	Nyinskrivna elever 1861—1900, fördelade efter fädernas yrken, vid Fruntimmersföreningens flickskola, Kjellbergsska flickskolan, Majornas flickskola, Nya elementarläroverket för flickor, Sigrid Rudebecks flickskola och Privata läroverket för flickor. Absoluta tal och procentuell fördelning	63
10	Nyinskrivna pojkar vid de allmänna läroverken i Göteborg 1871—1880 och 1891—1900, fördelade efter fädernas yrken. Absoluta tal och procentuell fördelning	64
11	De sociala kategorierna fördelade på flickskolorna i Göteborg 1861—1900. Procentuella tal	67
12	Fördelningen av de sociala kategorierna inom de särskilda flickskolorna i Göteborg 1861—1900. Procentuella tal	67
13	Terminsavgifter vid flickskolorna i Göteborg 1870—1900	70
14	Frielever vid Majornas flickskola och Nya elementar 1866—1900, fördelade efter fädernas yrken	72
15	Nyinskrivna elever 1861—1900, fördelade efter fädernas yrken, vid Brummerska skolan, Detthovska skolan, Franska skolan, Statens normalskola och Ählinska skolan. Absoluta tal och procentuell fördelning	74
16	De sociala kategorierna fördelade på fem flickskolor i Stockholm 1861—1900. Procentuell fördelning	75
17	Fördelningen av de sociala kategorierna inom varje skola 1861—1900. Procentuella tal.	75
18	Antal veckotimmar i teoretiska ämnen i den högre flickskolan och lycealavdelningen enligt 1866 års flickskolekommittés förslag, samt i de allmänna läroverken	84
19	Antal veckotimmar i teoretiska ämnen i den 7-åriga flickskolan och den 2-åriga fortsättningskursen enligt förslag av 1885 års flickskolekommitté samt för det allmänna läroverkets reallinje	94
20	Förslag till timplaner i teoretiska ämnen för Statens normalskola 1875, 1877 och 1885	100
21	Totala antalet talare och debattinlägg i de allmänna debatterna samt talare och debattinlägg i ovan rubricerade debatter vid flickskolemötena 1879—1901	104
22	Frekvens av hänvisningar till kvinnans verksamhet efter slutad skolgång under flickskolemötena 1879—1901	112

23	Antal talare i ämnessektionernas debatter under flickskolemötena 1879—1901	124
24	Antal veckotimmar i teoretiska ämnen vid de allmänna läroverken enligt 1878 års läroverksstadga och Statens normalskola enligt 1885 års undervisningsplan	153
25	De särskilda ämnenas andel i % av undervisningstiden i teoretiska ämnen i de allmänna läroverken enl. 1878 års läroverksstadga och i Statens normalskola enligt 1885 års undervisningsplan	155
26	Klassantalet vid 124 flickskolor vt 1886	156
27	Antal årskurser vid 80 flickskolor 1886 och vid samma skolor (78) 1900	160
28	Antal vtr i teoretiska ämnen vt 1900 vid de allmänna läroverken, SN och 77 högre flickskolor	162
29	Böcker vid 71 flickskolor läsåret 1889—90, fördelade i för flickskolorna speciella och med läroverken gemensamma	166
30	Frekvens av läroböcker använda enbart vid läroverk, enbart vid flickskolor och vid båda skolformerna. Absoluta tal och i % av det totala antalet böcker i ämnet vid resp. skolform	167
31	Förslagsställare i frågan om flickornas undervisning vid riksdagarna 1844—1904, fördelade efter yrken	210
32	Av samhället organiserad kostnadsfri undervisning	219

B. Tabellbilagor

I	Folkmängden i Sverige 1800—1900	229
II	Kvinnor över 15 år, fördelade efter civilstånd. Stockholm. 1805—1900	229
III	Kvinnor över 15 år, fördelade efter civilstånd. Landsortsstäderna. 1805—1900	229
IV	Kvinnor över 15 år, fördelade efter civilstånd. Landsbygden. 1805—1900	230
V	Kvinnor i vissa yrken 1870—1900	230
VI	Initiativtagarna och de första styrelseledamöterna vid Nya elementar 1866 och Majornas flickskola 1867	231
VII	Antal veckotimmar i teoretiska ämnen vid SN och 119 flickskolor vt 1886	233
VII	A Antal avvikelser i vtr i kommittétabellen från uppgifter i redogörelserna för 39 flickskolor vt 1886	234
VIII	Antal veckotimmar i teoretiska ämnen vid SN vt 1886 och vt 1900 samt vid 79 flickskolor vt 1886 och samma skolor (77) vt 1900 ..	235
IX	Antal boktitlar vid de allmänna läroverken och 71 flickskolor läsåret 1889—1890	238

C. Övriga bilagor

I	Yrkesgruppering	241
---	-----------------------	-----

II	Översikt av den vittra litteraturen i främmande språk vid de allmänna läroverken och 71 flickskolor läsåret 1889—1890	247
III	Riksdagen och flickundervisningen. Förslag och beslut 1844—1904	253
IV	Argument i propositioner, motioner och utskottsutlåtanden om flickskolorna 1844—1904	260
V	Argument i propositioner, motioner och utskottsutlåtanden om samundervisningen 1885—1904	269

I. Inledning

1. Forskningsläge

Den kvinnohistoriska forskningen i Sverige har hittills främst behandlat motiven för och verkningarna av de beslut, som under 1800-talet förändrade kvinnans position i ekonomiskt, juridiskt och politiskt avseende. Därvid har också kvinnornas undervisningssituation berörts. Det har konstaterats att flickornas uppfostran var dåligt tillgodosedd, även om den efterhand förbättrades genom att högre flickskolor grundades. Inom pedagogisk forskning har undervisningens anpassning till förändrade bildningsmål och striderna kring skolornas organisation analyserats. Huvudsakligen har det gällt folkskolan och de allmänna läroverken. För flickskolornas del har denna forskning knappast nått utöver det deskriptiva stadiet.¹

Härutöver behandlas flickskolornas undervisning som delproblem i historiska avhandlingar av Eva Åsbrink, *Genom portar* 1962, och Gunnar Richardson, *Kulturkamp och klasskamp* 1963. Åsbrink undersöker prästeståndets inställning till olika kvinnofrågor och påvisar sambandet mellan religion och kvinnoideologi. Richardsons fram-

¹ Ebba Heckscher utgav *Några drag i den svenska flickskolans historia* år 1914. Hon redogör där för ett stort antal flickskolors verksamhet, med huvudvikten lagd på grundarnas personliga insatser. Källmaterialet utgörs huvudsakligen av en enkät bland de högre flick- och samskolorna, men boken bygger också på muntliga uppgifter. I skolbetänkandet 1922 redogör Axel Åström utförligt för frågans riksdagsbehandling. Rudolf Fåhræus har i *Högre lärarinneseminariets historia*, 1943, berört flickskolornas verksamhet. Alice Quensels *Svensk flickskola*, 1942, är ett debattinlägg i diskussionen om flickskolornas framtid. Den innehåller också en historisk tillbakablick.

ställning är koncentrerad till 1880-talet. Han anser att sociala hänsyn bestämde den officiella synen på undervisningen. I flickskolorna ser han tecken på en begynnande emancipation men ingen medveten strävan att reellt förändra kvinnans samhällsställning.

Frågan om högre undervisning för flickor har således hittills knappast varit mer än ett sidospår i den vetenskapliga litteraturen rörande undervisningsväsendet och kvinnans emancipation.

2. Frågeställningar och material

Nutidens samhälle karakteriseras ibland som ett utbildningssamhälle. Samma uttryck kan med fog användas om 1800-talets. En mäktig bildningsvåg rullade då över Europa och Amerika och drog med sig samhällsgrupper, som dittills varit utestängda från all undervisning. Samtidigt undergick själva bildningsbegreppet en förvandling. Sambandet mellan förändringarna på undervisningsområdet och samhällsstrukturens omvandling har betonats i forskningen.¹

I Sverige markeras denna utveckling främst av folkskolebeslutet 1842, som erkände samhällets skyldighet att ge elementär undervisning åt alla medborgare, kvinnorna inbegripna. Ungefär samtidigt började flickskoleväsendets expansion. Därigenom fick kvinnorna, som var utestängda från läroverken, sina egna högre skolor.

Allt detta innebar inte bara, att tidigare eftersatta folkgrupper drogs in i skolororganisationen. Det medförde också att vissa dittills teoretiska problemställningar plötsligt krävde en praktisk lösning. Borde folkskolan bara ge ett minimum av kunskaper eller en bred allmänbildning? Skulle alla barn ges en gemensam grundutbildning? Skulle flickorna i folkskolan bli helt likställda med pojkarna? Skulle flickskolorna ge samma undervisning som läroverken? Skulle flickskolorna göras avgiftsfria liksom folkskola och läroverk? Skulle flickskolan i sin målsättning ta hänsyn till arbetsmarknadens krav, till detta att en rad spärrar mot kvinnans yrkesverksamhet på såväl

den offentliga som den privata sidan raserades under 1800-talets senare hälft?

Det är givet, att svaren på dessa frågor måste påverkas av den syn beslutsfattarna hade på skolväsendets nykomlingar, på de breda lagren, "folket" om man så vill, och på kvinnorna. Tilldelades dessa ungefär samma egenskaper som de dittills gynnade i skolsystemet, då var systemets utbyggnad i huvudsak en ekonomisk fråga. Så man däremot i kvinnan och "folket" bärare av specifika egenskaper med specifika samhällsuppgifter som följd, tillfördes skolpolitiken komplikationer av tidigare okänt slag. Den måste då arbeta med en serie föreställningar rörande bildningsinnehållets anpassning till elevens kön, sociala hemvist och kommande samhällsuppgifter. Fixerandet av dessa föreställningar blir ett viktigt led i varje bredare analys av den svenska skolpolitiken under 1800-talet. Givetvis kommer i denna avhandling kvinnosynen i förgrunden, men det är uppenbart att synen på "folket" också måste beaktas. I den kvinnliga eleven ur folkdjupet möttes ju de båda begreppen med sina eventuella världsladdningar.

Mot bakgrunden av detta resonemang kommer undersökningen att koncentreras kring fyra huvudfrågor:

1. Vilka samhällsgrupper stödde flickskolorna genom att sätta sina döttrar i dem?
2. Vilken var flickskolorna målsättning?
3. Hur förhöll sig den undervisning som faktiskt meddelades till målteorierna?
4. Vilken hållning intog statsmakterna till flickskolan?

Resultatens giltighet är givetvis beroende av materialets karaktär. Detta kommer att behandlas mer ingående vid varje avsnitt. Här ges endast en kort översikt av de olika materialtyper som använts.

Framställningen av de första flickskolornas tillkomst, elevernas antal och sociala härkomst baseras på arkivalier från skolorna. Styrelse- och direktionsprotokoll upplyser om de tidigaste skolgrundarnas intentioner. Inskrivningsmatriklar med kataloger och redogörelser som komplement ger grunden för den sociala undersökningen.

Huvudmaterialet för målsättningsdebatten utgörs av protokollen från flickskolemötena, sju till antalet, från 1879 till 1901. Där återges dels de gemensamma diskussionerna, som berörde allmänna problem, dels ämnessektionernas diskussioner, som behandlade metodus-

¹ Bröms, Fridtjuv Bergs pedagogik, Holmberg, Medelklassen och proletariatet, Richardson, Kulturkamp och klasskamp, Svenska folkskolans historia, Thunander, Fattigskola — medborgarskola, Warne, Läroverksstriden i vårt land under 1840-talet och Striden om de s. k. småläroverken, Wiberg, Carl Ulric Broocman, Sjöstrand, Pedagogikens historia och Pedagogiska problem i historisk belysning.

ka frågor för varje ämne. Rapporterna från folkskollärarnas och läroverkslärnarnas möten har dragits in till jämförelse och belysning. Andra bidrag till målsättningsdebatten har lämnats av skriftväxlingar mellan kollegiet för Statens normalskola och dess direktion åren 1875 och 1885. Normalskolan intog en särställning som enda statliga flickskola, vars kursplan fastställdes av Kungl. Maj:t, varför dess vägledande principer kan anses särskilt betydelsefulla. Dessutom har utförliga motiveringar för flickskolornas målsättning lämnats av två flickskolekommittéer, tillsatta på riksdagens begäran 1866 och 1885.

Källmaterialet för undersökningen av undervisningen vid flickskolorna består av bevarade timplaner och läroboksförteckningar från ett antal flickskolor. Sådana uppgifter brukade lämnas årligen i redogörelserna för verksamheten under läsåret.

Protokollen från debatterna i stånd och kamrar, propositioner, motioner och utskottsutlåtanden ligger till grund för undersökningen av flickundervisningens behandling i riksdagen.

Om materialet kan generellt sägas att det blir mer svårtolkat ju närmare man kommer arbetet ute i skolorna — tyvärr. Pedagogernas princippresonemang lämnar visserligen ett rikhaltigt idéhistoriskt stoff, men det säger mycket litet om skolans vardag. Där tillåter materialet ingen fullständig verklighetsbeskrivning. Man får begränsa sig till försiktiga tolkningar utifrån vad som blivit bevarat.

Det svenska skolväsendets utveckling skedde självfallet inte i en sluten värld. Debatt och reformer på utbildningens område hämtade impulser och mönster utifrån, från mer avancerade länder. Pedagogikhistoriska huvudlinjer från 1700-talets mitt till 1900-talets början kommer därför att tecknas i ett inledande kapitel. Därvid kommer särskilt de olika riktningarnas syn på folkbildning resp. kvinnobildning att beaktas. Avsikten är nämligen — vilket i någon mån framgått av frågeavsnitten ovan (s. 17) — att undvika att se flickskoleproblematiken som en isolerad företeelse. Tvärtom eftersträvas en integrering med skolpolitiken i övrigt genom korta parallellskildringar och jämförelser med läroverk och folkskola. Av detta skäl ges en snabbskiss av det svenska skolväsendets — exklusive flickskolans — utveckling under ifrågavarande 150 år med styrning mot de problem, som är relevanta för frågekatalogen.

Som ovan antytts är det rimligt att anta ett samband mellan flick-

skolans utveckling och kvinnornas försörjningssituation under 1800-talets senare hälft. En undersökning av demografiska tendenser och arbetsmarknadens möjligheter med avseende på kvinnorna hör därför till de obligatoriska uppgifterna.

II. Europeisk bakgrund

1. Bildningsbegreppet och uppfostringsteorierna

De starkt ståndsbundna bildningstyper som av tradition existerat sida vid sida i samhället, en lärd för prästerna, en hövisk eller salongsmässig för aristokratin, en yrkesinriktad för borgarna och praktiskt taget ingen alls utom kristendomsundervisning för folket, började under 1700-talet kritiseras och anses mogna för en revidering. De hade medfört en bildningssegregation som skapade klyftor mellan samhällsklasserna. Det nya idealet var en medborgerlig bildning, som skulle verka sammanhållande genom att vara gemensam för stora grupper av medborgare, hur stora berodde på uppfattningen om vilka individer som skulle räknas som medborgare. Den ideologiska grunden fanns framför allt i upplysningsrationalismen, den pietistiska rörelsen och fysiokratismen.

Den franska upplysningsrörelsen gav bildningsbegreppet dess starka positiva laddning. Det var då fråga om en sekulariserad bildning, frigjord från kyrkans hämmande inflytande, med en vetenskapligt avantgardistisk karaktär. Utbudet av lättillgängligt lärostoff ökade. En intensiv samhällsdebatt var ett viktigt inslag. Framstegs- och evolutionsidéerna, tron på mänsklighetens obegränsade möjligheter, gav upplysningsfilosofin en optimistisk grundton.¹ Den rousseauanska civilisationströttheten var, med sin utgångspunkt i människans ursprungligt goda natur, i grunden också optimistisk. Ökade kunskaper skulle befria människorna från politiskt tyranni, religiösa fördomar och fattigdom och lyfta dem till en högre sedlig nivå.

Men med all sin tro på kunskapens omskapande makt nöjde sig

¹ Jfr Butterfield, *The origins of modern science*, kap XII, Ideas of progress and ideas of evolution. Förf. anser att den naturvetenskapliga forskningens framsteg under 1600-talet var den reella grunden för utvecklingsoptimismen.

upplysningsfilosoferna i allmänhet med att vända sig till de kretsar, där läskunnighet och ekonomiska resurser gav individerna möjlighet att tillägna sig deras läror. Som regel drog de dock ingen gräns mellan män och kvinnor i dessa samhällsklasser, även om det fanns nyanser i deras kvinnosyn.¹

Pietismens mål var att skapa fromma människor, praktiskt verk-samma ute i världen. Uppfostran var därför vida mer än blotta kunskapsmeddelandet. Den omfattade en karaktärsdaning och viljeträning, som endast ansågs möjlig i skolans sociala värld. Det främsta syftet, att leda människan till Gud, skulle nås genom en starkt känslöbetonad religionsundervisning. Genom praktisk inriktning skulle skolan förbereda eleverna för arbetslivet.²

Denna uppfostran var en angelägenhet för alla församlingsmedlemmar. Var och en måste sträva efter inre och yttre fromhet (Seelen- und Weltfrömmigkeit). Även de fattigaste skulle fostras till fromma och dugliga människor.³ För kvinnorna gällde samma villkor. Särskilt inom de herrnhutiska församlingarna hade kvinnorna en för sin tid unik ställning. De var sjuksköterskor och missionärer, de fick leda andakter och tidvis t. o. m. utöva prästämbetet.⁴

Också inom fysiokratismen fanns krav på folkundervisning ehuru med andra utgångspunkter än pietismens. Först genom undervisning i naturens och samhällslivets lagar kunde individen bli en nyttig medborgare i samhället. Det räckte inte med ett tunt bildat skikt

¹ Om den ökade intellektuella aktiviteten se Abensour, *La femme et le féminisme avant la révolution*, s. 79, 155, 316 ff o 461. Beträffande synen på kvinnan se Sjöstrand, *Pedagogiska problem i historisk belysning*, s. 79.

² Elzer, *Bildungsgeschichte alt Kulturgeschichte*, s. 180 ff. "Der Mensch ist Arbeitswesen, das in der sozialen Berufswelt, unter dem Gesetz des Leistungsethos stehend, etwas erreichen kann. — — — Im äusseren Erfolg bestetigt sich die innere Gottesgnade." (s. 186.)

³ Elzer, *Bildungsgeschichte als Kulturgeschichte*, s. 180 ff o 185 f.

⁴ Westman-Berg, *Systrarna i Brödräfsamlingen*, s. 141 ff, 147 o 150. Självständigheten gällde dock endast den ogifta kvinnan, i äktenskapet var mannen hennes "huvud" (s. 148). När rörelsens grundare, Zinzendorf, avled, reglerades församlingsarbetet så att kvinnorna avstod från bestämmanderätt inom församlingarna och endast behöll praktiska uppgifter (s. 150).

År 1855 var 296 bröder och systrar verksamma i missionsarbete. Hur många av dem som var kvinnor kan inte fastställas. Som regel var missionärerna gifta, och hustrurna ombesörjde själavården för kvinnorna. Se Schröder, *Der Graf Zinzendorf und Hernhut*, s. 285.

inom befolkningen eftersom statens bästa berodde på allas insatser. Kunskaperna måste nå hela folket. Fysiokraterna hade därför en statligt organiserad folkundervisning på sitt program.¹

Med sina skilda utgångspunkter och delvis skilda huvudsyften företer de ovan skisserade rörelsernas uppfostringsprogram vissa gemensamma drag. Där finns övertygelsen om bildningens nytta för individen, moraliskt och praktiskt, och för samhället. Bildningsbegreppet har vidgats: från en lärd teoretisk inriktning till en nytto-betonad, med sikte på medborgarens uppgifter i samhället. Denna bildningstyp bör inte vara något exklusivt för fåtalet utan skall vara tillgängligt för ett bredare skikt. Kvinnorna skall inte vara uteslagna.

I den det sena 1700-talets nationella strömning, som brukar kallas civismen, var en sådan medborgerlig uppfostran en nödvändig komponent. Den gode medborgaren var en upplyst, dygdig, idog och patriotisk person. Han fanns i alla samhällsklasser, där hans insatser bidrog till det allmänna bästa.² Nationella kriser skapade högkonjunktur för idén om medborgaruppfostran. Vid tillfällen då nationens krafter måste samlas sågs en gemensam uppfostran av alla medborgare som ett verksamt medel att skapa gemensamma värderingar och överbrygga inre motsättningar. Inte minst när det gällde att hålla samman de nya folkarméerna såg man i denna nya typ av uppfostran ett verksamt ferment.³

¹ Svenska folkskolans historia 1, s. 444 f o 447 f. Richner, Le Mercier de la Rivière, s. 178 ff.

² Hedin, Nationella uppfostringssträvanden kring 1809, s. 104 o 106.

³ Condorcets förslag (jfr nedan s. 23 hade detta syfte. I Tyskland pläderade Fichte i Tal till tyska nationen för en gemensam, nationell uppfostran för att rädda tyskheten. Den fick inte begränsas till de bildade (gebildet genannte Stände) utan omfatta alla med målet "die Deutschen zu einer Gesamtheit bilden". Folkskolan blev det naturliga mediet härför. De för den pietistiska undervisningen typiska emotionella dragen kunde föras över till det nationella planet, så mycket mer som det redan fanns strömningar inom pietismen, som satte likhetstecken mellan en god kristen och en god patriot. Jfr Elzer, Bildungsgeschichte als Kulturgeschichte, s. 291, Hedin, Nationella uppfostringssträvanden kring 1809, s. 115 o Pinson, Pietism as a factor in the rise of German nationalism, s. 133 f.

I Amerika blev Thomas Jefferson redan på 1770-talet förespråkare för idén om gemensam undervisning. Folkbildning var ett livsvillkor för den fria republikens fortsatta existens. Beck, A social history of education, s. 84 ff.

Dessa nya bildnings- och undervisningsidéer åstadkom ingen plötslig revolution inom de existerande skolsystemen. Men på lång sikt verkade de underminerande på det gamla lärdomsidealet.

2. Skolorna

De franska upplysningsfilosoferna var teoretiker, som inte prövade sina idéer i konkreta undervisningsförsök. Åtskilliga av dem skisserade dock planer för nya undervisningssystem av vilka det mest kända, som också nådde längst mot förverkligande, var Condorcets förslag 1792. I detta krävdes en statlig, kostnadsfri, sekulariserad, nationellt inriktad undervisning. Skolans övre stadier byggde direkt på de lägre. Alla skulle från början ha gemensam undervisning för att efterhand söka sig till direkt yrkesförberedande anstalter.¹

Pietisterna omsatte från början sina uppfostringsidéer i skolverksamhet. Francke grundade en fattigskola, praktiska och lärda borgarskolor, en lärarutbildningsanstalt, en skola för adlig ungdom och en högre flickskola.²

Den herrnhutiska fraktionen inom pietismen hade en vidsträckt skolverksamhet, bl. a. var den känd för sina utmärkta flickskolor.³

De pietistiska skolenheterna var inte samordnade till ett integrerat system av den typ Condorcet planerat. Varje skola var avsedd för ett socialt sett homogent klientel. För en religiös rörelse med primärsyftet att fostra individerna till fromma kristna måste samhällsaspekterna komma i andra hand.⁴

¹ Sjöstrand, Pedagogikens historia, 1, s. 165 ff.

² Sjöstrand, a a, s. 148 ff.

³ Lexikon der Pädagogik III, s. 492. (art. Zinzendorf, W. Lustenberger.) I första hand var skolorna givetvis avsedda för församlingsmedlemmarna, men de besöktes också av många andra. Brödräfsamlingens arkiv i Göteborg innehåller åtskilliga redogörelser, s k "levnadslopp", av kvinnliga medlemmar som berättar om flickeanstalterna i England, Tyskland och Amerika. Evangeliska Brödräfsamlingen, Vol. 7, 8 o 22 (GLA).

I Herrnhut fanns ett flickinternat för icke-medlemmar och till Christiansfeld i Danmark skickade många svenska familjer sina barn. Schröder, Der Graf Zinzendorf und Herrnhut, s. 257. Høy, Christiansfeld, s. 62.

⁴ Det pietistiska intresset för "the common man" betydde inte att rörelsen verkade för demokrati eller ens social utjämning, även om klasskillnaderna kunde utsuddas i det vardagliga umgänget mellan bröderna och systrarna i församlingen. Som individer inför Gud hade människorna lika värde, men som samhällsmedlemmar var de inordnade i en social rangskala. Jfr Pinson, Pietism as a factor in the rise of German nationalism, s. 190.

Påverkad av upplysningens och pietismens idéer blev Basedow grundare av den s. k. filantropiska pedagogiken. Han började sin verksamhet under slutet av 1760-talet och öppnade Filantropinum, "skola för människovänlighet och goda kunskaper", 1774 i Dessau. Skolan var i första hand avsedd för elever ur de högre samhällsklasserna. Basedow hade inget större intresse för folkundervisning. I sin organisationsplan för ett statligt skolväsen krävde han dock folkskolor, men de skulle inte integreras med borgarskolorna och den högre undervisningen. Flickornas skolor skulle vara skilda från pojkarnas och omfatta lägre kurser.¹ Hans efterföljare, Campe och Salzmann, arbetade enligt hans principer. Större intresse för folkundervisningen hade Rochow, samtida till Basedow.² För Pestalozzi var folkets undervisning huvudsaken, men han arbetade också i en skola för medelklassens söner och upprättade en högre flickskola.³

I England spelade metodismen en roll som i viss mån motsvarade den pietistiska rörelsen i Tyskland. Den tidiga industrialismen och den snabba urbaniseringen medförde svåra sociala problem. I synnerhet var barnarbetet i fabrikerna ödeläggande för uppfostran. Metodisterna upprättade skolor med undervisning på söndagarna för att ge arbetarbarnen elementär undervisning.⁴ Vid sitt bomullsspinneri i New Lanark öppnade Samuel Owen en skola och tog därmed initiativ till industriskolorna i England.⁵

De nya bildningsidéerna fick således en mångfald praktiska uttryck i mängder av nya skoltyper. Övertygade om betydelsen av uppfostran för individen och samhället vände sig pionjärerna till de dittills förbisedda barnen, till både pojkar och flickor i de lägsta samhällsskikten och i viss mån även till flickorna inom borgarklassen. Idéerna om en för alla samhällsklasser gemensam undervisning stannade dock på papperet.

3. Pedagogiken

Det nya bildningsidealet och de nya skolformerna med deras nya elevkategorier krävde också en omorientering inom pedagogiken.

Abstrakt teoretiska undervisningsformer passade dåligt för elever med praktiska mål för ögonen och för massundervisning av stora folkgrupper. Det visar sig också att mycket inom metodiken var gemensamt för de pedagogiska rörelserna som ovan presenterats.¹

Huvudinslag var anpassning till elevernas stadium, inriktning på realia och fostran i vid mening

En undervisning som var anpassad till eleverna, barnen, måste vara konkret och förankrad i barnens egen erfarenhetsvärld. Man måste börja med det näraliggande och därefter vidga kunskapssfären. Åskådlighet blev ett honnörsbegrepp. Härav påverkades ämnesmetodiken. Hembygdens natur och historia blev en utgångspunkt, husdjuren och nyttoväxterna i omgivningen en annan. Bilder i klassrummen och läroböckerna var ett medel att konkretisera det avlägsna och främmande.

Inriktningen på realia fick betydelse framför allt för språkundervisningen. Grammatiken sköts åt sidan och litteraturläsningen med tyngdpunkt lagd på innehållet blev mer betonad.

Lika stor betydelse som själva kunskapsmeddelandet hade de fostrande inslagen. Både pietisterna och Rousseau ville väcka barnens känsla för religionen eller naturen. De förras religionsundervisning blev därför starkt känslomässig. De dogmatiska inslagen fick mindre betydelse. En känslösam, allmänt religiös inriktning kännetecknade också Rousseaus och filantropisternas undervisning.

Vid sidan av denna av religiösa, nationella och nyttobetonade krav dikterade pedagogik men samtidigt påverkad av samma faktorer som bestämde dennas gestaltning, framträdde den nyhumanistiska pedagogiken. Som namnet visar var den en företeelse inom den klassistiska kulturströmningen under 1700-talet. Den gällde framför allt läroverksundervisningen, d. v. s. den var en reformrörelse inom det existerande skolväsendet. Tyngdpunkten låg på idén om den klassiska bildningens fostrande betydelse. I antikens värld fanns de höga idealen. För att de skulle bli levande måste undervisningen förmedla litteraturens innehåll och inte stelna i dött grammatikplugg. Samtidigt framhövdes dock det grammatiska studiets betydelse för det

¹ Sjöstrand, Pedagogikens historia, 1, s. 168 ff.

² Sjöstrand, a a, s. 180 f.

³ Sjöstrand, a a, s. 277 ff.

⁴ Sjöstrand, a a, s. 197.

⁵ Barth, Geschichte der Erziehung, s. 564.

¹ Framställningen bygger på Sjöstrand, Pedagogikens historia I, s. 150 (Francke), 160 ff (Rousseau), 164 ff (Condorcet och encyklopedisterna), 171 ff o 176 (Basedow och filantropisterna), 181 (Rochow) 185 ff (nyhumanismen).

logiska tänkandet. Även matematiken värderades högt av samma orsak. Den formella bildningen ansågs alltså viktig, medan man också inom denna rörelse i högre grad än tidigare ville tillgodose nyttighetskravet genom att lägga större vikt vid realia och moderna språk. Nyhumanismen utvecklades i konservativ riktning mot en viss stel formalism, som småningom accentuerade dess motsatsställning till framför allt den filantropiska pedagogiken, i fortsättningen kallad reformpedagogiken.¹

All pedagogisk nyorientering, teoretisk eller praktisk, under förra delen av 1800-talet anknöt till endera av de två riktningarna, antingen nyhumanism eller reformpedagogik, d. v. s. de metoder som introducerats av pietister och filantropister.

Förespråkarna för den reala bildningen och reformpedagogiken fick stöd av den begynnande psykologiska forskningen under första hälften av 1800-talet.² Det var dock först under 1890-talet som deras idéer fick verklig genomslagskraft inom läroverksundervisningen.³

En radikal brytning med den idealism som bar upp såväl reformpedagogiken som nyhumanismen och en omvärdering i fråga om ämnesshierakin inträdde med Herbert Spencers verk *On education*, 1861. Hans strängt utilistiska principer motiverades av det industrialiserade samhällets behov av tekniskt, ekonomiskt och socialt skolade människor. De humanistiska ämnena, särskilt språken, placerade han längst ner på ämnesskalan. Metodiskt byggde han på Rousseau och filantropisterna.⁴

Det bildningsbegrepp som utformats teoretiskt från 1700-talets mitt arbetade sig sakta och under starkt motstånd fram mot praktiskt förverkligande under 1800-talets lopp, med stöd av samhällsutvecklingen och den pedagogisk-psykologiska forskningen. Bildningsmonopolet för männen inom de högre klasserna bröts då folkskoleväsendet byggdes ut och högre flickskolor upprättades.⁵

III. Bildningsdiskussionen i Sverige som bakgrund till flickskoleväsendets utveckling

De stora idéströmningarna nådde också Sverige.¹ Bildningsbegreppets nya innehåll och bildningens spridning till nya befolkningsskikt blev ett framträdande tema i den pedagogiska diskussionen.

Vad som i denna sades om flickornas undervisning kommer att behandlas längre fram (kap V). Här skall blott anges att flickskoledebatten i hög grad kom att präglas av reformpedagogiska tankegångar. I stället kommer i detta avsnitt bildningsdebatten rörande läroverken och framför allt folkskolan att skildras. Folkskolan var ju — tillsammans med flickskolan — en politisk och pedagogisk nyhet.

1. Läroverken

I läroverksdiskussionerna blev bildningsinnehållet en fråga om ämnesvärderingar och metoder. Av reformpedagogerna framfördes krav på större utrymme för naturvetenskapliga ämnen och moderna språk samt en friare undervisning, med personlighetsdaning som mål.² An-

¹ Rörande upplysningens och fysiokratismens tankegods i den svenska ekonomiska och kulturella debatten från 1700-talets mitt se Qvist, *Kvinnofrågan i Sverige*, s. 49 ff o 59 f. Om herrhutismen se nedan s. 40.

² Sjöstrand, *Pedagogikens historia* 3:1, s. 107 (A. Thunberg, J. C. Höjer 1780-talet), s. 113 (Kölmark 1793 o 1794), s. 117 (A. G. Silfverstolpe 1802), s. 118 (J. Lindblom 1805), 3:2, s. 57 (Axel Fryxell 1812), s. 71 (Anders Fryxell 1823), s. 73 (L. M. Enberg 1823), s. 73 f (Lefrén 1824), s. 88 (Agardh 1828), s. 110 (Geijer 1838—39), s. 111 (C. J. L. Almqvist 1839), s. 130 (J. A. Hazelius 1840-talet), s. 131 f (E. Fries 1843).

¹ Sjöstrand, *Pedagogiska grundproblem i historisk belysning*, s. 82 f.

² Sjöstrand, *Pedagogikens historia* 1, s. 247.

³ Sjöstrand, a a, s. 260 f, 265 o 270.

⁴ Sjöstrand, a a, s. 252 ff.

⁵ Sjöstrand, a a, s. 285 ff, 202 f o 266 f.

hängarna av nyhumanismen slog i stället vakt om de klassiska språken och matematiken, d. v. s. en formell, mer intellektualistisk bildning.¹ Läroverkspakatet 1848 var visserligen något påverkat av reformpedagogiken men huvudsakligen märkt av nyhumanistiska principer.²

2. Folkskolan

Enligt 1686 års kyrkolag ålåg det präst och klockare att sörja för folkbildningen, vilken framför allt var avsedd att trygga den evangeliska renlärigheten.³ I många församlingar upprättades ett slags ambulatoriskt skolväsen med en särskilt anställd lärare, som dock mestadels saknade utbildning för sitt yrke.⁴

Från 1700-talets slut var reformisterna eniga om att detta folkbildningsmål var helt otillräckligt. En bredare bildning var nödvändig både för personlighetsdanningen och för nationens välbefinnande. Praktiska nedslag av denna opinion var ett stort antal fattigfriskolor som öppnades av enskilda personer och filantropiska sällskap. Utom kristendom och läsning stod också skrivning, räkning och handarbete ofta på schemat. Både pojkar och flickor hade tillträde till sådana skolor.⁵ De upprättades för arbetarklassens barn, vilket ibland utsades direkt i statuter eller donationshandlingar.⁶

¹ Sjöstrand, *Pedagogikens historia* 3:1, s. 115 (N. v. Rosenstein 1796), 3:2, s. 57 (Geijer 1810—11. G. ändrade ståndpunkt även i undervisningsfrågan i samband med sin politiska åsiktsförändring), s. 91 (Järta 1828), s. 96 f (Grubbe 1828), s. 114 (G. W. Gumaelius 1831 o K. O. Ramström 1833), s. 115 (P. G. Boivie 1833), s. 116 (C. F. Lutteman 1832 o B. Wadström 1839), s. 130 f (F. F. Carlsson 1840-talet).

² Sjöstrand, *Pedagogikens historia* 3:2, s. 146 f.

³ Sjöstrand, *Pedagogikens historia*, 3:1, s. 257.

⁴ Som lärare brukade uttjänata soldater eller läskunniga kvinnor anställas. Landquist, *Pedagogikens historia*, s. 259 f, Jfr *Magasin för föräldrar och lärare* II h 2, s. 41.

⁵ Wiberg, *Till skolslöjdens förhistoria*, s. 118 ff, 127 ff o 247 ff. Författaren har gjort en noggrann inventering av dessa skolor, som gick under olika beteckningar: barnhem, garnisonsskolor, läs- och arbetsskolor, församlingsskolor, läro- och arbetsinrättningar, slöjdskolor. Sällskapet för växelundervisningens befrämjande upprättade bl a en "normalskola" i Stockholm 1830 och Sällskapet Pro Fide et Christianismo grundade ett antal s k kateketskolor.

⁶ Berg, *St. Clara församlings skola*, s. 14. Nilsson, *Pro Fide et Christianismo*, s. 35.

Men hur talrika dessa skolor än var utgjorde de ingen riktig lösning på folkundervisningsfrågan. Folkskolans organisation, dess omfattning och förhållande till läroverken blev därför ett viktigt diskussionsämne, där två huvudlinjer kan urskiljas, en separat folkskola och en folkskola integrerad i det allmänna undervisningssystemet, en "enhetsskola".

Med en separat folkskola accepterade man en klassbunden bildning. Folkskolan skulle vara för "folket", för arbetarnas och böndernas barn, ge dem den bildning de behövde för att klara de praktiska uppgifter, som väntade dem i deras samhällsställning. Undervisningen skulle inte leda fram mot läroverken, utan vara artskild från högre studier. Folkets bildning förutsattes vara en annan än medelklassens och de högre ståndens.¹

Enhetsskolan innebär i sin mest radikala form en obligatorisk, gemensam, grundläggande undervisning för alla, pojkar och flickor. Termen kan också användas om en skolform vilken inte betraktas som obligatorisk, men som är ett förstadium till högre undervisning och därigenom tillåter en direkt övergång till läroverk. Båda formerna förutsätter en uppfattning av samhället som en dynamisk organisation, där individens egna förutsättningar inte hans klasstillhörighet bestämmer hans möjligheter.

Medborgarfostran till känsla av gemenskap och kärlek till det gemensamma fosterlandet är grundprinciper i den tidiga enhetsskoletanken. De sociala konsekvenserna blir ståndscirkulation och klassutjämning.

Enhetsskoleidéen började ta form redan under 1730- och 40-talen. 1751 framlade J. F. Kryger en fullt utbildad organisationsplan. Bland hans mer kända meningsfränder under 1800-talets förra hälft kan nämnas Broocman, Fryxell och Agardh.²

När 1840-talet ingick fanns i ledande pedagogiska kretsar en teoretisk utvecklad folkbildningsideologi, där utbredning av en ganska omfattande medborgerlig bildning till alla samhällslager var ett

¹ Sjöstrand, *Pedagogikens historia* 3:1, s. 97, 103, 106, 111, 112, 117, 122, 3:2, s. 54, 78, 109, 112, 121.

² Sjöstrand, *Pedagogikens historia* 3:1, s. 73, 78, 79 f, 83, 84, 92 f, 99 f, 109, 110, 114, 123. 3:2, s. 55, 72, 73, 89, 107.

framträdande inslag. Verkningarna av folkundervisningen ansågs ligga på personliga och samhälleliga plan: människans sedliga lyftning och praktiska duglighet, nationens enhet och ekonomiska framåtskridande. Men insikten om undervisningens betydelse sträckte sig också utanför dessa kretsar, vilket framgår av exempelvis fattigvårdskommitténs två betänkanden 1839.

Betänkandena tog upp pauperismproblemet i hela dess vidd. De är starkt präglade av det psykologiska klimatet. Man uppfattade arbetslösheten och fattigdomen som en latent fara och kände hotet från proletariet.¹ Man inventerade tänkbara möjligheter att avhjälpa missförhållandena. Beträffande större näringsfrihet som ett sådant medel var kommitterade inte eniga, även om flera ledamöter var positiva.² Däremot rådde ingen tvekan om betydelsen av en förbättrad folkundervisning.³ Men man tvekade beträffande bildningens innehåll och omfattning. Å ena sidan måste den vara tillräckligt hög för att undanröja fattigdomens orsaker, å andra sidan fick den inte leda till "överuppföstran" av arbetarklassen, vilket kunde förleda denna till högre sociala aspirationer.⁴

Bildningsvärderingen konfronterades alltså med sociala hänsyn som verkade begränsande. I folkskolestadgans utformning förverkligades kompromisstanken.

Folkskolan blev inte en obligatorisk bottenkola. Den som så önskade kunde alltså ge sina barn undervisning i privat skola eller i hemmet av anställda informatorer eller guvernanter. Sådan undervisning kunde endast bekostas av de bemedlade i samhället. Folkskolan gjordes inte heller enhetlig. Den försågs med två kursalternativ. Normalkursen skulle gälla i princip, men för de klenast begåvade och för de fattigaste fanns minimikursen med lägre kunskapskrav. Denna kunde också generellt tillämpas för flickorna. Enligt stadgan

avgjorde varje skolstyrelse vilka kurser som skulle läsas.¹ Härigenom påverkades elevens undervisning av könstillhörighet och ekonomiska förhållanden. Läroverket byggde inte på folkskolan utan dess lägsta klasser var parallella med den senares. Föräldrar med studieambitioner för sina barn satte dem därför i läroverket så snart som möjligt.

Beslutet kan tolkas politiskt vilket Thunander gjort i Fattigskola — medborgarskola. Han ser det som de besuttna böndernas seger över de jordlösa grupperna på landsbygden.² Holmberg har i sin analys av riksdagen 1840-42 sett folkskolebeslutet som ett led i en tidig klasskamp. Han drar slutsatsen att "antitesen medelklass-proletariat var den motsättning som helt betingade lösningen av de samhälleliga och ekonomiska frågorna."³ Det är emellertid också möjligt att infoga det i ett idéhistoriskt sammanhang. Beslutet illustrerar nämligen det dilemma som uppstod genom de mindre önskvärda biverkningar som en allmän högre bildning ansågs medföra. Det fanns ett socialt sprängstoff i de nya idéerna, riktat såväl mot den kyrkliga som den världsliga hierarkien. Både i upplysningens och pietismens idéer låg också fröet till en ny uppfattning om kvinnornas samhällsroll. Dessa faktorer kunde hota det bestående samhället och familjestrukturen.

Folkskolebeslutet fick karaktär av spärr mot detta hot och medförde en bildningsdiskriminering, som dels fungerade socialt mot de fattiga, dels efter könsgården mot kvinnorna.⁴ Den totala organisa-

¹ Bet. ang. fattigvården i riket, s. 152. Jfr Qvist, Kvinnofrågan i Sverige, s. 156 o Holmberg, Medelklassen och proletariet, s. 207.

² Qvist, Kvinnofrågan i Sverige, s. 271.

³ Bet. ang. fattigvården i riket, s. 56 o 111.

⁴ Bet. ang. fattigvården i riket, s. 37, 109, 116 o 118. Bet. ang. fattigvården i Stockholms stad, s. 37 o 220. Jfr nedan s. 223 f.

¹ 1882 års förnyade folkskolestadga innehöll samma bestämmelser beträffande flickorna (§ 13:3) och de fattiga (§ 48). Paragraferna kvarstod oförändrade 1897. Se ÅSU 13, s. 21, 32, 45 o 64. Sistnämnda stadga gav flickorna möjlighet att få undervisning i huslig ekonomi. (s 44).

Bestämmelsen om mindre kursomfång för de fattiga upphävdes 1936. Se Thunander Fattigskola — medborgarskola, s. 259.

Thunander anser att den stadgeenliga möjligheten att ge flickorna mindre mått av undervisning inte sällan utnyttjades. A. a., s. 235 o 243. Jfr Sjöstrand, Pedagogiska problem i historisk belysning, s. 162.

² Thunander, Fattigskola — medborgarskola, s. 78, 80 o 241.

³ Holmberg, Medelklassen och proletariet, s. 241.

⁴ Det bör påpekas att frågan om könsdifferentierad undervisning i folkskolan upptog en relativt liten del av den stora riksdagsdebatten 1840—42. Problemet berördes av 22 talare. Av dessa ansåg 3 att flickor och pojkar borde ha lika omfattande undervisning. Av de övriga 19 anförde 10 argument som hänvisade till kvinnans uppgifter i samhället (jfr kategori C bil. V s. 269), 8 lade sociala synpunkter (kat. D) och 1 ideologiska skäl (kat. B). Jfr nedan s. 225 not 1.

tionen av utbildningsväsendet visar samma drag. Bristen på sociala stödåtgärder för de mindre bemedlade pojkarna försvårade i hög grad deras utbildning. Frånvaron av samhälleligt ordnad högre undervisning för kvinnorna hade samma effekt. Någon genomgripande förändring i dessa förhållanden inträdde inte under 1800-talet.

3. Utvecklingen i Sverige efter folkskolebeslutet

De liberala idéernas växande styrka under andra hälften av 1800-talet fick synbara politiska följder i civilrättsliga och ekonomiska reformer. Väckelse- och nykterhetsrörelserna fångade in människorna i stora skaror. Dessa rörelser starka bildningsintresse, det ökade välståndet och det liberala kravet på individens frihet gav ett förändrat materiellt och ideologiskt underlag för utvecklingen på skolans område.

De sociala synpunkterna blev alltmer framträdande hos reformförespråkarna, t. ex. Rudenschöld, Siljeström, S. A. Hedlund och Anders Berg.¹ Mot slutet av seklet framträdde Fridtjuv Berg som fick stort inflytande över utvecklingen inom folkskolan. Hans praktiska mål var att undanröja diskrimineringen och anknyta folkskolan direkt till läroverken samt öppna dessa för flickorna.² Ett praktiskt resultat uppnåddes 1894, då kunskapsmättet från folkskolans tredje klass fastställdes som inträdeskrav till läroverket.³ Från samhällets sida gavs dock inget direkt ekonomiskt stöd till fattiga studerande och läroverken förblev gosskolor.

Även hela bildningstypen inom läroverken angreps både av ovan nämnda reformpedagoger och i än högre grad av F. T. Borg och Adolf Hedin.⁴ En förändring i reformpedagogisk anda var att latinet 1878 uppsköts till läroverkets fjärde klass.⁵ Man kan dock konstatera att reformpedagogiken förblev en oppositionsrörelse inom läroverken.

Den ledande reformpedagogen från 1880-talets början var lärarinnan Anna Sandström, som grundat en flickskola i Stockholm. Hennes bok *Realism i undervisningen*, 1882, var ett helt undervisningsprogram. Det var skolans uppgift att ge nyttig kunskap. De främmande

språken borde därför ha mindre utrymme på schemat. Undervisningen måste vara konkret och åskådlig. Orienteringsämnena borde integreras med varandra. I modersmålet och språken skulle det talade ordet vara grundvalen och litteraturen läsas främst med tanke på innehållet. Därför avvisade hon läseböckerna, som bara gav brottstycken av litterära verk. Grammatiken skulle läsas endast som stöd för denna undervisning. I motsats till Spencer satte Anna Sandström stort värde på studiet av historia. Det borde vara centralt i skolan framför allt på grund av sin fostrande betydelse.¹ Åtskilliga av hennes idéer liknade dem som Spencer framförde. Anna Sandström hade dock enligt egen uppgift inte blivit bekant med hans verk förrän 1883, d. v. s. året efter det hon publicerat sin bok.² Överensstämmelsen är på intet sätt förvånande. Det var i själva verket till stor del gamla reformpedagogiska metoder båda författarna tagit upp och gett ny utformning.

Anna Sandström var uteslutande pedagog. Hon tog inte som tidigare nämnda reformpedagoger aktiv del i den politiska kampen för en ny skolorganisation. Man kan knappast säga att hon heller deltog i emancipationsrörelsen annat än som ledare för en flickskola och ett lärarinneseminarium. Hon samarbetade dock med ledande personligheter i båda lägren. Hon stödde t. ex. Fridtjuv Berg i hans krav på enhetsskola och värvade honom samtidigt som bidragsgivare till sin tidskrift, *Verdandi*.³ Ellen Key var anställd som lärarinna vid hennes skola, och hon ställde sig till en början sympatisk till dennas idéer. En brytning mellan dem inträdde dock sedan Ellen Key närmare utvecklat sin kvinnoaksteori.⁴

I undervisningsdiskussionen under senare delen av 1800-talet blev sociala synpunkter mer framträdande. De påverkade kritiken av det parallella skolsystemet, med folkskola och läroverk som artskilda skolformer. Den reformpedagogiska kritiken riktades mot den exklusiva undervisning, som de högre skolorna, läroverk såväl som flickskolor gav, och syftade därmed till att minska klyftan mellan dessa och folkskolan.

¹ Sandström, *Realism i undervisningen*, s. 24 f o 26 ff. *Verdandi* 1883, s. 76 ff. Jfr Grauers, Anna Sandström, s. 103 ff.

² Grauers, a a, s. 219.

³ Grauers, a a, s. 211, 254, 351, 394 o 421.

⁴ Grauers, a a, s. 159, 367 f, 372, 378 ff.

¹ Sjöstrand, *Pedagogikens historia* 3:2, s. 170, 202, 203 f.

² Sjöstrand, a a, s. 227 f.

³ Sjöstrand, a a, s. 306 ff.

⁴ Sjöstrand, a a, s. 223 f o 226.

⁵ Sjöstrand, a a, s. 306 ff.

IV. Kvinnans sociala och ekonomiska förhållanden i Sverige under 1800-talet

1. Demografisk bakgrund

Den demografiska utvecklingen i Europa under 1800-talet är präglad av en mycket kraftig folkökning.¹ Kulmen nåddes vid något växlande tidpunkter i olika länder. I Sverige började denna folkökning omkring 1815. Till sekelskiftet 1900 hade befolkningen växt till dubbel storlek. (Tab. I, s. 229). Man kan nästan tala om en befolknings-explosion. För vissa kategorier medförde detta starkt försämrade förhållanden. Det var underklassen och kvinnorna som drabbades hårdast.

Eftersom folkökningen skedde snabbare än antalet arbetstillfällen ökade, blev följden en växande och iögonenfallande nöd bland dem som redan tidigare levt nära existensminimum. Den jordlösa underklassen växte och städerna drog till sig de arbetslösa så att ett arbetarproletariat började uppstå. Dessa förhållanden skapade stora sociala problem.²

För kvinnornas del förorsakade redan det siffermässiga kvinnoöverskottet problem. Det var ett rent matematiskt skäl till att ett stort antal kvinnor måste förbli ogifta. Därtill kom att den sjunkande giftermålsfrekvensen med bottenläge 1850 ökade detta antal. I tabellerna II, III och IV (s. 229 f) visas resultaten av detta. En stor procent av kvinnorna var ensamstående och andelen var större i städerna och störst i Stockholm.

2. Kvinnorna på arbetsmarknaden

Liksom de fattiga sökte sig också kvinnorna till städerna för att få sin utkomst där. I själva verket hade kvinnorna ändå mindre möjlighet att få arbete än männen, eftersom alltmer av vad som tidigare framställts i hemmen började tillverkas fabriksmässigt.¹ För kvinnornas del nådde också försörjningssvårigheterna högre upp i samhällslagren än fallet var för männen. Även medelklassen kvinnoöverskott hade tidigare kunnat få sysselsättning i hemmen, men med mindre arbetskrävande hushåll blev dessa möjligheter färre för dem.²

I bil. 3 s. 253 ff har reformlagstiftningen för kvinnor inordnats kronologiskt och parallellt med utvecklingen i flickskolefrågan. Det bör påpekas att reformerna avsåg den ogifta kvinnan, d. v. s. henne som inte hade sin försörjning tryggad genom äktenskapet. De var avsedda att avhjälpa de värsta missförhållandena.³ Genom näringslagstiftningen 1846 och 1864 bereddes hon tillträde till arbetsområden på den privata sektorn av arbetsmarknaden. Myndighetsförklaringen 1858 gav henne möjlighet att utnyttja sina ekonomiska tillgångar i privat företagsamhet. Vissa högre utbildningsanstalter öppnades för henne, samtidigt som hon fick tillstånd att bekläda lägre offentliga tjänster. I tabell V s. 230 kan effekten av reformerna studeras. Antalet kvinnor, som sökte utkomst utanför hemmet inom yrkeskategorier som tidigare varit männen förbehållna, växte stadigt.

3. Reformerna och kvinnoideologierna

Reformlagstiftningen och kvinnornas inträde i yrkeslivet ackompanjerades av en ytterst livlig debatt angående det lämpliga eller olämpliga i dessa företeelser. Mellan ytterlighetsriktningarna, å ena sidan att det var Guds och naturens ordning att kvinnan skulle verka i hemmet och mannen ute i samhället, å andra sidan att kvinnan i alla avseenden borde jämföras med mannen och ha samma möjligheter, fanns ett otal schatteringar.⁴ De kan emellertid någorlunda inordnas i två huvudströmningar, olikhets- och likhetsteorierna.⁵

¹ Qvist, Kvinnofrågan i Sverige, s. 269.

² Qvist, Kvinnofrågan i Sverige, s. 156.

³ Qvist, Fredrika Bremer och kvinnans emancipation, s. 18 f o 20.

⁴ Boëthius, Strindberg och kvinnofrågan, s. 18 ff. Förf. analyserar i inledningskapitlet diskussionen om reformerna och kvinnorna under tiden 1865 till 1884.

⁵ Jfr Qvist, Kvinnofrågan i Sverige, s 17 f o 20 f.

¹ Montgomery, Industrialismens genombrott i Sverige, s. 9.

² Montgomery, Industrialismens genombrott i Sverige, s. 54 f o 61 ff.

Inom olikhetsteorien är könen olika läggning ett axiom.. Men det kan leda till olika slutsatser. Enligt en religiös-romantisk tolkning innebär olikheten en värdering av könen, som ger kvinnan en underordnad plats i hemmet och stänger henne ute från verksamhet i samhällslivet. Paulus och Rousseau har gett vägande bidrag till denna kvinnoanalys. Tolkat i liberal anda leder olikhetsaxiomet till andra slutsatser. Den kvinnliga läggningen är inget hinder för kvinnan att delta i samhällslivet. Tvärtom. Liksom hon är ett komplement till mannen i hemmet, kan hon också vara det utanför hemmet, i yrkeslivet och politiken. Hennes speciella egenskaper kan bli en tillgång i samhället.

Enligt likhetsteorien saknas könsbundna psykiska skillnader mellan män och kvinnor. Kvinnan bör därför som individ och medborgare ha samma rättigheter som mannen. Med stor konsekvens framfördes dessa åsikter av J. S. Mill, vars bok *Kvinnans underordnade ställning*, översatt 1869, försåg anhängarna till denna teori med argument.¹

¹ Boethius, Strindberg och kvinnofrågan, s. 26.

V. De första svenska högre flickskolorna

1. Undervisningen för flickor till 1800-talets mitt

Möjligheterna att få högre undervisning var mycket begränsade för flickor fram till sekelskiftet och även under de första årtiondena av 1800-talet. Läsundervisningen gavs i hemmet särskilt av modern.¹ Kunskaper utöver de elementära kunde ges av sönernas informator eller av en guvernant, anställd för döttrarna. Dessutom fanns i städerna ett stort antal "pensioner" eller "mamsellskolor" för borgerskapets döttrar.²

Källmaterialet för dessa typer av helt oreglerad undervisning är mycket bristfälligt. Säkert måste kunskaper och bildningsmål ha varierat avsevärt. Många tecken tyder på att ett försvarligt antal kvinnor både inom borgerliga och högreståndskretsar skaffade sig goda kunskaper och betraktades som högt bildade. De litterära salongerna och den mängd speciella kvinnotidskrifter som uppstod under 1700-talets senare hälft vittnar om detta.³ Memoarlitteraturen ger interiörer från guvernantundervisningen i hemmet.⁴ Men den huvudsakliga kunskapen om flickundervisningens innehåll och metoder har förmedlats framför allt av feminister och reformpedagoger, som från slutet av 1700-talet till 1800-talets mitt riktade skarp kritik mot kvinnobildningen inom de högre klasserna. Det är föga

¹ Svärmeriet för hemundervisningen, "moderskolan", enligt Comenius och Pestalozzis principer var länge levande. Se Wiberg, Erik Gustaf Geijers studiegång, s. 319 o 324. Jfr nedan s. 99.

² Heckscher, Några drag i den svenska flickskolans historia, s. 1 f o 8 f. Sjöstrand, Pedagogikens historia, 3:1, s. 205 f o 3:2, s. 187.

³ Qvist, Kvinnofrågan i Sverige, s. 49.

⁴ Sjöstrand, Pedagogikens historia 3:1, s. 208 f.

varierande synpunkter man möter hos dessa författare. De ansåg att undervisningen var själlös och ytlig, att den odlade talanger och ledde till salongsbildning. Konversationsfranska, finare handarbeten och pianospelning var viktiga ingredienser. Undervisningen hade inget bestämt mål, eftersom man egentligen inte visste vad kvinnor borde lära sig. Kunskaperna meddelades planlöst och utan metod, eftersom ingen lärarutbildning och inga kompetenskrav fanns för kvinnliga lärare. Ofta var det ett oblikt öde som tvingade en kvinna att tjäna sitt bröd genom undervisning, och kom hon ur en bildad miljö ansågs det vara kompetens nog.¹ Kritiken bottnade i upplysningens utilism och bildningsoptimism: undervisningen skulle vara praktiskt nyttig och lyfta kvinnan till en högre sedlig nivå.

Missnöjet med dessa undervisningsförhållanden och idéerna om kvinnans andliga möjligheter skapade det ideologiska klimat, där de nya flickskolorna kunde organiseras.

Flera av företrädarna för den moderna bildningen intresserade sig också för bättre flickundervisning.² Från 1790-talet framförde A. Modéer, Thorild och C. J. L. Almqvist mycket radikala idéer om kvinnans ställning i samhället och hennes rätt till absolut jämställdhet med männen även i fråga om undervisning.³ C. F. Viereck och C. U. Broocman, vilka gjorde studieresor till Tyskland, där de bl. a. besökte Pestalozzi, har båda spelat en viss roll i svensk flickskolehistoria.⁴ I tidskriften *Magasin för föräldrar och lärare*, som

Broocman gav ut 1810—1812, återkom han vid upprepade tillfällen till flickundervisningen.¹ 1830 utgav M. F. Ihre skriften *Flickskolor*, där han dels påtalade samhällets skyldighet att ta sig an flickornas undervisning, dels skisserade en fullständig organisationsplan för flickskolorna. Denna skrift återopades 1850, då den förelåg i nytryck, i en motion om flickskolor, väckt i prästeståndet.² Anders Fryxell, en av de mest energiska förespråkarna för reformpedagogiken och social utjämning i undervisningen, var bland initiativtagarna till Wallinska flickskolan i Stockholm.³ Tillsammans med honom och J. O. Wallin, som gav skolan dess namn, var också A. von Hartmannsdorff engagerad i folk- och flickundervisningen. Denne som politiskt var utpräglat konservativ och föremål för våldsamma angrepp från liberalerna var en varm anhängare av reformpedagogiska idéer. Han studerade moderna skolor i Tyskland, uppehöll kontakt med Broocman och verkade som ledamot av direktionen för Nya elementar, ett reformpedagogiskt läroverk i Stockholm, för reformpedagogiken.⁴

Den typ av flickskolor man önskade kom att bli utomordentliga som experimentfält för reformpedagogiken. "Lärda" ämnen som klassiska språk och avancerad matematik skulle flickorna inte studera. Deras undervisning skulle vara praktisk, allmänbildande och

¹ Heckscher, *Några drag i den svenska flickskolans historia*, s. 9. Om franskans dominans se Rückerschöld, *Hushålls-Cateches*, s. 7, *Törneblad*, *Ideal till en sann och äkta Qvinnobildning*, s. 8, Fryxell, *Försök att närmare bestämma frågorna om undervisningsverkens reform*, s. 43 f. Om lärar-kompetens se *Magasin för föräldrar och lärare* II, h. 2, s. 37, Ihre, *Flickskolor*, s. 47. Allmänt om metodiska brister se *Öfversigt 1836*, s. 3 f. Lagergrens motion 1844 Ad I, s. 363, Bolander, *Modern i hemmet*, s. 71, *Törneblad*, a a, s. 71 f. ÅSU vol 53, s. 69.

² Sjöstrand, *Pedagogikens historia*, 3:1, s. 98. Jfr *Den Välmenande Patrioten* 1751, s. 53 ff. Artikeln innehåller ett utkast till statligt undervisningsverk omfattande såväl pojkar som flickor. Se även *Den förnuftige Fritänkaren* 1771, s. 388.

³ *Skrifter af Sällskapet för Medborgerlige Kunskaper* I, s. 38 f o 44 f., III, s. 3 ff, Thorild, *Man-Könetts Öwärdiga Herrawälde på Jorden*, s. 6 f.

⁴ Sjöstrand, *Pedagogikens historia* 3:1, s. 123. Till Broocmans nära vänner från studietiden hörde J. O. Wallin. Dennes undervisningsidéer, som de framfördes 1837, är i stort sett desamma som Broocmans i seklets början. Se Wiberg, *Carl Ulric Broocman*, s. 6, 39 o 261. Jfr nedan s. 45 not 1.

¹ *Magasin för föräldrar och lärare* I, s. 76, 182, 188 o II H 2, s. 18 f. I art. Huru bör en framtida grundlig förbättring af hela vårt läroverk förberedas ställdes frågan om inte staten också borde ansvara för flickornas undervisning. I *Nyheter rörande Läroverket* berättas om Pestalozzis flickpension i Yverdon. Från Berlin meddelas att en utbildningsanstalt för lärarinnor planeras. I Tysklands nyaste pedagogiska litteratur ägnas en avdelning åt flickundervisningen.

² Ihre, *Flickskolor*. Några ord om statens fördel och pligt att inrätta och underhålla sådana. Prosten Söderberg, som väckte motionen 1850, nämner visserligen inte titeln på den bok som inspirerat honom, men direkta överensstämmelser i motionstexten och Ihres organisationsförslag ställer utom tvekan att just denna bok åsyftades. Jfr Ihre, *Flickskolor* 1850 års upplaga, s. 50 och motionen 1850. Pr II s. 24.

³ Jfr Wennäs, *Striden om latinväldet*, s. 27. Som lärare tillämpade han själv reformpedagogiska metoder både inom folkundervisning och högre undervisning. Se Nilson, *Samfundet Pro Fide et Christianismo*, s. 43 o Fryxell, *Försök att närmare bestämma frågorna om undervisningsverkens reform*, s. 17 f o 22.

⁴ Wijkmark, *Från Nya Elementarskolans ungdomstid*, s. 87 ff o 92 f.

uppfostrande med moderna språk och modersmål som centrala teoretiska ämnen.¹

2. De första högre flickskolorna grundas

Redan innan frågan om flickornas undervisning debatterades i riksdagen, vilket skedde på allvar under folkskoledebatten 1840 och 1844 när Lagergrens motion om en statlig flickskola behandlades, hade högre flickskolor grundats i landet. De var fem till antalet och kan betraktas som prototyper för senare tillkomna skolor. Tabell 1 s. 41 presenteras vissa basfakta om dem.

Grundarperioden sträcker sig över femtio år och sammanfaller med den period, då kvinnofrågorna debatterades ur alla aspekter: kvinnans egenskaper, hennes samhällsliga uppgifter, hennes uppfostran. Behovet av skolor för flickorna, en mer praktiskt användbar undervisning och eventuellt yrkesarbete var aktuella frågor i denna debatt.² Skolgrundarnas motiv och intentioner skall ses i detta sammanhang.

3. Skolgrundarna och undervisningsmålen

Då den herrnhutiska församlingen i Göteborg grundade sin skola, överförde den till Sverige de uppfostringsprinciper, som utvecklats inom den pietistiska rörelsen.³ Flickornas undervisning var lika viktig som gossarnas och den ägde rum i särskilda skolor med bestämda kurser och under ledning av utbildade lärarinnor.

Skolans mål var att ge barnen en "Christelig uppfostran". Enligt pietistiskt språkbruk var detta mer än en tidstypisk fras, vilket åtskilliga uttalanden från skolans sida visar. Ofta betonades att dess främsta syfte var att föra barnen till Jesus Kristus.⁴ Man önskade också föräldrarnas stöd i strävan att avhålla barnen från världsliga

Tabell 1. De första högre flickskolorna i Sverige

Skola	Societets- skolan för döttrar	Askersunds flickskola	Fruentim- mersfören.	Wallinska skolan	Kjellbergska skolan
Grundad år	1786	1812	1819	1831	1836
Ort	Göteborg	Askersund	Göteborg	Stockholm	Göteborg
Grundare	Herrnhutiska brödraförs.	Apotekare C. Göranson	Damer ur högre bor- gerskapet	Wallin Fryxell Lagergren Hartmans- dorff	Grosshandl. J. Kjellberg
Rekryterings- klausuler		x	x		x
Avgifter	x	x		x	
Intagnings- fordringar		x		x	x
Fixerade kurser	x	x		x	x
Årlig examen	x	x	x	x	x
Främmande språk	x	x		x	x
Best. om lärartill- sättning	x	x			x

Källor: Grundarna. Evangeliska Brödraförsamlingens arkiv, Vol. 1, s. 35 (GLA) Svenska stadsmonografier, Göteborg, s. 366. ÅSU 24 s. 17 ff. Fruentimmersföreningens flickskolas arkiv A:I:1 o FI:1 (GLA). Till sekelminnet, s. 8. Fryxell, Inträdestal hållet i Svenska Akademien, s. 54. Svenska Hofclericiets historia IV, s. 169. Gåfvobref, s. 4.

Rekryteringsklausuler. Askersund, ÅSU 26, s. 75; Fruentimmersföreningens flickskolas arkiv A:I:1; Kjellbergska Gåfvobref, s. 9.

Avgifter. Societetsskolan Momenter 1833; Askersund ÅSU 24, s. 34; Wallinska Öfversigt, s. 11.

Intagningsfordringar. Askersund ÅSU 26, s. 75; Wallinska Öfversigt, s. 6. Kjellbergska, Gåfvobref, s. 9.

Kurser. Societetsskolan Momenter 1833 o Evangeliska Brödraförs. arkiv, Vol. 22; Askersund ÅSU 24, s. 33 o 26, s. 74; Wallinska Öfversigt, s. 5 ff; Kjellbergska Gåfvobref, s. 9. Fruentimmersföreningens flickskolas arkiv E II:1.

¹ Sjöstrand, Pedagogikens historia 3:2, s. 188 f.

² Qvist, Kvinnofrågan i Sverige, s. 48 ff. Om undervisningen särskilt s. 51, 61 o 64.

³ Skolans fullständiga namn var Societetsskolan i Göteborg för döttrar. Även namnet har överförts från rörelsens ursprungsskolor, Töchtterschulen.

⁴ Evangeliska Brödraförsamlingens arkiv, Vol. 1, s. 334, 339, 344 o 351. (GLA)

Examen. Societetsskolan Evangeliska Brödräfers. arkiv, Vol. 22; Askersund ASU 26, s. 74; Fruntimmersföreningens flickskolas arkiv E II:I; Wallinska Öfversigt, s. 5 ff; Kjellbergska Gåfvobref, s. 10.

Främmande språk. Societetsskolan Evangeliska Brödräfers. arkiv, Vol. 22 o Momenter 1833; Askersund ASU 24, s. 33; Wallinska Öfversigt, s. 5 ff; Kjellbergska Gåfvobref, s. 9.

Lärartillsättning. Societetsskolan, Evangeliska Brödräfers. arkiv, Vol. 22; Askersund ASU 26, s. 74 o 62; Kjellbergska Gåfvobref, s. 4.

nöjen.¹ Kristendomsundervisningen var känslöbetonad.² Etisk fostran av kristen moralisk karaktär var undervisningens huvudsyfte.

Brödräfersamlingens skola i Göteborg var det mest påtagliga resultatet av de pietistiska uppfostrings- och kvinnoidéerna, men inte det enda. Kontakten med denna rörelse har troligen haft betydelse för Jonas Kjellberg, när han 1826 skrev donationsbrevet och statuterna för en flickskola, som skulle upprättas i Göteborg efter hans död. En summering av hans verksamhet och samhällliga insatser har principiellt intresse. Han var en av stadens mest prominenta medborgare och tillhörde under några år brödräfersamlingen.³ Som borgerskapets representant vid riksdagen 1800 blev han ledamot av sekreta utskottet. 1787 blev han ordförande för borgerskapets äldste i Göteborg, och 1806 fick han samma post inom Handels societeten. Han gjorde betydande insatser för fattigvården i staden. Hans filantropiska verksamhet utgjordes av tre donationer: 1816 skänkte han 33.333 Rdr och 16 sk. B:ko till en söndagsskola för hantverkarlärningar, 1825 1000 Rdr till behövande prästkandidater och 1826 33.333 Rdr och 16 sk. B:ko som grundkapital till en flickskola.⁴ Dessa yttre konturer av hans liv tecknar bilden av 1800-talets förmögne borgare. Där finns den religiösa förankringen, det politiska engagemanget och den sociala ansvarskänslan med viktiga resultat inom sjuk- och fattigvård och undervisning, vilket haft stor betydelse för senare tiders sociala lagstiftning.⁵

¹ Evangeliska Brödräfersamlingens arkiv, Vol. 22. (GLA)

² Evangeliska Brödräfersamlingens arkiv, Vol. 9. (GLA)

³ Fröding, Göteborgs donatorer, III, s. 6 ff.

⁴ Fröding, Göteborgs donatorer III, s. 10 o 16.

⁵ Jfr nedan tab. VI, s. 231 o s. 73.

Kjellbergs motiv och syfte med sin skola kan sammanfattas i tre punkter. Den skulle förbättra flickornas undervisningssituation. Den skulle ge möjlighet för dem att utbilda sig till ett yrke.¹ Bildningens betydelse för individen och samhället var alltså uppenbar för Kjellberg, liksom att det fanns ett ökat försörjningsbehov för kvinnorna.

Liknande motiv och syfte låg bakom Fruntimmersföreningens flickskola som grundats 1819, sex år innan Kjellberg gjorde sin donation.² Initiativet togs av ett antal damer ur stadens förmögna familjer.³

Av tabell 1 s. 41 framgår att kombinationen avgiftsfrihet och rekryteringsklausuler var speciell för dessa två skolor. Rekryteringen begränsades till flickor av borgarståndet. Inom denna samhällsgrupp var det vanligt att pojkar gick till läroverket, varför klyftan mellan den kvinnliga och manliga undervisningen blev särskilt påtaglig, större än inom arbetarklassen som ju var mycket sparsamt representerad bland läroverks eleverna.⁴ Genom avgiftsfriheten nåddes det viktiga syftet att ge flickorna inom borgarklassen en utbildning, som ökade deras utsikter att försörja sig genom yrkesarbete.⁵ Det var ingen tillfällighet att Göteborg blev platsen för skolor med detta

¹ "Till avhjelpande af en länge förd skälig klagan, att icke för Flickan, såsom för Goscen, gifvits någon public och beständig uppfostringsanstalt har jag — — — anslagit — — — till upprättande af et så kalladt Fruntimmers Seminarium i Götheborg, till förmon för detta i så måtto vanlottade Kön." Gåfvobref, s. 3. Flickan skall utbildas till "en kunnig, sedig väl utbildad Samhällsmänniska, god Maka och from Husmoder", "Från ett så beskaffadt läroverk vågar man hoppas, att med tiden skola kunna utgå de, som så egenskapade finna employ, som dygdige och Christelige Gouvernanter." (s. 4)

² Fruntimmersföreningens flickskolas arkiv FI: 1 (GLA). En odaterad redogörelse ålägger styrelsen att skaffa flickorna passande tjänster.

³ Fruntimmersföreningens flickskolas arkiv A:I:I o FI:I. (GLA) Vid det första sammanträdet deltog fruarna Lamberg, Oterdahl, Petersen, Scott, v. Rosen och Utfall, samtliga ur stadens societet. Adjungerade vid sammanträdet var biskop af Wingårdh och amiralitetsläkare dr Dubb. Ett tecken på det gensvar företaget fick är det faktum att ytterligare 51 damer bidrog till verksamheten redan under det första året.

⁴ Jfr nedan s. 63 f o tab 10 s. 64.

⁵ Fruntimmersföreningens flickskolas arkiv AI:1 (GLA). Skolan skulle ta emot dem "som bäst deraf kunna begagna sig, deraf draga största nyttan, och således i större mån än andra skulle lida af dess undvarande, så bestämdes att

syfte. Sedan kontinentalperiodens högkonjunktur vikit inträdde en ekonomisk kris som bl. a. yttrade sig i att antalet konkurser ökade synnerligen kraftigt.¹ Förhållandena var en tillspetsning av en generell företeelse: borgarklassens ökade svårigheter att försörja sitt kvinnoöverskott.

Om den herrnhutiska undervisningstraditionen och det ekonomiska läget i Göteborg var bidragande orsaker till det tidiga och livliga skolgrundandet i staden, var andra faktorer av större betydelse för skolan i Askersund och Wallinska skolan i Stockholm. Där övervägde missnöjet med de metodiska bristerna i flickundervisningen. Pedagogiskt intresse kan beläggas hos samtliga initiativtagare, även om endast ett par av dem var verksamma som lärare.

Drivande kraft bakom flickskolan i Askersund var apotekare Carl Göranson, verksam i Stockholm men bördig från Askersund. Han ägnade stort intresse åt undervisningsfrågor.² Av männen bakom Wallinska skolan var Fryxell och Lagergren lärare med reformpeda-

föreningens understöd uteslutande skulle ägnas sådana flickebarn, hvars föräldrar, fastän af bättre Classen (Pauvres Honteux) likväl genom tryckande omständigheter ej kunde lämna dem en sådan uppfostran att de med nytta för sig själva kunde vara andra till gagn; och hvarföre Handwårks- och arbets-Classens barn, såsom ej i stånd att draga någon egentelig fördel av föreningens hjälp, blefvo från allt åtnjutande deraf uteslutna."

Gåfvobref, s. 5. Kjellbergsskolan mottog "bättre mans döttrar, högre Ämbets- och Tjenstemäns, Borgares samt Contoirs och Handels Bokhållares i Göteborgs stad och dess område."

Jfr Betänkande angående fattigvården i Stockholms stad 1839, s. 38. I kungl. skrivelse 1811 ställs *pauvres honteux* i en särskild klass med avseende på fattigvården. Hjälp till dessa kan vara mer restriktiv, då de förutsätts ha förmögna släktingar eller särskilda fonder att tillgå.

¹ Fröding, Berättelser ur Göteborgs historia, s. 106 ff.

² Sveriges apotekarhistoria I, s. 70 f o Nilson, Samfundet Pro Fide et Christianismo, s. 110. Det uppfostringsällskap som Göranson grundade i Askersund grundade också en pojkskola. Anstalten fick namnet Prins Oscars goss- och flickläroverk. Organisationsarbetet för skolorna vilade huvudsakligen på honom. Han hade kontakt med lärare i Gävle som utarbetade planerna åt honom. ÅSU 24, s. 23 ff. I Gävle rådde vid denna tid livlig pedagogisk verksamhet. Bland läroverkets lärare fanns Viereck, en av Broocmans anhängare (jfr ovan s. 38). En flickskola för bättre mans döttrar hade diskuterats. Lundén, Gefle Folkskolors historia, s. 128 ff, not 1. Magasin för föräldrar och lärare II, s. 58 ff.

gogiska principer.¹ Wallin, som i den stora uppfostringskommisionen tillhörde en konservativ falang, blev alltmer reformpedagogiskt inriktad, vilket han visade bl a som ledamot av direktionen för Nya Elementar, en experimentskola för de nya undervisningsidéerna.² Mindre framträdande för offentligheten men med stort inflytande bakom kulisserna när Wallinska skolan grundades var August von Hartmansdorff, vars intresse för reformpedagogik är väl dokumenterat.³ Det låg alltså massiv pedagogisk kunnsighet bakom de två skolorna i Askersund och Stockholm. Dessa skolors undervisningsprogram för flickor, som formulerades 1812 resp 1836, är intressanta som de första i sitt slag i Sverige.

De allmänna synpunkterna framlade Göranson i Idéer till en flickskola. Skolans reglemente exemplifierar idéernas praktiska tillämpning.⁴ Påfallande är dels de krav han ställer på undervisningen, dels skolans relationer till eleverna och deras föräldrar. Den lärarinna som skall förestå skolan måste vara ärbär, ha fläckfritt rykte och "sunda moraliska åsikter", därtill "skicklighet i hvarjehanda fruntimmersslöjder". Hennes uppgift var att leda flickornas praktiska och moraliska fostran och att ständigt övervaka dem. Lärarna vid goss-skolan skulle sköta de teoretiska ämnena.⁵ Lärarinnans befogenheter när det gällde eleverna var ganska stora. Hon ansvarade inför pastor och direktion för sina åtgärder, icke inför föräldrarna. Dessa förutsattes ha accepterat skolans regler, när de placerade sina döttrar i den.⁶ Därigenom fick skolan en auktoritet över föräldraauktoriteten som var ny när det gällde flickors uppfostran.

Motiven bakom Wallinska skolan publicerades av Fryxell i An-

¹ Svenska Hofclericiets historia IV, s. 168. Jfr. ovan s. 39.

² Om Wallins vänskap med Broocman se ovan s. 38. Om hans övergång till reforminriktad undervisning se Wennäs, Striden om latinväldet, s. 28 o 46.

³ Se ovan s. 39.

⁴ Av breven från Göranson till skoldirektionen i Askersund, publicerade av Hall i Prins Oscars goss- och flickläroverk i Askersund före 1817 framgår ganska klart att denne inte själv utarbetat planerna. ÅSU 24, s. 20, 23 o 24.

⁵ ÅSU 24, s. 25, 27 o 33. Det var också Göransons personliga åsikt att kvinnor ej kunde undervisa i teoretiska ämnen. Han skaffade två magistrar för att "biträda gouvernanten för Flickskolan i Verenskapliga saker, som sällan något fruntimmer förstår att rätt undervisa uti." A a s. 20.

⁶ ÅSU 24, s. 32.

mälan i Stockholm Dagligt Allehanda 1831.¹ I Öfversigt af Indelningen och läroämnena vid Wallinska skolan illustreras dess tillämpning. Anmälan ger en kritisk framställning av den rådande flickundervisningen. P g a föräldrarnas växlande bildningsstandard blev hemundervisningen ojämn och osammanhängande, lärarinnorna hade ingen "documenterad skicklighet". Man har glömt att kvinnans bildning måste någorlunda följa mannens och bara utvecklat hennes "behagliga och prydliga egenskaper". Dessa brister skall den nya skolan söka avhjälpa. En föreståndarinna skall vaka över flickorna och undervisa dem i kvinnoslöjder. Manliga kunniga lärare skall undervisa i läroämnena efter de "mest godkända metoder".² De godkända metoderna var sådana nymodigheter som fri flyttning och läxlagsläsning.³

Med sina program ställde dessa två skolor en ny bildningsinriktning mot den för kvinnorna traditionella och kan därigenom inordnas i tidens moderna bildningsrörelse. Kvinnornas försörjningsmöj-

¹ N. Forsell som skrivit Wallinska skolans historia anser, att Hartmansdorff varit medförfattare till det prospekt, som låg bakom Anmälan, men menar att Fryxell gjort huvudarbetet. Detta kan ifrågasättas. Prospektet dyker upp första gången i en dagboksanteckning av Hartmansdorff, då det nämns i samband med ett besök av Lagergren den 6 januari 1831. Hartmansdorff antecknar att "(oklart) skref om prospectus till densamma (flickskolan)". I brev den 8 januari meddelar Wallin att han genomgått prospektet, tillfogat vissa ändringar, samt nu återsänder det till Hartmansdorff. Den 11 februari besöker Fryxell Hartmansdorff och visar honom prospektet. Den 18 februari antecknar Hartmansdorff att prospektet stått i tidningen. Det är alltså inte givet att Fryxell skrivit den ursprungliga texten, det kan också ha varit Lagergren. Alla de i skolan intresserade har emellertid tagit del av den och sanktionerat innehållet. Dokumentet som ansetts vara förkommet har återfunnits i Fryxells efterlämnade papper. Det är försett med åtskilliga ändringar av olika handstilar.

Till Sekelminnet, s. 13 ff. Hartmansdorffs samling. Dagboksanteckningar. E 4017. 1831 6/1, 7/1, 11/2, 18/2. Brev till Hartmansdorff 1831. E 4080. Brev från Wallin 8/1. (RA).

² Stockholms Dagligt Allehanda 18/11 1831. Jfr Hartmansdorffs yttrande under riksdagen 1847—48 att kvinnor ej kan undervisa i bokliga ämnen. Användningen av kvinnor i undervisningen var en av orsakerna till att pensionerna misslyckats. Det var också därför Wallinska skolan anställt manliga lärare 1847—48. Ad 5, s. 185.

³ Öfversigt s. 5 ff.

ligheter nämndes emellertid inte. Tanken att eleverna kunde bli tvingade att yrkesarbeta var tydligen fjärran för dessa skolgrundare.

Skolorna hade inga klausuler som utestängde vissa samhällsgrupper. Avgifterna var dock ett hinder för att mindre bemedlade barn skulle kunna gå i dem. I Askersund fanns dessutom en bestämmelse, som gav stiftarnas barn företräde till skolan.¹

De fem skolorna grundades av personer ur borgarklassen för flickor ur samma klass. De var konkreta försök att komma ur den dåliga undervisningssituation som rådde för just dessa flickor, vilket framhölls av samtidens reformister.² Eftersom de grundades innan folkskolebeslutet genomförts var den bristfälliga pensionsundervisningen och fattigfriskolorna de enda alternativen till hemundervisning för dem. Alternativet fattigskola var givetvis socialt omöjligt. Flickor ur borgarklassen var dessutom ibland direkt hindrade av bestämmelserna att ta del av denna undervisning.³ Flickskolorna hade också ett bredare ämnesregister och mer omfattande kurser.⁴ Och framför allt, de gav undervisning i moderna främmande språk. Ett undantag utgör Fruntimmersföreningen. I den var kurserna mindre än i de övriga skolorna och ingen språkundervisning förekom.⁵ Den stod i början av sin verksamhet ganska nära fattigskolorna, men utvecklades till en högre flickskola. Osraken till denna utveckling ligger i rekryteringsklausulerna. Den riktade sig till flickor ur borgarklassen

¹ Beträffande avgifter se källor till tab 1 s. 41. Av stiftarna i Askersund var 2 apotekare, 14 rådmän (varav två med hantverkartitel), 10 handlande, 1 med dr, 1 inspektör, 1 kopparslagare, 1 garvare. Därtill kom 5 kvinnor, varav fyra med titeln änkefru och en demoiselle. ÅSU 24, s. 18. Jfr yrkestabellen nedan s. 241 ff o översikten av skolgrundare i Göteborg, tab. VI, s. 231. I konceptet till prospektet för Wallinska skolan finns en marginalanteckning avsedd att tilläggas uttrycket "Läroanstalt för unga flickor", så att det i stället skulle lyda "Läroanstalt för unga flickor av ståndspersonsklassen". Detta inskott har dock inte tagits med i Anmälan. Anders Fryxell, Ötryckta smärre skrifter. Fryxellska saml. (RA).

² Skrifter af Sällskapet för Medborgerlige Kunskaper I, s. 39. Ihre, Flickskolor, s. 20 o 21. Anders Lagergren nämnde förhållandet som skäl till sin motion 1844. Ad I, s. 361.

³ Jfr ovan s. 28.

⁴ Jfr ovan tab. 1 s. 41 Källorna.

⁵ Fruntimmersföreningens flickskolas arkiv E II:1 (GLA) Stadgarna 1865 presenterar fixerade kurser och upptar även främmande språk.

och språkkunskaper ingick i deras bildningsstatus. Man måste alltså konstatera att när skolgrundarna talade om behovet av bättre undervisning för kvinnan, menade de kvinnan av borgarklassen.

Genom att införa vissa bestämmelser rörande intagning, kurser, examen och lärartillsättning sökte man ge undervisningen en viss fasthet, som man ansåg att pensions- och guvernantundervisningen saknat. Intagningsfordringarna var visserligen låga, läskunnighet förutsattes, men redan detta innebar att den rena småbarnsundervisningen föll bort och elevernas utgångsläge blev jämnare. Den innebar också ett avståndstagande till fattigskolorna, vilka ofta inskränkte sig till läsundervisning. De fasta kurserna och den årliga examen inför skolans styrelse var en form av kontroll över att vissa kunskaper verkligen inhämtats. Orienteringsämnena historia och geografi drogs in som obligatoriska ämnen varigenom kunskapsstoffet ökades.¹ Franskans dominans minskade genom att tyska togs upp på schemat. Troligen spelade romantikens tyskinflytande en viss roll för detta liksom i Göteborg att Societetsskolan hade tyskt mönster.² Bekymret med de okvalificerade lärarkrafterna sökte man neutralisera dels genom att anställa manliga lärare, dels genom att de kvinnliga tillsattes genom ansökningsförfarande, varvid skolstyrelsen skulle avgöra vem som var mest kvalificerad. Problemet var minst besvärande för Societetsskolan, eftersom herrnhutarna hade egna kvinnliga seminarier.

4. Skolformens utveckling

Verksamheten vid de ovan behandlade flickskolorna inledde en ny period inom flickundervisningen i Sverige.

Folkskolebeslutet 1842 innebar att konstnadsfri elementär undervisning gavs åt alla pojkar och flickor. Från 1800-talets mitt öppnades en rad fackutbildningsanstalter för kvinnorna. 1870 och 1873 öppnade också universiteten portarna för dem.

Mellan folkskolan och dessa högre undervisningsanstalter växte

¹ Jfr ovan tab. 1. s. 41. Källorna till Kurser.

² I Idéer motiveras franskans försvagade ställning. "Ett ungt fruntimmer af medelståndet, som alldeles icke behöfver visa sig i de högre kretsarna, har nog, om det kan läsa en fransk bok och skriva rätt ett franskt ord. Allt därutöfver är grannlåt, som aldrig bör vara målet för en nyttig uppfostran." ÅSU 24, s. 26.

flickskoleväsendet upp. Redan 1886 kunde en flickskolekommitté inhämta statistiska uppgifter från 124 skolor. Kommittén beräknade elevantalet till c:a 7.000. År 1900 hade det växt till ungefär 10.000.¹ Det var en lavintartad utveckling.

Det låter sig inte göras att dra en faktisk gräns mellan den äldre typen av bättre flickpensioner och den nya typen av flickskolor, men den kan dras definitionsmässigt. Flickskolorna hade bestämda kursplaner och en medveten pedagogik. I opposition mot den rådande flickundervisningen hävdade de det nya bildningsbegreppet och praktiserade moderna metoder. Från fattigfriskolorna för flickor skilde de sig genom att ge undervisning i moderna främmande språk. De betecknades i officiella sammanhang som "högre flickskolor". Som en sådan definierades 1886 en skola för flickor med minst fem-årig lärogång och undervisning i åtminstone ett främmande språk.² 1885 fastställdes emellertid att "högre flickskolor" var alla "inom hvilken undervisning meddelas i främmande språk".³ I denna framställning har termerna "flickskola" och "högre flickskola" använts synonymt.

¹ Se nedan s. 56 o 57.

² Underdånigt betänkande, s. 32 f.

³ Undersökning, s. 1.

VI. Flickskolornas elevrekrytering

1. Frågeställningar

Flickskolorna, privata, avgiftsbelagda, icke-obligatoriska, högre skolor för kvinnlig ungdom, upprättades i stort antal och drog alltså till sig en växande elevskara under 1800-talets andra hälft. När skolformens betydelse skall undersökas är elevantalet av självklart intresse. Det är måttet på den sektor som påverkades av skolornas undervisning liksom, ur en annan synvinkel, den sektor där flickskoleundervisning var ett önskemål. Vid sidan av konfirmationsundervisningen var skolorna de kanaler, genom vilka normer och värderingar förmedlades till ungdomen, varför det är väsentligt att fastställa, om det var ett relativt stort eller litet antal flickor, som blev delaktiga av de för flickskolorna adapterade kunskaperna.

Lika väsentligt är att söka fastställa ur vilka samhällskategorier eleverna kom. De fem första flickskolorna hade mer eller mindre uttryckligt vänt sig till borgarklassen.¹ När samtiden ville karakterisera de samhällsgrupper som rekryterade flickskolorna användes termer som "de burgna klasserna", "den högre medelklassen", "de bildade klasserna", eller om man önskade bredda underlaget "inget litet mellanskikt utan hela medelklassen", "nästan alla samhällsklasser", "inte de bildade klassernas kvinnor utan kvinnan i allmänhet".² Termerna kännetecknas av en vid och obestämd omfattning. Genom att söka isolera de grupper, som bar upp flickskolorna ekonomiskt, kan man ställa kvinnobildningsideologin, målsättningen och den

¹ Ovan s. 47.

² Jfr nedan s. 92, 114 f, 189 f, 197.

praktiska utformningen av kurserna mot vissa bestämda sociala strata i samhället.

I detta kapitel kommer rekryteringsfrågan att undersökas. Beträffande antalet elever vid flickskolorna kan detta någorlunda fastställas för hela landet vid ett par tidpunkter. Den sociala delen däremot är begränsad till en case study av förhållandena i Stockholm och Göteborg från 1860 till 1900. Resultaten av denna har alltså inte generell giltighet utan måste ses som isolerade referenspunkter för de obestämda sociala termer, som användes om flickskolornas elevkadrer.

2. Material och metod

2.1. Allmänt om materialet

Undersökningens syfte är alltså tvåfaldigt: dels en bestämning av antalet flickskoleelever, dels en gruppering av dem baserad på uppgifter om fädernas yrken, den senare begränsad till Stockholm och Göteborg.

De allmänna läroverken lämnade årligen statistiska uppgifter om sin verksamhet, bl a över elevantalet. 1875 och 1897 presenterades dessutom undersökningar av fädernas yrken och samhällsställning, den senare tillsammans med en jämförande översikt av samma förhållanden 1885.¹ Flickskolorna inbegreps i den officiella statistiken först 1917 och 1918 gjordes för den då sittande skolkommissionens räkning en social undersökning, motsvarande den för läroverken. I samma utredning gavs också en översikt av antalet elever vid flickskolorna 1909—1921. Fram till dessa år finns endast ett par hållpunkter för en beräkning av elevantalet och ett obearbetat källmaterial att utnyttja för en social undersökning.

Av de två uppgifterna om elevantalet lämnades den ena av 1885 års flickskolekommitté för vårterminen 1886 och den andra av en enmansutredning angående flickskolornas ekonomiska förhållanden, utförd av rektor Waern. Hans uppgifter avsåg höstterminen 1900. Kommitténs och Waerns redovisningar gällde hela landet. För Göteborgs del finns ett omfattande material för åren 1861—1900, inskrivningsmatriklar, kataloger och redogörelser. Stockholmsmaterialets brister omöjliggör en undersökning av den omfattning som kan utföras för Göteborg.

¹ BSOS. P. Undervisningsväsendet 1876—77, s. 92 f o 1897—98, s. 197.

De erforderliga uppgifterna för en social gruppering av eleverna återfinns i elevmatriklar, styrelseprotokoll, tryckta kataloger och redogörelser. Viktigast är elevmatriklarna, som lämnar detaljuppgifter om eleverna. Som regel uppges utom namn och adress även födelse- och inskrivningsår, födelseort samt faderns yrke. Ibland finns antecknat att modern är änka, varvid faderns yrke inte alltid anges. Man kan emellertid inte med säkerhet utläsa, om fadern var död när dottern skrevs in i skolan. Ibland tycks markeringen ha tillfogats senare. Vid vissa skolor meddelas vilken undervisning flickan fått innan hon skrevs in i skolan: undervisning i hemmet, i privat småbarnsskola eller folkskola. Vidare kan det förekomma anteckningar om hennes senare sysselsättningar, men sådana är sporadiska och inte särskilt tillförlitliga.

2. 2. Göteborgsmaterialet

Tabell 2.

Material rörande flickskolorna i Göteborg till år 1900.

Skola	Grundad år	Matriklar f o m år	Yrkesupp- gifter f o m år
Masthuggets elementarläroverk för flickor	1884	Saknas	Saknas
Mathilda Halls skola	1858	1858	Saknas
Privata elementarläroverket för flickor	1866	1867	1893
Fruntimmersföreningens flickskola	1819	1819	1819
Kjellbergsska flickskolan	1835	1835	1835
Majornas flickskola	1866	1866	1866
Nya elementarläroverket för flickor	1867	1867	1867
Sigrid Rudebecks skola	1869	1869	1869

Anm. Om skolornas namn se Anm. till tab. 8, s. 52. Flickskolekommittén 1885 har också uppgifter från Emilie Rossings skola men några spår av den finns inte i bevarade arkiv. Den hade 1886 endast 45 elever. Jfr Undersökning af Sveriges högre flickskolor, tab. I s. 362. Den nämns också som privat småbarnsskola under 1870-talet. Två tryckta redogörelser från 1897 och 1899 är de enda spåren av Masthuggets elementarläroverk. Elevantalet 1899 var 103. Jfr Privata elementarskolan för flickor 1899, s. 16.

Kataloger och redogörelser upplyser om verksamheten vid Mathilda Halls skola och Privata elementarläroverket för flickor. Även lärjungeförteckningar finns. Dessa är emellertid sorgligt ofullstän-

diga, då de inte meddelar vad som är av störst betydelse för denna undersökning, nämligen fädernas yrken. Av viss vikt är dock att kunna konstatera, hur många elever som besökte skolorna under den aktuella perioden.

Från de övriga skolorna finns rikligt med olikartat material: nästan fullständiga elevmatriklar, kataloger och redogörelser. Materialtyperna kompletterar varandra där luckor förekommer. Dessa fem skolor ger alltså ett fast underlag för en undersökning av elevkårens sammansättning.

2. 3. Stockholmsmaterialet

Tabell 3.

Material rörande flickskolorna i Stockholm till år 1900.

Skola	Grundad år	Matriklar f o m år	Yrkesupp- gifter f o m år
Ateneum för flickor	1878	1878	1878 till 1889
Franska skolan	1865	1885	1885
Kungsholms elementarläroverk för flickor	1889	1892	1899, sporadiska
Anna Sandströms skola	1883	1891	1891, sporadiska
Wallinska skolan	1831	1883	1883, mycket sporadiska
Brummerska skolan	1882	1882	1882
Detthovska skolan	1896	1896	1896
Statens normalskola	1864	1864	1864
Ählinska skolan	1847	1858	1858

Det bevarade materialet är helt otillräckligt för ens en tillnärmelsevis säker beräkning av elevantalet i Stockholm under en period motsvarande Göteborgsundersökningens.

Inte heller kan en sociologisk undersökning ge ett resultat jämförbart med den för Göteborgsskolorna. Endast 1/5 av Stockholms flickskolor lämnar material och detta täcker bara c:a 80 % av populationen vid samma skolor.

Går man till de särskilda skolenheterna finner man att materialet för Ählinska skolan täcker 73 % av elevkåren, för Statens normalskola (SN) 81 %, för Franska skolan 64 % och för Detthovska skolan 86 %. Avgörande är att de faktorer som orsakade uppgiftsbortfallet inte är åtkomliga. Har uppgiften utelämnats genom slarv eller

glömska hos den person som skulle föra in dem, genom att målsman inte velat ge uppgiften eller är det fråga om ett medvetet urval?

Med dessa förhållanden för ögonen måste man betrakta den bild som framträder ur matriklarna. Den har en begränsad giltighet, ger endast en mycket ungefärlig uppfattning om elevsammansättningen vid några av skolorna. Sitt värde får uppgifterna genom att tolkas som försvagande eller förstärkande tendenser i förhållande till Göteborgsmaterialet varvid dock den olika sammansättningen av den totala befolkningen i Stockholm och Göteborg måste beaktas.

2. 4. Metod för klassificeringen

Den ovannämnda socialundersökningen av flickskolornas elever var baserad på uppgifterna om fädernas yrken.¹ Den bearbetades senare av Paul Dahn i en kartläggning av skolungdomens geografiska och sociala hemvist.² Båda dessa använder emellertid en annan klassificeringsmetod än den numera gängse. För att öka jämförbarheten tillämpas i stället den metod som praktiserats av Jörgen Weibull i hans undersökning av Lundastudenternas sociala ursprung och som i sin tur bygger på liknande sociala undersökningar.³

En lista över samtliga yrkesbeteckningar återfinnes i bil. I, s. 241 ff. Av denna yrkesförteckning framgår att uppgifterna är av två slag, dels rena yrkesbeteckningar, dels titlar. Minst svårigheter har de titlar vållat vilka samtidigt är yrkesbeteckningar, t ex många av de akademiska. Största osäkerhetsfaktorn utgör hantverkstitlarna. Beträffande dessa har avsteg gjorts från Weibulls princip, i det de här inte förts till gruppen Arbetare, när de förekommer utan suffixet "mästare". Dels har det nämligen visat sig, att samma person vid olika tillfällen använt hantverkartitel ibland med, ibland utan tillägget "mästare", dels har det tycks orimligt, att det stora antalet hantverkare bland fäderna skulle varit anställda som arbetare. Det stämmer inte med den helhetsbild som rekryteringen uppvisar. Principen medför osäkerhetsmoment, som dock förmodligen skulle varit större om någon annan tillämpats.

¹ Ovan s. 51.

² Dahn, Studier rörande den studerande ungdomens geografiska och sociala härkomst, s. 116 ff o. Göransson, Statistiska utredningar s. 184.

³ Weibull, Studenterna vid Lunds universitet 1865—1965, s. 123 ff. Betr. tidigare undersökningar se not 5, s. 477 ff. aa.

Tyngst vägande faktor vid klassificeringen har varit utbildningens art. Akademiskt utbildade personer har därför förts till särskilda grupper. Yrken där studentexamen varit kompetenskrav har skilts från yrken utan dessa. För övrigt har näringsgren och yrkestillhörighet bestämt klassificeringen.¹

Utom de inadvartensar som uppstår vid klassificeringen av ett sociologiskt material av den typ som här använts, tillkommer osäkerhetsmoment av annan art. Finns det skäl att misstänka någon tendens från uppgiftslämnarnas eller skolornas sida att manipulera yrkesbeteckningarna? Som regel torde eleven ha anmälts till skolan av målsman, vilken därvid angav sin titel. Å ena sidan kan då situationen ha varit sådan, att uppgiftslämnaren fruktat, att skolan inte skulle ta emot hans dotter om han uppgivit sig vara t ex arbetare.² Å andra sidan måste vetskapen om de kontrollmöjligheter skolan hade varit en hämmande faktor. För skolorna fanns knappast något skäl till förvanskning. Uppgifterna var inte avsedda att läggas till grund för någon statistik som påverkade statsbidragen. Även om möjligheten finns att uppgifterna skulle ha förvanskats, är det alltså inte troligt att detta skett i någon nämnvärd utsträckning.³

Alla ovan anförda osäkerhetsfaktorer, bristfälligheten i materialet, dess ofullständighet, omöjligheten att utan mycket omfattande kontroller bestämt fastställa innebörden av den enskilda uppgiften gör att ingen exakt bild kan erhållas av rekryteringsförhållandena. Emellertid omfattar det för Göteborgs vidkommande tillräckligt mycket för att en uppskattning skall kunna göras av vilka grupper, som huvudsakligen utnyttjade flickskolan. Den mindre omfattande presentationen av Stockholmsmaterialet fyller samma funktion

3. Elevantalet vid flickskolorna

De uppgifter om elevantalet som lämnades av 1885 års flickskolekommitté var försedda med vissa reservationer. Kommitterade medgav att det hade varit stora svårigheter förenade med uppgiftssamlandet och sade sig inte kunna uppge det exakta antalet skolor än

¹ Jfr Moberg, Vem blev student och vad blev studenten?, s. 30.

² Jfr ovan s. 47 f. och nedan s. 114 f.

³ Weibull har påpekat samma osäkerhetsfaktor men av andra skäl ansett den mindre betydelsefull i sitt material. Se Weibull, Studenterna vid Lunds universitet, 1865—1965, s. 125.

mindre då antalet elever. För att komplettera de bristfälliga skriftliga uppgifterna inspekterade kommittén 85 skolor. Åtta av de uppgiftslämnande hade mindre än 10 elever och lämnades därför utanför statistiken. Såväl statsunderstödda som icke statsunderstödda skolor ingick i den beräkning som med dessa reservationer presenterades av kommittén enligt nedanstående tabell.

Tabell 4.

Elevantalet vårterminen 1886 vid de högre flickskolorna (124) och de allmänna läroverken (95).

Klass	Elevantalet							
	I	II	III	IV	V	VI	VII	Sa
De högre flickskolorna	1116	1250	1205	1173	1067	785	580	7176
De allmänna läroverken	2165	2486	2376	1984	1694	1179	1097	12981
Flickor i % av pojkar	51,5	50,3	50,7	59,1	63,1	66,6	52,9	55,3

Källa: Undersökning, s. 6.

Anm. Uppgifterna gäller vårterminen och överensstämmer för läroverken inte helt med siffrorna för läsåret 1885—86 i läroverksstatistiken, där uppgifterna gäller höstterminen 1885. Årskursmarkeringarna VI och VII motsvarar i läroverken klasserna VI:1 och VI:2.

Tabellen omfattar endast de årsklasser som var representerade både i läroverken och flickskolorna. Därigenom bortföll i flickskolorna de förberedande klassernas elever, 3175, och i läroverken de två högsta klasserna, VII:1 och VII:2.

Genomsnittsprocenten visar att drygt hälften så många flickor som pojkar fick högre skolundervisning detta läsår. Denna siffra är förmodligen i underkant (jfr ovan). Det är knappast troligt att kommittén lyckats få in uppgifter från samtliga undervisningsanstalter för flickor. Trots det måste man dra slutsatsen att flickorna var betydligt sämre ställda än pojkarna utbildningsmässigt.

Det är också av visst intresse att jämföra siffrorna för de olika årskurserna, vilka visar en ökande procentuell andel för flickorna från klass III till klass VI. Denna beror inte på en ökning av det absoluta antalet kvinnliga elever utan på en större avtappning av de manliga eleverna från de högre klasserna i läroverket. Detta för

hållande var mycket uppmärksammat och ansågs bekymmersamt både ur pedagogisk synpunkt och i ekonomiskt avseende.¹

Den andra hållpunkten för en beräkning av antalet flickskoleelever finns att hämta i en utredning, på uppdrag av ecklesiastikministern utförd av rektorn för Högre lärarinneseminariet, L. M. Waern, år 1900. Hans yttrande rörde de ekonomiska förhållandena vid 102 statsunderstödda flick- och samskolor.² Waern har inte fördelat antalet på de olika klasserna utan presenterar endast en totalsumma. En uppställning motsvarande flickskolekommitténs får följande utseende.

Tabell 5.

Elevantalet höstterminen 1900 vid de statsunderstödda högre flick- och samskolorna (102) och de allmänna läroverken (79).

Elevantalet	
De högre flick- och samskolorna klass I—	10694
De allmänna läroverken klass I—VI:2	15572
Flickor i % av pojkar	68,7

Källor: Waern, Yttrande, s. 5. BSOS. P. Undervisningsväsendet 1900—1901, s. 9. Anm. Inte heller Waerns siffror ger det exakta antalet kvinnliga elever. Efter som även samskolor ingick i hans beräkning finns en del gossar med. Enligt Heckscher fanns det år 1900 fem statsunderstödda samskolor. (Heckscher, Några drag ur den svenska flickskolans historia, s. 209 f.) Vidare är skolor utan statsunderstöd inte inräknade av Waern. Heckscher uppger deras antal till sex. Men Heckschers lista är inte heller fullständig, då hon bara tagit med större skolor. Osäkerhetsmomenten är alltså stora även beträffande Waerns uppgifter. Troligen är de i underkant liksom flickskolekommitténs.

Flickskolornas elevkader, som ökade med c:a 1000 elever mer än läroverkens, visar hur snabbt undervisningsnivåerna för flickor och pojkar började närma sig varandra.

I en sammanställning av antalet pojkar och flickor med högre skolutbildning i förhållande till befolkningen i motsvarande årsklasser blir ökningen än mer markant.

¹ Jfr nedan s. 199 o 202.

² Waern, Yttrande, s. 1.

Tabell 6.

Antalet läroverkspojkar och flickskoleflickor vt 1886 och ht 1900. Absoluta tal och i procent av den totala befolkningen i motsvarande åldersgrupper.

År	Pojkar			Flickor		
	Hela befolkn. 10—16 år	1 lärov. kl. I—VI:2	%-tal	Hela befolkn. 10—16 år	1 flick- sk. kl. 1—	%-tal
1886	323664	13058	4,02	316193	7176	2,26
1900	372094	15590	4,19	362099	10694	2,95

Källor: BSOS. A. Befolkningsstatistik 1886, s. 22 o 1900, III, s. 64. BSOS. P. Undervisningsväsendet 1886—1887, s. 19 o 1900—1901, s. 9. Undersökning af Sveriges högre flickskolor, s. 6. Waern, Yttrande rörande de ekonomiska förhållandena, s. 5.

Anm. Läroverksstatistiken ställer antalet lärjungar i samtliga klasser i relation till antalet manliga individer i åldern 10—18 år. I sammanställningen ovan har läroverkets två sista klasser uteslutits liksom motsvarande årsklasser, 17—18 år, ur den manliga befolkningen.

Flickskolornas andel ökade med drygt 30 % medan pojkarnas stannade vid 4 %. Med tanke på att skolgången var avgiftbelagd och att avgifterna betraktades som ganska betungande är ökningen anmärkningsvärd.

Trots den kraftiga ökningen var det ju ändå bara en bråkdel av landets motsvarande årsklasser som fick en högre undervisning, liksom det endast var en bråkdel av pojkarna. Förhållandena ser anorlunda ut i Göteborg, där en mer omfattande jämförelse kan göras.

Tabell 7.

Flickor i åldersgruppen 10—12 år inskrivna vid flickskolorna i Göteborg 1870, 1880, 1890 och 1900. Absoluta tal och procent av hela åldersgruppen i staden.

År	Flickor födda år	Antal flickor i hela ålders- gruppen	Antal in- skrivna vid flickskolorna	Elevernans andel i % av hela gruppen
1870	1858—1860	1498	173	11,6
1880	1868—1870	—	303	—
1890	1878—1880	2673	255	9,5
1900	1888—1890	3617	381	10,5

Källor: Fruntimmersföreningens flickskola, Kjellbergsska flickskolan, Sigrid Rudebecks skola, Nya elementarläroverket, Majornas elementarläroverk: kataloger 1870, 1880, 1890, 1900. Mathilda Halls skola: kataloger 1870, 1880, 1900. Katalog för 1890 saknas. Privata elementarläroverket: examensprogram och kataloger 1870, 1880 och årskatalog 1893—1905 för Göteborgs Lyceum för flickor. (GLA). BSOS. A. Befolkningsstatistik 1890. III s. 74 o 1900 IV s. 69. Tabell. Göteborgs stads folkmängd den 31 december 1870 efter kön, ålder och civilstånd. (SCB-arkiv).

Anm: Talen är ungefärliga, visar relevantet i underkant. Bristande material omöjliggör exakta siffror. Ett annat problem är att hemorten endast meddelas i undantagsfall, oftare anges födelseorten. När födelseorten är en annan än Göteborg kan olika alternativ tänkas: flickan kan vara inackorderad i Göteborg och fortfarande skriven utom staden, eller familjen kan ha flyttat till Göteborg, i vilket fall hon tillhör stadens åldersgrupp. I Andersins skola (Privata elementarläroverket) uppges varken födelse- eller hemort. Antalet elever med annan födelseort än Göteborg uppgår under hela perioden till ca 100.

Enligt meddelande från SCB saknas köns- och åldersgrupperad folkräkning för Göteborg år 1880.

Procenttalen för Göteborg ligger betydligt högre än för landet som helhet. Detta var helt naturligt. Praktiskt taget alla flickskolor låg i städerna och rekryterade sina elever från orten i större utsträckning än som var fallet med läroverken. Detta var en av orsakerna till tveksamheten om hur flickskolorna skulle finansieras. Man kunde inte skattevägen belasta medborgarna för en skola som nästan bara städernas flickor drog nytta av.¹

Även det totala antalet inskrivna elever vid flickskolorna i Göteborg kan ungefär beräknas för tiden 1861—1900.

Tabell 8.

Nyinskrivna elever vid flickskolorna i Göteborg 1861—1900.

År	F	K	M	MH	N	SR	P	Summa
1861—1870	65	89	125	69	183	58	208	797
1871—1880	90	187	361	257	315	221	292	1723
1881—1890	156	177	451	285	265	307	209	1850
1891—1900	206	186	511	281	377	355	153	2069
Summa	517	639	1448	892	1140	941	862	6439

Procentuell

fördelning

8 9,9 22,5 13,9 17,7 14,6 13,4 100

¹ Jfr Undersökning, s. 255 ff.

Källor: F=Fruntimmersföreningens flickskola. Matrikel 1862—1890 o 1891—1906. (GLA)

K=Kjellbergsska flickskolan. Intagna elever 1835—1919. (GLA)

Uppgifter saknas för åren 1887—1891, 1895, 1897, 1899 och har kompletterats ur Kjellbergsska flickskolans kataloger åren 1892—1893, 1896—1897, 1897—1898, 1900—1901.

M=Majornas flickskola. Matrikel 1866—1897, 1897—1937. (GLA)

MH=Mathilda Hall's skola. Inskrivningsmatrikel 1857—1937. (GLA)

N=Nya elementar. Matriklar 1867—1900. (GSA)

SR=Sigrid Rudebecks skola. Inskrivningsmatrikel 1869—1915. (GSA)

P=Privata elementarläroverket. Examensprogram och kataloger 1867—1881. Examenskataloger 1882—1900 o matrikel 1893—1905 för Göteborgs Lyceum för flickor.

Anm: Privata elementarläroverket kallades från 1870 Andersins privata elementarläroverk för flickor eller Andersinska skolan. 1882 återtog det första namnet men skolan kallades allmänt Holmlinska skolan efter rektorn-ägaren. 1893 återgick man till det ursprungliga namnet. Från 1905 till 1917 hette den Gunilda Wiggerts flickskola. 1916 övertogs skolan av ett aktiebolag och fick följande år det namn varunder den är mest känd i staden, Göteborgs Lyceum för flickor. Jfr Hedin, Göteborgs flickskolor, s. 177 ff.

Majornas flickskola kallades till 1874 Familjeföreningens flickskola.

Mathilda Hall kallade de första åren sin skola Realskolan för flickor i Göteborg.

I tabellen har endast registrerats hur många som skrevs in under åren. Åldersgrupp och studietid har inte beaktats. Många av eleverna slutade av ekonomiska eller andra skäl innan de gått ut alla klasserna.

Under perioden 1886—1900 ökade antalet elever vid flickskolorna kraftigt både i absoluta tal och i förhållande till antalet pojkar vid läroverken. I Göteborg utgjorde flickskoleeleverna en betydligt större andel av den kvinnliga befolkningen inom motsvarande åldersgrupper än i landet som helhet. Olika omständigheter medverkade till denna utveckling.

4. Orsaker till flickskoleväsendets tillväxt

Det stora antalet flickskolor, vilka vid sekelskiftet 1900 samlade över 10.000 elever arbetade efter de principer, som hade införts under första hälften av 1800-talet av pionjärerna på fältet.¹ Det var inte en "salongsbildning" flickorna fick utan en bred bildning med

betydligt mer krävande studiegång. Man kan dra slutsatsen att den förändrade uppfattningen av bildningsbegreppet och behovet av bildning för fler människor, även kvinnorna, vann terräng under slutet av 1800-talet.¹

Ser man antalet flickskoleelever i förhållande till antalet läroverkselever måste det nämligen understrykas att skillnaden är uppseendeväckande liten. De förras antal ökade också betydligt mer än de senares från 1886 till 1900. Detta är anmärkningsvärt ur flera synpunkter. Läroverken var ett nödvändigt led i utbildningen för alla blivande ämbetsmän och högre tjänstemän, de var sedan århundraden den enda och av staten drivna skolformen, deras undervisning var kostnadsfri. Flickskolorna däremot var förmodligen för största delen av eleverna en icke nödvändig utbildning, de var en nyetable-rad, privat driven skolform, deras undervisning var avgiftsbelagd. Läroverkseleverna kunde alltså på ett mer påtagligt sätt än flickskoleeleverna räkna med utdelning i livet i form av högre tjänster och bättre inkomster som resultat av sin skolgång. Det fanns också en lång tradition bakom läroverken. De bildades söner skulle ha högre undervisning. För flickorna var detta förhållandevis nytt. Slutligen, även om läroverket betydde ekonomiska uppostringar för många, var de obetydliga i jämförelse med vad en flickskoleutbildning kostade. Sådana omständigheter tyder på att själva bildningsuppskattningen var en faktor att räkna med.

Men den räcker inte som enda förklaring till den snabba ökningen av elevkadrerna vid flickskolorna. Även reella förhållanden måste tas i betraktande.

Genom folkskolebeslutet hade undervisningsplikt de facto införts. Den grundläggande undervisningen kunde visserligen fortfarande få ske i hemmen, men kravet fanns att alla barn skulle inhämta åtminstone folkskolans kunskapsmätt. Därigenom hade undervisningsfrågan kommit i ett nytt läge. Det var en helt annan sak att bara lära flickorna läsa innantill, att sy och sticka än att dessutom bibringa dem bestämda kunskaper i räkning, historia, geografi och naturkunskap. Många föräldrar måste ha dragit sig för att göra detta. Men så länge folkskolan i vida kretsar betraktades som en fattigsko-

¹ Jfr ovan s. 20 o 22 ff.

1a, sökte man undvika att sätta döttrarna i denna.¹ Därför uppstod mängder av privata småbarnsskolor, som tog emot både gossar och flickor och förberedde dem för inträde på läroverk resp högre flickskola.² Snart nog inrättade dessa sina egna avdelningar.³ Sedan flickan väl börjat i en privat skola var det naturligt att låta henne fortsätta där så länge ekonomin tillät.

Tillväxten av flickskoleväsendet skedde också parallellt med att studie- och yrkesmöjligheterna för kvinnor ökade. Avgångsbetyget från flickskolan blev en frisedel, som öppnade portarna till oberoende för många kvinnor. Denna synpunkt måste ha varit tungt vägande för många, som endast med stora uppoffringar kunde hålla dottern i en privat skola.

Ökningen av elevantalet medförde pedagogiska problem för skolorna. En växande hänsyn till yrkesförberedande utbildning visade sig i debatterna och styrde undervisningen i riktning mot läroverken.⁴ Det är möjligt att också andra debattämnen bottnade i det faktum, att elevantalet växte starkt och kom att omfatta högst olika begåvningsstyper. Talet om överansträngning och den frihet som gavs eleverna att välja bort en del ämnen kan tyda på att det blev en modesak att gå i flickskola, även om man egentligen inte hade några studieranlag.

Samtidigt som man betraktar den väldiga ökningen av antalet elever vid flickskolorna och då särskilt sätter den i relation till antalet läroverkselever måste det framhållas, att det trots allt var en mycket liten del av det totala antalet inom motsvarande åldersgrupper i landet. Övervägande delen av flickorna måste nöja sig med folkskolans undervisning och då inte sällan minimikursen.⁵ Det gällde framför allt landsbygdens flickor, i högre grad än pojkarna, eftersom läroverken rekryterade en högre procent av sina elever från landsbygden än vad flickskolorna gjorde.⁶ Det var stadsflickorna som

¹ Ovan s. 30 f.

² Nya elementars elevmatrikel 1867—1900 upptar namnet på 50 olika privata småbarnsskolor i Göteborg under denna period utom de högre flickskolornas egna förberedande avdelningar.

³ Nedan s. 92.

⁴ Nedan s. 93, 106 o 113.

⁵ Ovan s. 31.

⁶ Jfr tab. 9 s. 63 o tab. 10 s. 64.

kunde dra mest nytta av den nya undervisningsformen. I Göteborg uppgick antalet flickskoleelever 1871—80 och 1891—1900 till c:a 72 % av elevantalet vid pojkläroverken.¹

5. Elevkårens sociala sammansättning

5. 1. Göteborg

5. 1. 1. Yrkesfördelningen bland flickskoleelevernas fäder i Göteborg

För kategoriseringsprinciperna vid den sociala undersökningen redogjordes i metodavsnittet ovan s. 54 f. I bil. I s. 241 ff redovisas fördelningen av yrken och titlar. Sammansättningen av elevkårerna vid Göteborgs flickskolor framgår av tabell nedan.

Tabell 9.

Nyinskrivna elever 1861—1900, fördelade efter fädernas yrken, vid Fruntimmersföreningens flickskola, Kjellbergsska flickskolan, Majornas flickskola, Nya elementarläroverket för flickor, Sigrid Rudebecks skola och Privata läroverket för flickor. Absoluta tal och procentuell fördelning.

År	Totalt	Kategoribeteckning											
		A	B	CA	CA	CA	CM	D	E	F	G	H	XY
		1	2—6	7—9									
1861—1870	520	11	13	13	21	6	21	114	178	99	19	5	20
1871—1880	1174	45	15	28	54	23	32	188	331	239	150	42	27
1881—1890	1356	77	32	31	84	49	40	107	436	273	160	32	35
1891—1900	1745	80	38	42	68	89	46	169	606	319	230	25	33
	4795	213	98	114	227	167	139	578	1551	930	559	104	115

Procentuell fördelning

1861—1870	100	2,1	2,5	2,5	4,0	1,2	4,0	21,9	34,3	19,0	3,6	1,6	3,9
1871—1880	100	3,8	1,3	2,4	4,6	2,0	2,7	16,0	28,2	20,3	12,8	3,6	2,9
1881—1890	100	5,7	2,4	2,3	6,2	3,6	2,9	7,9	32,1	20,1	11,8	2,4	2,6
1891—1900	100	4,6	2,2	2,4	3,9	5,1	2,6	9,7	34,7	18,3	13,2	1,5	1,8
1861—1900	100	4,4	2,0	2,4	4,8	3,5	2,9	12,1	32,3	19,5	11,7	2,2	2,2

Källor: Se källor till tab. 8 s. 59 för motsvarande skolor.

Anm: Inskrivningsmatrikeln för Mathilda Halls skola upptar inga yrkesuppgifter. Elevantalet vid skolan, totalt 892, bortfaller här. För Privata läroverket för

¹ Jfr tab. 8 s. 59 o tab. 10 s. 64.

flickor finns inga yrkesuppgifter före 1893. Bortfallet för denna skola är 1861—90 709, 1891—92 43, tillsammans 752. Eleverna vid dessa skolor, tillsammans 1644 eller ca 25 % av samtliga skolors elever, utgår därför ur denna undersökning. Jfr redovisningen tab. 8 s. 59. och materialredovisningen s. 52.
Jfr. tab. 8 s. 59 o tab 10 s. 64.

Största delen av föräldrarna var affärsmän, hantverkare och tjänstemän i mellanställning, grupperna E och F. Såväl inkomst- som utbildningsmässigt måste man räkna med stor variation bland dem. A-kategorin, vilken omfattar personer som eventuellt bodde på landet, har en låg andel av föräldrarna. Även H-kategorin har få representanter bland fäderna, d v s arbetarklassen var dåligt representerad. Prästerna, som var en mycket liten grupp i samhället, utgjorde en nästan lika stor del av föräldrarna som arbetarna. Kategori D, som omfattar de högsta inkomsttagarna bland affärsmännen, nådde en topp under decenniet 1861—1870, vilket berodde på bestämda lokala omständigheter.¹ En växande andel av föräldrarna hörde till kategori G, de lägre tjänstemännen. Det förhållandet att två av skolorna var avgiftsfria kan ha lockat personer med låga inkomster att sätta döttrarna i flickskola.

Det är av speciellt intresse att jämföra flickskolornas elevkår med läroverkens, eftersom båda meddelade en undervisning över folkskolans mått. Läroverksmaterialet har begränsats till två decennier men är i stället fullständigt för dessa perioder. Det omfattar samtliga pojkar inskrivna vid läroverken i Göteborg.

Tabell 10.

Nyinskrivna pojkar vid de allmänna läroverken i Göteborg 1871—1880 och 1891—1900, fördelade efter fädernas yrken. Absoluta tal och procentuell fördelning.

År	Totalt	A	B	CA	CA	CA	CM	D	E	F	G	H	XY
				1	2—6	7—9							
1871—1880	2150	198	59	89	64	38	42	100	765	286	168	335	6
1891—1900	3090	191	125	130	117	106	58	343	941	449	341	289	0

¹ Jfr nedan s. 73.

Procentuell fördelning

1871—1880	100	9,2	2,7	4,2	2,9	1,8	1,9	4,7	35,6	13,3	7,8	15,6	0,3
1891—1900	100	6,2	4,1	4,2	3,8	3,4	1,9	11,1	30,5	14,3	11	9,3	0

Källor: Inskrivningematrikel för Göteborgs femklassiga elementar-läroverk 1871—1880. (Majornas högre allmänna läroverks arkiv.) Göteborgs femklassiga allmänna läroverks kataloger 1891—1900. Göteborgs real-läroverks kataloger 1871—1880 och 1881—1900. Göteborgs latin-läroverks kataloger 1871—1880 och 1881—1900.

Liksom i flickskolorna ligger tyngdpunkten på kategorierna E och F med en ökande andel för CA 7—9, de fackhögskoleutbildade, och G. Men där finns också påtagliga skillnader. En större del av pojkarna kom från landsbygden. De var söner till bönder och präster. Samma grupper levererade de flesta studenterna till Lunds universitet 1871—1900.¹ Också H-gruppen är betydligt bättre representerad. Den variation som D-gruppen visade för flickskolorna har ingen motsvarighet i läroverken.

Siffrorna ger en lokal- och tidsbegränsad illustration till diskussionen om läroverkens betydelse för ståndscirkulationen, ett argument som ofta framfördes när frågan om fria eller avgiftsbelagda studier var aktuell.² Arbetarbarnen var betydligt bättre representerade i läroverken än i flickskolorna. Av naturliga skäl satte fattiga föräldrar i första hand sin son i läroverket. Flickskolornas betydelse för ståndscirkulationen var obetydlig. Så snart man kommer över arbetarklassen försvinner dock i stort sett skillnaden mellan läroverk och flickskola.

5. 1. 2. Elevkårens sammansättning vid de särskilda skolorna

Att skolorna var ganska olika i storlek har framgått av tab. 8, s. 59. Fruntimmersföreningen och Kjellbergska var de minsta. De finansierades genom donationer och hade ingen eller mycket blygsam avgift.¹ De övriga tävlade om platsen som den första i storleksordning. Majornas flickskola ryckte fram i täten redan efter första de-

¹ Weibull, Studenterna vid Lunds universitet 1865—1965, s. 126.

² Richardson, Kulturkamp och klasskamp, s. 206 ff.

¹ Det nämns att sökande måste avvisas p g a platsbrist. Fruntimmersföreningens flickskola. Redogörelse 1884—85, 1887—89, 1889—91.

cenniet och behöll sedan sin plats i ledningen. Också denna skola hade mycket låga avgifter. Att avgiftens storlek dock inte var enbart avgörande för hur många elever, som sökte sig till en skola, visas av att Nya elementar ledde framför Rudebecks utom under 1881—1890. Något som måste ha spelat stor roll för en skolas popularitet var föreståndarinnans personlighet och hennes förhållande till "familjerna". Föreståndarinnorna var faktiskt allenarådande i sina skolor, i varje fall när de samtidigt var ägare till dem. Deras pedagogiska idéer var bestämmande för undervisningen, de kunde välja sin lärarinnestab själva, de skapade traditionerna i skolans fest och vardag. Varje skola hade sin egen profil. Dessa faktorer är omöjliga att mäta men måste finnas som ett komplement till mer påtagliga orsaker till en skolas tillväxt eller tillbakagång.

Elevkåren vid varje särskild skola fick sin prägel av att vissa samhällsgrupper föredrog den ena framför de andra. Sammansättningen bestämdes alltså dels av skolans andel av varje yrkeskategori, dels av samma kategoris storlek i förhållande till övriga kategorier inom skolan.

Inom A-kategorin återfinns de flesta eleverna i Majornas flickskola. Stadsdelen införlivades med Göteborg 1868 och måste en tid framåt ha hyst innevånare sysselsatta inom jordbruk och binäringar. De låga avgifterna gjorde också att skolgången blev mindre ekonomiskt betungande för dem som måste bo inackorderade. Dock är att märka att kategorin A 1, de högsta inkomsttagarna i denna grupp, till största delen satte sina döttrar i Nya elementar. Även inom B-kategorin, folkskollärare och likställda, d v s relativt lågt avlönade, dominerar Majornas flickskola. Av prästbarnen sökte sig de flesta till Kjellbergsska. Fruntimmersföreningen och Rudebecks hade den minsta andelen av dem. I sistnämnda skola samlades periodens frikyrkobarn.¹

¹ Uppdelningen prästbarn-Kjellbergsska, frikyrkobarn-Rudebecks är troligen inte utan orsak. Den förstnämnda skolans statuter, stadfästa av dess grundare 1833, betonade särskilt vikten av evangelisk-luthersk kristendomsundervisning, som ej fick ges av lärarinnor utan av en "renlärig, känd, nitisk prästman". (Gåfvobref, s. 9). Sigrid Rudebeck, påverkad av Cecilia Fryxells pietistiskt färgade fromhet, råkade efter endast något år i konflikt med den starkt schartauanskt inriktade styrelsen vid Majornas flickskola, där hon var anställd som föreståndarinna, och föredrog att lämna sin tjänst för att i stället öppna egen skola. Dåvarande domprosten i Göteborg, Peter Wieselgren och framför allt Peter Fjellstedt stödde hennes företag. Den senare undervisade några år i kristendom vid hennes skola. Även

Tabell 11.

De sociala kategorierna fördelade på flickskolorna i Göteborg 1861—1900. Procentuella tal.

Skola	Kategoribeteckning												
	Andel av totala an- talet elever (4795)												
		A	B	CA	CA	CA	CM	D	E	F	G	H	XY
		1	2—6	7—9									
Fruntimmers- föreningen	10,9	8,5	18,4	12,3	1,7	10,7	2,9	1,6	15,6	9	16,8	5,8	2,6
Kjellbergsska	14,2	6,1	27,3	29,8	19,8	10,1	14,4	10,9	12,6	13,1	19,4	3,9	0,9
Majornas	29,4	45,5	28,6	21,1	18,1	31	10,8	9,4	28,4	46,5	34,5	55,8	9,6
Nya elementar	25,8	18,8	9,2	21,9	47,4	32,7	48,2	61,6	17,4	12,3	8,4	5,7	36,5
Sigrid Rudebecks	18,2	17,4	16,3	14	13	13,1	23	15,6	23	17,2	17,2	26,9	48,7
Privata ele- mentarlärov.	1,5	3,7	0,2	0,9	0	2,4	0,7	0,9	3	1,9	3,7	1,9	1,7
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Källor: Se tabell 8 s. 59.

Anm: Uppgiften avser för Frunt-fören. tiden från 1862, Kjellbergsska 1861, Majornas 1866, Nya elementar 1867, Rudebecks 1869 o Priv. elementarlärov. 1893. Jfr ovan s. 52.

Tabell 12.

Fördelningen av de sociala kategorierna inom de särskilda flickskolorna i Göteborg 1861—1900. Procentuella tal.

Skola	Tot. elevant.	Kategoribeteckning											
		A	B	CA	CA	CA	CM	D	E	F	G	H	XY
		1	2—6	7—9									
F	517	3,5	3,5	2,7	0,8	3,5	0,8	1,7	46,8	16,6	18,4	1,2	0,5
K	639	2	4,1	5,3	7,1	2,5	3,1	10	29,4	18,9	16,8	0,6	0,2
M	1448	6,8	1,9	1,7	2,8	3,6	1,1	3,7	30,5	29,9	13,2	4	0,8
N	1140	3,5	0,8	2,2	9,4	4,8	5,9	31,2	24,1	9,8	4,1	0,5	3,7
S	941	3,9	1,7	1,7	3,2	2,4	3,4	9,6	38,1	16,9	10,3	2,9	5,9
P	110	7,4	0,9	0,9	0	3,6	0,9	4,5	42,7	16,4	19,1	1,8	1,8

Källor: Se tab. 8, s. 59, motsvarande skolor.

han stod nära frikyrkliga riktningar. Både Fjellstedt och Cecilia Fryxell hade påverkats av herrnhutarna och arbetat vid deras skola som verkade i Göteborg till 1858. Jfr Hedin, Göteborgs flickskolor, s. 228.

Nära hälften av alla akademikerbarn samlades i Nya elementar. Det var dessutom de vars fäder hade de högsta examina, medan resten av skolorna i stort sett fick hålla till godo med döttrar till läroverksadjunkter. Också av de fackhögskoleutbildades barn hade Nya elementar största andelen, tätt följd av Majorna. Bland fäderna till de 48 % officersbarn som undervisades i Nya elementar fanns också de flesta topparna, d v s regementsofficerarna. Inom D-kategorien, de största inkomsterna bland företagarna, ger den tendens som hittills visat sig kraftigt utslag. Nya elementar tog drygt 61 % av hela denna grupp och den utgjorde 31 % av samtliga vid skolan inskrivna elever. Alla de övriga hade tyngdpunkten på E-, F- och C-kategorierna. Ur H-gruppen rekryterades mycket få av Nya elementars elever. Majornas flickskola och Rudebecks hade de flesta ur denna elevkategori, som kom ur de lägsta inkomstklasserna.

Elevklienteletts schatteringar gjorde skolorna mer eller mindre "fina". Som kriterium på finessen kan ses andelen elever ur CA 2 — D-kategorierna och ur G- och F-grupperna.

Nya elementar låg i toppen. Elevkåren dominerades av de ekonomiskt starkaste och mest välutbildade samhällsgrupperna. Följdriktigt var också de lägsta inkomstklasserna sämst representerade. Längst ner på skalan låg Fruntimmersföreningen. Vid sidan av E-kategorin, som ju dominerade alla skolorna utom Nya elementar, var de lägre tjänstemännen rikast representerade medan höglönegrupperna var små. Det är särskilt intressant att se Kjellbergsska vid sidan av Fruntimmersföreningen. Liksom i denna utgjorde de lägre tjänstemännens döttrar ett stort inslag, men samtidigt hade högre inkomstgrupper en större andel i Kjellbergsska än i Fruntimmersföreningen. Den skillnad som stiftarnas syften orsakade när skolorna grundades blev alltså bestående.¹ Majornas flickskola stod ungefär jämsides med Kjellbergsska. Ett par särskilda karakteristika bör dock observeras. Den hade största antalet sjökaptensbarn och mer än hälften av samtliga barn ur arbetarklassen. Sigrid Rudebecks skola får med samma utgångspunkter placeras under Nya elementar men över de övriga.

5. 1. 3. *Faktorer som påverkade elevsammansättningen*

Olikheterna i elevkårens sammansättning hade flera orsaker. Några av de faktorer som bestämde deras numerär kan tillämpas

¹ Ovan s. 43, not 5.

också i detta fall, t ex avgiftens storlek och föreståndarinnans personlighet. Men flera orsaker kan isoleras. I det följande kommer att behandlas den betydelse som kan tänkas ligga i statuterna, terminsavgifternas storlek, skollokalens läge, tillsättningen av frielever och stiftarnas intentioner.

Statuterna. Fruntimmersföreningen och Kjellbergsska hade i sina statuter bestämmelser som gynnade vissa samhällsgrupper och t o m uteslöt andra. I den förra skulle medellösa flickor av "bättre Classen", "nödställda borgarfamiljer, pauvres honteux" få gratis undervisning. Barn ur hantverkar- och arbetarklassen uteslöts uttryckligen. Eleverna vid Kjellbergsska skulle också vara "bättre mans döttrar". Av källmaterialet framgår emellertid, dels att båda skolorna tog in hantverkardöttrar dels att en markant nedgång av denna kategori ägde rum i Kjellbergsska från 1881. Uttrycket "Handwäirks- och arbets-Classens barn", som det används i Fruntimmersföreningens protokoll, skulle i så fall beteckna hos hantverkare anställda personer. Tolkningen bestyrkes av det faktum att de sju hantverkare, som finns representerade bland föräldrarna under skolans fem första år uttryckligen sägs vara mästare, medan bland de avvisade även dottern till en murargesäll befann sig.¹ Kjellbergsskas bestämmelser uteslöt inte hantverkare, men av de fem första årens 29 elever var endast två döttrar till hantverkare.² Nedgången inom kategorin från 1881 kan förklaras med att man ville återgå till tidigare intagningsprinciper. Något direkt uttalande om detta i styrelseprotokollen har emellertid inte synts till. Bestämmelser av ovannämnd art saknades för de andra skolorna. Bevarade protokoll säger inget om social begränsning av elevkåren.

Avgifterna. Till skillnad från ovan behandlade skolor finansierades de övriga till största delen av elevavgifterna. Även Fruntimmersföreningen och Kjellbergsska införde avgifter med tiden men de var

¹ Fruntimmersföreningens flickskola, Allmänna protokoll 1819—1929, (GLA)

² Kjellbergsska flickskolan, Intagna elever 1835—1910. (GLA). De tio elever som här förts till H-kategorin, fördelas på sju yrkestitlar, nämligen litograf, järnsvarvare, handelsbiträde, handelsexpedit, hyrkusk, kypare, portier. Därav är endast två rena arbetartitlar och möjligheten finns att de betecknar egna företagare.

mycket låga, närmast en motsvarighet till de avgifter som läroverken tog ut för bränsle-, ljus- och biblioteksutgifter.¹

Tabell 13.
Terminsavgifter vid flickskolorna i Göteborg 1870—1900.

År	Skolor						
	Fruktim- mersfören.	Kjell- berg ska	Mathilda Halls	Majornas flickskola	Nya ele- mentar	Sigrid Rudebecks	Privata lärov.
1870	0	0	—	35—40	50—125	—	—
1875	0	0	—	25	50—125	—	—
1880	5	5	—	35	50—125	30—100	—
1885	10	10	35—125	35	50—125	30—100	30—100
1890	10	10	35—125	25—45	50—125	30—100	—
1895	10	10	35—125	25—45	40—125	30—100	30—100
1900	25	10	40—120	25—50	40—125	30—100	30—100

Källor: Hedin, Göteborgs flickskolor, s. 58. Stiftelsen Kjellbergsska flickskolan 1835—1935, s. 128.

Mathilda Halls skola, Redogörelser 1885—86, s. 21, 1891—92, s. 21, 1895—96, s. 22, 1899—1900, s. 28. Majornas flickskola, Redogörelser 1874—75, s. 3, 1880—81, s. 13, 1885—86, s. 21, 1890—91, s. 24, 1895—96, s. 27, 1900—01, s. 32. Prot. 13/12 1866 (GLA). Nya elementar, Redogörelser 1882—83, s. 18, 1885—86, s. 28, 1890—91, s. 20, 1895—96, s. 21 f, 1900—01, s. 24. Sigrid Rudebecks, Redogörelser 1882—83, s. 20, 1885—86, s. 23, 1889—90, s. 6, 1900—01, s. 30. Privata clementarlärov. Redogörelser 1882—85, s. 17, 1896—97, s. 15, 1899—1900, s. 15.

Anm. Två uppgifter per termin betecknar en stigande avgift från de lägre till de högre klasserna.

Korrelationen mellan elevfördelningen vid skolorna enligt tabellerna 12 och 13 och avgifternas storlek är god för flygelskolorna Nya elementar och Majornas flickskola. Skillnaderna i avgiftsstorlek mellan Nya elementar och Rudebecks förefaller dock vara för små för

att ensamt förklara de olika elevkårssammansättningar i dessa skolor.

Även om man inte kan dra några bestämda slutsatser utifrån avgifternas storlek för nyanserna i elevkårssammansättningen, så måste dessa ha varit ett nästan oöverstigligt hinder för arbetarbarnen. Skolavgiften var ju inte bara en utgiftspost, som översteg de flestas förmåga, utan skolgången förorsakade ett direkt inkomstbortfall för familjen, eftersom flickan inte kunde bidra till försörjningen genom eget arbete under sin skoltid.

Skolornas läge i staden. Samtliga skolor började sin verksamhet i provisoriska lokaler hyrda för ändamålet, men särskilda skolhus byggdes för alla under den här behandlade perioden. Majornas flickskola låg i en stadsdel som var socialt särpräglad. Den beboddes till stor del av folk med yrkesanknytning till sjön. Detta satte sin prägel på skolans elevkår. Totalt i samtliga skolor skrevs 424 döttrar till sjökaptener och likställda in och av dem kom 241 till Majornas flickskola. Inom kategorin Arbetare i samma skola dominerade tullvaktmästarna (12 av totalt 14), skeppsstuvare och stuveriarbetare (15 av totalt 18). Även i Sigrid Rudebecks skola gick ett stort antal sjökaptensdöttrar, vilket kan ha berott på att hon drog med sig en del elever, då hon slutade sin anställning vid Majornas flickskola och öppnade en egen. I den tidens Göteborg med dess små avstånd torde skolornas läge i övrigt inte ha spelat någon roll alls.

Frieleverna. Statuter och avgifter gynnade eller hindrade olika kategorier att sända sina döttrar till flickskolor. En annan faktor som kunde påverka elevsammansättningen var frielevsinstitutionen. Enligt riksdagens beslut skulle ett visst antal frielever, bestämt i förhållande till skolans hela elevkår, vara ett villkor för statligt understöd till skolan. Några bestämmelser om hur platserna skulle tillsättas fanns emellertid inte. Detta gjorde att olika principer kunde tillämpas och kritik väcktes mot det sätt varpå systemet fungerade.¹

¹ Jfr nedan s. 219.

² Jfr nedan s. 115.

Tabell 14.

Frielever vid Majornas flickskola och Nya elementar 1866—1900, fördelade efter fädernas yrken.

Skola	Kategoribeteckning																							
	A			B			CA								CM		D		E					
	1	2	3	1	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	1	2	1	2	1	2	3	4		
Majornas	2	4	1			3	1			2		1		5		2		4	18	1	6	2		
Nya Elem.				1	2	5				1	2				1	3	2	11	5			2		
	2	4	2	2	8	1				3	2	1		5	1	5	2	15	23	1	6	4		
	F					G					H			XY		Summa								
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3											
Majornas	9		30	1		2		4			1		4									103		
Nya Elem.	2	1	1	1		1			1				1	5								48		
	11	1	31	2		3		4	1		1		5	5								151		

Källor: Majornas flickskola. Styrelseprotokoll. (GLA)

Nya elementar. Styrelse- och direktionsprotokoll. (GLA)

Enligt tabellen ovan uppgick antalet frielever vid de två skolorna under 34 år till sammanlagt 151 stycken. Fördelningen på olika yrkesgrupper ansluter sig nära till totalfördelningen. Arbetarklassens barn bereddes alltså inte tillträde i någon högre grad. Dessutom bevarades elevkårens homogenitet inom varje skola. Nya elementar favoriserade grosshandlardöttrar, Majorna döttrar till småhandlare och sjökaptener. Enligt protokollen var 4 av Nya elementars frielever faderlösa, motsvarande siffra för Majornas var 22.

Materialet uppvisar inte några principuttalanden om frieleverna, men det fanns bestämmelser om hur de skulle tillsättas. I Majornas flickskola utvaldes de av styrelsen för skolan, sedan kollegiet yttrat sig om ansökningarna.¹ I Nya elementar tillsattes de dels av skolans styrelse, dels av "garanterna", dvs de som genom lån eller donationer bidrog till skolans finansiering. Från 1871 fick dessa "ständig

rätt" att tillsätta varsin friplats i skolan mot att de avstod från ränta och återbetalning av lånat belopp.¹ Om ansökningsförfarandet nämnes inget.

Dessa skolors val av frielever bekräftar de misstankar som framfördes av kritikerna, nämligen att systemet inte kom de missgynnade samhällsklasserna till godo. Skolorna värnade om sin medelklassprägel.

Initiativtagarnas intentioner. Fruntimmersföreningens flickskola och Kjellbergska flickskolan vände sig uttryckligen till vissa grupper i samhället, vilket framgick av skolornas statuter. Majornas flickskola och Nya elementar hade inga sådana bestämmelser, men i praktiken var avgifternas storlek reglerande för elevtillströmningen. Det fanns emellertid också en parallell mellan grundarnas samhällsställning och elevernas, vilket tyder på att man mer eller mindre medvetet vände sig till den egna, starkt begränsade samhällsgruppen.

Tabell VI s. 231 omfattar namnen på de första styrelsemedlemmarna för Nya elementar och Majornas flickskola. Redan i titelkolumnen framträder skillnader. Nya elementars ligger genomgående på högre social nivå än Majornas. Markeringarna i de följande kolumnerna illustrerar ledamöternas sociala aktiviteter. Nya elementargruppen kännetecknas av en mångsidig verksamhet på olika områden. Här återfinns de inflytelserika inom politik, handels- och finansvärld samt i kulturlivet. De största förmögenheterna finns också i denna grupp. Gemensamt för båda grupperna är deras samhällsengagement, manifesterat i politiska uppdrag. Skillnaden ligger framför allt på det filantropiska området, betingat av skillnaderna i ekonomiska resurser. Det är tydligt att de besuttnas intresse för flickskolan var en del av deras känsla av ansvar för samhällsutvecklingen. Samma förhållande påpekades i fråga om Jonas Kjellberg.²

Det kraftiga inslaget av elever ur de högsta samhällsklasserna under 60- och 70-talen kan förmodligen förklaras av att Nya elementar började sin verksamhet 1867. Den drog omedelbart till sig dessa kategorier.

¹ Nya elementar. Protokoll 27/4 och 9/2 1876. Styrelseprotokoll 1867—1872, 1874—1916. (GSA)

² Jfr ovan s. 42.

¹ Majornas flickskola. Protokoll 28/5 1875. (GLA)

5. 2. Stockholm

5. 2. 1. Yrkesfördelningen bland flickskoleelevernas fäder i Stockholm

Materialet för flickskolorna i Stockholm har presenterats ovan i tab. 3 s. 53. Det är obetydligt ofullständigare än motsvarande för Göteborgs del och kan därför inte läggas till grund för en lika omfattande undersökning. Men vissa tendenser kan ses i förhållande till Göteborgsskolorna.

Tabell 15.

Nyinskrivna elever 1861—1900, fördelade efter fädernas yrken, vid Brummerska skolan, Detthovska skolan, Franska skolan, Statens normalskola och Ählinska skolan. Absoluta tal och procentuell fördelning.

År	Totalt	A	B	CA 1	CA 2—6	CA 7—9	CM	D	E	F	G	H	XY
1861—1870	871	44	4	16	155	13	63	97	144	56	30	10	239
1871—1880	1572	75	12	16	252	59	100	253	291	94	48	23	349
1881—1890	1798	89	12	37	220	82	123	210	361	149	89	16	410
1891—1900	2769	110	15	63	370	207	199	395	419	261	108	32	590

Procentuell fördelning

1861—1870	100	5,1	0,5	1,9	17,8	1,5	7,2	11,2	16,5	6,4	3,4	1,1	27,4
1871—1880	100	4,8	0,8	1	16	3,8	6,4	16,1	18,5	5,8	3,1	1,5	22,2
1881—1890	100	4,9	0,6	2,7	12,2	4,5	6,8	11,6	20	8,2	4,9	0,8	22,8
1891—1900	100	4	0,5	2,3	13,3	7,5	7,2	14,3	15,1	9,4	3,9	1,2	21,3

Källor: Brummerska skolan. In- och utskrivningsböcker. (SSA)

Detthovska skolan. Inskrivningsböcker. (SSA)

Franska skolan. Matrikel. (Franska skolan, Stockholm.)

Statens normalskola. Inträdeshandlingar. (SSA)

Ählinska skolan. Lärjungematrikel. (SSA)

Kategorierna affärsmän och hantverkare utgjorde ett stort inslag bland fäderna också i Stockholm. Grupper med hög akademisk utbildning, officerare och större affärsmän var i Stockholm rikare representerade än tjänstemän och anställda i mellanställning och lägre ställning. Denna tendens inom de fem skolorna avspeglar den sociala

strukturen i huvudstaden. Koncentrationen av ämbetsverk och styrelser betydde att personer i ledande ställning samlades där. Rekryteringen kan också ha påverkats av att det inte fanns några avgiftsfria flickskolor, som var avsedda för medellösa flickor ur borgarklassen. Hur mycket dessa sociala faktorer påverkade elevkårssammansättningen vid andra skolor är omöjligt att avgöra.

Liksom i Göteborg framträder vissa skillnader mellan skolorna.

Tabell 16.

De sociala kategorierna fördelade på fem flickskolor i Stockholm 1861—1900. Procentuell fördelning.

Skola	Andel av totala ant. elever (7010)	Kategoribeteckning											
		A	B	CA 1	CA 2—6	CA 7—9	CM	D	E	F	G	H	XY
Å	40,2	41,1	27,9	34,1	37,9	35,4	37,8	44,7	36,4	30,6	35,2	14,8	50
SN	38,7	35,7	67,5	48,5	39,9	33,5	33,4	29,1	41,4	49,1	44,6	61,7	31,8
B	13	18,4	0	15,2	19,4	21,9	24,3	21,1	4,8	5,4	12	2,5	7,2
F	6	3,9	2,3	1,5	2,3	6,7	3,7	4,7	7,4	7,3	5,5	6,2	9,6
D	2,1	0,9	2,3	0,7	0,5	2,5	0,8	0,4	5	7,6	2,7	14,8	1,4
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Källor: se källor till tab 15 s. 74.

Tabell 17.

Fördelningen av de sociala kategorierna inom varje skola 1861—1900. Procentuella tal.

Skola	Tot. elev- antal	Kategoribeteckning												
		A	B	CA	CA	CA	CM	D	E	F	G	H	XY	
		1	2—6	7—9										
Å	2834	4,7	0,4	1,6	13,3	4,5	6,5	15,1	15,6	6,9	3	0,4	28	100
SN	2670	4,2	1,1	2,4	14,9	4,5	6,1	10,4	21,1	9,4	5,1	1,9	18,9	100
B	925	6,3	0	2,2	20,9	8,5	12,8	21,7	6,3	7,2	1,1	0,7	12,3	100
F	423	2,9	0,2	0,5	5,4	5,7	4,3	10,6	21,3	7,3	4,7	1,2	35,9	100
D	158	1,9	0,6	0,6	3,2	5,8	2,5	2,5	38,6	9,5	13,3	7,6	13,9	100

Källor: se källor till tab 15 s. 74.

Också här måste materialets brister föranleda till mycket försiktiga slutsatser. Endast särskilt markerade tendenser kan tas i betraktande.

Brummerska skolan tycks ha varit den "finaste". Där gick framför allt döttrar till högre ämbets- och tjänstemän, officerare och större affärsmän.¹ Ählinska skolan och SN ligger nära varandra på ett något lägre socialt plan. Den jämnaste fördelningen över samhällsklasserna har Franska skolan men där är osäkerhetsmarginalen också störst.

5. 3. Flickskolornas elevrekrytering och samhället

Det absoluta antalet elever vid flickskolorna ökade starkt under perioden 1886 till 1900. Även sedd i relation till antalet pojkar vid läroverken är ökningen remarkabel. Klyftan mellan kvinnornas och männens bildningsnivå minskade påtagligt härigenom. Gemensamt för skolformerna är att den högre undervisning de gav endast nådde ett fåtal av hela antalet pojkar och flickor inom motsvarande åldersgrupper i riket. Detta fåtal rekryterades vad flickskolan beträffar ur vissa samhällsgrupper, som av samtiden karakteriserades som burgna, högre medelklass eller de bildade klasserna. Vilken konkret innebörd får de obestämda termerna, när de tillämpas på resultaten av framför allt Göteborgsundersökningen?

Huvuddelen av eleverna kom från kategorierna E, F och G, d v s mindre affärsmän och hantverkare samt offentligt och privat anställda tjänstemän i mellanställning eller lägre. Deras döttrar utgjorde mer än 3/5 av hela elevkåren. Deras ekonomiska standard måste ha varit högst skiftande och många av dem, t ex köpmän och hantverkare, direkt utsatta för konjunktorens växlingar. Mer oberoende därav var väl D-kategorin, de större företagarna, men de var en betydligt mindre grupp. Både beteckningarna burgen och högre medelklass får på detta sätt en vid innebörd.

Men var flickskolan de bildade klassernas skola? Ordet "bildad" har en klang av högre skolundervisning, akademisk eller åtminstone gymnasial. De akademiskt utbildade utgjorde en ungefär lika stor del av föräldrarkåren som de större företagarna, en större del får för-

utsättas ha haft studentexamen. E-kategorin måste ha omfattat en högst varierande art och grad av bildning.

I SAOB definieras termen bildade klasser med belägg från slutet av 1700-talet fram till 1900 som "i sht i besittning af den bildning, som är utmärkande för (individer af) samhällets högre klasser (i motsats till arbetare och allmoge)." Definitionen utesluter just de grupper, som hade en obetydlig andel av flickskolornas elevkår, och begreppet bildade klasser får en mycket vid innebörd. Snart sagt alla schatteringar av bildning måste ha ingått i en så omfattande kategori, vars genomgående kännetecken var att den huvudsakligen var bosatt i städerna och inte försörjde sig med kroppsarbete. Använd i den meningen kan termen de bildade klassernas skola sägas vara en god karakteristik av flickskolorna i Göteborg.

Det är möjligt att rekryteringsförhållandena i Göteborg var något olika landet i övrigt, att de avgiftsfria skolorna för flickor ur borgarklassen gjorde den socialt bredare där. Den bild som Stockholmskolorna ger tyder på att basen där var något smalare. Men det har visat sig att lokala förhållanden kunde vara ganska avgörande för rekryteringen, varför man inte kan dra några bestämda slutsatser beträffande de allmänna förhållandena, annat än det generella konstaterandet att arbetarklassen var utestängd.

¹ 1893 skrevs en dotter till statsminister Boström in i skolan, 1896 prins Oscar Bernadottes barn.

VII. Diskussionen om flickskoleundervisningens målsättning

1. Frågeställningar

Som föregående kapitel visade rekryterades flickskolornas elever företrädesvis ur städernas över- och medelklass, "de bildade klasserna". Ett begränsat antal flickor från landsbygden fanns, men de var betydligt färre än motsvarande kategori inom läroverken. Flickskolorna måste därför anpassa sin undervisning till önskemålen inom olika grupper av borgarklassen, och det var en nödvändig anpassning, eftersom eleverna bar upp skolorna ekonomiskt genom avgifterna.

Vilka önskemål kunde dessa kategorier ha beträffande flickornas undervisning? Alltjämt var äktenskapet den troligaste verkningskretsen för eleverna, där också deras försörjning var tryggad. Men kvinnoöverskottet, den sjunkande äktenskapsfrekvensen och de minskade möjligheterna till sysselsättning inom hemmet skapade problem för ett ökande antal kvinnor.¹ De nya yrkesvägar som öppnats erbjöd lösningar på detta. De medförde dock vissa kunskapskrav som dittills inte varit nödvändiga för kvinnor. Som företagare eller handels- och kontorsanställda behövde de praktiska matematiska kunskaper och kännedom om bokföring. Som sökande till de statliga tjänsterna måste de uppfylla bestämda meritkrav liksom sina manliga medtävlare.² Utom dessa praktiska synpunkter på undervisningen som berodde på förhållanden i samhället kom bildningsideologiska och pedagogiska. Det nya bildningsidealet innebar en brytning med tidigare kvinno-

¹ Jfr ovan s. 34 f.

² Jfr nedan s. 153, 159, 162.

uppfostran och krävde en systematisk pedagogik.¹ De första skolorna hade visat sig vara medvetna om dessa faktorer.

Under 1800-talets senare hälft fördes en fortlöpande diskussion om flickskolornas bildningsmål. Vilka synpunkter präglade denna diskussion? Ansåg man att undervisningen skulle inriktas på kvinnans traditionella uppgifter inom hemmet, eller skulle den förbereda henne för yrkesarbete utom hemmet och i så fall vilka kategorier? Borde hennes kunskapsområde vidgas eller skulle hon få nöja sig med en begränsad "kvinnlig" bildning? Vilka pedagogiska metoder ansågs lämpliga för henne? Målsättningsdiskussionerna kommer att granskas utifrån dessa frågeställningar.

2. Material och metod

Målsättningsdebatten fördes på olika plan och inom olika organ och institutioner. Den pedagogiska opinionen kan avläsas i ett par kommittébetänkanden angående flickskoleundervisningen, i principresonemang inom Statens normalskola och på flickskolemötena. De anslagsbeviljande statsmakternas syn på undervisningsmålen kan studeras i riksdagsprotokollen. I press- och skönlitteratur avspeglades en mångfald åsikter om hur flickor borde undervisas.

Den sistnämnda materialtypen, dagspress och skönlitteratur, kommer här inte att behandlas. Givetvis skulle en systematisk genomgång därav ge många samtida synpunkter på undervisningen för flickor, men de hade knappast någon direkt verkan på arbetet i skolorna, vilket däremot lärarnas och myndigheternas ställningstaganden hade. Detta har varit ett vägande skäl till valet av diskussionsföra.

Två kommittéer, som tillsattes av regeringen 1866 resp 1885, arbetade med problemet om flickors undervisning. Utifrån en analys av kvinnobildningens mål gav de förslag till kurs- och timplaner. Deras resultat hade stor betydelse eftersom de lades till grund för regeringsförslag i flickskolefrågan.

Statens normalskolas kollegium fick också anledning att bestämma sin hållning i frågan. Vid två tillfällen, åren 1875 och 1885, fördes diskussioner mellan kollegiet och skolans direktion angående skolans syfte och timplanerna. Eftersom Statens normalskola betrakta-

¹ Jfr ovan s. 47 f.

des som en mönsterskola hade dess undervisningsprinciper stor betydelse. Den var landets enda statliga flickskola och dess målsättning, tim- och kursplaner sanktionerades av en styrelse, tillsatt av regeringen. Den fick därigenom en dignitet som närmade sig läroverkens.

Det första allmänna flickskolemötet hölls 1879. Mötena återkom därefter med tre eller fyra års intervall. Deras diskussioner kommer att följas till 1901. De innehåller referat av föredrag och debatter, dels allmänna, dels knutna till de särskilda skolämnena. Det övervägande antalet deltagare var lärare och lärarinnor, vilkas åsikter var avgörande för undervisningen vid skolorna.

Detta material, kommittébetänkandena, kollegie- och direktionsprotokollen från Statens normalskola samt mötesberättelserna, utgör formellt sett en textmassa, vars innehåll skall presenteras och analyseras. Detta kommer att ske genom att materialet struktureras, så att argumenteringen uppdelas på ett antal olika kategorier, vilka kan användas genomgående. Kategorierna har rubricerats enligt följande schema:

- 1) Bildningsbegreppet (bildningens innehåll, undervisningens helhetsmål)
- 2) Den kvinnliga egenarten (psykisk och fysisk)
- 3) Kvinnans traditionella uppgifter (maka-mor-hem)
- 4) Kvinnans nya uppgifter (studier, yrken)
- 5) Sociala synpunkter (privatekonomiska förhållanden, klassynpunkter)
- 6) Pedagogik (utom de rent undervisningstekniska även synen på skolundervisning)

En rent kvantitativ metod har inte praktiserats. Argumenten förekommer sällan renodlade, och har ofta anknytning till flera kategorier samtidigt. Däremot har fullständighet beträffande beläggen eftersträfvats.

Riksdagsdebatten kommer att behandlas i ett särskilt kapitel, beroende på att infallsvinkeln till problemen där var en helt annan. Vad riksdagens ledamöter hade att ta ställning till var inte så mycket målsättningen i förhållande till kursplanerna som hela skolformens ställning inom undervisningsväsendet. Målsättningen blev därför endast ett av de argumentkomplex, som användes i syfte att pressa fram eller beskära anslagen till flickskolorna. Debatterna fick sin karaktär

av att vara ett led i beslutsprocessen om flickskolornas ekonomiska ställning och hade föga med skolornas vardag att göra.

3. Flickskolekommittén 1866

1866 års flickskolekommitté tillsattes på riksdagens begäran av Kungl. Maj:t. Den direkta orsaken var ett alternativförslag till två likalydande motioner vid riksdagen 1865—66 om upprättande av ett antal statliga flickskolor.¹ Medvetna om att ett så radikalt förslag var dömt att falla föreslog motionärerna nämligen, att riksdagen av Kungl. Maj:t skulle begära en kommitté med uppdrag att behandla frågan om flickskolans ställning. Förslaget resulterade i ovan nämnda kommitté.

Till dess ordförande utsågs Adolf Leonard Nordvall, åren 1858—65 chef för ecklesiastikdepartementets byrå för den högre undervisningen. Han var lektor vid gymnasiet i Strängnäs. Lektor Carl Johan Bergman, en av motionärerna ingick i kommittén. Han var en av stiftarna till flickskolan i Visby.² Också de återstående ledamöterna var aktiva skolmän. Biskop Pehr Sjöbring hade som rektor för läroverket i Kalmar gjort detta till ett av landets mest ansedda. Docent Gustaf Reinhold Rabe var sedan 1862 studierektor vid Högre lärarinneseminariet. Rektor Henrik Samuel Cederschöld hade tillsammans med några kolleger vid läroverket i Växjö grundat en flickskola i staden.³ Kommitténs sammansättning borgade alltså för en sakkunnig och positiv behandling av flickskolans problem.

3. 1. Bildningsbegreppet

Enligt kommittén var bildning en allsidig och harmonisk utveckling av de fysiska och psykiska krafterna.⁴ Därigenom skulle intellektet utvecklas, det estetiska sinnet odlas och sedligheten, d v s den kristna moralen, höjas. På skolschemat måste också stå gymnastik för den fysiska träningen. Undervisningen i teoretiska ämnen skulle träna intellektet, och övningsämnena utveckla den goda smaken. För moralen hade kristendomsundervisningen störst betydelse, men hela

¹ Se Bil. III s. 254.

² Heckscher, Några drag i den svenska flickskolans historia, s. 119.

³ Sjöstrand, Växjö flickskola 1857—1957. En historisk återblick, s. 13.

⁴ Underdånigt betänkande, s. 4 f, 6, 19, 21 o 34.

undervisningen skulle syfta till ökat pliktmedvetande och sann gudsfruktan.

3. 2. *Den kvinnliga egenarten*

Det bildningsbegrepp som kommitterade tillämpade på flickskoleundervisningen var påverkat av föreställningar om en kvinnlig egenart.

Man började med att bemöta och vederlägga åsikten att kvinnan inte hade behov av bildning, att den faktiskt skadade henne genom att göra henne arbetsovillig och nöjeslysten.¹ Endast en felaktig bildning hade sådana konsekvenser. En grundlig och allvarlig undervisning var enbart av godo. Om en kvinna ville ägna sin lediga tid åt studier utan att det inkräktade på hennes plikter, så var det enbart positivt. Risker var dessutom liten, att hon skulle göra det, eftersom kvinnan i allmänhet saknade "håg och fallenhet för vetenskapliga forskningar".²

Den ytterlighetsriktning som ville göra undervisningen för båda könen fullständigt lika bemötte man genom en ingående analys av kvinnligt och manligt väsen, där kvinnan stod för det näraliggande, de små detaljerna, det konkreta, det känslöbetonade. Mannen däremot kunde planera för framtiden, tänka abstrakt och handla konsekvent. Man och kvinna kompletterade och påverkade varandra. För kommittén blev detta ett skäl till att ge flickorna skolundervisning.³ Men en skolundervisning som passade hennes läggning.⁴

3. 3. *Kvinnans traditionella uppgifter*

Kvinnan som mannens komplement, verkande i hemmet för honom och barnen, var den idealbild kommitterad gav.⁵ Skolans första mål måste därför bli att bilda kvinnan för hemmet.⁶

¹ Underdånigt betänkande, s. 2 ff.

² A a, s. 5 ff.

³ A a, s. 8 ff. "Kvinnans känsla får genom mannens tanke en fastare hållning, samt upphör att vara uteslutande ett ögonblickets barn; mannen hemtar i med- och motgång ett starkare stöd, en mera lugnande tröst och ett fastare hopp af kvinnan, än någon af hans eget kön skulle kunna skänka honom." (s. 11).

⁴ A a, s. 9, 15, 16 f o 23.

⁵ Underdånigt betänkande, s. 3 f o 8 f.

⁶ A a, s. 15 o 25.

3. 4. *Kvinnans nya uppgifter*

Men man var medveten om att detta ideal inte kunde uppnås av alla kvinnor. Kvinnoöverskottet gjorde det nödvändigt för många att skaffa sig uppehälle utanför hemmet. För dem måste undervisningen göra vidare utbildning och yrkesarbete möjligt, så att de inte skulle behöva "i armod framläpa ett onyttigt lif".¹ Med sin psykologiska analys som utgångspunkt ansåg kommittén, att kvinnan passade för befattningar, som inte krävde alltför abstrakta studier, ingående människokännedom eller ledaregenskaper.² Som lämpliga för kvinnan ansåg man läkaryrket, apotekaryrket samt befattningar inom telegraf-post-tull- och räkenskapsverken. Hennes lämplighet som lärarinna var ställd utom tvivel, men endast på lägre stadium. Så snart konsekvens och systematik krävdes i undervisningen borde den meddelas av män.³ Skolans andra uppgift skulle vara att förbereda för yrkesarbete av dessa typer.⁴

3. 5. *Sociala synpunkter*

Skolornas finansiering var ett stort problem. Kommittén utgick ifrån att inga bidrag var att vänta från kommunerna och att staten knappast skulle ta på sig hela kostnaden för en undervisning, som gick över folkskolans. Men lades hela bördan på elevernas föräldrar skulle döttrarnas skolgång betyda stora utgifter för dem. Kompromissen, 1/3 av kostnaderna täckta med avgifter resten med statliga bidrag, motiverades dels med att de som drog nytta av skolan också skulle bidra till kostnaderna, dels med att eleverna småningom kunde dra ekonomisk nytta av sin utbildning.⁵

3. 6. *Pedagogiska synpunkter*

Kommitterade gav utförliga anvisningar om den metodik, som borde tillämpas i flickskolorna. Undervisningen skulle genomgående vara åskådlig och konkret, inriktad på att utveckla elevens förstånd. Mekaniskt minnesplugg avvisades. Innehållet var viktigare än formen. Det innebar att katekes, grammatik och namnkunskaper sköts

¹ Underdånigt betänkande, s. 6 f.

² A a, s. 16 o 18.

³ A a, s. 17, 18 o 64.

⁴ A a, s. 15 o 63.

⁵ A a, s. 71 f.

i bakgrunden.¹ Det var de reformpedagogiska metoderna som konsekvent framfördes.²

Man tog emellertid speciella hänsyn till att eleverna var flickor. Vissa moment var viktigare för dem än för pojkarna p g a deras läggning och naturliga uppgifter.³

3. 7. Kommitténs förslag

Kommitténs dilemma att skapa en skola, som både förberedde för husmorskallet och för yrkesarbete var i själva verket så stort, att man tvingades klyva skolan i två delar, en sexårig högre flickskola och en tvåårig påbyggnadskurs, Lyceum. Den första skulle ge en bred allmänbildning, den andra en fördjupad bildning.⁴ Man gjorde också upp en timplan.

Tabell 18.

Antal veckotimmar i teoretiska ämnen i den högre flickskolan och lycealavdelningen enligt 1866 års flickskolekommittés förslag och i de allmänna läroverken.

	Flickskolan Lyceum		Summa	Läroverken		Summa
	Antal vtr i klass		vtr	Antal vtr i klass		vtr
	1—5	6—7		I—V	VI—VII	
Kristendom	18	4	22	23	8	31
Modersmålet	21	6	27	25	12	37
Franska	24	6	30	11	20	31
Tyska	12	6	18	18	4	22
Engelska	12	6	18	12	10	22
Historia + Geografi	24	4	28	25	16	41
Matematik + Geometri	18	10	28	42	24	66
Naturkunnighet	15	14	29	18	22	40
Filosofisk prop.					4	4
Summa	144	56	200	174	120	294

Källor: SFS 1859 nr 16, s. 56. Undervisningsplan för dem som icke läsa klassiska språk. Antal undervisningstimmar i hvarje vecka för särskilda läroämnena. Underdånigt betänkande s. 33 o 60.

Anm. Den femte klassen var tvåårig i båda skolformerna, sjätte och sjunde klass.

¹ Underdånigt betänkande, s. 37, 39, 42, 45, 46, 47, 48 f, 56, 57, 58.

² Jfr ovan s. 24 f.

³ Underdånigt betänkande, s. 23, 25, 27, 28, 29, 57 o 59.

⁴ Underdånigt betänkande s. 23.

serna i läroverket var också tvååriga. Tyska och engelska var valfria ämnen i flickskolan. Språken (18 vtr), geometri (6 vtr) och 10 vtr naturkunskap var valfria i Lyceum.

Timplaner är konkreta mått på undervisningens omfattning. En mindre skillnad i antalet veckotimmar för ett ämne kan visserligen uppvägas av större effektivitet i undervisningen, mindre klasser o s v, men är skillnaden stor spelar tiden en avgörande roll. Med ett läsår på 30 veckor motsvarar en veckotimme 30 lektioner. Hur mycket 30 lektioner betyder avgörs av ämnets totala storlek och av dess karaktär. I svenska, som är ett stort ämne av orienteringstyp, spelar en veckotimme mer eller mindre inte samma roll som i matematik där övnings- och färdighetsmomenten dominerar.

Jämför man kommitténs förslag till timplan för flickskolan med läroverkets fem första klasser, den förgymnasiala delen, finner man att det egentligen endast var i tyska och matematik skillnaderna var så stora att de knappast kunde överbryggas. I övriga ämnen fanns en tidsmässig möjlighet för flickorna att nå pojkarnas kunskapsnivå. Än bättre blir flickornas utgångsläge för fortsatta studier, om man till den egentliga flickskolans timantal lägger lycealavdelningens. I franska finns tidsutrymme för undervisning till mogenhetsexamensnivå. Inte heller i de två andra språken är skillnaden i timantal så stor, att ett sådant resultat ter sig oöverkomligt. Kommitténs skola gav faktiskt en rätt god bas för vidare utbildning. Detta var också kommitténs avsikt.

I ett resolut resonemang kring lycealavdelningens syfte lämnade den åt sidan kvinno- och bildningsteorierna och ifrågasatte t o m sina framförda åsikter om kvinnans andliga kapacitet. Rätten att studera vid universitet borde inte förvägras kvinnan, det var tänkbart att hon mycket väl kunde vara lämplig att undervisa på högre skolstadier och, principiellt viktigt, kvinnor vid universiteten skulle "utan tvifvel framkalla det säkraste svaret på frågan om kvinnans vetenskapliga förmåga" liksom "på andra frågor, som med denna egendomliga sammanhang".¹

Man var alltså inte helt säker på hur teorierna förhöll sig till verkligheten. Kommitténs syfte med Lyceum förutsatte också att kvin-

¹ Underdånigt betänkande, s. 54.

norna verkligen hade fallenhet för studier. Den ansåg nämligen att hon

”skall, om hon med flit och allvar begagnat sig af den undervisning, som vid lycéerna står henne tillbuds, kunna undergå afgangsexamen enligt de föreskrifter, som gälla för lärjungar på reallinien vid de allmänna läroverken, dock med vissa modifikationer, härrörande af de qvinliga läroanstalternas egendomliga syfte och läroplan, hvarmed alltså fordringarna på de qvinliga examinanderna torde böra bringas i öfverensstämmelse.”¹

Vilka modifikationer kommittén tänkte sig nämns inte men någon sorts partiell examen måste ha föresvävat den. Kanske också de cirkulär där inträdesfordringarna till postverket preciserades och som kom 1866 och 1868.²

Det förefaller som om denna första flickskolekommitté, sedan den gjort reverens för de mest gångbara kvinnoteorierna till slut lät yrkesaspekterna i hög grad bestämma timplanen. Dess kursbestämmelser var allmänna och kunde tolkas i snävare eller generösare riktning, men timplanen var den viktigaste faktorn för möjligheten att inhämta en viss kunskapskvantitet. Vad som också pekar i riktning mot läroverken är kommitténs hänvisning till de metodiska anvisningar som gällde för läroverket. I kristendom borde flickskolans undervisning ordnas efter samma plan som där rekommenderades för läroverken.³ En vidare granskning av dessa metodiska anvisningar leder till upptäckten, att de ifråga om allmän och särskild metodik även i övriga ämnen nästan sammanfaller med kommitténs. Väsentliga avvikelser finns i matematik och naturvetenskapliga ämnen. Dessa var mer omfattande och låg på en högre abstrakt nivå i läroverken.⁴

3. 8. *Bildningen, kvinnan och samhället*

Arbetet inom 1866 års flickskolekommitté resulterade i förslag till en flickskola, som omfattade sex obligatoriska klasser och en två-årig frivillig överbyggnad, Lycealavdelningen. Timantalet i den egentliga flickskolan gav tidsmässigt möjlighet för eleverna att nå

¹ Underdånigt betänkande, s. 55.

² Jfr nedan s. 153 f.

³ Underdånigt betänkande, s. 37.

⁴ Anvisningar och råd, s. 3 ff. För matematik och naturvetenskap se s. 24—36.

samma kunskapsnivå som pojkarna i läroverkets femte klass, utom i ämnena tyska och matematik. Med lycealavdelningens timmar lagda till flickskolans utjämnades skillnaderna utom i matematik. I de främmande språken var det t o m tänkbart att eleverna kunde få kunskaper motsvarande mogenhetsexamens. Kommitténs aspirationer var också att flickorna med denna underbyggnad skulle kunna avlägga någon form av mogenhetsexamen, vilkens innehåll dock inte specificerades närmare.

Franskan hade en mycket stark ställning. Det var av ålder ansett som kvinnobildningens främsta kännetecken. Tyska och engelska var visserligen med, men de var valfria. Matematiken hade en extremt svag ställning. Latinet lyser med sin frånvaro. Denna ämnesgradering var säkert påverkad av konstänkande i bildningsavseende. Matematiken var ett abstrakt ämne som inte passade för flickor. Tillsammans med latinet ansågs det ha största formella bildningsvärdet.¹ Vad man ville ge flickorna var dock inte en formell bildning av nyhumanistiskt snitt utan en praktiskt inriktad.

Kommitténs bildningsbegrepp omfattade intellektuell, fysisk, etisk och estetisk fostran. Det hade en allmänorienterande karaktär utan fastställda kunskapsnormer. De reformpedagogiska idéerna har präglat det, samtidigt som det var avpassat för kvinnan, som visserligen inte ansågs andligt underlägsen mannen men som hade en annan läggning.

I betänkandet förekommer en ständig växelverkan mellan synpunkterna på bildningen, på kvinnan och på samhället. Föreställningen om kvinnan, som bärare av de ur social synpunkt mindre nyttiga egenskaperna, konfronteras med myten om bildning, i sig själv god men nödvändig att anpassa efter mottagaren för att inte locka henne från hennes bestämmelse. Problemet var att det fanns en försörjningsfråga, som måste lösas på ett nytt sätt för en del kvinnor. De måste ut i samhället för att klara uppgifter av samma typ som männens. Kommittén sökte lösa detta genom sin speciella tillämpning av olikhetsteorin. Kvinnor och män hade olika läggning

¹ Ovan s. 25 I betänkandet som är dagtecknat i november 1868 föregrep kommitterade kvinnornas rätt att studera medicin, vilken de erhöll 1870. Endast det fåtal kvinnor som kunde tänkas vilja göra detta skulle ha intresse av att läsa latin. De hänvisades till privat undervisning. Underdånigt betänkande, s. 55.

och av naturen olika bestämmelser. De flesta kvinnor uppfyllde sin bestämmelse i hemmet som maka och mor. Genom samhällsutvecklingen tvingades dock många av dem ut på arbetsmarknaden. Deras mindre lämpliga egenskaper måste då neutraliseras, vilket skedde genom en grundlig och systematisk undervisning i särskilda flickskolor.

Kommittén talade genomgående om "kvinnan" och "kvinnorna". Dess finansieringsförslag visade dock, att den menade kvinnor ur vissa samhällsgrupper, nämligen de som själv kunde bekosta döttrarnas skolgång. Man uttryckte sig visserligen ganska svävande, men resultatet är otvetydigt. Därmed skedde också en koppling mellan dessa mer bemedlade klasser och de yrkesförslag som kommittén gav. Det var manschettyrken med högre status än arbetaryrkena. Yrken som fordrade teoretisk utbildning blev därigenom förbehållna de någorlunda välbärgade — liksom fallet var för männens del. Det bör också beaktas att näringsfriheten som genomförts fullständigt 1864 inte inspirerade kommittén till några kommentarer. Tystnaden på den punkten är rätt anmärkningsvärd. Dessa yrken hade i debatterna som föregick reformen ofta förklarats vara särskilt lämpliga för kvinnor vilka "från barndomen fått en mera vårdad uppfostran".¹ Det är tänkbart att dessa yrken fått en lägre status sedan tjänstemannayrkena blivit tillgängliga för kvinnor.

4. Flickskolekommittén 1885

Även 1885 års flickskolekommitté tillsattes på riksdagens begäran. Aktuella flickskolefrågor detta år var höjning av anslaget till skolorna, samundervisning och tjänsteårsberäkning för lärare, som tjänstgjorde i dem. Flickskolan hade nu blivit en av statsmakterna accepterad skolform, antalet hade ökat, statsanslag utdelades sedan 1874 och centrala bestämmelser hade utfärdats rörande vissa förhållanden vid skolorna.² Samundervisningsförslaget, som visserligen föll, var ett tecken på att en förändrad kvinnoyn började vinna terräng. Den nya kommitténs uppgift skulle vara att undersöka hur undervisningen vid flickskolorna bedrevs och vilka resultat den gav.³

¹ Qvist, Kvinnofrågan i Sverige, s. 201. Jfr även i a a s. 63, 92, 105 o 280 samt Qvist, Fredrika Bremer och kvinnans emancipation, s. 19.

² Nedan s. 194.

³ 1885 Saml. 10, Riksdagens skrivelse nr 47.

Kommittén bildade epok som den första med kvinnliga ledamöter.¹ Det var två föregångskvinnor inom kvinnorörelsen som utsågs, nämligen Sofi Adlersparre och Hilda Casselli. Friherinnan Adlersparre hade sedan 1859 utgivit Tidskrift för hemmet och var ordförande i det 1884 grundade Fredrika Bremer-förbundet. Hilda Casselli var föreståndarinna för Statens normalskola och en av initiativtagarna till det första flickskolemötet 1879. Till kommitténs ordförande hade utsetts professor Einar Löfstedt. De tre övriga hade på olika sätt verkat i flickskolans tjänst. Lektor Hammar från Karlskrona hade varit med om att grunda en flickskola där.² Lektor Gustaf Cederschiöld var rektor för Nya elementarläroverket för flickor i Göteborg. Stadsläkaren i Växjö, dr Goldkuhl, var också skolläkare i stadens flickskola, och hade bl a sökt förmå stadsfullmäktige att skänka tomt och lokaler till denna.³

Utgångsläget var ett annat för denna kommitté än den föregående. De många skolorna erbjöd ett gott material för en undersökning av flickskoleundervisningen och kunde ge ett fastare underlag för eventuella förslag. Kommittén gjorde ett grundligt arbete: man besökte ett stort antal skolor, lyssnade till lektioner, skaffade upplysningar om kursomfång och metodik och infordrade statistiska uppgifter av olika slag. Därigenom kunde kommittén ge en nyanserad bild av undervisningen.

I samhället hade kvinnorna nått nya positioner sedan föregående kommitté arbetat. Med påfallande snabbhet hade de strömmat in i kommunikationsverken. De var på väg att bli en majoritet bland telegrafisterna och ett allt större antal sökte sig till postverket, från den blygsamma siffran 6 år 1880 till 293 år 1885.⁴ Bland privatlärarna var det kvinnlig majoritet redan 1870 och bland folk- och småskollärarna 1880. Antalet sjuksköterskor hade fördubblats från 1870 till 1880 och de kvinnliga handelsanställdas antal hade tredubblats under samma period. Även som företagare inom industri och hantverk hade de marscherat fram.⁵

¹ Hesslén, Det svenska kommittéväsendet, s. 323.

² Heckscher, Några drag i den svenska flickskolans historia, s. 61.

³ Sjöstrand, Växjö flickskola, s. 22.

⁴ Ansökningshandlingar 1880—1885. Postverkets arkiv.

⁵ Betr. yrkesuppgifterna ovan se tab. V, s. 230 o Carlsson, Den sociala omgrupperingen i Sverige, s. 303.

4. 1. *Bildningsbegreppet*

Kommittén utgick från begreppet allmänbildning och karakteriserade den som en allsidig och harmonisk utveckling av människans alla krafter. Intellectuell bildning, viljefostran och sedligt-religiös idealbildning var målen. Bildningen skulle också vara praktiskt användbar. Den estetiska förmågan skulle övas, förståndet, känslan och fantasin väckas.¹ Bildning var alltså snarare ett sätt att fungera än en samling kunskaper. Den var en moralisk och intellectuell attityd. Ett tydligt åsiktssamband föreligger i bildningsfrågan mellan kommittéerna.

4. 2. *Den kvinnliga egenarten*

Kommitténs åsikter om kvinnornas egenart företedde en viss ambivalens. Man konstaterade till att börja med att kvinnan hade samma andliga kapacitet som mannen.² Flickornas pubertetsperiod ansågs emellertid ha ett mycket negativt inflytande på deras intellectuella förmåga och måste i hög grad påverka skolarbetet. "Långvarigt stillasittande och mycken hjernverksamhet" kunde lägga fröet till långvariga och obotliga sjukdomar.³ Spridda uttalanden avslöjar också uppfattningen att flickorna hade en psykiskt svagare konstitution än pojkarna.⁴ Steget härifrån till kvinnosynen i 1866 års kom-

mitté är dock långt. Erfarenheten hade ju också bekräftat både att kvinnorna kunde genomföra högre studier och att de kunde sköta kvalificerade yrken.

4. 3. *Kvinnans traditionella uppgifter*

Innan kommittén framlade sina synpunkter på kvinnans uppgifter presenterade den en undersökning, gjord bland 2.468 flickskoleflickor under åren 1878—1885, rörande deras sysselsättning efter slutad skolgång. Den visade att 2 % var gifta eller förlovade, 49 % vistades i hemmet, 38,9 % fortsatte sina studier eller hade blivit lärarinnor, 8,5 % var anställda i statlig eller privat tjänst och 1 % hade avlidit. Kommitterade anmärkte att undersökningen omfattade för kort tidsrymd och var gjord för tidigt efter elevernas avgång från skolan för att vara rättvisande. De hänvisade därför också till fortlöpande tyska undersökningar, som visade att giftermålsfrekvensen bland f d flickskoleelever var 80 till 90 %. Kommitterade menade att dessa siffror i stort sett också gällde Sverige, även om giftermålsfrekvensen låg c:a 1/7 under den tyska, och var "ännu något ringare inom de samhällsklasser, från hvilka den högre flickskolan förnämligast rekryteras."¹

Av det faktum att flertalet kvinnor gifte sig och blev mödrar drog kommittén slutsatsen, att husmorskallet var det "lämpligaste för kvinnans naturliga begåfning", hennes "rätta och förnämligaste verksamhetskrets", där det "viktigaste och outhärligaste" kvinnoarbetet ägde rum.² Kvinnans traditionella roll fick motivera värderingen av hennes uppgifter.

4. 4. *Kvinnans nya uppgifter*

Liksom 1866 måste också denna kommitté konstatera att kvinnoöverskottet hindrade många kvinnor från att uppfylla sin höga kallelse. De blev "hänvisade till att försörja sig själva, antingen genom utöfvandet af lärarinnekallet eller genom något annat yrke".³ I formuleringen finns en biton av beklagande över detta, men kommittén förutsatte att det fanns flickor, som faktiskt önskade studera och som

¹ Undersökning, s. 14.

² A a, s. 15 o 21.

³ A a, s. 15.

¹ Undersökning, s. 10, 11, 13, 21 o 23.

² A a, s. 12 o 23.

³ Undersökning, s. 180 o 182. Dr Goldkuhl, som stod för avsnittet om de hygieniska förhållandena drog längre slutsatser härav, än vad kommitténs majoritet ville göra. Den fysiologiska olikheten mellan pojkar och flickor var grunden till en djupgående skillnad mellan könen. Att bortse därifrån hade katastrofala följder. "Missförståndet, som ledt till fullkomligt lika uppfostran af båda könen, är nemligen icke inskränkt ensamt till skolan, utan genomgår hela samhället. Det uppträder i hemmet, verkstaden, fabriken och på alla samhällsverksamhetens områden. Den fullkomliga likheten mellan gossar och flickor, män och kvinnor, förfäktas och förkunnas öfver allt. Till följd af den vidt spridda okunnigheten i fysiologi uppfostras flickor på manligt vis i lefnads- och arbetssätt, så väl som i studier. Flickor tillåta sällan att något enda naturens kraf, som inträder på regelbundna tider, får hindra deras visiter, promenader, baler eller studier. Nästan alla förgäta att de äro kvinnor och straffas ock derfor ofta nog med samma svaghet, urtärtning eller sjukdom." (s. 317).

⁴ A a, s. 15, 22 f, 23, 44, 259 o 262.

kände sig kallade till yrkesarbete.¹ Men det hade också gått ett skadligt statustänkande i utbildningen. Många flickor betraktade studentexamen som en lämplig avslutning på sin skolgång utan att ha en tanke på att sedan utnyttja den. Den allmänbildning som kvinnan behövde tillgodosågs bättre genom en mer praktisk utbildning.² Kommittén var för övrigt märkligt fåordig i fråga om yrkesförberedelse. Vad den tog upp var endast lärarinneyrket. Inte heller i motive-ringarna för kursplanen hänvisade man till något annat än kvinnans hemuppgifter.³

4. 5. Sociala synpunkter

I högre grad än föregående kommitté kom denna in på den sociala rekryteringen till flickskolorna. Mer än läroverken fick flickskolorna sina elever från de burgna klasserna. Dessa satte i allmänhet sina döttrar redan i de förberedande avdelningarna, som ofta fanns vid flickskolorna, och som även var öppna för pojkar, vilka där förbereddes för läroverket. Strävandena att göra folkskolan till en gemensam bottenkola uppfattades därför som ett hot mot flickskolorna och kritiserades skarpt av kommittén.⁴ I samband med förslagen till lägre skolavgifter framhölls emellertid, att de som brukade utgå var "väl dryga för de allra flesta föräldrar af de samhällsklasser, ur hvilka flickskolan förnämligast hemtar sina lärjungar."⁵ Formuleringen användes i taktiskt syfte. Den ingick i motivationerna för ökat allmänt stöd till flickskolorna. Det var i sammanhanget lämpligt att betona bredden i flickskolornas rekrytering.

När kommittén bemötte dem som ville vägra anslag till flickskolorna p g a att de endast "kom vissa klasser till del" användes en icke-ekonomisk terminologi:

"Men samhället är en lefvande organism, om hvilken det gäller, att när en lem lider, så lida de andra med. Det kan därför ingalunda vara en för samhället i det hela likgiltig sak, om så viktiga, så inflytelserika samhällsmedlemmar som de mera bildade klassernas kvinnor onekligen äro, i håglöshet och slapphet lefva ett lif, som har lefnadsnjutningen till grundton och sitt hufvudsakliga föremål."⁶

¹ Undersökning s. 141, 142, 147 o 154.

² A a, s. 148.

³ Jfr nedan s. 93 not 3.

⁴ A a, s. 8.

⁵ A a, s. 253.

⁶ A a, s. 17 f.

Beteckningen "bildad" används här i social mening, den avgränsade vissa klasser från de andra. I betänkandet omfattade beteckningen tydligen dem, som inte ville sätta sina barn i folkskolan. Texten tillåter ingen vidare tolkning.

4. 6. Pedagogiska synpunkter

Kommitterade redogjorde för sina pedagogiska principer i ett utförligt avsnitt av betänkandet i anslutning till kritik av den undervisning de iakttagit vid sina besök i ett stort antal flickskolor.¹ Deras idéer är en utveckling av de reformpedagogiska. Praktisk undervisning är den övergripande synpunkten. All onödig mekanisk kunskap skall rensas bort. Åskådlighet och enkelhet bör eftersträvas.²

Vid åtskilliga tillfällen ansåg kommittén att undervisningen borde ha ett speciellt innehåll p g a att eleverna var flickor och framför allt skulle bildas för husmorskallet. Det var då också fråga om en begränsning av lärostoffet.³

Kommittén sammanfattade sin kritik mot undervisningen. Dess största fel var att den alltför mycket följde gossläroverkens mönster.⁴

4. 7. Kommitténs förslag

1885 års kommitté var i samma dilemma som 1866 års. Den egentliga flickskolan ansågs räcka för en bred allmänbildning men krävde en påbyggnadskurs för dem som önskade gå vidare. Denna gjordes 2-årig. Dess mål var trefaldigt: att fördjupa elevernas kunskaper, att med viss pedagogisk handledning fungera som en sorts lägre seminarium och att med tillägg av frivilliga ämnen, som "allt efter flickornas olika anlag och mål, kunde bli af synnerligt gagn", förbereda för icke angiven yrkesverksamhet. Som exempel på frivilliga ämnen nämndes naturvetenskap, huslig ekonomi, bokhålleri, lag och rätt, ytterligare ett främmande språk och textil prydnadskonst.⁵ Aspira-

¹ I kapitlet Undervisningen (Undersökning, s. 24—156) granskas flickskolornas metodik och lärokurser ämne för ämne. I samband därmed presenterade kommittén sina pedagogiska idéer.

² Kommitténs förslag om reformering av undervisningen i historia, vilket väckte häftig opposition, kommer att behandlas nedan s. 137 f.

³ Undersökning, s. 21, 22, 44, 88, 95, 99, 102.

⁴ A a, s. 135.

⁵ Undersökning, s. 153 ff o 156.

tionerna var betydligt blygsammare än 1866. Studentexamen nämndes inte. Kommittén lade fram ett förslag till timplan för själva flickskolan och ett provisoriskt utkast till fortsättningskursen.

Tabell 19.

Antal vtr i teoretiska ämen i den 7-åriga flickskolan och den 2-åriga fortsättningskursen enligt förslag av 1885 års flickskolekommitté samt för det allmänna läroverkets reallinje enligt 1878 års skolordning.

Ämne	Flickskolan		Summa	Läroverket		Summa
	Klass IV—X	Forts.kurs 2-årig		Klass I—V	Klass VI—VII:2	
Kristendom	14	2	16	13	8	21
Modersmålet	28	6	34	24	8	32
Tyska resp. första främmande språk	26	6	32	27	4	31
Franska resp. andra främmande språk	10	6	16	3	18	21
Engelska	—	—	—	14	12	26
Naturlära	13	4	17	10	24	34
Historia + Geografi	27	4	31	23	12	35
Matematik	19	2	21	24	28	52
Summa	137	30	167	138	114	252

Källor: Undersökning af Sveriges högre flickskolor, s. 134 o 155. SFS 1878, nr 53, s. 58. Läroverksstadgan.

Anm: Kommittén lämnade valfrihet betr. första och andra språk. Eleven kunde välja engelska om hon så önskade. Flickskolans tre förberedande klasser har inte tagits med i planen. Läroverkets sjätte och sjunde årskurser var 2-åriga. Bland läroverkets teoretiska timmar ingick också 2 vtr filosofisk propedeutik.

Flickornas sjuåriga skolgång hade ett timantal i teoretiska ämnen som ungefär motsvarade vad pojkarna hade på fem år. Denna lugnare studietakt var ett svar på de klagomål om överansträngning, som föranlett en brett upplagd hälsoundersökning av flickskoleelever och vars resultat var rätt nedslående.¹ Flickskolan täckte alltså det för-gymnasiala stadiet i läroverken utom i ettdera av de främmande språken och i matematik. I modersmålet och franska eller tyska kunde en

¹ Undersökning, s. 223 ff. Jfr nedan s. 97.

elev som genomgått den 2-åriga påbyggnadskursen ha en teoretisk möjlighet att nå studentexamensnivå. I förhållande till 1866 års timplan hade antalet vtr minskat både i egentliga flickskolan och i fortsättningskursen, trots att lärotiden utsträckts med ett år. 1885 gavs dessutom endast tillfälle att läsa två främmande språk mot tre 1866. Detta var en försämring ur yrkesförberedande synpunkt, eftersom alla tre fordrades för tjänster på telegrafverket. Kommitténs något reserverade inställning till yrkesarbete fick här ett direkt uttryck.

Timplanen 1885 innebar ingen förbättring sedan 1866 snarare tvärtom. Den reviderade kvinnoideologin gav inga praktiska resultat. Utbildningen måste bli dyrare eftersom den blivit ett år längre. Den förutsatte också mer privat komplettering utanför skolan för dem som behövde alla tre språken, vilket givetvis ökade kostnaderna. Det var pedagogiska skäl som vägt tyngst för kommittén när den gjort upp timplanen, men också hänsynen till flickornas ömtåligare konstitution hade påverkat utformningen. Detta bekräftar tendenserna i kommitténs teorier.

4. 8. Bildningen, kvinnan och samhället

Ideologiskt och socialt var 1885 års flickskolekommittés betänkande ett välanpassat aktstycke. Pedagogiskt var det ett inlägg i debatten mellan anhängarna av nyhumanistisk resp medborgerlig bildning.

Kommittén befann sig i samma dilemma som sin föregångare. Allmänbildningsidén kolliderade med kompetenskraven. Den löste också frågan på ett liknande sätt genom att föreslå en tudelad skola, denna gång med en obligatorisk sjuårig lärogång och en tvåårig påbyggnad. Men denna 9-åriga skola hade lägre timantal än 1866 års och gav bara eleverna möjlighet att läsa två språk. Därigenom skulle utgångsläget bli sämre för dem som ville söka sig till yrkesarbete. Kommittén var på det hela taget mindre intresserad av kvinnligt yrkesarbete än den föregående.

Detta är något förvånande med tanke på den utveckling som ägt rum. Kvinnan var accepterad på arbetsmarknaden och hon hade visat att hon kunde klara uppgifter som dittills varit förbehållna männen. Detta påverkade och reviderade kvinnosynen. Man kunde inte längre rimligen förfäktat idén om kvinnans intellektuella underläg-

senhet med dessa förhållanden för ögonen. Men man ville inte heller ta steget fullt ut och tillerkänna henne samma intellektuella ambitioner som mannen. I valet mellan hem och yrke leddes kvinnan av sin "natur" att välja hemmet. Kommittén avstod från att analysera vari den kvinnliga naturen bestod, men utgick från att den fungerade så att endast de som inte kunde försörjas genom äktenskapet önskade söka sig till studier eller arbetsmarknad. Med denna könsbetingade gräns kunde man också dra en bildningsgräns mellan pojkar och flickor och hålla flickskolebildningen en bit under läroverksbildningen. Flickskolekompetensen kom därigenom att sammanfalla med samhällets behov av billig utbildad arbetskraft men hindrade icke önskvärd konkurrens från kvinnorna om de högre posterna. Detta finns inte i klartext i kommitténs förslag men var en given följd därav.

I stället fick andra faktorer större betydelse för förslaget. Kommittén kunde åberopa två undersökningar som skäl för en lindrigare undervisningsform för flickorna. Dels visade både svenska och utländska resultat att de allra flesta av eleverna gifte sig och blev hemmafruar, dels hade hälsotillståndet bland kvinnliga elever visat sig vara skrämmande dåligt. Man drog härav slutsatsen att flickorna måste skyddas under uppväxttiden på ett annat sätt än pojkarna.

Men flickornas fysiska svaghet påverkade också negativt deras intellektuella förmåga. En könsbetingad intellektuell differens växte fram mellan pojkar och flickor under puberteten p g a flickornas fysiska konstitution. Där fanns alltså ännu ett skäl att dra en bildningsgräns mellan könen.

Kommitténs sociala anpassning markerades genom att den öppet vidgick att flickskolorna var avsedda för vissa samhällsklasser. När man i betänkandet talade om "kvinnorna" menade man endast en del av kvinnorna. Burgna eller mindre välbeställda, "pauvres honteux", tillhörde dessa de bildade klasserna. Den högre bildningen förbehölls dem. En social bildningsgräns drogs mot de andra, de som enligt kommittén satte sina barn i folkskolan. Kommittén konstaterade att denna gräns fanns och såg inget skäl att opponera mot detta.

Pedagogiken var inte revolutionär. Reformeringen av kvinnoundervisningen hade börjat långt tidigare, redan med de första högre flickskolorna. Den ingick i de totala pedagogiska reformsträvandena. 1866 års kommitté hade framfört samma idéer. Men den var i 1885

års kommitté konsekvent ställd i motsats till läroverksundervisningen, där de nyhumanistiska idéerna segt hållit sig vid liv.

5. *Statens normalskola 1875 och 1885*

Statens normalskola (SN) började verksamheten 1863 som provskola till Högre lärarinneseminariet (HLS).¹ Från läsåret 1864—65 bestod skolan av sex klasser, efter ett par år utökade till åtta. Den var fast knuten till HLS: dess rektor var också rektor för SN och vid hans sida stod en föreståndarinna. Skolorna var underställda en direktion, tillsatt av regeringen. Organisationsförändringar fick ej vidtagas utan dess medgivande.² SN finansierades liksom de privata flickskolorna av elevavgifter. Som statlig skola hade den dock en viss särställning, en auktoritet som de andra saknade.

Undervisningens målsättning diskuterades i anslutning till förslag om ändrade timplaner i skrivelser, som utväxlades mellan SN:s—HLS' kollegier och direktionen 1875 och 1885. Skriftväxlingens motiv var flickskolans dilemma, den dubbla målsättningen.

5. 1. *Konfliktens bakgrund*

Det hade visat sig att SN:s ursprungliga undervisningsplan medförde alltför tung arbetsbörda för eleverna. Klagomål hade kommit från föräldrarna, skolläkaren hade ansett sig tvungen att befria åtskilliga elever från en del av skolarbetet och lärarna märkte att eleverna tröttnade på skolan. Språktimmarna ansågs ta en orimligt stor andel av undervisningstiden i anspråk.³

5. 2. *SN:s krav*

Vid ett kollegiesammanträde den 17 april 1875 författades en skrivelse till direktionen, där kollegiet preciserade sina krav och motiverade dessa. Kraven som omfattade tio punkter rörde dels skolorganisationen dels undervisningsplanen. Man önskade ännu en förberedande klass, sammanlagt tre klasser, och en 8-årig högre flickskola, med ettåriga klasser, en viss avslutning av kurserna i sjätte klass och de två sista klasserna som en lycealavdelning med fördjup-

¹ Jfr nedan s. 184 f.

² Fåhræus, Högre lärarinneseminaries historia, s. 194.

³ A a, s. 196.

ning av studierna. Inom undervisningen skulle förändringarna medföra mindre kursomfång och kortare skoldagar. Valfria ämnen skulle finnas redan i flickskolan, och i lycealavdelningen borde nästan alla ämnen vara valfria. Undervisningen i främmande språk skulle senareläggas och nya språk skulle kunna införas med två års intervall.

Pedagogiska skäl angavs för ökningen av den förberedande skolan. Det var fördelaktigt att eleverna undervisades efter samma principer under hela sin skoltid. Det var också pedagogiskt önskvärt att ha en kursavslutning i sjätte klass, då många lämnade skolan av olika skäl, och de som önskade fortsätta därigenom fick en grund att bygga vidare på.

I motiven för de nedbantade kurserna och den förkortade skolgången sammanvävdes bildningsbegreppet med synpunkter på den kvinnliga egenarten och sociala hänsynstaganden. Flickorna skulle i första hand uppfostras för hemmet. De fick inte överansträngas av alltför omfattande studier som dessutom inte gav dem någon tid för arbete och samvaro med familjen i hemmet. Man drog här en könsbetingad gräns mot pojkläroverken. Men flickskolan fick inte heller ha ett så lågt kunskapsmätt, att dess karaktär av högre skola gick förlorad. Man drog också en gräns mot folkskolan. Skolans förnämsta uppgift var att väcka "de andliga intressena till lif" och ge "kärlek till ett pligtstroget arbete".¹ Bildningen betraktades i främsta rummet som en karaktärsfostran.

5. 3. *Direktionens svar*

Direktionen bortsåg helt från kvinnobildningssynpunkter. Dess övergripande synpunkt på kollegiets skola var att en sådan skulle skilja sig alltför mycket från statens övriga läroverk.² Den skulle också försumma sin uppgift som förberedande skola för HLS. Med dessa utgångspunkter avvisade direktionen kursminskningen, de kortare skoldagarna och den utvidgade valfriheten.

5. 4. *Den dubbla målsättningen*

SN:s kollegium och skolans direktion representerade i denna konflikt två motsatta läger i synen på flickskolan. Kollegiet uttalade sig

¹ Prot. 17/4 1875. Bilaga. HLS Seminarieprotokoll 1871—1891. (SSA)

² Prot. 11/5 1875. § 5. Direktionsprotokoll. (SSA)

mest öppet. Det förfäktade ett särskilt kvinnobildningsideal som passade kvinnans traditionella uppgifter i hemmet. Direktionen var visserligen mindre explicit. Den hänvisade till lärarinneutbildningen men inte till andra yrken. Det är dock möjligt att tolka dess syftning på läroverkskurserna utifrån dess ordförandes, Hamiltons, tidigare agerande i flickskolefrågan.

När riksdagen 1856 begärt ett förslag från regeringen om hur undervisningen för landets kvinnliga befolkning skulle ordnas, framlades ett sådant påföljande riksdag av Hamilton, som då var ecklesiastikminister. Han framförde i skrivelsen den principen att kvinnan skulle fostras i hemmet för hemmet, men medgav att detta inte alltid var möjligt. Staten måste därför ingripa, men inte genom att upprätta flickskolor utan genom att stödja lärarinneutbildningen. Dessa lärainnor skulle verka i privata flickskolor. Dock tänkte sig Hamilton att förhållandena skulle kunna ändras så att staten, som skedde utomlands, tog kvinnor i sin tjänst framför allt i de nya kommunikationsverken. Därmed skulle två syften vinnas. Dels fick kvinnor försörjningstillfällen, dels sparade staten pengar genom att betala dem lägre löner än männen skulle behövt.¹ 1875 hade detta skett. Kvinnor fanns i statlig tjänst. Här förelåg således ett skäl att inte sänka kunskapskraven i SN alltför mycket i förhållande till de allmänna läroverken.²

5. 5. *Kompromissen*

1877 utarbetades en provisorisk kursplan i vilken föga hänsyn togs till kollegiets förslag. Efter denna arbetade man till år 1885 då kollegiet på den nya direktionens anmodan inkom med ny begäran om revision. Kollegiets förslag var denna gång betydligt mindre genomgripande och framför allt koncentrerat till språkundervisningen. I bildningsbegreppet indrogs nu också nationella synpunkter som motiv för en minskad andel på schemat för de främmande språken.³ Direktionen var positiv till förslagen, som lades till grund för den definitiva kursplanen som utarbetades samma år och gällde till 1902.⁴

¹ 1856—58 Saml 1:1:1. Kungl. Maj:ts nådiga skrivelse nr 4, s. 13.

² Jfr nedan s. 154.

³ Prot. 10/3 1885. Normalskolans protokoll 1875—1910. HLS arkiv (SSA).

⁴ Prot. 25/4 1885. Direktionsprotokoll 1884—1887. HLS Arkiv (SSA).

Tabell 20.

Förslag till timplaner i teoretiska ämnen för Statens normalskola 1875, 1877 och 1885.

Ämne	Kollegieförslag 1875		Provisorisk plan 1877		Definitiv plan 1885	
	Obligatoriska vtr	Frivilliga vtr	Obligatoriska vtr	Frivilliga vtr	Obligatoriska vtr	Frivilliga vtr
Kristendom	22	—	20	—	16	—
Modersmålet	27	4	27	—	30	—
Franska	29	4	33	10	39	—
Tyska	—	15	8	6	—	11
Engelska	—	15	3	6	—	6
Historia	18	—	18	—	22	—
Geografi	11	—	11	—	12½	—
Naturkunskap	6	8	12	—	13	—
Matematik	14	9	21	2	19½	2
Summa	127	55	153	24	152	19

Källor: Prot 17/4 1875. Seminarieprotokoll 1871—1891. HLS arkiv (SSA).
Tillsvidare gällande lärokurser vid Statens normalskola för flickor stadfästa av Kongl. Direktionen öfver seminarium för bildande af lärarinnor, den 27 mars 1877. Bifogat prot. 4/5 1877. Direktionsprot. 1875—1879. HLS arkiv (SSA).
Statens normalskola för flickor. Undervisningsplan och lärokurs stadfästa af Kongl. Direktionen öfver Högre lärarinneseminarium den 25 april 1885.

Anm. Principen har varit att visa samtliga schemalagda timmar, obligatoriska och frivilliga. Tabellen ger alltså ingen bild av den enskilda elevens valmöjligheter, vilka gav utrymme för åtskilliga kombinationer. Den kräver därför vissa kompletterande upplysningar.

1875. Kollegieförslaget. Detta delade skolan i förberedande avdelningen (3 klasser), den egentliga flickskolan (6 klasser) och lycealavdelningen (2 klasser). I planen ovan ingår ej vtr för den förberedande avdelningen.

Franskan var obligatorisk i om klass 6. I klass 4 kunde eleven välja tyska eller engelska. De som valde tyska kunde också studera engelska från klass 7 (6 vtr). Motsvarande möjlighet att läsa tyska under två år fanns inte för dem som börjat med engelska. Kursen i geometri (5 vtr) som ovan ingår i ämnet matematik, var helt valfri. Den enskilda eleven kunde till sina 127 obligatoriska ämnen välja 2—46 vtr i de frivilliga ämnena.

1877. Provisorisk plan. Den delade skolan i förberedande avdelningen (2 klasser) och den egentliga flickskolan (8 klasser). De många kombinationsmöjligheter som kännetecknade kollegieförslaget saknades här. Eleverna kunde välja bort ett av språken i de två högsta klasserna och 2 vtr av kursen i geometri, också i de två högsta klasserna. Som planen var konstruerad var eleven tvungen att läsa minst

12 av de frivilliga vtr. Antalet obligatoriska vtr blev alltså för den enskilda eleven minst 165 till vilka hon kunde lägga ytterligare 2—12 vtr.

1885. Definitiv plan. Skolan bestod nu av förberedande avdelningen (3 klasser) och den egentliga flickskolan (8 klasser). Endast franskan var obligatorisk, men både tyska och engelska kunde väljas, från klasserna 4 resp 6. Till sina 152 obligatoriska timmar kunde den enskilda eleven lägga 2—19 vtr.

Mätt efter timantal och valmöjligheter var 1885 års plan en kompromiss som visserligen stod närmare 1877 års plan än kollegiets tidigare genomförda idealplan men med den väsentliga eftergiften att endast ett språk var obligatoriskt. Om man i stället utgår från det maximala timantal som den enskilda eleven kunde uppnå genom tillval finner man att skillnaden mellan dem är ytterst obetydlig, 1875 173 vtr, 1877 177 vtr och 1885 171 vtr.

Kontroversen mellan SN:s kollegium och direktionen verkar i ljuset av detta resultat att ha legat på det principiella planet. Direktionen kan ju knappast ha undgått att se, att kollegiets förslag gav eleverna nästan lika stora möjligheter som dess eget. Mot kollegiets pedagogiska frihetskrav att få ge varje elev det bildningsmätt hon önskade med hemmakvinnans kunskapsbehov som norm ställde direktionen ett formellt kompetenskrav, grundat på behovet av viss utbildad arbetskraft.

I förslagen från SN:s kollegium och direktionens svar uttrycktes samma motsättning mellan två bildningideal som hade skapat svårigheter för de båda kommittéerna. För kollegiet var den breda icke-målinriktade undervisningen huvudsaken. Hänsynen till flickornas fysiska svaghet, deras tid för arbete i familjen, deras blivande ställning som hemmakvinnor var det primära. I andra hand kom möjligheten till grundligare utbildning för yrke och studier genom stor valfrihet inom skolans ram.

Direktionen däremot ville från början göra skolan till en utbildningsanstalt med normerande kompetens som mål. Visserligen nämndes bara lärarinneyrket, men förmodligen spelade hänsynen till de statliga tjänsterna också in. Kompromissen 1885 följde mer direktionens linje än kollegiets.

Varken kollegiet eller direktionen utvecklade några sociala resonemang, men kollegiet drog en bestämd gräns mellan flickskolan och folkskolan. Man ville också att eleverna redan från början skulle gå i flickskolornas förberedande avdelningar. Pedagogiska skäl angavs

för detta, men effekten därav blev onekligen en social segregering i undervisningen.

6. Flickskolemötena

I maj månad 1879 utfärdades inbjudningen till det första allmänna flickskolemötet, som hölls samma år i Stockholm. Bakom denna inbjudning stod en kommitté bestående av lärare och lärarinnor i huvudstaden. Själva kallelsen hade föregåtts av informella kontakter mellan lärare från åtskilliga skolor och en rundskrivelse, också den utfärdad av möteskommittén, till de högre flickskolorna i landet. De talrika svaren hade visat att det fanns ett utbrett intresse för ett allmänt flickskolemöte.¹

Inbjudningen riktades i första hand till föreståndarinnor och lärare vid flickskolorna, men också till dessas styrelseledamöter och till andra "vänner af den qvinliga bildningen". Detta första möte fick stor anslutning: 517 deltagare från hela landet varav ungefär 1/5 var män. Man får en uppfattning om hur angeläget det var för flickskolornas lärare att få ett debattforum, när man vid sidan av deltagareantalet vid det första flickskolemötet ställer deltagareantalet vid det läroverksläraremöte som hållits året innan och som samlat 176 lärare. Även följande fem flickskolemötena var välbesökta. Först 1901 överskreds emellertid antalet från det första. Då infann sig 577 personer, varav 37 män. (Vid läroverksläraremötet 1900 deltog 261 personer.) Kvinnorna var givetvis alltid i majoritet men bland talarerna dominerade till en början männen. De flesta deltagarna var aktiva lärare, vilket också gällde de präster som deltog, men även andra yrkeskategorier var representerade.²

Mönster för mötena var läroverksläramötena. Liksom vid dem hade man här gemensamma diskussioner över allmänna ämnen, och ämnessektioner, där specialproblem behandlades. Mötesberättelser med debattreferat utgavs. De mötesberättelser som här kommer att utnyttjas avser de sju första flickskolemötena, från Stockholmsmötet

1 FIM I 1879, s. 5 f. Statsanslag utgick inte till mötena men deltagarna fick 50 % rabatt på järnvägsresan. 1901 erhöles också 500 kr i anslag till finansiering av en utställning i samband med mötet. FIM VII 1901, s. 4.

2 Se Förteckning öfver deltagarna i mötet, FIM I—VII.
Jfr motsvarande förteckningar LM IX o XVI.

1879 till mötet 1901, som också hölls i huvudstaden. De allmänna debatterna och sektionediskussionerna kommer att behandlas var för sig. Det bör framhållas att mötena inte hade någon myndighet över skolorna, endast önskemål och rekommendationer kunde framställas. Materialet ger ett antal lärares åsikter om flickskolans mål, vad som borde bestämma det, vad som faktiskt påverkade det och hur det skulle uppnås. I hur hög grad deras uttalanden återgav en allmän uppfattning kan endast bedömas mot bakgrunden av hur samma fråga behandlades i andra grupper, t ex flickskolekommittéerna. Följdes samma linjer här kan giltigheten av argument och ideologi utsträckas.

6.1. De allmänna mötena

Vid tre tillfällen angav redan rubriken att målsättningsfrågan var ämnet.

1879 Hvilka fordringar bör man ställa på den flickskola, som rätteligen skall förtjena namnet af "högre"?

Tillsammans med den frågan behandlades också Kan och bör en högre flickskola medgifva sina lärjungar valfrihet vid studiet af främmande språk?¹

1893 Blir det ej en nödvändighet för flickskolan vid alla de mångskiftande kraf, som från allmänhetens sida numera ställas på henne, att söka närmare bestämma sin uppgift och begränsa sin verksamhet?²

1897 Hvad bör vara den högre kvinnobildningens mål och omfattning?³

Men man kom att behandla ämnet, även när rubriken inte direkt pekade på detta.

1882 Vore det icke önskvärdt, att flickskolans lärjungar allmänna-re än hittills fortsatte sina studier efter konfirmationsåldern?⁴

1886 Hvad hafva den högre flickskolan och den högre gosskolan att lära af hvarandra?

Hvilka kunna anses vara de väsentligaste orsakerna till den

1 FIM I 1879, s. 39.

2 FIM II 1882, s. 12.

3 FIM VI 1897, s. 17.

4 FIM II 1882, s. 40.

höga sjuklighetsprocenten bland flickskolans lärjungar, och hvad skulle kunna göras för sjuklighetens minskande? Hur många timmar om dagen böra lärjungarna i flickskolans särskilda klasser efter regeln sysselsättas med arbete på lärummet, och i sammanhang därmed, huru lång tid bör hemarbetet i medeltal dagligen upptaga?⁵

1889 Bör den högre flickskolan så ordnas, att den omfattar sju ett-åriga klasser?

Böra vid de högre flickskolorna, där så ske kan, inrättas fortsättningskurser, och huru böra i så fall dessa kurser ordnas?

Böra i den högre flickskolan endast tvenne främmande språk få förekomma?²

1901 Bör en avslutningsexamen införas vid den svenska flickskolan?³

Det var endast ett fåtal av de många deltagarna som yttrade sig i de allmänna debatterna.

Tabell 21.

Totala antalet talare och debattinlägg i de allmänna debatterna samt talare och debattinlägg i ovan rubricerade debatter vid flickskolemötena 1879—1901.

År	Män				Kvinnor			
	Samtl. debatter		Målsättn.debatter		Samtl. debatter		Målsättn.debatter	
	Talare	Inlägg	Talare	Inlägg	Talare	Inlägg	Talare	Inlägg
1879	15	40	8	11	6	11	2	2
1882	14	56	9	18	5	11	2	2
1886	11	22	9	16	5	11	2	5
1889	16	39	7	14	8	16	6	10
1893	11	27	6	8	13	25	6	7
1897	9	28	4	6	15	42	6	9
1901	7	16	2	3	22	34	5	8

Källor: Berättelse om . . . allmänna flickskolemötet 1879—1901.

Anm: Inlednings- och avslutningsanföranden samt meddelanden har ej tagits upp i tabellen.

¹ FIM III 1886, s. 24 o 37.

² FIM IV 1889, s. 17 o 33.

³ FIM VII 1901, s. 58.

Många av de aktiva mötesdeltagarna var alltså intresserade av målsättningsfrågan vilket visar dess betydelse. Utom dessa mer sammanhängande inlägg förekom också vid andra tillfällen att man berörde problemet.

Eftersom mötena inte kunde fatta för skolorna bindande beslut brukade diskussionsresultaten rubriceras på andra sätt. Vid de ovan anförda diskussionerna ansågs själva debatten utgöra svar på frågan åren 1882 och 1897 samt vid de första frågorna 1886 och 1889.¹ 1879 uttalade mötet *åsikten*, att en högre flickskola skulle bestå av fem klasser och ge undervisning i åtminstone ett främmande språk.² 1886 uttalades *önskemålet* att pedagogiskt-hygieniska skrifter skulle spridas.³ 1889 *anslöt* sig mötet till flickskolekommitténs förslag att endast två språk borde läsas i den egentliga flickskolan.⁴ 1901 fattade mötet en *resolution* som avvisade en motion, framställd i AK samma år, att flickskolan skulle avslutas med en examen. I stället önskade man ge avgångsbetygen officiell giltighet.⁵

Vid debattanalysen, har materialet kategoriserats enligt samma principer som vid undersökningen av kommittébetänkandena och skriftväxlingen rörande SN:s timplaner.

6. 1. 1. Bildningsbegreppet

Termen "bildning" med olika sammansättningar användes ofta, då flickskolans undervisning skulle karakteriseras. Beteckningar med neutral eller positiv laddning var bildning, allmänbildning, högre kvinnlig el. kvinnobildning, flickskolebildning, skolbildning, språkbildning, formell bildning, praktisk bildning, medborgerlig bildning och nationell bildning. Avgjort negativ klang hade missbildning, skenbildning, föreståndsbildning, kunskapsbildning, fackbildning och salongsbildning.

Dessa uttryck sökte man avgränsa och beskriva dels genom att ge dem ett visst kunskapsinnehåll, dels genom att sätta dem i relation till andra bildningstyper eller vissa allmänna föreställningar om vad

¹ FIM II 1882, s. 54; III 1886 s. 36; IV 1889 s. 32; VI 1897 s. 34.

² FIM I 1879, s. 55.

³ FIM III 1886, s. 80.

⁴ FIM IV 1889, s. 42. Jfr Undersökning, s. 50.

⁵ FIM VII 1901, s. 77. Jfr bilaga III s. 273.

bildning var. Grunden till de många definitionsförsöken var en osäkerhet om vad flickskolan borde ge för kunskaper.¹

Till en början betraktades de främmande språken som det viktigaste bildningskriteriet även om det kunde finnas olika åsikter om hur många främmande språk som var nödvändiga för bildningen. De varierade från ett obligatoriskt språk med ett eller två valfria till alla tre obligatoriska.²

Utom som rent bildningselement var språkundervisningen viktig genom att den markerade gränsen mot folkskolan.³

Men det dyker också upp uttryck för en annan syn på språkens bildningsvärde. Detta kunde ses som ett arv från ett föråldrat kvinnobildningsideal eller som resultat av en olycklig påverkan från läroverkens språkinriktning.⁴ De nya honnørsorden blev fosterländsk, nationell och medborgerlig bildning. I den hade de allmänorienterande ämnena, framför allt historia, betydligt större värde. Modersmålet blev viktigare än främmande språk. Matematik, hälsolära och hushållslära blev också viktiga inslag.⁵ Vid mötena 1893, 1897 och 1901 togs hela ämnesvärderingen upp i föredrag med efterföljande diskussioner.⁶

Utan att nämna särskilda ämnen relaterade man ibland bildningsbegreppet till enbart kunskapskvantiteten. Man avvisade då tanken, att bildning var detsamma som ett bestämt kunskapsmått, fastställt genom examensfordringar och vissa betyg. En sådan bildning var ensidigt föreståndsinriktad och gjorde skolkunskaper till enda bildningskriterium.⁷ Den skulle driva flickskolorna alltför nära läro-

verken, vilka genomgående framhölls som en dålig skolform, och göra undervisningen fackbetonad i stället för allmänbildande.¹

Men lika negativ som man var till en kunskapsfixerad, läroverksinfluerad undervisning, lika avvisande ställde man sig till äldre tidens pensionsbildning, med dess planlöshet, ytlighet och inriktning på sällskapstalanger.²

Mot dessa begränsningar ställde man några gånger de positiva målen, vilka beskrevs i vaga termer. Bildning var en utveckling av själskrafterna, karaktären och känslan, av de "intelligenta och sedliga krafterna", av alla mänskliga andliga förmågor, praktiska och teoretiska anlag.³

Man kunde inte under dessa sju flickskolemöten ge en samlad beskrivning av det bildningsbegrepp, som borde styra flickskolans undervisning. Vissa drag är dock tydliga. Den högre bildningen krävde i första hand språkkunskaper. Vid sidan av dem fick övriga skolämnen ökande betydelse från 90-talet. För övrigt var det ett ganska obestämt abstrakt innehåll man gav bildningsbegreppet, då man sökte formulera det.

6. 1. 2. *Den kvinnliga egenarten*

Den kvinnliga egenarten uppfattades som fysisk och psykisk. Diskussionerna gällde dels karaktären av denna egenart, dels i vilken utsträckning de fysiska och psykiska egenskaperna skulle bestämma undervisningens omfattning, dels slutligen vilken påverkan studier kunde tänkas ha på dessa egenskaper.

En formulering vid mötet 1879 ger en uppfattning om den avgörande frågeställningen:

"Erfarenheten torde ännu icke hafva afgjort, huruvida qvinnan till följd af sin svagare fysik, kan stå ut med lika mycket andligt arbete som mannen."⁴

Uttalandet gällde i detta fall lärarinnornas arbetsbörda men kan lika väl appliceras på flickornas skolestudier i förhållande till pojkar. Det var nämligen ingen talare under mötena som påstod, att kvinnan i och för sig skulle ha en lägre andlig kapacitet än mannen,

¹ FIM I 1879, s. 25; II 1882, s. 17, 40, 49, 50, 51, 57; III 1886, s. 25; IV 1889, s. 48, 54, 21, 27; V 1893, s. 37.

² FIM V, 1893, s. 20 ff, 28, 36, 38.

³ FIM I 1879, s. 29; II 1882, s. 74; VI 1897, s. 20, 24, 26, 27; VII 1901, s. 37.

⁴ FIM I 1879, s. 65.

¹ FIM I 1879, s. 24, 40; IV 1889, s. 33; V 1893, s. 29, 72.

² FIM I 1879, s. 40, 41, 43, 44, 45, 48, 50, 53, 54; II 1882, s. 23, 24, 25, 28, 29, 33, 34, 35, 46; IV 1889, s. 33, 34, 35, 37, 40, 41, 42, 38; V 1893, s. 25, 39; VI 1897, s. 34.

³ FIM I 1879, s. 43, 50; IV 1889, s. 35, 42.

⁴ FIM I 1879, s. 47, 50; II 1882, s. 33, 69; IV 1889, s. 28, 34; V 1893, s. 36; VII 1897, s. 30.

⁵ FIM IV 1889, s. 33, 41; V 1893, s. 67; VII 1901, s. 49, 50.

⁶ FIM VI 1897, s. 80 (Om att göra uppfostran mera nationell); VII 1901, s. 38 (Om historieundervisningen), s. 98 (Hvilka erfarenheter har man vunnit vid undervisningen i huslig ekonomi?), s. 119 (Om utsträckningen af ämnet hälsolära vid våra flickskolor.); V 1893, s. 16.

⁷ FIM II 1882, s. 51, 68, 73, 74; IV 1889, s. 18; V 1893, s. 39, 62, 77; VII 1901, s. 60, 65, 67, 68, 71, 164. Jfr FM 1898, s. 117 ang. bildningsbegreppet "att sälja bildningens förstfödslo för kunskapernas grynvälling."

men åtskilliga som menade att hennes fysiska konstitution påverkade hennes intellektuella förmåga. Till detta måste flickskolans undervisning anpassas. Flickornas fysik klarade inte lika långa skoldagar och lika stora skolkurser som pojkarna hade.¹ Det gällde i synnerhet under den ömtåliga pubertetsperioden.²

Neglegerades detta förhållande kunde livslånga skador bli följden, både av fysisk och psykisk art.³ Dessa argument underbyggdes av undersökningar av skolflickors hälsotillstånd i Sverige och utomlands.⁴

Den uppsättning psykiska egenskaper som under mötenas gång på ett generaliserande sätt tillskrevs kvinnorna omfattade begrepp som var varandras motsatser. Kvinnorna var patriotiska men med svag samhällskänsla, samvetsgranna och noggranna men slarviga, ambitiösa men med bristande studieallvar, moraliska med stark ånger över begångna felsteg men benägna att falla för frestelser. De var emotionellt lagda, moderliga, försagda och känsliga men också ytliga, småaktiga och "småfnaskiga".⁵ Brokigheten i denna provkarta på mänskliga egenskaper kan förklaras med att det enskilda omdömet varje gång användes i ett speciellt syfte. Man pläderade för en viss typ av undervisning eller för vissa ämnen och tillgrep som stöd för sin åsikt ett generaliserande omdöme om kvinnorna, vilket man väl ansåg kunde bli accepterat av åhörarna.⁶

Det var alltså de fysiska egenskaperna som kom att spela största rollen när flickors studielämplighet och flickskolans undervisning relaterades till varandra. Inom det området fanns en empirisk forskning som man kunde stödja sig på. Utan att ifrågasätta flickors och pojkars andliga jämlikhet ansåg man sig kunna konstatera att de

förras fysiska svaghet faktiskt hindrade dem från att inhämta lika stora kunskaper som pojkarna.

De psykiska egenskaper som nämndes sporadiskt ansågs inte ha en direkt studiehämmande effekt.

Men det fanns en rest, som var varken fysisk svaghet eller definierade psykiska egenskaper, utan något som kunde kallas könens "olika anläggning".¹ Anspelningarna härpå är inte många och de har en ganska begränsad giltighet men en utgångspunkt för tolkningsförsök av dem erbjuds i ett föredrag, hållet av Ellen Fries vid mötet 1897, den enda gång en analys av "det kvinnliga" förekom.

Hon beskrev till en början en kvinnouppfattning, som hon kallade den "sensualistisk-socialistiska kvinnosynen." Enligt den kunde kvinnan gärna få rösträtt, vara ointresserad av hushållsarbete t. o. m. åka velociped, men hon måste vara okunnig.

"Kvinnan skall vara mänsklighetens jury, skall *känna*, ej reflektera, när hon läser en bok (ty hon kan få lära sig läsa och skriva) eller ser en tavla, men hon skall ej hafva en aning om litteratur- eller konsthistoria eller om naturens lagar: kan hon tala ett främmande språk, är detta icke något fel, om blott hennes man också kan det, men hon bör ej hafva någon idé om språkrigtighet eller grammatik. Hon skall representera allenast den omedvetna, oreflekterade känslan. Endast om hon detta gör, är hon kvinna."²

Ellen Fries vände sig med skärpa mot detta rousseauanskt färgade kvinnoideal. Det centrala i *hennes* uppfattning var att det fanns en specifikt kvinnlig natur som var bärare av ideella värden, och som kom bäst till sin rätt i hemmet, där kvinnan fyllde sin uppgift som maka och mor. Men, och det var viktigt, detta kvinnliga var oförstörbart, det kunde inte påverkas av studier, det gick inte förlorat i yrkesarbete. Det låg på ett annat plan än det intellektuella, varför det inte heller gav anledning till en speciell undervisning för flickor.³

Det finns en kallelsetanke i Ellen Fries' kvinnosyn som för tanken till Fredrika Bremer. För denna var kvinnans egenart av gudomligt ursprung och den gav henne en speciell mission i världen. Denna kunde och borde kvinnan också förverkliga i samhällelig verksamhet jämställd med männen.⁴ Men polemiken i Ellen Fries' anförande kan

¹ FIM III 1886, s. 25.

² FIM VI 1897, s. 19.

³ FIM VI 1897, s. 20 f.

⁴ Qvist, Fredrika Bremer och kvinnans amancipation, s. 31 f. 143, 145 f, 147 f.

¹ FIM I 1879, s. 52; II 1882, s. 41, 42, 44, 50; III 1886, s. 32, 42, 48, 49; IV 1889 s. 50; V 1893, s. 85, 92; VI 1897, s. 28.

⁷ FIM II 1882, s. 41, 43, 47, 53; III 1886, s. 46; IV 1889, s. 50; V 1893, s. 33. Jfr ovan s. 94 f.

³ FIM II 1882, s. 45; V 1889, s. 17f.

⁴ FIM III 1886, s. 38 ff, 45. Jfr ovan s. 94.

⁵ FIM II 1882, s. 46, 68; IV 1886, s. 25, 26, 28, 29, 34, 39; IV 1889, s. 56, 58; VI 1897, s. 20, 22; VII 1901, s. 70, 85, 116.

⁶ Flickornas patriotiska läggning eller bristande samhällskänsla kunde t ex vara motiv för en mer nationell uppfostran. FIM II 1882, s. 46; VI 1897, s. 20. Deras goda moraliska inflytande, "småfnaskighet" resp. bristande studieallvar kunde bli stöd för samundervisning. FIM IV 1889, s. 56, 58.

ha haft speciell adress. Året innan, 1896, hade Ellen Key gett ut sin bok *Missbrukad kvinnokraft*, där hon vänder sig mot den i hennes tycke överdrivna emancipationstendensen att kvinnorna på alla områden skulle tävla med männen.¹

I den debatt som följde anslöt sig en kvinnlig talare till Ellen Fries, men hon fick mothugg från två manliga. Man måste från början utveckla de manliga resp kvinnliga egenskaperna i uppfostran och därigenom stärka könens olika läggning. För flickornas del kunde detta motverka "en för långt driven emancipation".²

Ellen Fries var ganska ensam om sin uppfattning bland talarna. Studier ansågs kunna påverka flickorna så att de såg med förakt på sin naturliga kvinnliga kallelse, hushållsarbete.³

En intellektualistisk undervisning kunde också försvaga det kvinnligt sedliga.⁴ Det fanns en gräns som bildningen inte kunde överskrida utan att bli farlig.

Ellen Fries anförande förorsakade ingen revolt bland kvinnorna mot denna syn på kvinnlighet och studier, men som ovan nämndes fick hon en anhängare under debatten. 1901 vågade ytterligare två kvinnor opponera mot vad Ellen Fries hade kallat "en fiende, som finnes".⁵ Den ena bemötte åsikten, att det äkta kvinnliga endast kunde utvecklas hos den gifta kvinnan och att det skadades av studier och yrkesverksamhet.⁶ Med genomskådande bitterhet angrep den andra talarinnan till slut den vanliga manliga attityden mot kvinnan:

"Det har af några manliga mötesdeltagare under dessa dagar fällts yttranden om kvinnan, hvilka mer eller mindre pinsamt berört mig. De ha utan tvifvel varit väl menade, men det öfverdrifna uppskattandet af vissa kvinnliga egenskaper, som i dem fått sitt uttryck, har kommit mig att tänka, att man velat sätta upp kvinnan på en piedestal för att ha henne ur vägen."⁷

Det måste framhållas att den kvinnliga fysiska och psykiska egenarten inte i och för sig också ansågs innebära andlig underlägsenhet.

¹ Key, *Missbrukad kvinnokraft*, s. 4 f, 10, 15 f.

² FIM VI 1897, s. 24 f, 26 f.

³ FIM II 1882, s. 43; III 1886, s. 44; IV 1889, s. 82; VII 1901, s. 109.

⁴ FIM II 1882, s. 43; IV 1889, s. 18; VII 1901, s. 67, 85.

⁵ FIM VI 1897, s. 20.

⁶ FIM VII 1901, s. 69.

⁷ FIM VII 1901, s. 161.

Anmärkningsvärt är t. ex. att inga argument hämtades ur den kyrkliga arsenalen. Varken Paulus eller Luther åberopades. Den religiösa terminologin ersattes av en vetenskaplig. Flickor orkade helt enkelt inte med samma intellektuella ansträngningar som pojkar. Förmodligen låg det en viss sanning i påståendet. Tidens uppfostringsprinciper för flickor: mycket stillasittande inomhus och strängt begränsad kroppsrörelse utomhus, opraktiska och hindrande kläder och därtill bristfälliga hygieniska förhållanden måste ha påverkat den kvinnliga fysiken negativt. Flickorna led också ofta av allmän klenhet och "bleksot". Det fanns därför starka skäl att inte driva dem till alltför omfattande studier.

Effekten härav blev att perspektiven inte vidgades med avseende på kvinnornas kommande verksamhet. Det fanns ingen vilja att öka antalet universitetsstuderande kvinnor, ingen önskan att påverka opinionen för större självständighet och företagsamhet hos kvinnorna. Attityden är i stället beskyddande.

Hos den ovan citerade talarinnan 1901 uppfattades detta som en cynism hos män, som ville behålla monopolen på högre bildning och därmed tillgången till högre poster i samhället.

6.1.3. *Hem och familj eller studier och yrke*

En väsentlig del av svårigheterna att bestämma flickskolans bildningsmål låg i tveksamheten om det var den blivande husmodern eller yrkeskvinnan som skulle tillgodose i skolorna. Med husmoderns kall för ögonen kunde man göra undervisningen fri och varierad men med kompetenskraven för yrkeskvinnan följde en läsning av kurserna. Problemet behandlades vid åtskilliga tillfällen.

Den ringare frekvensen av hänvisningar till kvinnans uppgifter som maka och mor får inte ses som tecken på att dessa ansågs mindre betydelsefulla. Hemmet var de flesta kvinnors blivande arbetsområde, det naturliga för dem och det ställdes ibland i ett idealiserande ljus.¹ För att uppfylla sin kallelse behövde kvinnan allmänbildning och medborgerlig bildning, utvecklat intellekt och känsloliv men inte ensidig kunskapsbildning eller fackbildning.

¹ FIM II 1882, s. 42 ("hemmet kvinnans skönaste verkningskrets, der är hon solen som gifver värme, och som aldrig bör vara hölj'd af moln"); V 1893, s. 80 (flickornas böjelse för husliga sysselsättningar); VI 1897, s. 26 ("bildad maka och moder med allt det stora som ligger däruti"); VII 1901, s. 157 ("Ty

Tabell 22.

Frekvens av hänvisningar till kvinnans verksamhet efter slutad skolgång under flickskolemötena 1879—1901.

Verksamhetstyp	År						
	1879	1882	1886	1889	1893	1897	1901
I hemmet	1	6	4	4	8	3	4
Studier (allmänt)	1	3	3	6	4		
Lärarinneutb.	1	8	1	4	5	5	
GCI					2	2	
Teknisk skola					1		
Yrkesliv (allmänt)	1	2	2	4	9	6	6
Postverket				3	3	1	5
Postsparbank						1	
Telegrafverket				4	7	2	4
Telefon						1	1
SJ					1	1	1
Kartverket						1	
Bank				1	1	1	1
Kontor				1	1	1	3
Butik							2

Källor: FIM I 1879, s. 29, 31, 51; FIM II 1882, s. 18, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 54; FIM III 1886, s. 27, 32, 61, 63, 64, 88; FIM IV 1889, s. 17, 20, 21, 22 f, 23, 24, 25, 27, 28, 30, 36, 37, 80, 82, 84; FIM V 1893, s. 22, 23, 28, 29, 30 f, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 43, 44, 63, 68, 70, 73, 97; FIM VI 1897, s. 17, 18, 20, 22, 27, 31, 32, 33, 45; FIM VII 1901, s. 61, 64, 67, 68, 69, 70, 74, 109, 110, 130.

det gifves verkligen fall, då en dotter är omistlig för sin familj. Huru lyckligt då, om de högre krafter, som bildningen har utvecklat hos henne, och som för henne gjort det möjligt att verka äfven i vidare kretsar, sätta henne i stånd att bättre fylla sin uppgift i hemmet, därest hennes plats tillsvidare skulle befinnas vara där! Intet ros, som världen har att gifva, går upp emot den inre tillfredsställelsen öfver uppfyllda plikter. Kvinnan liknar nu en gång mera dagdroppen än hafvets våg, under det att mannen, som oftare blifver satt mitt i det brusande världslifvet med dess många brytningar, erbjuder större likhet med den senare: men solen återstrålas lika skönt i dagdroppen som i vågen." Det var bl a denna dagdroppe, som kom bågaren att rinna över för den ovan citerade talarinnan (s. 110) som avvisade det manliga hyckleriet.)

Tabellen visar att yrkesaspekterna fick allt större betydelse. Det gick inte att negligera det försörjningsbehov som fanns bland kvinnorna. Det förekom också anspelningar på att konkurrensen om platserna var mycket hård.¹

Yrkeskategorierna var av tjänstemannatyp. Lärarinneyrket var sedan gammalt ett accepterat kvinnoyrke, i själva verket det första kvalificerade yrke kvinnorna ägnade sig åt. Det ansågs ligga nära deras "naturliga" uppgift att fostra de egna barnen i hemmet. Därefter kom tjänster inom de nya kommunikationsverken. De lägre tjänsterna inom dem var lönemässigt inrättade för kvinnliga befattningshavare.² Kraven på språkkunskaper för sådana tjänster sammanföll på ett lyckligt sätt med det traditionella kriteriet på högre kvinnlig bildning.

Statistiska uppgifter om kvinnorna på arbetsmarknaden 1870—1900 har intresse som bakgrund till yrkeskategorierna nämnda under flickskolemötena. (tab V, s. 230) Parallelliteten mellan antalet kvinnor på arbetsmarknaden i dessa yrken och de yrken som nämndes i debatterna är påfallande. Det var för inträde på dessa banor man ansåg att undervisningen skulle anpassas, i den mån man ville ha den anpassad, vilket måste betyda att de var mest attraktiva för flickskolans elever.

Där finns dock några viktiga och rätt uppseendeväckande undantag. Sjuksköterskebanan som rekryterade en stor mängd kvinnor nämndes överhuvudtaget inte under mötena. Detta trots att yrket gav kvinnorna tillfälle att praktisera några av de egenskaper som ansågs mest utmärkande för dem, de vårdande och moderliga. Förklaringen ligger i det låga sociala anseende som yrket hade. År 1889 invigdes Sophiahemmets sjuksköterskeskola, där 8-klassig flickskola fordrades för inträde, men trots initiativ och beskydd från högsta ort, ansågs det tydligen inte lämpligt att flickskoleflickor sökte sig dit.³

Handelsyrket som tog en mycket stor del av de yrkesarbetande kvinnorna förbisågs också i debatterna. Det nämndes vid något tillfälle att kunskap i tyska var bra för en butiksanställd men yrkes-

¹ FIM II 1882, s. 48; IV 1889, s. 30, 55; V 1893, s. 39; VI 1893, s. 33, 39; VII 1901, s. 59, 63.

² Jfr ovan s. 99.

³ Bohm, Okänd, godkänd, legitimerad, s. 26 o 28.

banan togs inte upp som väsentlig när kurserna diskuterades.¹ Man kan anta att även denna yrkestyp hade lägre social status än lärarens eller tjänstemannens.

Synen på yrkesarbete för kvinnor skilde sig mycket från synen på de traditionella hemuppgifterna. Där finns ofta ett beklagande tonfall när det sägs att en del kvinnor måste försörja sig själva, de tvingas av omständigheterna ut i yrkeslivet. Den glamour som omgav makan och modern saknas helt. Ideologin fungerade på ett konserverande sätt. Den yrkesarbetande kvinnans liv var säkert inte någon dans på rosor. Dålig ekonomi och social isolering blev ofta hennes lott.²

Det dilemma som flickskolan råkade i när den måste anpassas både till hemmakvinnornas behov och yrkeslivets fordringar hade bildningsmässiga och ekonomiska orsaker. Man sökte frigöra sig från ett gammalt kvinnobildningsideal, där framför allt franska och handarbete dominerat, och man strävade mot en bredare bildningstyp, en allmänbildning för husmodern. Den skulle framför allt vara orienterande utan bestämda fordringar. Men verklighetens hårda krav pressade på och man måste kompromissa, öka kurserna, ta upp alla språken, höja fordringarna. Motståndet var starkt, man ville inte ge efter mer än som var nödvändigt. Det var också ett jämförelsevis litet antal av eleverna som sökte sig till yrkeslivet. Skulle skolorna helt anpassas efter deras behov hade utbildningen fördyrats för alla eleverna.

6. 1. 4. Sociala synpunkter

I flickskolemötenas debatter nämndes "kvinnorna" eller "flickorna" mestadels utan att sociala gränsdragningar gjordes. Vid enstaka tillfällen fälldes dock uttryck som visar, att man var medveten om att det i själva verket var vissa bestämda grupper i samhället, som skolformen tjänade. Termerna "de bildade", "de rika eller väl burgn", "de övre samhällslagen", "de förmögnare klasserna" eller "de lyck-

ligare lottade" användes om elevklientalet.¹ De ekonomiska och sociala beteckningarna definierades inte men det förekommer ett uttryck som möjligen kan tolkas som en beskrivning av "de bildade", vilket är av visst intresse, eftersom just denna term ofta användes som en sammanfattande benämning med obestämd innebörd. I en bildningsdebatt 1901 yttrades nämligen att "de, som genomgått ett högre läroverk eller en större del därav. . . i någon mån skola vara bärare af vårt folks bildning . . ."²

Med den beteckningen drogs också mindre ekonomiskt bärkraftiga skikt in rekryteringskategorierna, t. ex. tjänstemän av olika grader. Kanske kan till dem föras de "bättre fattiga", "pauvres honteux" eller "mindre bemedlade" som man också anspelade på i debatterna.³ Andra termer av social karaktär användes om dem som inte gick i flickskolor: "sämre lottade", "fattiga", "arbetarklassen" och sådana "vilkas lott det blivit att vara tjänarinnor".⁴ Det drogs på detta sätt en gräns mellan "bättre" fattiga och "riktiga" fattiga.

Ett meningsutbyte rörande fördelningen av friplatser i skolorna illustrerar förhållandet. "Pauvres honteux" användes då om personer "som själfa fått en god uppfostran och önska en dylik åt sina barn, men icke hafva råd att bekosta dem en sådan". Det var elever "som tillhöra god familj". Som en annan kategori ställdes "fattiga qvinliga elever i allmänhet, hvilka visa anlag för studier".⁵ Båda dessa kategorier ansågs skola få friplatser. Av ett motinlägg att döma uppfattades detta som en favorisering av "Pauvres honteux".

"... detta understöd borde icke . . . företrädesvis tillkomma lärjungar från bildade hem. Ett sådant villkor skulle nämligen i vår tid icke passa rätt väl och ej heller innebära rättvisa. Många, ja, kanske de flesta framstående män i vårt land hafva utgått och utgå just från de obildade, från folket, och så kan ju blifva förhållandet, äfven hvad qvinnorna angår. Min åsigt är således, att alla begåfvade qvinliga lärjungar till detta understöd böra vara lika berättigade."⁶

Den förste talaren anslöt sig således till samma principer för rekryteringen till friplatserna som tillämpats i Majornas flickskola och

¹ FIM VII 1901, s. 68.

² FIM VII 1901, s. 137 ff. Diskussionsämnet Hvarför vilja så få lärarinnor ägna sig åt arbete i landsorten och hvad kan göras för att afhjelpa detta missförhållande? väckte repliker, som avslöjade de trista förhållanden under vilka många lärarinnor arbetade. Jfr även a a s. 91 f.

¹ FIM I 1879, s. 28; II 1882, s. 42; IV 1889, s. 37; V 1893, s. 63, 147.

² FIM VII 1901, s. 68.

³ FIM I 1879, s. 22, 28, 38; III 1886, s. 67; IV 1889, s. 29.

⁴ FIM I 1879, s. 29; V 1893, s. 43, 80; VII 1901, s. 34, 147, 159.

⁵ FIM I 1879, s. 22.

⁶ FIM I 1879, s. 30.

Nya elementar i Göteborg och i viss mån i Askersunds flickskola.¹ Det verkar som om hans åsikt var den allmänt omfattade bland flickskolans lärare. Detta var ett utslag av den inställning till fattiga som också fattigvårdsbetänkandet 1839 uttryckte. Man drog där samma gräns mellan de verkligt fattiga och *pauvres honteux*.² Bildningsgränsen fungerade här som en social barriär. Barn till fattiga föräldrar som räknades till "de bildade" hade oavsett begåvning något större utsikter att få en bättre utbildning och därigenom bättre möjligheter till yrkesarbete än barn till fattiga föräldrar som inte var "bildade".

Att man var angelägen att markera avståndet mellan folkskola och flickskola har redan påpekats.³ I ett fall tog sig denna strävan ett smått komiskt uttryck. Enligt folkskolestadgan hade den som öppnade en privat skola skyldighet att anmäla detta till församlingens skolråd, som också hade överinseendet över folkskolorna, en bestämmelse som ofta stannade på papperet. Talaren ansåg detta fördelaktigt, eftersom de högre flickskolorna annars skulle komma att sortera under en myndighet som var "afsedd för helt annat slag af skolor."⁴

De relativt fåtaliga uttrycken för klasstänkande pekar i den riktningen att man med talet om "kvinnan" menade medelklasskvinnan. Utan att egentligen deklarerat någon bestämd inställning visade man fullständigt ointresse för arbetarklassen ända till mötet 1901. Då kom plötsligt en ström av sympati för arbetarklassen; ett påtagligt socialt intresse, vars huvudinnehåll var att man måste sprida bildningen till folket.⁵

Uttalandena kan inordnas i den diskussion om folkbildning som förts under 1800-talets sista decennier och som fått en särskild aktualitet 1901, mötesåret, genom den då beslutade försvarsreformen. Teodor Holmberg skrev detta år ett antal artiklar i Svenska Dagbladet, där han betonade vikten av medborgarfostran.⁶

¹ Ovan s. 72 o 48.

² Betänkande ang fattigvården i Stockholms stad, s. 38.

³ Ovan s. 106.

⁴ FIM II 1882, s. 54 f.

⁵ FIM VII 1901, s. 143, 144, 149, 150, 156, 159.

⁶ Svensk folkhögskola 100 år II, s. 167. Arbetarinstitutionen och Verdandirörelsen från 1880-talet var praktiska uttryck för folkbildningsrörelsen.

6. 1. 5. Pedagogiska synpunkter

Ett forum av lärare, såsom flickskolemötena, visade givetvis stort intresse för pedagogiska frågor. Dessa kommer att tas upp i avsnittet, som behandlar de särskilda skolämnena. Här skall endast de inlägg granskas, som kom i samband med Anna Sandströms framträdande. Som ovan nämnts var Anna Sandström den främsta banérföraren för de reformpedagogiska idéerna.¹ Hennes åsikter kan därför sägas ha en viss tyngd, liksom reaktionerna på hennes anföranden belyser deras mottagande.

Hon deltog aktivt i mötena 1886, 1893, 1897 och 1901 och inbjöds vid tre tillfällen att inleda debatterna. 1893 höll hon också ett inledningsföredrag.² Hon måste således ha betraktats som en auktoritet. Hennes anföranden och övriga inlägg rörde främst ämnesvärdering, metodik och den psykologiska behandlingen av eleverna.

Hon var såtillvida influerad av Spencer i sin värdering av de olika skolämnena, att hon ansåg att språkens fostrande värde var betydligt underlägset andra ämnens. Liksom Spencer talade hon också om nyttig undervisning men mindre i relation till direkta livsuppgifter än till en allmän orientering i kultur och samhälle. Hon ansåg därför att geografi, historia och litteratur skulle vara centrala i undervisningen. Känslö- och viljefostran skedde bäst i dessa ämnen.

Metodiken skulle anpassas efter elevens ålder. Konkret och berättande på lågstadiet, mer känslöinriktad på högre stadium. Hon ansåg att skolundervisningen var alltför slentrianmässig och monoton, den dödade allt andligt intresse hos eleverna. Samma stoff tuggades om och repeterades i klass efter klass.

I behandlingen av eleverna borde man ta hänsyn till deras ålder och mognad. Den auktoritära behandlingen skulle efterträdas av ett mer kamratligt förhållande i de högre klasserna. Samarbete med hemmen skulle eftersträvas.

Anna Sandström framförde dessa idéer som något önskvärt men inte på långt när genomfört. De innebar en kritik av undervisningen i flickskolorna. Idéerna fick till en början negativt mottagande. 1886 och 1893 kritiserades hon av fyra talare, manliga läroverkslärare, som framhävde betydelsen av logisk träning genom bl. a. språk- och

¹ Ovan s. 32 f.

² FIM III 1886, s. 91; V 1893, s. 16; VI 1897, s. 95 ff.; VII 1901, s. 77 ff.

grammatikstudier.¹ Hennes förklaring att elevernas bristande intresse berodde på felaktiga pedagogiska metoder avvisades också av en manlig lärare men fick stöd av en lärarinna.² 1897 kritiserades hon visserligen av en manlig lärare, men det var en mildare kritik, och hennes idéer utvecklades av två lärarinnor.³ 1901 togs hennes idéer upp i positiv anda av de tre lärare som yttrade sig.⁴ Eftersom de diskussioner som hon inledde inte gav resultat i form av resolutioner eller andra ställningstaganden från mötet som helhet, kan det inte avgöras i vilken mån hennes idéer var mer allmänt accepterade eller avvisade. Åtskilliga uttalanden pekar emellertid på att hon inte var ensam om att önska en reformering av undervisningen.⁵

Ett besvärligt hinder mot en sådan reformering, som skulle innebära minskning av språkstudierna och nedskärning av kurserna, ansågs den allmänna opinionen vara. Till den hänvisades som försvar och ursäkt för pedagogiska missförhållanden.⁶ Allmänheten hade föråldrade föreställningar om kvinnobildningens innehåll och eftersom skolorna var helt ekonomiskt beroende av dess stöd var det mycket svårt för dem att förändra undervisningen.

Reformpedagogerna hade påvisat det nära sambandet mellan undervisningsmetod och bildningsmål. Den personlighetsfostran och allmänorientering som ingick i den medborgerliga bildningen kunde inte nås via en abstrakt, intellektualistisk eller mekanisk inlärningsmetod. Anna Sandströms anföranden och diskussionerna kring dem gällde därför inte i huvudsak pedagogikens tekniska sida utan framför allt vilken bildningstyp man önskade skapa med pedagogikens hjälp.

6. 1. 6. Mötesbesluten och diskussionslinjerna

Flickskolemötenas debatter utmynnade antingen i ett yrkande från ordföranden, att diskussionen skulle anses utgöra svaret på den aktu-

¹ FIM III 1886, s. 100 f, 104 ff; V 1893, s. 16 f.

² FIM V 1893, s. 23 ff, 27, 33 f.

³ FIM VI 1897, s. 39 f, 41 f.

⁴ FIM 1901, s. 42, 55, 87.

⁵ FIM I 1879, s. 57, 59, 60; II 1882, s. 35, 64, 67, 71, 73, 74; VI 1897, s. 75, 83. Jfr. ovan s. 106.

⁶ FIM I 1879, s. 49, 57; II 1882, s. 28, 30, 47; III 1886, s. 30, 61, 64; IV 1889, s. 29, 30, 32, 39, 41; V 1893, s. 20, 22, 25, 26, 27, 28, 31, 32, 36, 69, 94; VI 1897, s. 53; VII 1901, s. 30, 66, 121.

ella frågan eller i någon form av manifestation från mötets sida. Det förra fallet gällde i allmänhet frågor som var mycket omfattande. Manifestationen fick olika beteckningar beroende på vilken vikt mötet ville lägga vid dem: beslut, resolution, åsikt, önskemål eller uttalande.¹ Praktiskt sett var det dock utan betydelse vilken form de fick, eftersom de inte kunde vara normerande för skolorna, som hade full frihet att handla efter eget gottfinnande. Sin betydelse har de som uttryck för majoritetens åsikter. De kan därför användas som riktpunkter vid tolkningen av de allmänna debatterna.

Vid fyra tillfällen enades mötet i frågor som rörde lärarinnornas villkor i olika avseenden. Dessa kommer inte att behandlas. De återstående tretton fallen berörde skolformen som sådan, dess ställning i förhållande till det allmänna och undervisningsfrågor.

Redan 1879 sökte man definiera skolformen. En högre flickskola borde ha en minst femårig studiegång, ett främmande språk obligatoriskt och frivillig undervisning i minst ett språk till. Inträdesfordringarna till första klassen borde sammanfalla med kraven för inträde i de allmänna läroverken.² Därigenom ställdes skolan i princip vid sidan av läroverken och gränsen mot folkskolan markerades. Men man fångade också in de blivande eleverna vid läroverken och motarbetade på så sätt strävandena att göra folkskolan till gemensam bottenskola, en linje som 1885 års kommitté och SN:s kollegium också hade drivit.³ Genom att redan på det förberedande stadiet skilja folkskoleelever och läroverks- resp. flickskoleelever från varandra gjorde man bildningsgränsen till social gräns.⁴

Beträffande skolformens förhållande till det allmänna var man enig om dels att mer omfattande ekonomiskt stöd behövdes både från stat och kommun, dels att man inte ville ha någon offentlig kontroll av skolorna. Både det direkta avvisandet av statlig inspektion 1882 och resolutionen mot examen 1901 var utslag härav. När diskussionen 1886 om flickornas hälsotillstånd utmynnade i det allmänt hållna önskemålet att hygieniska skrifter skulle spridas, hade mötet gått ifrån ett förslag, som bl. a. skulle ha inneburit offentlig kontroll

¹ Jfr ovan s. 105.

² FIM I 1879, s. 35, 62.

³ Ovan s. 92 o 101.

⁴ Jfr resolution vid LM XI 1884 mot samband folkskola-läroverk, (s. 143).

av sanitära förhållanden i flickskolorna.¹ Besluten accentuerade vissa tendenser i diskussionen om bildningsbegreppet. Man ville inte ha det definierat som en viss bestämd mängd av kunskaper, vilket hängde samman med att bildningen för hemmakvinnor var ett mål som man inte ville släppa. Med den inställning till yrkesarbete för kvinnor som debatterna avspeglade, något nödvändigt ont, var det naturligt att man inte ville binda skolorna med formella kunskapskrav. Offentlig kontroll kunde innebära fara för normering och likriktning. Saken hade också en pedagogisk sida. Reformförsök inom undervisningen vore svårare att genomföra i en hårt bunden examensskola. Diskussionerna visar att man ansåg detta var fallet med läroverken. Man kan också se dessa beslut som utslag av en politiskt allmänt liberal inställning till statsingripanden contra fri företagsamhet.

Skolans undervisning togs upp i en rad olika formuleringar.

De främmande språken, som visat sig vara en kontroversiell fråga, behandlades två gånger, 1882 och 1889.² Båda besluten uttryckte en reserverad inställning till omfattande språkundervisning; man ville begränsa den till två främmande språk. Att enigheten var långt ifrån fullständig visas dock av att den votering som skedde i frågan 1889 gav tvåspråksanhängarnas förslag en knapp majoritet, 160 röster mot 140.

1897 fattade mötet en resolution som vände sig mot det rådande kravet på katekeskunskap vid inträde till läroverk.³ Flickskolans förberedande avdelningar tvingades därigenom att ha en ganska omfattande katekesundervisning liksom folkskolan hade, vilket från pedagogiskt håll ansågs förkastligt.⁴

En mötesåsikt 1889 angående skrivningar rekommenderade sådana i språk på lärorummet, men i svenska i hemmet.⁵ Som skäl anfördes bl. a. att eleverna borde få tid till att reflektera över ämnet och skriva när de kände sig inspirerade.⁶

1893 fattades "under liflig stämning" en resolution om att införa

hushållsundervisning i flickskolorna, och 1897 uttalades åsikten att gymnastik borde vara obligatoriskt.¹

Däremot ställde man sig kallsinnig till 1885 års kommittés förslag att reformera historieundervisningen.² För de fosterländska tendenser som alltmer började påverka ämnesvärderingen var historieämnet centralt. Dit skulle den nationella fostran koncentreras. När flickskolekommittén gick emot den strömmen blev reaktionen kraftigt negativ.

Med undantag av beslutet rörande historieämnet var alla dessa uttalanden i reformpedagogisk anda, och understryker därmed sådana tendenser i diskussionerna. Språkundervisning hade varit en huvudingrediens i den äldre typen av kvinnobildning, vilket man ville komma ifrån. Katekesundervisning innebar mekaniskt minnesrabblande och stred helt mot de åsikter om religionsundervisning som tidigt framförts av pietistiska och filantropiska pedagoger. Hänsyn till elevens individualitet, vilket också var en reformpedagogisk tanke med rötter hos Rousseau, kom till uttryck i åsikten om uppsatsskrivningen. Genom hushållsundervisning ville man göra skolan mer praktiskt inriktad. Detta beslut var också taktiskt motiverat: man hänvisade till statsmakternas svaghet för praktisk undervisning och ansåg sig ha lättare att utverka anslag om man tillmötesgick denna.³ Flickornas fysiska fostran var ett inslag i bildningsbegreppet: alla förmögenheter, andliga och kroppsliga skulle utvecklas genom undervisning.

En helt annan vanda orsakade yrkesutbildningsproblemet. I mötesdiskussionerna möter i denna fråga samma kluvenhet som kännetecknade flickskolekommittéerna och SN:s kollegium. Den ideologiskt betingade bildningsuppfattningen och pedagogiskt motiverade undervisningstypen måste i själva verket modifieras med hänsyn till kvinnornas nya yrkesroller.

Man hade lämnat ett gammalt kvinnobildningsideal bakom sig med franska, handarbete och musik som viktigaste inslag och accepterat en bredare bildningstyp, där alla läroverkens ämnen ingick utom de klassiska språken. Men det var ändå inte läroverkens bild-

¹ FIM II 1882, s. 21, 59; III 1886, s. 59; VII 1901, s. 77.

² FIM I 1882, s. 36; IV 1889, s. 42.

³ FIM VI 1897, s. 80.

⁴ Nedan s. 126.

⁵ FIM IV 1889, s. 65.

⁶ FIM IV 1889, s. 64.

¹ FIM V 1893, s. 67; VI 1897, s. 70. Den votering som ägde rum 1897 gällde inte sakfrågan.

² FIM IV 1889, s. 79. Jfr nedan s. 137 f.

³ FIM V 1893, s. 65.

ningsmål man eftersträvade utan en mindre kunskapsfixerad, mer kulturellt inriktad bildning, som var anpassad efter vad som ansågs önskvärt för en "bildad maka och moder". Genom viss praktisk undervisning ville man också direkt förbereda för husmoderns arbetsuppgifter i hemmet. Till detta mål ville man nå genom en harmonisk och fri undervisning, åskådlig, enkel och med hänsyn tagen till elevernas individualitet. Reformpedagogiken fick många uttryck i diskussionerna. Det var fortfarande en sorts kvinnobildning man önskade eftersom man tog avstånd från läroverkens undervisning, men inte en kvinnobildning som var underlägsen männens utan som var mer personlighetsutvecklande och därmed egentligen bättre. En förutsättning för att man skulle uppnå detta ideal var att skolan var examensfri, att ingen tidspress tvingade till jäkt genom kurserna, att inga formella kompetenskrav drev undervisningen i någon viss riktning.

Denna idealsituation förelåg ej. Tillträdet till högre utbildningsanstalter och till statliga tjänster för kvinnor gjorde att avgångsbetyget från skolan måste kunna relateras till vissa kunskaper. Och det enda mått man hade var läroverkens kunskapsfordringar. Detta faktum måste accepteras men man gjorde det inte gärna. I åtskilliga diskussioner var kärnfrågan hur mycket man måste gå dessa krav tillmötes.

Det var naturligt att många kände sig något desorienterade i den nya situationen. Historiskt sett var det mycket kort tid som kvinnan hade verkat i någorlunda kvalificerade yrken. Hennes roll i hemmet hade under århundraden setts som den enda naturliga för henne, den hade omgetts med ett ideologiskt skimmer. Hemmet var samhällets urcell, på de goda hemmen vilade det goda samhället, på dem berodde stabiliteten, där fostrades de blivande medborgarna, där var mannens tillflykt från den oroliga värld där han verkade. Där fanns kvinnan som den fasta klippan. Hur skulle hemmen påverkas som kvinnorna övergav dem?

Om man kan anta att det vid sidan av de bildningsmässiga och pedagogiska idéerna fanns en sådan känslomässig reaktion inför yrkeskraven är det desto mer anmärkningsvärt och ett tecken på hur tvångsbetonad situationen var att man dock i så hög grad drog in yrkessynpunkterna i debatterna. Under de sista mötena framträdde också en starkare självkänsla hos kvinnorna själva. De började ställa

sina egna värderingar och ambitioner mot de manliga. Yrkesarbete, som tidigare varit en nödtvungen utväg till försörjning för kvinnor som inte blev gifta, kunde ses som en kallelse nästan likvärdig med makans och moderns.

Utan att föra några påtagliga sociala resonemang var det tydligt att mötena hela tiden talade om medelklassens kvinnor. Inkomsten var inte helt avgörande för klasstillhörigheten, det fanns *pauvres honteux* som räknades till de bildade och förutsattes vilja sätta sina döttrar i flickskola. Hänvisningar skedde till yrken som var socialt likvärdiga med sådana som män av medelklassen utövade inom tjänstemanna- och undervisningsområdet.

6. 2. Ämnessektionerna

Lärarna i de särskilda ämnena höll överläggningar sektionsvis om speciella frågor. Varje grupp utsåg en ordförande och en eller två referenter, som avgav en sektionsrapport till det samlade mötet. Rapporterna är resonerande sammanfattningar av förhandlingarna. Diskussionsdeltagarna räknas upp, men i allmänhet gjorde referenten sin rapport utan att skilja talarna från varandra. Liksom vid de stora diskussionerna fick själva debatten ibland utgöra svaret på den uppställda frågan, men man fattade också resolutioner eller gav andra uttryck för en samlad opinion.

I de mindre församlingar som sektionerna bildade var medlemmarna livaktigare än i de allmänna debatterna. Kvinnornas insats var framför allt betydligt större med samma tendens att öka under de sista mötena. Till ordförande utsågs dock manliga deltagare utom i fem fall.¹ Referenterna var alltid kvinnor.

För undersökningen av målsättningen i de särskilda ämnena har utom sektionsprotokollen också de allmänna diskussionerna utnyttjats, när dessa behandlade bestämda ämnen, vilket hände ibland. Åsikter och resultat som redovisades vid flickskolemötena kommer att relateras till dem som framfördes vid läroverks- och folkskol-lärarmötena under samma tid.

Kursplanerna var basen för läroverks- och folkskole-diskussioner-

¹ FIM I 1879, s. 99 (Hilda Casselli i övningsämnena); V 1893, s. 129 (Anna Lindhagen i främmande språk) o s. 136, (Ellen Fries i historia-geografi); VII 1901, s. 215 (Anna Rönström i matematik), s. 225 (Anna Danielsson i övningsämnena).

Tabell 23.

Antal talare i ämnessektionernas debatter under flickskolemötena 1879—1901.

År	Ämne															
	Kristendom		Modersmålet		Främ. språk		Historia		Geografi		Matematik		Naturlära		Övn.ämnen	
	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K
1879	9	5	4	2	5	2	6	5	5	9	6	2	6	2	3	10
1882	7	4	9	3	8	4	6	5	4	3	2	7	7	3	4	6
1886	6	3	5	6	4	10	2	6	3	4	1	3	4	9	5	6
1889	6	6	4	1	7	2	3	7	2	2	3	9	2	16	—	—
1893	6	6	5	10	6	5	1	4	3	4	—	—	2	4	—	—
1897	3	5	6	17	1	15	2	5	1	8	1	8	1	1	—	—
1901	3	9	2	20	5	18	3	9	6	3	2	7	4	10	4	15

Källa: Berättelse om . . . allmänna flickskolemötet 1879—1901.

Anm: Samma talare kan uppträda i två olika ämnesdebatter under samma år. Vederbörande har i sådana fall förts till båda ämnena. Tabellen ger på detta sätt en riktig bild av debattens livaktighet men en inte fullt korrekt uppfattning om det verkliga antalet deltagare.

na. Läroverkens kursplan hade fastställts 1878 och gällde till 1905, normalplanen för rikets folkskolor 1889. För flickskolorna fanns inga fastställda kursplaner. Som jämförelsematerial med de övriga har här SN:s kursplan av år 1885 valts. Skolans särställning bland flickskolorna motiverar valet.

Ämnesdiskussionerna behandlade ett mer konkret material än de allmänna debatterna. Man måste lämna principresonemangen och gå in på detaljerna i undervisningen. Vilka synpunkter framfördes och vilka blev avgörande för de ställningstaganden som gjordes? Hur förhöll de sig till åsikter och värderingar beträffande läroämnen inom folkskolan och läroverket?

6. 2. 1. Kristendom

Folkskolans läroplan upptog fem timmar kristendom i veckan i varje klass, omväxlande katekes och biblisk historia.¹ I läroverket och SN upptog ämnet procentuellt ungefär lika stor del av undervisnings-

¹ Normalplan, s. 14 ff o s. 74 ff.

tiden. Gemensamma moment var bibelläsning, biblisk historia, katekes och kyrkohistoria. En obetydlig variation i disponeringen av stoffet förekom.¹

Både läroverk och folkskola vilade på en stark kyrklig tradition: läroverken som utbildningsanstalter för blivande präster och folkskolorna med undervisningen koncentrerad kring de två ämnena som krävdes av en församlingsmedlem, katekes och innanläsning.² Kristendom kom också länge att behålla sin ställning som folkskolans främsta ämne. Sekulariseringssträvandena före sekelskiftet 1900 hade föga framgång.³ Folkskollärarmötena bekräftar och motiverar detta.⁴ 1888 fattade mötet under starkt bifall en resolution med innehållet att

1. "denna undervisning blifver mindre dogmatisk, mera religiös och etisk än nu är fallet".

2. "denna undervisning med större klarhet och eftertryck än nu är fallet häfdar det evangeliska kyrkliga lefnadsidealets rätt gentemot såväl materialistiska som katolska och därmed besläktade sekteristiska uppfattningar.⁵

Här berördes två förhållanden som ofta debatterades. Det ena var metodiken som enligt upprepade klagomål mest bestod av katekestraggel. Det andra rörde ämnets betydelse som bålverk mot tidens ondska, som innefattade allt hot mot den rena evangeliska läran från katolicism till darwinism, ateism och frikyrklighet.⁶

Bland läroverkslärarna återfanns samma grundsyn på ämnets betydelse. Vid tionde läroverksmötet 1881 formulerades i en resolution att

"sektionen anser den högre religionsundervisningen vara af den utomordentliga vikt för den allmänna skolbildningen, att dessförutan ej kan åt lärjungarna meddelas den mogenhet, som en fullständig elementarundervisning afser att bibringa"⁷

¹ SFS 1878 nr 53, s. 51 ff o 59 ff. Undervisningsplan 1885, s. 4 f.

² Dahlbom, Den svenska folkskolans kristendomsundervisning, s. 293 f.

³ Tegborg, Folkskolans sekularisering 1895—1909, s. 21, 66 o 104.

⁴ FM X 1871, s. 16 (resolution).

⁵ FM X 1888, s. 169. Tingsten har påpekat att skräcken för katolicismen var levande i skolans historieböcker under hela 1800-talet och även senare. Tingsten, Gud och fosterlandet, s. 146 ff.

⁶ Lundgrén, Den moderna andens sträfvan på folkskolans område, s. 4, 6, 8 o 33.

⁷ LM X 1881, s. 65. I svar till allmänna mötet yttrade kristendomssektionen 1872: att ämnet skulle "väpna denne (eleven) emot mötande försök att rubba eller omintetgöra hans barndomstro och sätta honom i stånd till att i lifvets och samhällets viktigaste frågor fasthålla och tillämpa kristendomens evigt bestående sanningar." LM VII 1872, s. 112.

Också i läroverken tillbakavisades alltså bildningens emancipation och vikten av renlärighet betonades.¹

Flickskolan hade inte den kyrkliga tradition som utmärkte läroverk och folkskolor, men kristendomsämnets betydelse var inte mindre här. I diskussioner och resolutioner betonades samma faktorer: innehållet bekännelsetroget, metodik med tonvikt på etiska moment, mål allmän moralisk fostran och bålverk mot tidens separatism och otro.²

De mest kontroversiella ämnesmomenten inom flickskolan var katekesläsningen, kyrkohistorien och dogmatiken. Inom läroverket fanns en tendens att minska katekesinslaget och utantillärningen.³ Flickskolans sektionsöverläggningar visar i stället att man ogärna ville släppa katekesen. Först 1901 hade stämningen svängt, men i sin diskussionssammanfattning betonade ordföranden, kyrkoherde Heüman, minoritetens fasthållande vid katekesen.⁴ Mot denna katekesvänliga tendens inom sektionen står den allmänna mötesresolution som fattades mot katekesundervisning i förberedande klasserna år 1893.⁵ Man betonade också att inläringen måste ske pedagogiskt, t ex genom att "barnen ledas att själfva uttala sig om den sanning, som i katekestycket innehålles".⁶

1890 gjorde läroverksmötet ett uttalande angående undervisningen i kyrkohistoria. Den fick ej utgå⁷ Inom flickskolan var man något tveksam. Visserligen uttalade sektionen 1879 åsikten att kyrkohistoria borde ingå i flickskolans läroplan, men 1889 rådde delade meningar. Orsaken var att flickorna ansågs bli överansträngda genom mängden läroämnen och detta ämne var mindre betydelsefullt för

dem än andra. Resolutionen fastställde att kyrkohistoria kunde ingå, om skolan var 8-klassig.¹

Inom läroverken ansågs dogmatiken nödvändig, vilket betonades flera gånger.² Även beträffande detta moment rådde delade meningar bland flickskolans lärare. Sektionen beslöt 1879 att dogmatik kunde läsas i skolor, som behöll flickorna över konfirmationsåldern, men 1889 hade man ändrat sig. Resolutionen reducerade dogmatiken till en enkel framställning av den augsburgska bekännelsen.³

Kyrkan hade uppenbarligen ett fast grepp över skolorna. Genom en strängt renlärig och intensivt bedriven kristendomsundervisning inplantades de rätta åsikterna hos ungdomen. Någon opposition från lärarnas sida kan inte märkas.⁴ Här i var skoltyperna varandra lika. I kursomfång stod flickskola och läroverk nära varandra, högt över folkskolan. När man ville utesluta vissa moment ur flickskolans läroplan var det med hänvisning till faran för överansträngning och omogenhet. Flickorna slutade ju skolan vid lägre ålder än pojkar gjorde. Med hänsyn till detta var det naturligt att motståndet mot dogmatiken, den mest abstrakta delen av ämnet, var starkare än mot kyrkohistorien. 1885 års flickskolekommittés kritik av det flitiga katekesläsandet i skolorna tycks av ämnesdiskussionerna att döma vara välgrundad.⁵

6. 2. 2. Modersmålet

Folkskolans undervisningsmål i modersmålet var enligt Normalplanen felfri innanläsning, rättskrivning, det mest elementära av språkläran och skriftliga referat.¹ I folkskolemötenas ämnesdiskussioner

¹ På en fråga svarades vid ett tillfälle t ex att läraren ej hade tillåtelse att avvika från en godkänd lärobok för att uttrycka en personlig uppfattning. LM IX, 1878, s. 83.

² FIM I 1879, s. 80; II 1882, s. 80; III 1886, s. 112; IV 1889, s. 90, 114; VI 1897, s. 115; VII 1901, s. 175.

³ LM XI 1884, s. 116 (diskussion); XII 1887, s. 112 (uttalande); XIII 1890, s. 129 (åsikt).

⁴ FIM I 1879, s. 81; II 1882, s. 80; III 1886, s. 110 f; V 1893, s. 115 f; VI 1897, s. 115; VII 1901, s. 180 ff.

⁵ Ovan s. 120.

⁶ FIM III 1886, s. 129.

⁷ LM XIII 1890, s. 129.

¹ FIM I 1879, s. 82; IV 1889, s. 90. Förslaget att låta läraren i historia också undervisa i kyrkohistoria tillbakavisades. "Denne kunde ju vara fientligt stämd mot kyrkan och skulle i så fall vid framställningen af de religiösa företeelserna göra mera skada än gagn." (s. 90).

² LM XI 1884, s. 116 (diskussion); XII 1887, s. 130 (förklaring); XIII 1890, s. 129 (åsikt).

³ FIM IV 1889, s. 90.

⁴ Det rabalder som uppstod på folkskolemötet 1888, då "de tre otrons hjältar" Branting, Wicksell och Lennstrand uppträdde, har ingen motsvarighet i läroverk eller flickskola. FM X 1888, s. 166 f.

⁵ Undersökning, s. 30 ff.

⁶ Normalplan, s. 21.

betonades, att undervisningen framför allt måste vara konkret. Grammatiken skulle begränsas till vad eleverna kunde tänkas ha direkt nytta av, den fick aldrig bli självändamål. Målet var att eleverna skulle kunna någorlunda språkligt korrekt uttrycka sina tankar i tal och skrift.¹ Ämnets betydelse för fosterländsk fostran fastslogs också.²

Genom skolordningen 1807 blev modersmålet ett självständigt ämne vid läroverken med särskild kursplan. Tidigare hade modersmålsundervisningen skett i samband med latinet, varav följde att tyngdpunkten legat på grammatiken. Först från 1850-talet upptogs även läsning och litteraturstudium i kursen.³ Detta var ett av resultaten av den förändrade ämnesvärdering som hängde samman med bildningsbegreppets omvandling under 1800-talet. I skolundervisningen betydde det att de formella momenten måste nedtonas i förhållande till de reala. Framför allt var det ämnets betydelse för bildningen och den nationella fostran, som alltmer sköts i förgrunden.⁴ Latinets försvagade ställning innebar emellertid inte en fullständig frigörelse för modersmålet. Svenskundervisningen kom i stället att bedrivas parallellt med undervisningen i tyska, vilket ämne efterträtt latinet som begynnelsepråk. Alltjämt hade alltså grammatiken stor betydelse. Tarschys' undersökning av metodiken i ämnet bekräftar detta.⁵

Flickskolorna saknade den tyngande latintradition, som i så hög grad bestämt undervisningen vid läroverken. Härigenom ägde de förutsättningar för en annan inriktning av undervisningen i svenska. Det blev en fråga om var man ville lägga tyngdpunkten, på de formella (välläsning, rättskrivning, grammatik, skriftlig och muntlig framställning) eller de reala momenten (litteraturläsning och litteraturhistoria).

Korrekt stavning och interpunktion var grundläggande moment i båda skolformerna. Stavningsreformen, aktuell under 80-talet, återspeglas i läroverksdebatterna, där de togs upp i principdiskussioner vid flera tillfällen. Motsvarande förekom ej vid flickskolemötena,

där man endast vid ett tillfälle diskuterade rättstavningsmetodik.¹

Grammatikundervisningen rättades efter behoven i nybörjarspråken, dvs tyska i läroverken och franska i SN liksom i de flesta flickskolorna. Studiet av syntaxen infördes i läroverkens första klass, i SN:s tredje. Att döma av läroplanerna omfattade dock SN:s kurs lika mycket som läroverkens.²

Genom sin undersökning har Tarschys kommit till resultatet, att grammatikundervisningen vid läroverken var mer omfattande än föreskrifterna gav vid handen.³ Referaten från läroverksmötena stöder detta. För lärarna tycktes grammatikstudierna vara den självklara grunden för svenskämnet. Enstaka röster höjdes visserligen för viss försiktighet och begränsning av lärostoffet, men de flesta talade för grammatikundervisning "från första stund" och betydelsen av vetenskaplig insikt i språkets byggnad.⁴

1885 års kommitté utdömde i stort grammatikundervisningen vid flickskolorna som föråldrad, alltför omfattande och utan samband med språkutveckling och stil.⁵ Uttalanden vid flickskolemötena pekar i samma riktning och präglas av viss olust inför grammatiktragglandet under modersmålstimmar, även om momentets nödvändighet betonas.⁶ En resolution 1893 förvisade all grammatik, som inte var nödvändig för modersmålet, till de främmande språken.⁷ En diskussion med ett engagerat inledningsföredrag 1897 lade nationella synpunkter på undervisningen: lärarna hade ingen anledning att snegla till de främmande språken och tillgodose dem genom omfattande grammatik.⁸

¹ LM VII, 1872, s. 128; VIII 1875, s. 93 ff; X 1881, s. 80; XI 1884, s. 127; XV 1896, s. 152 ff; FIM 1893, s. 125 f.

² SFS 1878, nr 53, s. 52 ff o 59 ff. Undervisningsplan 1885, s. 6 ff.

³ Tarschys, "Svenska språket och litteraturen", s. 202.

⁴ LM X 1881, s. 79; XII 1887, s. 143; XIV 1893, s. 112; XVI 1900, s. 184.

⁵ Undersökning s. 42 f.

⁶ FIM I 1879, s. 96; II 1882, s. 93; V 1893, s. 124, 127; VI 1897, s. 138, 141 ff.

⁷ FIM V 1893, s. 125. "Insikter i s. k. allmän grammatik, som visa sig vara mindre behöfliga vid undervisningen i modersmålet än i de främmande språken, böra meddelas hufvudsakligen i sammanhang med undervisningen i sistnämnda språk."

Vid samma möte fattade språksektionen följande resolution: "Undervisningen i allmän grammatik bör såsom en gren af undervisningen i modersmålet förläggas till detta ämne". (a a, s. 130.)

⁸ FIM VI 1897, s. 135 ff.

¹ FM VII 1871, s. 27, 40 (resolution); IX 1883, s. 110, 118 (diskussionssammanfattning).

² FM XI 1888, s. 83 (resolution).

³ Tarschys, "Svenska språket och litteraturen", s. 96.

⁴ Tarschys, a a, s. 104 o 147.

⁵ Tarschys, a a, s. 151.

Välläsningen behandlades endast vid två tillfällen av läroverkslärarna. De ansåg folkskolans resultat goda.¹ Inom flickskolorna var intresset större. Momentet ansågs viktigt framför allt som en nyckel till litteraturförståelse. I motsats till läroverkslärarna varnade man för den s. k. folkskoleläsningen "hvilken karakteriseras af en väsentligt höjd röst samt af brist på modulering"² Flickskolekommittén hade noterat brister i undervisningen. Det var ofta en "entonig, mekanisk, brådiskande läsning, som ej ens iakttagar pausering vid skilletecknen."³

Talövningar och muntliga framföranden förekom i läroverken men väckte inget större intresse bland lärarna. Momenten togs upp vid två tillfällen varvid undervisningen och dess resultat kritiserades. Gossarnas tunghäfta förklarades vara ett nationellt särdrag.⁴

I flickskolorna tog detta moment större utrymme i anspråk, men resultatet av undervisningen underkändes av kommittén. "Flickorna blifva blott sällan i stånd att vid afgifvande af längre svar yttra sig med reda, klarhet och korrekthet", vilket skyldes på deras naturliga blyghet.⁵ Vid flickskolemötena betonades momentets vikt just med hänvisning till detta.

"Emedan eleverna i flickskolan få för liten öfning i att uttrycka sig, hafva kvinnorna svårt att taga till orda och hålla ett redigt sammanhängande föredrag"⁶

För uppsatsskrivningen framhölls vid läroverken vikten av dispositionsövningar, "hvilka som en röd tråd böra genomgå modersmåls-

¹ LM X 1881 s. 79; XVI 1900, s. 176 f.

² FIM I 1879, s. 95; II 1882, s. 95; V 1893, s. 123; VI 1897, s. 143 f.; VII 1901, s. 184 f.

³ Undersökning, s. 41.

⁴ LM XII 1887, s. 144 f.; XV 1896, s. 155 f.

⁵ Undersökning, s. 4.

⁶ FIM I 1879, s. 97; II 1882, s. 126; IV 1889, s. 113; VI 1897, s. 188, Att meningarna kunde vara delade beträffande nyttan av talövningar visar utlåtandet av domkapitlet i Växjö om denna punkt i kommittébetänkandet. Det kunde inte dela kommittéens åsikt att flickornas blyghet borde motarbetas genom talövningar.

"Så länge denna blyga försynthet verkligen finnes kvar, är det ett försyndande mot den qvinnliga naturen att söka genom några särskilda åtgärder utplåna densamma, och om flickans lärarinnor och lärare strängt hålla på korrekthet i lärjungarnas svar, och detta ej blott i modersmålet utan äfven i andra ämnen, så äro andra talöfningar fullkomligt obeförliga." (Underdåniga utlåtanden, s. 101.)

undervisningen i alla klasser." De skulle vara konkreta på lågstadiet men i de högre klasserna systematiseras till dispositionsteknik. I en resolution rekommenderas användningen av s. k. mönsteruppsatser. Man var också missnöjd med valen av uppsatsämnen. De ansågs vara för svåra. Den möjlighet som läroplanen gav att byta ut uppsatser mot översättningar från tyska till svenska ansågs träna elevernas formella förmåga och mötet uttalade sitt gillande i en resolution.¹

Även flickskolekommittén ansåg att uppsatsämnena ofta var för svåra: "Särskildt visar det sig att gosskolornas praxis alltför starkt influerat på flickskolorna."² Framför allt var de historiska ämnena olämpliga och gynnade inte "flickskolornas egendomliga art och uppgifter." Mötena rekommenderade enkla ämnen från barnens vardagsvärld, referat, fingerad brevskrivning. Ämnen som fordrade logiskt tänkande skulle undvikas och endast i undantagsfall förekomma i högsta klassen.³ Någon metodisk övning i dispositionsteknik nämndes inte.

En av orsakerna till att den formella sidan av modersmålet betonades så starkt i läroverken var att endast skriftliga prov förekom i mogenhetsexamen. 1874 väcktes emellertid i riksdagen en motion, att även muntlig prövning skulle ingå i examen. Läroverksmötet 1875 avvisade enhälligt detta förslag, som för övrigt fallit i riksdagen. Ordföranden sammanfattade motiveringarna till avslaget. Muntlig prövning skulle innebära att undervisningen förrycktes från

"sitt rätta ändamål, som är att vänja lärjungen att tänka och uttrycka sig redigt och klart; och derigenom skulle modersmålet nedflyttas från den höga plats det bör innehafva, icke vid sidan af utan öfver de öfriga ämnena."⁴

1900 fattades en likaledes avvisande resolution i samma fråga med motiveringen att den visserligen skulle öka de litteraturhistoriska kunskaperna men minska dem i andra grenar av ämnet.⁵ De formella bildningsmomenten ansågs alltså överlägsna de reala. Vid dessa liksom vid andra lärarmöten gjorde sig andra meningar hörda, men

¹ LM X 1881, s. 80, 83 (resolution); XII 1887, s. 141 f, 143 (mening); XIII 1890, s. 142 (svar).

² Undersökning, s. 46.

³ FIM I 1879, s. 95; III 1886, s. 126; VI 1897, s. 103; VII 1901, s. 190.

⁴ LM VIII 1875, s. 110.

⁵ LM XVI 1900, s. 182.

de ledde inte till resolutioner. 1890 antogs dock ett uttalande av sektionen, som önskade att särskilt betyg skulle ges i svenska vitterheten och litteraturhistorien.¹ Det förekom också att litteraturens utvecklande betydelse och litteraturhistoriens bildningsvärde nämndes.²

Flickskolekommittén betraktade litteraturläsning med analys som en huvuduppgift, ägnad att ge insikt i och kärlek till litteraturen.³ Samma anda präglade alla diskussioner vid flickskolemötena. Undervisningen skulle grunda goda läsvanor, odla fantasi och känsla och stärka fosterlandskärleken. Metodiskt skulle målet nås genom väl-läsning, litterär analys och förklaring av det lästa och genom undervisning i litteraturhistoria. Det senare momentet fick dock inte bli dominerande. Somliga ansåg att litteraturhistoria inte alls skulle läsas i flickskolan, men mot detta framhölls dess stora bildningsvärde.⁴

Resolutionen om grammatikundervisningen 1893 var den enda som fattades av en modersmålssektion inom flickskolemötena.⁵ En bedömning av vad som allmänt ansågs önskvärt måste alltså ske utifrån diskussionerna, vilket är ganska vanskligt. Frånvaron av vissa yrkanden kan dock vara stöd för tolkningen av dem.

Det förekom t. ex. ingen önskan om en mer omfattande grammatikundervisning. Tvärtom ville man skjuta upp den och flytta så mycket som möjligt till de främmande språken. Man ville inte ha systematisk dispositionsträning för uppsatsskrivningen. Båda dessa moment betonades i läroverksdebatterna.

Talövningar och välläsning som i stället väckte litet intresse på läroverksmötena ansågs viktiga för flickskolorna. Till de förra knöts

¹ LM XIII 1890, s. 151.

² LM XII 1887, s. 140; XIII 1890, s. 147 (resolution); XIV 1893, s. 113; XVI 1900, s. 178 (beslut).

³ Undersökning, s. 40.

⁴ FIM I 1879, s. 96; II 1882, s. 65 ff, 95; III 1886, s. 123; IV 1889, s. 112; V 1893, s. 120 ff; VI 1897, s. 135 ff, 138 ff; VII 1901, s. 32.

"I första rummet vill jag framhålla, att om lärarinnan förelägger sig den uppgiften att uppläsa ett skaldestycke för att förklara detta, må hon då icke, ifall en hänförelsens tår skulle tindra i hennes öga, vända bort ansigtet från lärjungarne, ty hvad som hänför henne kan ju äfven hänföra flickan, och detta blir den bästa möjliga förklaring af skaldestycket." (FIM II 1882, s. 74).

⁵ Ovan s. 129.

könssynpunkter, vilket inte förekom vid andra tillfällen. Välläsningen var en formell träning, som inte uppskattades som intellektuellt bildningsmoment utan som en väg till känsloupplevelse av litteraturen.

I mycket högre grad än på läroverksdebatterna betonades vid flickskolemötena litteraturens betydelse för känslolivets och fantasins utveckling hos individen, vid sidan av dess betydelse för fosterlandskärleken.

Med ungefär samma lärostoff i botten ville flickskolans pedagoger ge modersmålets undervisning en annan inriktning än läroverken hade. Mot bakgrund av de allmänna debatterna kan den sägas motsvara å ena sidan de reformpedagogiska kraven, å andra sidan de vaga idéer om kvinnobildning, som där dominerade.

6. 2. 3. Moderna främmande språk

Språkundervisningen i läroverken hade två funktioner. Den skulle tjäna dels som ett formellt bildningsmedel, genom att ge allmän intellektuell träning, dels som ett humanistiskt genom att förmedla kunskap om främmande litteratur och kultur. Målsättning och metoder koncentrerades kring dessa poler. Förespråkarna för den formella bildningen ansåg, att undervisningens tonvikt borde ligga på grammatikstudier enligt latintraditionen, medan en växande opposition, som främst såg till språkens reala bildningsvärde, hyllade en reformpedagogik, som utgick från det talade ordet och framför allt betonade litteraturläsningens betydelse med de grammatiska inslagen som komplement till denna. De två metoderna var knutna till utvecklingslinjer från den nyhumanistiska resp. filantropiska bildningsidén.¹

Från 80-talet fördes en hetsig debatt om de två metoderna. I huvudsak positiv till det nya ställde sig Verdandi, naturligt nog då Anna Sandström var dess redaktör, medan Pedagogisk tidskrift, språkrör för läroverkslärarna var ganska reserverad.² Under 90-

¹ Ovan s. 24 f.

² Om Anna Sandström se ovan s. 33. Hennes artikel Om språkundervisning i Verdandi 1883 var en krigsförklaring som inledde striden på allvar. Den bemöttes i Pedagogisk tidskrift 1884 (s. 80). Båda tidskrifterna innehöll en eller flera artiklar per årgång om språkundervisningen, och 1890 konstaterades i P.T. att språkundervisningsreformen var det näst sedlighetsfrågan viktigaste problemet vid läroverken. (s. 33).

talets slut dämpades tonen emellertid och man sökte sig fram mot en kompromiss.

Båda riktningarna kom till tals under läroverksdebatterna. Mötesreferaten ger inte besked om vilken som kunde sägas vara dominerande, snarare verkar det ibland ganska slumpartat, vilken som lyckades driva fram en resolution.¹ Trycket från latinundervisningen och examensskrivningarna gjorde läroverkslärarna reserverade inför metodiska experiment, men missnöjet med den undervisning som bedrevs var också rätt tydligt, och flera resolutioner fattades, som t. ex. yrkade på mer utrymme åt litteraturläsning med hela verk istället för läseböcker eller åtminstone sammanhängande litterära texter i dessa.²

I flickskolemötenas språksektioner kom det till öppen strid på mötena 1889, 1893 och 1897. 1889 var diskussionsinledaren helhjärtad anhängare av reformpedagogiken och framförde mycket radikala åsikter. All undervisning skulle ske på det främmande språket, ingen översättning från det främmande språket till svenska skulle äga rum, än mindre från modersmålet till det andra språket. Genom samtal skulle läraren kontrollera att eleverna förstått texten och samtidigt på detta sätt öva dem att uttrycka sig muntligt på det främmande språket. I diskussionsreferaten återges endast motståndarnas åsikter men resolutionen visar att de flesta var ganska positiva till de nya idéerna. Man rekommenderade "fri och summarisk reproduktion af innehållet . . . omväxlande med noggrann öfversättning."³

1893 hade Anna Lindhagen, som var reformist, utsetts till ordförande i sektionen. I de tre sektionsdebatterna behandlades ämnen där de nya och gamla metoderna kontrasterades mot varandra: grammatikundervisningen, fonetiken och litteraturläsning contra tal-språk. Grammatikresolutionen som återgivits ovan gick i reformistisk anda.⁴ Den andra resolutionen som gällde ljudfysiologiska anvisningar, något som reformisterna ansåg nödvändigt, var en kompro-

miss.¹ Beträffande den tredje frågan kunde man inte nå någon enad standpunkt.²

Anna Wijkander, ordförande 1897, förordade kompromisser i språkundervisningen: mycket kursivläsning av intressanta texter, delvis översättning av texterna, de direkta talövningarna ersatta av referat. Ett motiv för detta var, som en annan talarinna framhöll, att för stark koncentration på talspråket berövade undervisningen dess andliga bildningsinnehåll.³ Ingen resolution fattades detta år och diskussionerna gick i ordförandens kompromissanda.

Flickskolekommitténs vittnesbörd om språkundervisningen i flickskolorna pekar snarast på att reformpedagogiken hade föga utrymme i skolorna. För mycket tid ägnades åt grammatik och temaskrivningar, d. v. s. översättningar från svenska till det främmande språket, och för liten tid åt litteraturläsning.⁴ Men det finns också uttalanden som tyder på att metoden trots allt småningom kom att praktiseras mer vid flickskolorna än vid läroverken.⁵

Debatten om antalet språk som fördes i flickskolorna hade ingen motsvarighet i läroverken. Det var tydligen självklart att pojkar skulle läsa alla tre kulturspråken, Däremot kan det noteras, att man ett par gånger önskade att franskan skulle bli huvudspråk i läroverken liksom i de flesta flickskolorna.⁶

Otvivelaktigt var det svårare att använda reformpedagogiken i läroverken, där man sedan gammalt byggt latinundervisningen på grammatisk grund och där examenskravet gällde formella moment. Traditionen inom flickundervisningen var helt annan. Den s. k. guvernantundervisningen, som visserligen starkt kritiserats, var ju närmast en undervisning i konversationsform, och man kan se den reformistiska språkpedagogiken som en systematiserad talspråksmetod. Examensfriheten gav större svängrum för pedagogiska experiment inom skolformen. Det är kanske symptomatiskt, att den ledande inom reformrörelsen var en flickskolelärarinna. Radikalt drivna

¹ LM XII 1887, s. 162 (talövningar rekommenderas); XIII 1890, s. 155 (Talövningar ingen plats, målet ej att tala); XV 1896, s. 161 (talövningar integreras i undervisningen).

² LM IX 1878, s. 121; XIII 1890, s. 158; XV 1896, s. 165.

³ FIM IV 1889, s. 113 ff.

⁴ Ovan s. 129.

¹ FIM V 1893, s. 131.

² FIM V 1893, s. 132.

³ FIM VI 1897, s. 123.

⁴ Undersökning, s. 47 f. o 53.

⁵ Verdandi 1893, s. 246; 1896, s. 166; 1900, s. 309. LM XV 1896, s. 159.

⁶ LM X, 1881, s. 98 (uttalande); XI 1884, s. 142 (resolution).

bröt dess idéer fullständigt med synen på språken som ett huvudsakligen intellektuellt bildningsmedel av vetenskapligt analytisk karaktär. Det var otänkbart att en sådan undervisning skulle kunna slå igenom i en så starkt institutionaliserad skolform som läroverken var. Först i våra dagar har detta synsätt fått ett dominerande inflytande. Genom sin fria ställning kunde flickskolorna på ett tidigare stadium pröva metodens möjligheter.

6. 2. 4. Historia

Enligt Normalplanen omfattade folkskolans historiekurs valda berättelser ur Sveriges historia. Den förteckning på lämpliga avsnitt som meddelades visar en koncentration på dramatiska episoder och händelseförlopp, där det nationella särskilt kunde poängteras. I läroverken lästes svensk historia t. o. m. klass 3, varefter allmän historia vidtog och avslutades i klass 5. Då repeterades också svensk historia och en särskild kurs lästes i norsk och dansk. I gymnasiet lästes en utförligare kurs i allmän historia och svensk från Gustav Vasa. Därtill kom grunddragen av Sveriges statsskick. SN:s kursplan uppvisar en kronologisk genomgång av svensk och nordisk historia från klass 1 och allmän från klass 4. Liksom i läroverken ingick statskunskap i avslutningsklassen.¹

Ämnet var det viktigaste medlet att fostra de blivande medborgarna. Tingstens undersökning av läroböckerna visar övertygande hur detta gick till. Gudsfruktan och fosterlandskärlek var det stående temat, varierat i läroböckerna för samtliga stadier och skolformer. Konsekvent anlades konservativa synpunkter på den politiska historien liksom på kultur- och samhällsutvecklingen, i den mån de senare kom med i framställningen.²

Diskussionsinlägg vid folkskollärary-, läroverkslärary- och flickskolemötena är eniga till det ointressanta i frågan om målsättningen efter läroböckernas riktlinjer. De oppositionella är så få, att de är värda en notering. Vid lärarmötet 1878 varnade rektor Julius Centervall för alltför mycket fosterländskt patos och hänvisade till den

fördärvliga "gloriadyrkan" som grundlades i de franska skolorna.¹ Nästa protest kom 1900, då lektor Höjer angrep den nationalistiska styrningen av historieundervisningen. Sanningen var målet inte kristendom eller patriotism.²

Den kompakta kristligt-nationalistiska ideologin var bakgrunden till den våldsamma reaktion, som mötte flickskolekommitténs förslag till kursplan i historia.³ Då kommitterades idéer så radikalt skilde sig från de gängse återges de nedan.

"Visserligen ingår deri (i historia) också ett ganska starkt nationellt politiskt element, så till vida som *vårt* folks hela utveckling och förutsättningarna för vårt lands nutida historia måste behandlas med den relativa utförlighet, som kräves af den större praktiska och etiska vikt, de för oss ega; i förhållande till det hela får likväl det nationellt-politiska elementet en jämförelsevis underordnad betydelse, och hvad angår statskunskapen, som är den nationellt-politiska bildningens allra egentligaste vehikel, torde denna icke böra räknas bland den egentliga flickskolans ämnen, utan förläggas till fortsättningsskolan. Men till den historiska bildningen hör ännu något mer än insigt i det yttre kausalsammanhanget. Historien är idéernas slagfält: det är eviga idéer, Guds eviga tankar, som förverkliga sig genom det historiska förloppet, och historisk bildning i eminent betydelse eger den, som känner, huru och i hvad mån dess idéer vunnit gestalt i och genom det mensklige frihetslifvet, genom mensklighetens utveckling. — — Är nu den hermed angifna uppfattningen af historieundervisningens mål riktig, så synas deraf framgå följande konsekvenser:

1:o Då idéerna hvarken uteslutande eller ens företrädesvis vunnit gestalt i och genom de skandinaviska folkens historiska utveckling, så kan det icke vara riktigt att ständigt hafva dess folks politiska historia till den dominerande medelpunkten i undervisningen. — —

Bör undervisningen begränsas till att omfatta blott det, som har äkta historiskt intresse, varaktig betydelse, så måste utan tvifvel mindre tid och mindre arbete ägnas åt den skandinaviska historien än åt den allmänna världshistorien. Hvarken den dansk-norska eller ens den svenska historien bör hafva mer än sin rätt i förhållande till en betydelse, som dessa delar af den allmänna historien för oss ega."⁴

Bakom detta ställde sig fyra av kommitténs ledamöter, medan två reserverade sig. Av remissinstanserna yttrade sig HLS kollegium

¹ LM IX 1878, s. 153.

² LM XVI 1900, s. 240. Som läroboksförfattare tycks Höjer inte ha levt upp till sitt ideal. Jfr Tingsten, Gud och fosterlandet, s. 153, 155, 157.

³ Ovan s. 93, n 2.

⁴ Undersökning, s. 66.

¹ Normalplan, s. 32 f. SFS 1878 nr 53, s. 52 ff o 59 ff. Undervisningsplan, s. 10 f.

² Tingsten, Gud och fosterlandet, s. 200 ff.

ganska positivt.¹ Domkapitlen var däremot ytterst negativa till en sådan historieundervisning.²

Det flickskolemöte där betänkandet diskuterades var deciderat avvisande. En talare karakteriserade förslaget som revolutionärt, en annan kallade det ett pedagogiskt förräderi. En supporter fanns: en lärare från Göteborg, som ansåg att läraren kunde avpassa undervisningen "så att den svenska historien får all den tid, som från patriotisk synpunkt bör tillkomma den." Men det var en ensam röst. För övrigt tog alla talare avstånd från förslaget. Frågan Vore det önskligt, att historieundervisningen ordnades i öfverensstämmelse med Flickskolekommitténs förslag? besvaras med "nej". Det påpekas att ingen votering behövde äga rum.³

Vid de tillfällen då den nationella fostran diskuterades under särskild ämnesrubrik firade den patriotiska retoriken triumfer.⁴ Det talades om lärarens uppgift att entusiasmera, om fosterländska sånger och dikter och om nationella fester efter tyskt mönster. Det var därför unikt när någon hänvisade till samhällsförhållandena. F. T. Borg yttrade på läroverksmötet 1890 att bättre än fester och sånger för fosterlandskärleken vore att utsträcka den politiska rösträtten och skapa frihet och jämlikhet i samhället.⁵ Hans inlägg föranledde inga kommentarer. För flickskolornas del förekom en parallell i ett liknande sammanhang, nämligen när det klagades över flickornas bristande intresse för historia och likgiltighet för de medborgerliga plikterna. Lydia Wahlström, diskussionsinledare, menade att detta berodde på att kvinnorna saknade de viktigaste medborgerliga rättigheterna.⁶

Avvägningen mellan politiska och kulturhistoriska element diskuterades både på läroverks- och flickskolemötena. På läroverken betydde det att man ville bredda undervisningen men behålla den po-

litiska historien som ryggrad.¹ I flickskolorna ville många lägga tyngdpunkten på kulturhistorien, bl. a. med hänvisning till att flickorna var flickor och inte hade samma samhällsuppgifter som männen.² Det är tveksamt om detta blev mer än önskemål. Flickskolekommitterade anlade som vanligt mycket kritiska synpunkter på undervisningen, sådan de mött den i skolorna. Man följde läroböckerna slaviskt, vilket visar att den måste ha liknat läroverkens. I kommitténs förslag ingick också, att all kulturhistoria i litteraturkonst- och kyrkohistoria skulle flyttas till ämnet historia, så att ämnet blev en kulturhistorisk enhet. Därigenom skulle ämnet ändra karaktär och radikalt skilja sig från läroverkens.³ En del skolor gav undervisning i konsthistoria och ämnet diskuterades i ett sektionssammanträde. Man kunde dock inte enas om att ämnet skulle existera självständigt vid skolorna.⁴

Både vid läroverkslärmötena och flickskolemötena fanns en trend att vidga skolämnet historia till att i högre grad omfatta kulturella och sociala företeelser. För flickskolorna var det mer naturligt än för läroverken, bl. a. därför att kvinnorna var utestängda från det politiska livet. Ämnet konsthistoria togs inte alls upp av läroverkslärarna. Så långt som flickskolekommittén önskade var man dock inte beredd att gå. Dess förslag innebar en fullständig integrering av det politiska och kulturella stoffet, nästan en motsvarighet till våra dagars sammanfattningsämne, so. Anna Sandström var inne på samma linje. En sådan genomgripande förändring kunde inte tänkas för läroverkens del, men för den fria skolform, som flickskolorna var ansåg reformpedagogerna den möjlig och önskvärd.

6. 2. 5. Geografi

Folkskolans kurs omfattade Sveriges geografi utförligt, övriga kulturländers översiktligt. I flickskolorna och läroverken lästes världs-

¹ LM VIII 1875, s. 146; (uttalande); IX 1878, s. 78, 156 (svar); XII 1887, s. 165, 167 (uttalande); XIV 1893, s. 162 (åsikt).

² FIM I 1879, s. 85 f; II 1882, s. 86 (uttalande); V 1893, s. 139; VI 1897, s. 148; VII 1901, s. 40, 201.

³ Undersökning, s. 74 f.

⁴ FIM VI 1897, s. 149.

¹ Underdåniga utlåtanden, s. 12 f. En lärare ville att flickskolan skulle ge kvinnohistoriska synpunkter i undervisningen "Qvinnans arbete är en vigtig drifkraft i verldshistorien." Detta skulle verka moraliskt stärkande på kvinnliga elever. (s. 44).

² Underdåniga utlåtanden, s. 45 f. 51, 56, 63, 72, 80, 88, 102, 127 f, 135, 139, 144, 149 f, 160.

³ FIM IV 1889, s. 66 ff. Jfr ovan s. 121.

⁴ LM XIII 1890, s. 95 ff. FIM V 1893, s. 137; VI 1897, s. 80.

⁵ LM XIII 1890, s. 95.

⁶ FIM VII 1901, s. 198.

geografi men tyngdpunkten låg på Sverige och Europa. På latinlinjen avslutades ämnet i klass 5.¹

I förhållande till kristendom och historia hade geografin en underordnad ställning, vilket också framgår av debatternas omfattning. Det var inget självständigt ämne utan betraktades som ett stödämne till historien. I läroverken gavs sammanfattningsbetyg i historia och geografi, medan flickskolorna hade skilda betyg. Orsaken till dess svaga ställning var bl a att det länge inte fanns lärostol i ämnet på universitet. Först 1902 blev så fallet.

Genom bildningsbegreppets vidgning till även reala ämnen började geografin dock småningom röna högre uppskattning. Anna Sandström företrädde en sådan åsikt.² Detta satte spår i debatterna. Inom läroverken önskade man dels att universitetsundervisning skulle startas, dels att ämnet fick fler timmar på skolschemat. Man ansåg att det hade visst värde för fosterlandskärleken.³

Inom flickskolorna fanns samma önskemål. Ämnet borde få en starkare ställning i skolan.⁴ 1901 ville man att det också skulle omfatta viss undervisning i geologi.⁵ Pedagogiskt krav var åskådlighet.⁶ Den typ av åskådningsundervisning som brukade kallas "Heimatkunde", en konkret undervisning driven in absurdum, avvisades dock.⁷

6. 2. 6. Naturvetenskapliga ämnen

De naturvetenskapliga ämnena sammanfattades i folk- och flickskola under namnet naturkunnighet. I läroverken användes beteckningen

¹ Normalplan, s. 29. SFS 1878 nr 53, s. 52 ff o 59 ff. Undervisningsplan, s. 9 f.

² Jfr ovan s. 117.

³ LM IX 1875, s. 151; X 1881, s. 109 (svar); XI 1884, s. 163 (resolution); XII 1887, s. 175 (resolution); XIII 1890, s. 200 (svar); XVI 1900, s. 244 ff.

⁴ FIM I 1879, s. 84 (åsikt); III 1886, s. 115.

⁵ FIM VII 1901, s. 206 (resolution).

⁶ FIM V 1893, s. 136; VI 1897, s. 147.

⁷ FIM II 1882, s. 86; III 1889, s. 97 (åsikt). Även kommittén var kritisk mot Heimatkunde. (Undersökning, s. 76 f).

På läroverksmötet 1884 framhölls dess fosterländska värde: "En närmare kännedom om hemtrakten och landskapet skulle väcka hos invånaren kärlek till hemmet och fosterlandet och i sin mån förebygga emigration." (LM XI 1884, s. 153.)

naturlära t. o. m. klass 5, därefter naturvetenskap, en symptomatisk namnförändring. Folkskolans kurs omfattade "djurlära" och "växtlära" samt människans fysiologi, allt översiktligt. I fjärde årskursen förekom en obetydlig orientering i fysik, kemi och astronomi. SN:s kursomfång var betydligt mindre än det fullständiga läroverkets, på vars högre stadier ganska stora kurser av fysik och kemi ingick.¹

Inom läroverken var undervisningens syfte att lägga en grund för vidare vetenskaplig utbildning.² I fysik och kemi skulle den "sätta som sin hufvudsakliga uppgift att oafslått tillämpa och derigenom söka införa lärjungarne i den forskningsmetod, som särskildt utmärker nämnda vetenskaper."³

Vid det första flickskolemötet diskuterades ämnets omfattning i förhållande till läroverkskurserna under rubriken: "Vore det icke lämpligt att naturkunnighet vid flickskolorna ordnades i öfverensstämmelse med de allmänna läroverkens plan för detta ämne?"⁴ Diskussionen som inte utmynnade i någon resolution visar inga motsättningar bland talarna. Det rådde enighet om att det vore olämpligt att ha läroverken som mönster, i stället skulle ämnet beskäras och koncentreras på zoologi, botanik, fysik och hälsolära. Enhälligt ansågs att geologi och mineralogi borde utgå. Hälsolärans betydelse för kvinnan betonades. Flickskolekommittén hänvisade till denna diskussion i sin framställning av ämnets innehåll och metodik. Också denna utdömde geologi och mineralogi och ansåg att

"flickskolans program icke mer böra prunka med det stolta namnet astronomi. Det lilla af denna vetenskap, som flickorna oundgängligen behöfver känna, kan lätt meddelas i sammanhang med den matematiska geografin, hvilken äfvenledes bör omsorgsfullt reduceras till ett mycket litet mått."⁵

¹ Normalplan, s. 35 f. SFS 1878 nr 53, s. 52 ff o 59 ff. Undervisningsplan, s. 13 f.

² LM VIII 1875, s. 162, 166; IX 1878, s. 164; XI 1884, s. 172. Botanikundervisningen vid läroverken angreps häftigt vid folkskolemötet 1883. Den gick ut på kunskap i terminologi, latinska namn och insamling av vilda växter. Faktiskt väcktes också följande år vid läroverksmötet frågan om inte också kunskap om kulturväxterna borde ingå i läroverkens botanikkurs och i en försiktigt formulerad resolution förordades detta. FM IX 1883, s. 176. LM XI 1884, s. 173 f.

³ LM X 1881, s. 119. Målet fastställdes 1900 i resolution. (LM XVI 1900, s. 307).

⁴ FIM I 1879, s. 89 ff.

⁵ Undersökning, s. 95 f.

Viktigare var fysiologi och hälsolära liksom kemi och fysik som grund för dessa ämnen.¹

Hälsoläran var en specialitet för flickskolan. 1901 ifrågasattes t. o. m. om inte sexualkunskap borde ingå. Någon resolution fattades inte i detta ömtåliga ämne men samtliga talare var positiva till förslaget.² Läroverkens motsvarighet till hälsoläran var den undervisning om alkohol som enligt kungligt cirkulär år 1892 skulle ges eleverna. Omfattningen av denna diskuterades följande år och lärarna var inte helt positiva till direktivet. Man ansåg tiden för knapp.³

Gränsdragningen mellan läroverk och flickskola är ovanligt klar i den naturvetenskapliga ämnesgruppen, likaså att den bestämdes av skolformernas huvudmål. Ämnena hade ingen betydelse för den nationella fostran, inte heller lades någon bildningssynpunkt på dem. Kvar stod de praktiska och vetenskapliga aspekterna.

De senare betonades starkt i läroverken, medan de praktiska var bestämmande för flickskolorna. Undervisningen skulle vara en förberedelse för flickornas uppgifter som husmödrar och mödrar. Därför sköts de vetenskapliga synpunkterna undan, och man anknöt undervisningen till vardagens göromål i hemmet. Hälsoläran var en

¹ Argumenten var påfallande olika i skolformerna. Ett par exempel som illustration. Under rubriken Bör läraren i fysik och kemi insätta lärjungen i den vetenskapliga tekniken? svarades att så borde ske oavslåtligen och från början, och i resolutionen sades att undervisningen skulle vara "strängt vetenskaplig". (LM X 1881, s. 118 f.) På flickskolemötet 1882 under rubriken I hvilken inbördes ordning böra fysikens särskilda delar inträda vid undervisningen i detta ämne? anfördes bl a som skäl för undervisning i akustik att musik ofta ingick i flickans uppfostran, och att särskild vikt borde läggas vid optiken "för smakens höjande". (FIM II 1882, s. 92) Själva rubriken för diskussionen i kemi 1886 är talande: Bör icke kemi anses vara ett viktigt ämne i flickskolan, dels med afseende på dess betydelse för den blifvande husmodern, dels som en förberedelse till studiet af hälsoläran? Huru och i hvilken utsträckning skall detta ämne meddelas, för att den skall motsvara sitt ändamål? Svaret sammanfattades i uttrycket "hemmets eller hvardagslivets kemi". FIM III 1886, s. 118 f.)

² FIM VII 1901, s. 119 ff. Diskussionen inleddes av Karolina Widerström som undersökt läroböckerna i ämnet hälsolära. "Men om man bläddrar i dessa böcker, så upptäcker man att i dem alla saknas ett helt kapitel. Där finns nämligen intet nämnt om *fortplantningsorganen*."

³ LM XIV 1893, s. 176 f.

pedagogisk pionjärgärning och förslaget om sexualkunskap långt före sin tid.

6. 2. 7. Matematik

I detta ämne innehöll SN:s kursplan knappt mer än vad som lästes i läroverkets fyra första klasser. Den upptog inte ens algebra eller ekvationer med en obekant.¹

Den vetenskapliga inriktningen var bestämmande i läroverken. Ämnets traditionella roll som det viktigaste för den formella bildningen vid sidan av latinet var avgörande. Det fanns emellertid också en opinion, som önskade en mer praktisk inriktning. Äsikterna existerade parallellt. 1890 framfördes i diskussionen att den praktiska användningen av algebra inte borde betonas för mycket. Läroverken var inga tekniska skolor. Men den resolution som fattades anbefallde mer geometri och aritmetik för det praktiska livets behov.² I en diskussion 1887 bröts meningarna om den formella bildningens betydelse och de praktiska hänsynen. Diskussionen gällde, om man alltså skulle lära in de gamla sorterna eller endast ta upp decimalsystemet. Därvid framhölls dels fördelen av den rena tankeövningen det innebar för eleverna att göra förvandlingar från det ena systemet till det andra, dels att en tankeövning med det stoffet var malplacerad. Resolutionen blev en kompromiss: i någon mån skulle sådana övningar förekomma.³

I flickskolan fanns inte detta problem. Man var i teorin helt ense om att ämnet skulle ha en praktisk inriktning. Exempelen skulle hämtas ur vardagslivet.⁴ Vad som kunde vara en diskutabel strävan i läroverket var accepterad princip i flickskolan.

Det fanns till en början en genomgående attitydskillnad till ämnet matematik i läroverk och flickskola. En sådan förekom visserligen för enskilda moment även i andra ämnen, men när det gällde mate-

¹ SFS 1878 nr 53, s. 52 ff o 59 ff. Kursplan, s. 11 f.

² LM XIII 1890, s. 217, 219.

³ LM XII 1887, s. 179 f. Motsvarande diskussion på flickskolemötet 1882 fick annat resultat. "Eger en jämförelse rum mellan de två systemen, kan denna ske endast der förhållandet är enkelt, såsom t. ex. 10 fot=3 meter." (FIM II 1882, s. 88.)

⁴ FIM I 1879, s. 91; IV 1889, s. 100.

matik var det ungefär fråga om allt som gick över de fyra enkla räknesätten. Man kunde i läroverken vara tveksam om huruvida gossarna i fjärde klass verkligen var mogna för geometri eller konstatera att intresset för ämnet var ganska ringa bland dem, men man hyste inga tvivel om att gossarna småningom verkligen blev mogna, och att orsaken till det bristande intresset snarast var att söka i undervisningsmetoden än hos eleverna.¹ I flickskolan utgick man i stället ifrån att flickorna saknade begåvning för mer avancerade räkneoperationer. Genom att följa diskussionerna gällande algebra- och geometriundervisningen kan man emellertid konstatera att en förändring häri inträdde. 1879 ansåg de flesta att flickorna förmodligen hade förmåga att inhämta kurser i algebra, men tiden var knapp och borde hellre användas till aritmetik. Geometri var särskilt bra för flickan, då det tvingade henne till "reda och tankeskärpa", och verkade "lugnande och ordnande på hennes studier i allmänhet". Enstaka personer kunde tala om flickornas utomordentligt ringa begåvning för matematik. Dock önskade de flesta en obligatorisk kurs i geometri.² Vid nästa möte upprepades argumentet om tankereda men talet om bristande begåvning hade tystnat. Önskan om obligatorisk kort geometrikurs framställdes.³ 1886 beslöts enhälligt att geometri borde ingå i flickskolans kurs, fortfarande för logikens skull. Samtidigt konstaterade man, att geometri som frivilligt ämne inte utnyttjades av eleverna och man misstänkte bristande sympati från hemmens sida.⁴ Vid nästa möte gick några lärare längre och önskade göra geometrin till obligatoriskt ämne, i synnerhet som många föräldrar tydligen inte uppskattade värdet av denna undervisning och därför inte lät sina barn ta del av den. Enighet nåddes dock inte på denna punkt.⁵ 1901 var ämnet helt accepterat, och diskussionen gällde endast hur omfattande kursen skulle vara — den nådde givetvis aldrig läroverkets omfång.⁶

I läroverken vägde det vetenskapliga syftet med matematiken be-

¹ LM XI 1884, s. 168 ff; LM XIII 1890, s. 205 f, 215.

² FIM I 1879, s. 92.

³ FIM II 1882, s. 101.

⁴ FIM III 1886, s. 121 ff.

⁵ FIM IV 1889, s. 102 ff.

⁶ FIM VII 1901, s. 218 ff.

tydligt tyngre än de praktiska synpunkterna, vilka dominerade flickskolediskussionerna. Ämnets förekomst på flickskolans schema motiverades främst av dessa. Ett annat motiv var den intellektuella träningen. Här kan man konstatera en sakta omsvängning i synen på flickornas förmåga att tillgodogöra sig ämnet. Det fick en mer självklar ställning. De erfarenheter man fått av undervisningen i matematik under ett antal år visade, att ämnet väl försvarade sin plats och inte förorsakade eleverna oöverkomliga svårigheter.

Matematik hade aldrig ansetts höra till den kvinnliga bildningen. Flickskolornas kurser var också mycket mindre än läroverkens men isen bröts sakta. Geometri var ett nytt kunskapsfält som inmutades åt kvinnorna.

6. 2. 8. Övningsämnen

Gruppen slöjd — handarbete — huslig ekonomi intog en särställning på de aspekter som lades på dessa ämnen.

På folkskolläraremötet 1883 diskuterades slöjdundervisningens ändamål. Den hade det formella syftet att uppöva händigheten men också ett uppfostrande, att utveckla ordningssinnet och skapa kärlek till kroppsarbetet. Det var nyttoföremål som skulle tillverkas.

"Skarpt påpekades faran af att vid slöjdundervisningen, vare sig för gossar eller flickor, öfva förfärdigandet af lyxarbeten, då en ofast förderflig lust för flärd och fåfänglighet genom skolan uppväcktes."¹

Ämnet huslig ekonomi behandlades i ett föredrag 1893. Utom för den personliga uppfostran till ordning, renlighet och ekonomiskt förstånd hade ämnet social betydelse. Okunniga hustrur var en orsak till arbetarklassens fattigdom, som ledde till dryckenskap och vantrevnad eller till att arbetarna kastade sig i armarna på socialismen. Med förståndig hushållning och trevliga hem skulle kvinnorna "öka familjens välbstånd samt göra hemmet mer tilldragande för mannen och barnen och på samma gång fosterlandet mera kärt för dem."²

¹ FM IX 1883, s. 142. Även 1898 betonades ämnets uppfostrande betydelse. FM XII 1898, s. 302.

² FM XI 1893, s. 106.

Läroverkslärarna tog upp ämnet träslöjd i en stor diskussion 1887 med Otto Salomon som inledare.¹ Han utvecklade de principer som varit vägledande för hans verksamhet. Industrin undanträngde hemslöjden, handa-skickligheten i folkets breda lager skulle gå förlorad, om inte skolan tog på sig uppgiften att vidmakthålla den. Men den pedagogiska slöjden hade vidare uppgifter som låg på andra plan. I folkskolan skulle den skapa kärlek till, i läroverket aktning för kroppsarbetet, utveckla elevernas självverksamhet, ordningssinne, händighet och formkänsla. Den första synpunkten underströks särskilt för läroverkens del. I resolution uttrycktes önskan att frivillig slöjd skulle införas.²

I flickskolorna hade handarbetet alltid haft en självklar plats och diskussionerna rörde målet och metoderna. På mötena underströks att nyttiga arbeten skulle förfärdigas, vilket dock inte uteslöt prydnadssöm. Särskilt hänvisades till de nationella mönster som utgavs av föreningen Handarbetets vänner. Utkast till en metodisk plan för handarbetsundervisningen i flickskolor upptog ganska mycket avancerad prydnadssöm.³ Ämnets uppfostrande betydelse underströks.⁴ Kommittén ansåg att för mycket prydnadssöm förekom och rekommenderade mer nytto sömnad.⁵

Flickskolekommittén talade varmt för träslöjd i flickskolorna. Ämnet skulle vara formellt bildande, utveckla händigheten, och uppfostrande, "ingifva lärjungarne lust för och kärlek till arbete i allmänhet samt aktning för det gröfre kroppsarbetet".⁶ På flickskolemötena mottogs detta med viss skepsis, även om några var positiva. Det var bättre att flickorna lärde sig sy, sticka och stoppa strumpor. Och beträffande den sociala synpunkten:

"Hvad särskilt aktningen för kroppsarbetet beträffar, så blir denna icke större därigenom, att flickan får arbeta efter det s. k. Nässystemet, göra några pinnar och

sedan slipa dessa med sandpapper. Aktningen för arbetet bibringas därigenom, att de unga få deltaga i sådana arbeten, som dagligen och stundligen förekomma i deras hem."¹

Samme talare ansåg dock att slöjden i sig själv kunde ha stort värde, t. o. m. för yrkesutbildningen. Sektionen uttalade vid samma tillfälle att träslöjd kunde införas vid flickskolor under förutsättning att handarbetet inte åsidosattes.²

I motsats till handarbete var undervisning i huslig ekonomi något nytt också i flickskolorna. Motivet var att hushållning var kvinnans viktigaste uppgift, men argumentationen var inte densamma i flickskolan som för folkskolan. Den bildade kvinnan fick inte se ner på hushållsarbete, hon måste föregå med gott exempel av "huslighet, arbetsamhet och enkelhet", och hon måste kunna undervisa sina anställda, "de unga flickor, hvilkas lott det är att såsom tjänarinnor i andras hem förtjäna sitt bröd."³ Det praktiska arbetet skulle motverka den slapphet, som ofta påtalades bland flickskolornas elever.⁴ Undervisningen borde i alla detaljer anpassas efter elevernas samhällsställning.⁵

De sociala synpunkterna var påfallande när övningsämnen diskuterades. Ämnena hade en annan betydelse för folkskolorna än för läroverken och flickskolorna. Men det gemensamma målet var att mildra klassmotsättningarna genom förståelse för arbetet från de väl-situerades sida och bättre praktiska kunskaper för folkskolebarnen. Detta betydde inte att man tänkte sig någon förändring av samhället via utbildningen. Var och en hade sin plats, bestämd genom föräldrarnas ställning, och det var helt naturligt att skolan avspeglade detta sakförhållande.

¹ Salomon grundade 1872 en slöjdskola på Nääs vilken han förestod till sin död 1907. Den metodik han utarbetade för slöjdundervisningen gjorde honom känd i vida pedagogiska kretsar och Nääskurserna besöktes av många utländska deltagare. Se Holm, Otto Salomon, s. 33 ff.

² LM XII 1887, s. 72 ff.

³ FIM I 1879, s. 101; III 1882, s. 100, 103 ff.

⁴ FIM I 1887, s. 99 f; II 1882, s. 100; VII 1901, s. 231.

⁵ Undersökning, s. 119 ff.

⁶ Undersökning, s. 126.

¹ FIM IV 1889, s. 85.

² FIM III, 1886, s. 130.

³ FIM V 1893, s. 43.

⁴ FIM V 1893, s. 60.

⁵ FIM VII 1901, s. 100 ff. "Ett kök för folkskolebarn måste alltså vara enklare och ha mindre utrustning än köket för en högre flickskola. Man bör ej vänja barnen vid andra redskap och kärl o. s. v. än som förekomma i ett hem inom de samhällslager, till hvilka barnen genom uppfostran och förmögenhet hör. — — — Folkskolans barn böra ej ha särskildt matrum, utan äta i köket, just som seden är i alla arbetarhem, äfven de förmögna."

6. 2. 9. Kvinnobildningen i ämnesdebatterna

Det fanns gemensamma pedagogiska drag i folkskolans, läroverkens och flickskolans debatter i skolämnena. Där var t ex en strävan mot allsidigare, mer praktisk, mindre intellektuellt betonad undervisning. Åskådlighet var ett honnörsbegrepp. De reformpedagogiska uppfostningsidéerna, utvecklade till ämnesmetodik av 1800-talets pedagoger, fick allt större inflytande. Starkast var motståndet inom läroverken, eftersom de också skulle lägga grunden för fortsatt vetenskaplig utbildning.

Samtidigt får man komma ihåg att ämnessektionerna vid flickskolemötena inte visade hur undervisningen i allmänhet bedrevs, utan hur man önskade att den skulle bedrivas. Flickskolekommitténs iakttagelser visade att verkligheten ganska mycket skilde sig från önskemålen. Sektionsrapporterna är dock ett komplement av mer konkret art till de allmänna mötenas idédebatter.

Vilka kvalitéer skulle flickskoleundervisningen få med ämnessektionernas önskemål genomförda?

Liksom i folkskola och läroverk skulle bildningen vara kristen och nationell. Kristendom och historia var de främsta indoktrineringsämnena. Sammanställningen kristen — patriot var ingen nyhet, den hade sina rötter i civismens medborgaruppfattning.¹ Mer speciell för flickskolorna var den humanistiska och kulturella inriktningen. Matematik och naturvetenskap hade betydligt mindre omfattning på deras schema än på läroverkens. Den borde också ha en mindre vetenskaplig färg. Den praktiska bildningen tillgodosågs bättre i flickskolorna än i läroverken. De stod i det fallet närmare folkskolorna.

Bildningsbegreppet hängde nära samman med uppfattningen om kvinnans egenart. De direkta anspelningarna på en sådan var dock sällsynta. Den bristande förmågan att uttrycka sig i tal förklarades hos gossarna vara ett nationellt särdrag, men hos flickorna ett tecken på kvinnlig blyghet. Det kunde också tänkas att flickor hade svårare för matematik. Men det fanns indirekta, mindre påtagliga, tecken på att man ville ta hänsyn till en särskild kvinnlig läggning. Ett sådant var att man konsekvent avvisade den vetenskapliga undervisningstypen. De moment som man ville utesluta eller skära ner var de mer abstrakta inom ämnena: dogmatik, grammatik, dispositionsövningar

för uppsatsskrivning, algebra, geometri, fysik, kemi och astronomi. Kanske var det ekon från de allmänna debatternas tal om den intellektualistiska bildningens faror för kvinnligheten som konkretiserades på detta sätt.¹ Däremot betonades att fantasin och känslan måste näras, t ex i litteraturundervisningen.

När ämnesomfattningarna diskuterades nämndes aldrig yrkes- eller studieförberedande skäl. Däremot var kvinnans uppgift som maka och mor motiv för undervisningens anknytning till hemmet. Handarbete, hälsolära och hushållskunskap var i den meningen direkt yrkesförberedande. Sektionerna var i detta avseende mer begränsade än de allmänna debatterna.²

Synen på flickskolornas sociala placering avslöjades med önskvärd tydlighet i diskussionerna kring övningsämnena. De ställdes vid läroverkens sida med folkskolan ett par pinnhål lägre. Där avspeglades en statisk samhällssyn. Inte ens i de praktiska ämnena skulle den fattiga flickan förledas till missnöje eller avundsjuka mot de högre klasserna, som hon var satt att tjäna. Det var en bestämd gräns mellan dem som gick i folkskola och i flickskola.³

Pedagogiskt ville flickskolorna vara progressiva. Där fanns en starkare vilja att förverkliga en barnvänlig individualiserad undervisning, än läroverken visade, att göra den intressant och aktiverande. En förutsättning härför var skolformens frihet från statligt tvång. Man kunde lägga kurserna som man ville, betona vilka moment man ansåg önskvärda utan hänsyn till examen. Där framfördes också tankegångar som först långt senare slagit igenom på allvar. Att låta känslan för det lästa bli viktigare än den sakliga förklaringen, vår tids "upplevelseläsning". Att bedriva undervisningen i främmande språk "imitativt", utan att ta modersmålet till hjälp. Att betona historieundervisningens kulturella moment. Att införa konsthistoria på schemat. Att ta upp hälsoläran. Att våga nämna sexualkunskap. Teoretiskt blev flickskolorna ett pedagogiskt experimentfält, där nya idéer kunde utvecklas utanför det tidskriftsforum som samtidigt debatterade dem.

¹ Ovan s. 109 ff.

² Ovan s. 113 f.

³ Ovan s. 147.

¹ Ovan s. 22.

VIII. Undervisningen vid flickskolorna

1. Problemställningar och material

Målsättningsdiskussionen fördes i en atmosfär av ideologiska föreställningar, pedagogiska principer och önsketänkande om undervisningens utformning. Den gällde dess kvalitet, alltså något ganska diffust, i varje fall omätbart. Eftersom diskussionerna inte utmynnade i några bestämda resultat ger de ingen konkret föreställning om hur stora kunskaper en flickskoleelev hade möjlighet att inhämta och inte heller vad som ingick i lärostoffet. För de flickor som önskade skaffa sig en utbildning var detta emellertid en avgörande fråga. Även om de nya statliga tjänsterna, t ex inom kommunikationsverken, genom sin lönesättning i praktiken var avsedda för kvinnliga befattningshavare var manlig konkurrens teoretiskt möjlig. Vid ansökningar till dessa tjänster måste meriterna, i detta fall kunskaperna, vara jämförbara och det enda mått som dittills tillämpats var läroverkens kurser.

Diskussionerna visade att det å ena sidan fanns ett uttalat motstånd mot läroverksundervisningen, särskilt framhåvt i 1885 års kommitté och på flickskolemötena. Man ville inte sluta upp bakom de bildningsmål som läroverken representerade. Å andra sidan fanns insikten att en viss anpassning var nödvändig. Det räckte inte med ett obestämt definierat allmänbildningsmål för hemmakvinnor.

Mot bakgrund av denna motsättning blir det en uppgift att söka fastställa vilka skillnader som faktiskt förelåg mellan läroverkens och flickskolornas undervisning. Det är visserligen omöjligt att i efterhand konstatera i vilken utsträckning kursplanerna förverkligats. Däremot är det möjligt att jämföra de tidsramar som skolorna hade, dvs timplanerna, och läroboksbeståndet. Frågorna kan formuleras på följande sätt:

Gav flickskolornas timplaner i allmänhet *tidsmässig möjlighet* för eleverna att inhämta en kunskapskvantitet som var någorlunda jämförbar med läroverkens?

Skedde någon förändring i detta avseende?

Skilde sig undervisningens sakliga innehåll på avgörande sätt från läroverkens?

De två första frågorna skall belysas med hjälp av SN:s timplaner relaterade till läroverkens, varefter landets övriga flickskolor skall fogas in i bilden. Den andra frågan kräver en undersökning av vilka läroböcker som användes i resp. skolform.

2. Allmänna bestämmelser för läroverk och flickskolor

Läroverken var delade i två linjer, latinlinjen och reallinjen. Latinlinjen i sin tur delades i helklassisk linje, med grekiska och hebreiska, det senare frivilligt ämne, och halvklassisk linje, där latin var det enda klassiska språket. På reallinjen, upprättad 1859 och avsedd som en mer praktisk utbildningsväg, lästes inga klassiska språk men större kurser i de moderna. Hela läroverket omfattade nio årskurser, varav de fem första betraktades som det förgymnasiala stadiet, det lägre läroverket. I diskussionerna om en mellanexamen föreslogs ofta klass fem som en lämplig tidpunkt. I vissa ämnen, historia och geografi t ex, strävade man efter att ha en viss avslutad kurs i femte klass.

För läroverken gällde av Kungl. Maj:t fastställda undervisningsplaner av år 1878. Med smärre förändringar var dessa i kraft till 1905, då de ersattes av en ny läroverksstadga. Kurserna var gemensamma under de tre första åren, men i fjärde klass infördes latin på den klassiska linjen, medan reallinjen i stället fick engelska. Utförliga metodiska anvisningar i vår tids mening fanns inte. Under rubriken Om lärare, § 16 i stadgan, gavs vissa allmänna anvisningar om undervisningen. Dess mål skulle vara att utveckla lärjungarnas anlag och ge dem klara och säkra kunskaper, samtidigt som de skulle övas i självverksamhet. Muntlig undervisning i form av frågor och svar borde vara huvudmetoden. Läxor skulle prepareras och användas med försiktighet på lägre stadium men småningom ändra karaktär från rena minnesövningar till ett slags begränsad självständig studieverksamhet. Åskådlighet borde prägla undervisningen på alla stadier.¹

¹ SFS 1878 nr 53, s. 39 f.

För flickskolorna fanns inga officiella anvisningar om kurser eller metoder. Ingen avslutande examen tvang fram någon likriktning av undervisning, timantal eller kursinnehåll. I princip kunde varje flickskola ordna undervisningen efter eget skön.

3. Timplanerna

3.1. Timplanerna vid SN och de allmänna läroverken 1886

Den halvklassiska linjen och reallinjen på läroverken samt SN:s kursplan har valts som jämförelseobjekt för kursplanerna. SN:s undervisningsplan fastställdes av direktionen och kunde inte ändras och anpassas efter tillfälliga pedagogiska opinionskastningar. Skolan var också avsedd att vara en mönsterskola för andra flickskolor i landet, varför det var av särskilt intresse hur den planerade sina kurser. De ovannämnda läroverkslinjerna har tyckts mer intressanta i detta sammanhang än den helklassiska, en utpräglad "lärd" skola, med grekiska och hebreiska bland ämnena. Timplanerna presenteras i sammandrag, eftersom veckotimmarnas fördelning på de olika årskurserna saknar större intresse.

Det genomsnittliga antalet vtr per läsår i läroverken var på halvklassisk linje 28,4 och på reallinjen 28,2. I SN var motsvarande summa 21,7. Flickornas studietakt var alltså betydligt lugnare än pojkarnas. Motiven härför låg dels i uppfattningen om flickornas fysiska svaghet dels i synpunkten att de borde ha tid att hjälpa till hemma.¹ SN:s totala timantal låg ungefär på samma nivå som läroverkens klass VI:1, där halvklassiska linjen hade 171 vtr och reallinjen 167. Skolan hävdade sig således väl i förhållande till det lägre läroverket och kunde åtminstone teoretiskt ge en grund för fortsatta högre studier.

Vissa ämnen var dock dåligt tillgodosedda i SN jämfört med de allmänna läroverken. Det var sådana som saknade tradition inom kvinnobildningen, nämligen tyska, engelska och matematik. De två språken hade levt i skuggan av franskan, kvinnospråket par préférence, och beträffande flickor och matematik fanns bestämda åsikter om att de egentligen inte passade för varandra.² I modersmålet och

¹ Jfr ovan s. 98 o 107.

² Jfr ovan s. 143 f.

Tabell 24.

Antal veckotimmar i teoretiska ämnen vid de allmänna läroverken enligt 1878 års läroverksstadga och Statens normalskola för flickor enligt 1885 års undervisningsplan.

Ämnes- beteckning	Halvklassisk linje Klass I—VII:2	Reallinje Klass I—VII:2	SN Klass I—VIII
Kristendom	21	21	16
Modersmålet	32	32	30
Franska	19	21	39
Fransk talövning	—	—	2
Tyska	29	31	11
Engelska	12	26	6
Engelsk eller fransk talövning	—	—	2
Historia			22
Geografi	35	35	12,5
Aritmetik + Geometri	40	52	21,5
Naturlära			
Naturalhistoria	18	34	11
Fysik			
Kemi			
Hälsolära	—	—	2
Latin	48	—	—
Filosofisk propedeutik	2	2	—
Summa:	256	254	175

Källor: Läroverksstadgan SFS 1878 nr 53, s. 51 o 58.

Undervisningsplan och lärokurser stadfästa af Kongl. direktionen öfver Högre lärarinneseminarium den 25 april 1885.

Anm. Tyska och engelska var valfria ämnen i SN. I geometri var 2 vtr valfria. Läroverksstadgan gällde till 1905, undervisningsplanen till 1902.

historia + geografi nådde emellertid timantalet praktiskt taget till det fullständiga läroverkets nivå och låg i franska betydligt över. Det fanns alltså tidsmässiga förutsättningar för en elev vid SN att lämna skolan med kunskaper i dessa ämnen som nästan motsvarade mogenhetsexamens.

Detta förhållande hade praktisk betydelse. I cirkulär från Generalpoststyrelsen, utfärdat 1866, preciserades fordringarna för sökande

till extra ordinarie kontorsskrivarejänster vid detta verk. Sökanden skulle ha godkända insikter i

"svensk ämnesskrifning, allmän och i synnerhet fäderneslandets geografi, räknekonst samt något af de tre språken tyska, franska eller engelska."¹

Ytterligare viktigt tillägg meddelades 1868, där det fastställdes "att sökandens ådagalagda kunskaper i de föreskrifna ämnena böra i allmänhet fullt motsvara hvad som fordras i afgångsexamen från högre elementarläroverk, men att, der i ett eller annat ämne ett sådant kunskapsmått icke kan vitsordas, bör i vederbörande betyg anmärkas den lärokurs i ämnet, på hvilken det meddelade betyget har afseende."²

En elev från SN eller därmed likställd skola kunde tentera för en läroverkslärare och uppfylla abiturientkraven i modersmål, franska och geografi för att sedan få dispens för bristande kunskaper i matematik. Direktionens och Hamiltons ställningstagande i kontroversen med SN:s kollegium rörande skolans kursplan får här en motivering, vilken som redan nämnts dock inte uttalades öppet av styrelsen.³

I de allmänna målsättningsdiskussionerna liksom också i de särskilda ämnesdebatterna framhövdes, att flickskolan borde ge en mer humanistiskt orienterad undervisning än läroverken. Lektionstidens fördelning på de olika ämnena kan ge en uppfattning om i vilken grad sådana intentioner förverkligades i SN.

Ämnenas procentuella fördelning visar specialinriktningen inom de båda läroverkslinjerna. SN står något närmare latinlinjen än reallinjen. De största skillnaderna finns i språk och matematik. I SN är franskans dominans påfallande, ett tecken på verkligheten bakom talet om fransktyranniet i flickundervisningen. Däremot tog tyskan en betydligt större del av läroverkens undervisningstid. På reallinjen fick den lika stort utrymme som latinet på den klassiska. Traditionen från apologistskolan, där tyska varit huvudspråket, fördes vidare till reallinjen.

Latin och filosofisk propedeutik, två ämnen som förberedde för vidare teoretiska studier, var förbehållna läroverket, medan hälso- lära, ett ämne med direkt inriktning på det praktiska livets behov,

¹ Kongl. Generalpoststyrelsens cirkulär nr 5. 1866. (Postverkets arkiv).

² Kongl. Generalpoststyrelsens cirkulär nr 25. 1868. (Postverkets arkiv).

³ Ovan s. 99. Jfr även s. 85.

Tabell 25.

De särskilda ämnenas andel i% av undervisningstiden i teoretiska ämnen i de allmänna läroverken enligt 1878 års läroverksstadga och i Statens normalskola enligt 1885 års undervisningsplan.

Ämnes- beteckning	Halvklassisk		
	linje	Reallinje	SN
	Klass I:VII:2	Klass I:VII:2	Klass I—VIII
Kristendom	8,2	8,3	9,2
Modersmålet	12,5	12,6	17,1
Franska	7,4	8,2	23,4
Tyska	11,3	12,2	6,3
Engelska	4,7	10,2	4,6
Historia + Geografi	13,7	13,8	19,7
Aritmetik + Geometri	15,6	20,5	12,3
Naturlära	7	13,4	6,3
Hälsolära	—	—	1,1
Latin	18,8	—	—
Filosofisk propedeutik	0,8	0,8	—
Summa:	100	100	100

Källor: Se källor till tab. 24, s. 153.

lästes i flickskolan. Utan att pressa denna lilla detalj kan man säga att den är symptomatisk.

Kan man med den fördelning tabellen visar tala om att SN hävdade ett särskilt kvinnobildningsideal i motsats till ett mansbildningsideal vid läroverken? En bestämd gräns finns, latinet. Det var reserverat för pojkarna, inte bara i gymnasiet utan redan i de lägre klasserna. I de naturvetenskapliga ämnena visar fördelningen att de ansågs viktigare för pojkar än för flickor. Inom ämnesgruppen moderna språk finns en kraftig differens mellan tyska för pojkarna och franska för flickorna. Av orienteringsämnena fick kristendomen ungefär lika stort utrymme i båda skolformerna men historia + geografi större i SN. Timplanen bekräftar alltså de tendenser som gjorde sig gällande i diskussionerna om bildningsmålets natur. Men en viktig reservation måste tilläggas: ämnen som meriterade för de nyinrättade statliga tjänsterna som var öppna för kvinnor var tidsmässigt så väl tillgodosedda att de gav yrkesinriktade elever ett gott utgångsläge.

3. 2. Flickskolornas timplaner 1886

3. 2. 1. Frågeställningar och material

SN:s timplan, en kompromiss mellan traditionstänkande om kvinnobildningen och en strävan till jämförbarhet med läroverken, gav eleverna tidsutrymme nog för en solid underbyggnad för vidare teoretiska studier, och i vissa ämnen en tidsmässig möjlighet att nå kunskaper som motsvarade mogenhetsexamen. Utgångsläget för flickor som ville yrkesarbeta var därmed ganska tillfredsställande. Frågan är om skolans elever hade en privilegierad ställning, eller om deras medsystrar ute i landet kunde glädja sig åt samma förmån. I vilken utsträckning följdes SN:s timplaner av flickskolorna i allmänhet? SN framhölls som en mönsterskola men var den det i praktiken? Frånvaron av centrala bestämmelser lämnade fältet öppet för total valfrihet. Hur systemet fungerade, om någon tendens till enhetlighet kan spåras är ett grundproblem, när flickskolans betydelse för kvinnorna på arbetsmarknaden skall klarläggas.

1885 års flickskolekommittés rapport erbjuder material för en sådan undersökning. De upplysningar kommittén infordrade från skolorna omfattade också lärotidens längd mätt i år och sammanlagda antalet veckotimmar i varje ämne. En helt fullständig täckning av flickskolefältet lyckades inte kommittén åstadkomma.¹ Det har också visat sig att en del inadvartenser förekommer i materialet.² Trots dessa brister torde dock kommitténs rapport ge en vida fullständigare bild av förhållandena än som kan erhållas på annat sätt. Primärmaterial, kataloger och redogörelser för år 1886 är nämligen mycket ofullständigt bevarat.

3. 2. 2. Flickskolornas årskurser 1886

Tabell 26.

Klassantalet vid 124 flickskolor vt 1886.

Antal klasser: Ingen uppgift	8	7	6	5	4	3	2
Antal skolor: 19	25	30	26	8	9	4	3

Källa: Undersökning af Sveriges högre flickskolor, s. 6.

¹ Undersökning, s. 3.

² Se kommentaren till tab. VII s. 234.

Årskursernas antal avgör timantalet. En skola med få årskurser kan inte ge vad en skola med längre studiegång erbjuder. Av översikten framgår därför att undervisningens kvantitativa innehåll vid skolorna måste bli högst växlande. Man kan redan här konstatera, att en stor del av skolorna av tidsmässiga skäl inte kunde nå SN:s standard. Årskursantalet är emellertid ett grovt mått. Fördelningen av timantalet på olika ämnen har också betydelse.

3. 2. 3. Timantalet i teoretiska ämnen 1886

Om en viss enhetlighet präglade vad som 1886 menades med folkskole- eller läroverksbildning, framgår tydligt av tabell VII s. 234 att någon sådan inte alls fanns bakom begreppet flickskolebildning.

Spännvidden mellan gränsvärdena visar en mycket stor variation i den tid skolorna ägnade olika ämnen. I några skolor läste eleverna inte alla ämnen. Två av skolorna var konfessionslösa, de gav ingen religionsundervisning. Några skolor gav undervisning i endast ett språk men de allra flesta, 102 stycken, hade alla tre främmande språken. Två skolor gav ingen uppgift om geografin och för en skola saknas naturkunskapen.¹

Beträffande språken kan förklaringen ligga i den oenighet som rådde om antalet språk, som skolorna borde undervisa i, vilket diskuterades under flickskolemötena.² Beträffande geografin och naturkunskapen är det svårt att finna någon annan förklaring än att skolorna försummat att lämna uppgiften.

Kvartilvärdena korregerar bilden av spridningen. Från medianvärdet räknat markerar de gränserna uppåt och nedåt för det område, inom vilket c:a hälften av skolorna befann sig. Kvartilavvikelsen är särskilt kraftig i modersmålet, vilket beror på att detta ämne lästes genom hela skolan, och hade ett stort timantal i de förberedande klasserna. Detsamma gäller kristendom och matematik. Av språken visar franskan den största spridningen. Här måste man tillgripa samma förklaring som gällde gränsvärdena. Franskan var kontroversiell. Dess traditionellt starka ställning hotades av de två andra språken och av en viss omvärdering av ämneskategorierna.³

¹ Jfr anmärkningarna till tab. VII s. 233.

² Jfr ovan s. 106 f.

³ Jfr ovan s. 117.

Endast i tyska och engelska ligger SN:s timantal under medianvärdet. Skolan hade alltså beträffande undervisningstiden en generellt hög nivå i förhållande till landets övriga flickskolor. När det gäller ämnesvärderingen kan det noteras att 43 av de skolor, som hade lägre antal årskurser än SN, pressade in ett högre timantal i kristendom. Med tanke på att ämnet ansågs särskilt viktigt för kvinnliga elever är väl detta inte alltför förvånande. Mer uppseendeväckande är att samma förhållande gällde 41 skolor, som hade fler timmar matematik än SN. Ämnet hade ju ingen traditionellt stark ställning i kvinnobildningen. Det är dock knappast troligt att kurserna var mer omfattande i dessa skolor.¹ I modersmålet, historia och franska ligger SN mycket högt i förhållande till medianvärdet. SN:s kollegium hade ju också kraftigt understrukit de två förstnämnda ämnenas betydelse för den nationella bildningen.²

SN:s och de övriga skolornas timantal i franska bör ses i förhållande till de andra språken. I både tyska och engelska ligger SN:s timantal under kvartilvärdet. SN tycks i förhållandevis hög grad ha gynnat franskan, det gamla kvinnobildningsspråket, medan tyska och engelska i andra skolor fått en starkare position. Kommittén påpekade dock att ca 80 % av skolorna hade franska som första språk.

En närmare granskning visar, att de skolor där tyska var första eller andra språk var geografiskt koncentrerade. I Borås, Falköping och Uddevalla hade resp. stads enda flickskola tyska först. Gävle, Halmstad, Kalmar, Karlshamn, Lund, Norrköping och Ängelholm hade samtliga två flickskolor var, av vilka den ena började med tyska. I Göteborg var detta fallet med sex av de nio skolorna, medan i Stockholm endast en av de nitton hade denna språkföljd. Det var i västra och södra Sverige tyskan värderades högre än franskan. Det är givetvis omöjligt att säga något med bestämdhet om orsakerna till detta. Lokala flickskoletraditioner kan ha spelat en viss roll, och det är inte omöjligt att herrnhutisk undervisning har påverkat dessa. Området sammanfaller med rörelsens tidiga utbredning i Sverige.³ I en Verdandiartikel 1889 antyds en annan orsak. Tyska var särskilt viktigt i huvudorter för handels- och sjöförbindelser med Tyskland.⁴

¹ Undersökning, s. 83.

² Jfr ovan s. 99.

³ Svenska kyrkans historia V, s. 494 ff.

⁴ Verdandi 1889, s. 154.

Högre flickskolan i Jönköping var den enda som började med engelskan.¹

En jämförelse mellan flickskolornas och läroverkens timantal är endast möjligt att göra i språken. I de övriga ämnena ingår nämligen också de förberedande klassernas timantal i kommitténs tabelluppgifter. Ställer man mediantalet i språken vid sidan av läroverkens timantal blir resultatet, att flickskolorna låg högre i franska och lägre i tyska och engelska, d. v. s. detsamma som vid jämförelsen mellan SN och läroverken.

Årskursantalet, ämnesvärderingen och timantalet växlade påfallande i flickskolorna. SN var inte mönsterbildande i den betydelsen att det hade gjort undervisningen enhetlig. 1886 var standarden fortfarande mycket ojämn. De mest utbyggda flickskolorna fanns i Stockholm, Göteborg, Malmö, Norrköping, Gävle och Uppsala, städer med över 10.000 invånare år 1880, i Linköping, Eskilstuna, Karlstad, Karlshamn, Västerås och Oskarshamn, som vid samma tidpunkt hade mellan 5.000 och 10.000 invånare. Nyköping var minst men nådde nästan till 5.000. Med undantag av Eskilstuna, Karlshamn och Oskarshamn fanns högre allmänna läroverk för pojkar i dessa städer. I sammanlagt 31 svenska städer fanns sådana 1886.² Flickskolorna i nämnda städer nådde läroverkens nivå i franska, i geografi + historia låg de inte långt under. Antalet vtr i modersmålet varierade mellan 44 och 59. I övriga ämnen låg skolorna på SN:s nivå eller däröver. Dessa städer erbjöd alltså flickorna relativt goda möjligheter att fortsätta sina studier eller efter viss komplettering söka till postverket. I jämförelse med pojkarna var flickorna dock generellt sett sämre ställda. Större delen av landets flickskolor gav också sina elever en mindre omfattande undervisning än SN.

3. 3. Utvecklingen 1886—1900

3. 3. 1. Frågeställning och material

Vid flickskolemötena beklagades splittringen i flickundervisningen och önskemål om större enhetlighet framfördes.³ Föregående under-

¹ Heckscher, Några drag, s. 171. Förmodligen p g a att föreståndarinnan var särskilt utbildad i engelska och själv skötte undervisningen.

² Historisk statistik I, s. 61 f. BSOS. P. Undervisningsväsendet 1885—1886, s. 24.

³ FIM I 1879, s. 35; II 1882, s. 56, 59; V 1893, s. 74, 75.

sökning har visat att det verkligen fanns fog för klagomålen. Skolorna hade en högst växlande standard. Någon centralt dirigerad likformighet infördes inte under tiden till 1900, bl a därför att skolorna värnade om sin frihet och självständighet. En granskning av timplanerna 1886 och 1900 skall besvara frågan i vilken riktning utvecklingen gick.

Materialet för en sådan kartläggning är mer begränsat än det för 1886. Orsaken är att det tryckta materialet, tillgängligt på KB i Stockholm, är ofullständigt. Om det beror på att redogörelserna inte sänts in till KB eller om de förkommit kan inte avgöras. Frågan är hur mycket som saknas. Heckschers lista upptar 80 flickskolor år 1900, men den siffran är förmodligen i underkant. Antagligen var dock antalet inte så stort som 1886. De minsta skolorna kunde inte existera självständigt utan flera sammanslagningar ägde rum.

Föreliggande undersökning baserar sig på det material som återstår, nämligen redogörelserna från 78 skolor, inklusive SN, vilka alla existerade redan 1886 och finns med i kommittétabellen.¹ Materialet skall analyseras enligt samma metod som i föregående avsnitt.

3. 3. 2. Flickskolornas årskurser 1900

Liksom i föregående undersökning måste antalet årskurser vid skolorna bli utgångspunkten.

Tabell 27.

Antalet årskurser vid 80 flickskolor 1886 och vid samma skolor (78) 1900.

Antal årskurser	8	7	6	5	4	3	2
Antal skolor 1886	19	22	25	7	3	3	1
Antal skolor 1900	39	32	7				

Källor: Se källorna till tab. VIII s. 235.

Utvecklingen mot en längre studiegång är markant. En sju- eller åttaårig skolgång hade accepterats som det normala för flickorna.

¹ Två skolor i Ängelholm resp Västerås hade slagits samman. Antalet skolor hämtade från kommitténs tabell är alltså 80, medan antalet för år 1900 är 78.

Deras skoltid började närma sig pojkarnas nivå. Den låg också närmare SN:s. Betydde det att också timplanerna började närma sig mönsterskolans?

3. 3. 3. Timantalet i teoretiska ämnen 1900

Tabell VIII s. 235 visar att gränsvärdenas minimital har höjts från 1886 till 1900 i alla ämnen utom franska och engelska. Det fanns alltså flickskolor som inte gav undervisning i de språken. Medianvärdena har också höjts utom i kristendom, som ligger en enhet lägre, och i engelska och naturlära där de är oförändrade. Spännvidden mellan gränsvärdena har minskats utom i modersmålet och engelska, vilket betyder att skolorna har närmat sig varandra. Genomgående finns alltså en höjning av timantalet och en tendens till närmanden mellan skolorna från 1886 och 1900.

Några större förändringar i förhållandet till SN har dock inte skett, utom i modersmålet och historia där skillnaden mellan medianvärdet och SN har minskat. Medan t. ex. tyskan marscherade fram mot en starkare ställning i skolorna höll SN fast vid franskan.

SN tycks inte heller år 1900 ha spelat någon större roll som normgivare för skolorna annat än i fråga om antalet årskurser, vilket i och för sig inte var betydelselöst. Det åstadkom en höjning av den allmänna bildningsnivån, även om ämnesfördelningen inte stämde överens.

3. 4. SN, flickskolorna och läroverken vårterminen 1900

Materialet för år 1900 ger möjlighet till direkt jämförelse mellan timantalet i SN, de övriga flickskolorna och de allmänna läroverken. Flickskolornas redogörelser skiljer nämligen mellan de förberedande klasserna och den egentliga flickskolan, vars timantal därigenom kan isoleras.

När timantalet i de förberedande klasserna räknats bort och den egentliga flickskolan redovisas separat visar sig en betydligt större enhetlighet mellan skolorna i modersmålet, där kvartilavvikelsen sjunkit från 7 till 3. Siffrorna i matematik och geografi har påverkats i samma riktning. Endast i franska har SN ett timantal som överstiger det övre kvartilvärdet, vilket i klartext betyder, att ett mycket stort antal skolor uppnådde SN:s timantal i övriga ämnen. För yrkesinriktade elever var detta en fördel. Från slutet av 1880-talet och

Tabell 28.

Antal vtr i teoretiska ämnen vårterminen 1900 vid de allmänna läroverken, SN och 77 flickskolor.

Ämnes- beteckning	Läroverken		SN		77 Flickskolor			
	Halv- klassisk linje Klass	Real- linje Klass	Klass	Klass	Klass	Klass	Klass	Klass
	I—VI:2	I—VII:2	I—VI:2	I—VII:2	I—VIII	I—	I—	I—
						Median- värde	Kvartil- avvik.	Gräns- värden
Kristendom	17	21	17	21	16	16	2,5	6—25
Modersmålet	28	32	28	32	30	28	3	15—46
Franska	11	19	11	21	38	27	5,5	0—42
Tyska	29	29	31	31	11	16	5,5	1—33
Engelska	8	12	20	26	6	9	2,5	0—23
Historia					22	18	2,5	12—24
Geografi	29	35	29	35	10	12	1	6—19
Matematik	32	40	38	52	23	21	3	11—34
Naturkunskap	14	18	22	34	12	12	1,5	5—18

Källor: Läroverken se tab. 24, s. 153. Flickskolorna se tab. VIII s. 235.

under 1890-talet hade nämligen fixerade krav formulerats för tillträde till vissa yrkesbanor. För telegrafistkurs, kontorsskrivarejänst vid SJ och till postsparbank krävdes avgångsbetyg från SN eller därmed jämställd skola.¹ För GCI och Högre lärarinnesseminariet var SN:s kurser normerande för inträdesproven.² Det var således mycket viktigt att skolorna kunde erbjuda sina elever likartade kurser. En förutsättning var att timantalet låg någorlunda i paritet med SN:s.

Medianvärdet för flickskolorna ligger också i paritet med eller överstiger timantalet för klasserna I—VI:2 i läroverken utom i tyska, matematik och naturkunskap samt engelska på reallinjen. Även detta

hade praktisk betydelse. Av järnvägsstyrelsen jämfördes avgångsbetyg från flickskola med kunskaper från övre sjätte klassen i läroverket.¹ Genom att nå ungefärligen detta timantal gav flickskolorna sina elever i varje fall en teoretisk möjlighet att få dessa kunskaper eller åtminstone en grund för komplettering.

Det faktum att verken använde SN:s kurser som mått på erforderliga kunskaper och samtidigt nämner "därmed likställda skolor" visar, att man väntade sig kvinnliga sökande från dessa undervisningsanstalter. Många skolor sökte också genom ett tillräckligt högt timantal skapa möjligheter att uppfylla fordringarna. Utan att bli en mönsterskola i den meningen att dess schema följdes gav SN ett ungefärligt mått på det önskvärda timantalet.

4. Skolböckerna

4. 1. Frågeställningar och material

Målsättningsdiskussionerna visade vilka önskemål som fanns om undervisningens inriktning, timplanerna den tid man anslog åt olika ämnen. Undervisningens stomme är dock läroböckerna. Genom att undersöka vilka böcker som användes vid flickskolorna bör man komma så nära verkligheten som är möjligt i efterhand. Därigenom bör nämligen några viktiga frågor kunna besvaras. På vilka moment lades tyngdpunkten i de olika ämnena? Vilka eventuella skillnader finns i detta fall mellan flickskolor och läroverk?

Materialet utgörs av bevarade läroboksförteckningar.

För läsåret 1889—90 meddelades i läroverksstatistiken en fullständig förteckning över de böcker som detta läsår använts i undervisningen. Förteckningen grundades på de allmänna läroverkens årsredogörelser. Dessa var behäftade med vissa brister. Bokförteckningarna var inte helt fullständiga, ofta saknades ordböcker, kartor och tabeller. Inte heller var författare- och titelangivelser alltid tillräckligt tydliga för en definitiv bestämning av boken ifråga.²

För flickskolornas del föreligger samma material, årsredogörelserna för läsåret 1889—90, med samma brister. Skolböckernas tryckår och

¹ Betänkande 1902, s. 851, 858 o 859.

² Fåhræus, Högre lärarinnesseminariets historia, s. 107 o Betänkande 1902, s. 854. Jfr Undersökning, s. 145.

¹ Tabellarisk öfversigt af Löneförhållanden m. m. Bilaga till Tidskrift för hemmet 1891.

² BSOS 1889 P. Undervisningsväsendet, s. 12 f.

upplaga anges aldrig. Kartor och ordböcker utelämnas praktiskt taget konsekvent. Ibland saknas titeln och det meddelas endast att "N.N:s lärobok" följts. Vid andra tillfällen utelämnas författarens namn och endast boktiteln anges. Detta förekommer särskilt inom den vittra litteraturen, vilket vållat en del svårigheter, när utländsk skönlitteratur skulle identifieras. Därtill kommer vad som genomgående kännetecknar flickskolornas material. Det är inte fullständigt. Till förfogande har stått de tryckta redogörelser som finns bevarade på Kungliga biblioteket och Universitetsbiblioteket i Göteborg. Det omfattar för år 1889—1890 71 skolor med sammanlagt 6457 elever. Den i tiden närmast föreliggande statistiken över flickskolorna är den av flickskolekommittén meddelade för läsåret 1885—1886. Denna uppgav som ovan nämnts 124 flickskolor med 10.351 elever, vilket med oförändrade förhållanden skulle betyda att c:a 58 % av skolorna och 62 % av eleverna ingår i föreliggande undersökning. Skolorna var geografiskt spridda över hela landet och belägna i städer av växlande storlek och karaktär, faktorer som kunde tänkas påverka deras verksamhet. De var sinsemellan av olika storlek, den minsta med 27 den största med 232 elever. Klassantalet varierade från 5 till 8.

4. 2. *Speciella och gemensamma skolböcker*

Både läroverk och flickskolor hade sina speciella skolböcker men också många gemensamma. Det totala antalet och fördelningen framgår av tabell IX s. 253, och diagrammet s. 166.

I modersmålet, matematik och naturlära har läroverken påfallande mycket större antal böcker än flickskolorna. I diskussionerna ansågs de senare ämnena mindre nödvändiga för flickor, vilket också avspeglades i timplanerna. Läroboksantalet har påverkats av detta. I modersmålet däremot, som ju ansågs vara ett viktigt bildningsämne och hade nästan samma timantal som läroverken är förhållandet mer svåröfklarligt.¹ Det kan tänkas att sådana moment som talövningar och uppsatsskrivning tog större del av undervisningstiden i flickskolorna än i läroverken, och att strävan att göra litteraturläsning till ett upplevelsemoment snarare än ett kunskapsmoment var mer tidskrävande.²

¹ Jfr ovan s. 153 o 162.

² Jfr ovan s. 132.

Av tabell IX s. 253 och diagrammet s. 166 framgår storleken av den med läroverken gemensamma bokmängden i förhållande till den speciella vid flickskolan.

Det helt övervägande antalet böcker användes av flickskolor och läroverk tillsammans, vilket betyder att det sakliga lärostoffet och de kristetnationella värderingarna förmedlades i samma form till pojkar och flickor. Iakttagelser som flickskolekommittén gjorde i skolorna visade att lärarinnorna inte i högre grad gick utanför lärobokens ram.¹ Med den utbildning de hade var de knappast kapabla att lägga kritiska synpunkter på stoffet eller dra in nytt.

I språken, särskilt den vittra litteraturen, visade flickskolorna större självständighet. Här fanns en tradition att bygga på i franskundervisningen. Därtill kommer att litteraturläsningen i de främmande språken mer tjänar färdighetsträningen än det direkta kunskapsinhämtandet. Man behövde inte ens använda särskilda läroböcker. Romaner, berättelser eller sagor kunde användas. Valmöjligheterna var alltså betydligt större i dessa ämnen än i de övriga.

4. 3. *Skolboksfrekvensen*

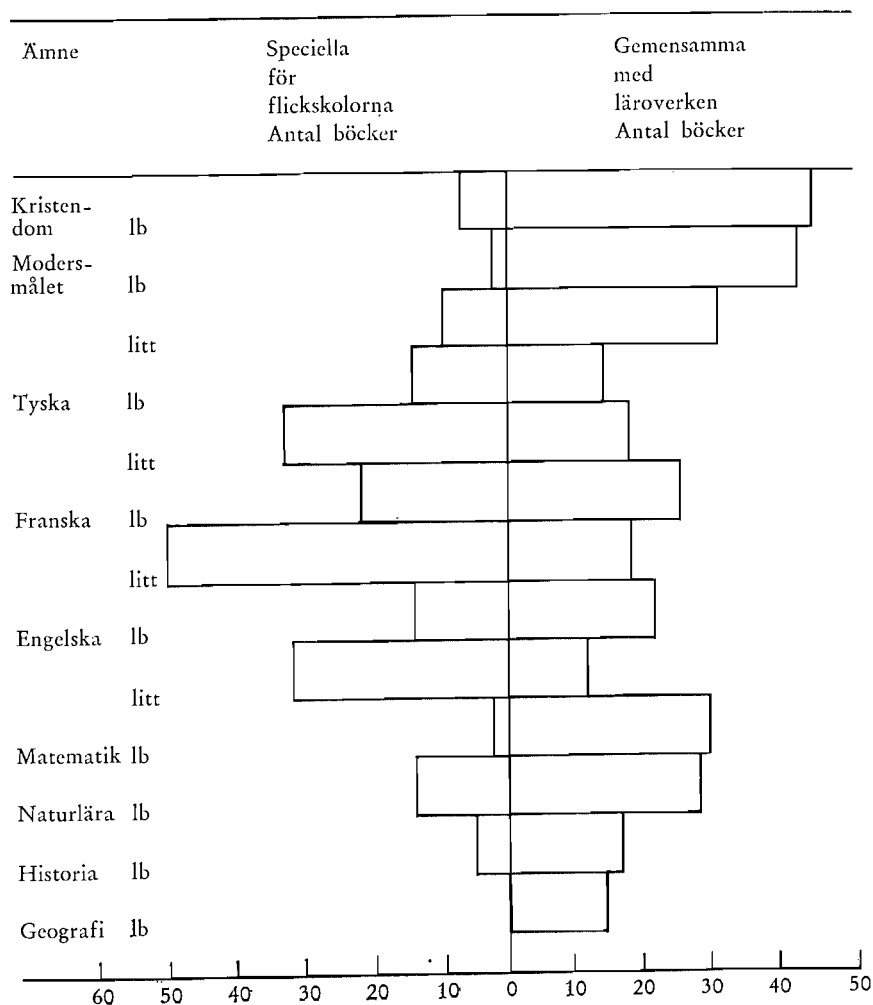
Själva antalet gemensamma böcker är en stark indikation på att läroverk och flickskolor stod varandra nära undervisningsmässigt. Men talet säger inget om i vilken utsträckning de gemensamma böckerna användes i förhållande till dem som endast förekom i endera skolformen. Man kan tänka sig de extrema fallen att en gemensam lärobok bara användes i *en* flickskola och i *ett* läroverk, medan en som saknas på läroverkslistan kanske användes i *alla* flickskolorna. Med en sådan trend skulle det stora antalet gemensamma böcker ha mindre betydelse.

I läroboksförteckningen i undervisningsstatistiken 1889—1890 anges utom boktitlarna också vid hur många läroverk resp bok användes, d. v. s. dess frekvens. Motsvarande uppgifter kan givetvis också sammanställas ur flickskolematerialet. Därigenom ges en möjlighet till en mer nyanserad bild av bokbeståndets användning vid de båda skolformerna.

¹ Undersökning, s. 27, 39, 63, 75. Jfr FIM III 1886, s. 26 o 33. "Goss-skolans lärare äro i allmänhet alltför stolta för att rätt troget hålla sig till en lärobok. De vilja så att säga författa läroböcker allesammans. Lärarinnan frågar mycket friskare och raskare samt håller sig till läroboken."

Tabell 29.

Böcker vid 71 flickskolor läsåret 1889—90 fördelade på för flickskolorna speciella och med läroverken gemensamma.

Källor: se tab. IX s. 253.

Anm. lb=läro- och läseböcker, litt=vitter litteratur. Anmärkningarna till tabellen gäller även diagrammet ovan.

Tabell 30.

Frekvens av läroböcker använda enbart vid läroverk, enbart vid flickskolor och vid båda skolformerna 1889—1890. Absoluta tal och procent av det totala antalet böcker i ämnet vid resp skolform.

Ämne	Läroverk				71 Flickskolor					
	Särskilda läroverks-bkr		Gemensamma bkr		Särskilda flickskole-bkr		Gemensamma bkr			
	Frekvens Abs.tal	%	Frekvens Abs.tal	%	Frekvens Abs.tal	%	Frekvens Abs.tal	%		
Kristendom										
lb	45	15	256	85	100 %	13	6	202	94	100 %
Modersmålet										
lb	74	14	469	86	100 %	3	1	454	99	100 %
litt	144	27	370	73	100 %	11	5	220	95	100 %
Tyska										
lb	63	17	302	83	100 %	18	22	259	78	100 %
litt	24	17	117	83	100 %	42	25	124	75	100 %
Franska										
lb	41	18	185	82	100 %	144	37	247	63	100 %
litt	41	38	67	62	100 %	118	50	118	50	100 %
Engelska										
lb	35	11	293	89	100 %	16	6	249	94	100 %
litt	46	53	40	47	100 %	63	60	41	40	100 %
Matematik	278	43	363	57	100 %	13	6	191	94	100 %
Naturlära	218	38	358	62	100 %	18	9	182	91	100 %
Historia	76	16	392	84	100 %	9	3	250	97	100 %
Geografi	17	11	142	89	100 %	0	0	105	100	100 %

Källor och anm.: se tab. IX s. 253.

Kommentar: lb = läro- och läseböcker, elementarböcker i språken, litt = vitter litteratur.

Tabellen har konstruerats enligt nedanstående modell:

Ämne	Nr	Lärobkr enl förteckn. i undervis.-stat 1889—90			Titel	Lärobkr enl redogörelserna för 71 flicksk 1889—90		
		Använts vid	Använts vid			Använts vid	Använts vid	
		antal lärov.	antal lärov + flicksk			antal flicksk	antal lärov + flicksk	
Kr	5	—	1	1	—	—	1	1
	6	—	10	7	—	—	10	7
	7	2	—	—	—	—	—	—
					—	4		
S:a	59	45	256	202	51	13	256	202

Frekvenssiffrorna understryker tendensen i fördelningen av läroboksmängden. De gemensamma böckerna var också de som användes mest i undervisningen.

Språken utgör dock också här ett undantag. Framför allt var litteraturvalet ett annat i flickskolorna än i läroverken.

Läroverken hade visserligen en större mängd böcker än flickskolorna utanför den gemensamma kvantiteten, men denna för skolformen speciella har utom i fråga om engelsk litteratur en mindre procentuell andel av dess totala mängd. Det var alltså i stort sett samma kunskapsstoff presenterat på samma sätt, som förmedlades till eleverna vid läroverk och flickskolor.

4. 3. 1. *Läroböckerna*

De för resp. skolformer speciella läroböckerna visar vissa karakteristiska tendenser. Vid läroverken låg i kristendom $\frac{1}{3}$ av de särskilda läroböckernas frekvens på momentet dogmatik, i modersmålet c:a $\frac{1}{4}$ på stilistik. I matematik är frekvensen av särskilda läroböcker speciellt hög. Nästan $\frac{9}{10}$ fanns i momenten algebra, geometri och trigonometri. I naturlära utgjorde motsvarande del i geologi, fysik och kemi ungefär hälften av den totala frekvensen. Frekvenstyngden på flickskolornas särskilda lista låg i kristendom på bibliska berättelser och i naturkunskap på hälsolära.

Dessa tendenser får inte renodlas. Även flickskolorna hade läroböcker i dogmatik och stilistik, algebra och geometri, fysik och kemi, liksom bibliska berättelser lästes i läroverken. Men tendensen motsvarar de principiella synpunkter som framfördes i målsättnings- och ämnesdiskussioner: formellt och abstrakt stoff i läroverken, berättande och praktiskt i flickskolorna.

4. 3. 2. *Vitter litteratur*

4. 3. 2. 1. *Modersmålet*

Eleverna stiftade bekantskap med modersmålet litteratur dels genom läseboksantologier dels genom separat utgivna diktverk. Endast den senare typen ingår under rubriken Vitter litteratur i tabellerna IX, 29 och 30. Detta gäller också de främmande språken. För modersmålet del finns dock skäl att även ta hänsyn till läseböckerna. De omfattade 19 nummer i läroverkslistan (B27—45), varav 14 ge-

mensamma med flickskolorna, som därtill hade två egna läseböcker. Frekvenstalen var för läroverkens särskilda 12, för flickskolornas 2. Frekvensen av de gemensamma böckerna var i läroverken 231 och för flickskolorna 228.

Tarschys undersökning visar att de principer som bestämde läseböckernas innehåll innebar normalisering, vilket betydde att "man förkortar, tar bort svordomar, erotiska anspelningar osv." Tonvikten lades på områden med anknytning till svensk natur och historia.

"Tar man patriotism i dess vidaste bemärkelse kan under 1800-talet mycket hänföras dit, som senare knappast lika starkt förknippas med detta begrepp: folk saga och folkvisa, svenskt språk, natur och folk."¹ Andra dygder som skulle förmedlas via litteraturläsningen i skolorna var särskilt "gudfruktighet, förnöjsamhet, ödmjukhet, gudsförtröstan."²

I fråga om läseböcker fanns endast ett begränsat urval att tillgå och de gemensamma böckernas höga frekvenstal är därför inte förvånande. Normer och värderingar som de förmedlade var önskvärda ur samhällets synpunkt för män och kvinnor av alla samhällsklasser.

Frekvenstalen för de separat utgivna diktverken ger överväldigande bevis för vilken vikt som lades på de fosterländska synpunkterna. I läroverken leder Runeberg med siffran 190 för samtliga representerade verk, närmast kommer Tegnér med 106 och på tredje plats Geijer, som dock endast har 11 i frekvenstal. Det enskilda verk som når högst är Fänrik Ståls sägner med 72 i frekvenstal, följt av Fritjof saga med 53. För flickskolorna är förhållandet enahanda: Runebergs totala frekvenstal är 113 (Fänrik Stål 50), Tegnér 57 (Fritjof saga 39), medan Geijer lästes separat endast vid en skola.

¹ Tarschys, "Svenska språket och litteraturen", s. 261. Vid folkskollärarämötet 1893 diskuterades svordomars användning både av "bildade och lärda, af biskopar, prostar, kyrkoherdar, adjunkter och lärare och, jag hade så när sagt, äfven lärarinnor". Under denna diskussion riktades anmärkningar mot lärare som lät sina elever läsa Sven Duva i obearbetat skick. FM XI 1893, s. 64 o 68.

² Tarschys, a a, s. 267. Hon påpekar att ödmjukheten ofta framhölls som den främsta av dygder och anför i detta sammanhang ett slående exempel: "Så blandar en recensent Svedbom (läseboksutgivare) för att denne medtagit två texter av Geijer, vilka 'ehuru vackra de i övrigt kunna vara, icke tyckas andas den ansträklöshet, som det tillhör en skola att hos sin ungdom inskräpa'. De texter som här åsyftas äro dels den bekanta skildringen i Minnen, där Geijer berättar hur han skriver sitt äreminne över Sten Sture och vinner Svenska Akademiens stora pris, dels ett brev från en sjiöresa till Danmark, där Geijer omtalar att medpassagerarna uppstämt Vikingen."

Den särskilda läroverkslistan innehöll prov på 1700-tals litteratur (Bellman, Creutz, Dalin, Kellgren, Leopold, Lenngren, Lidner) och vitter prosa (Höjer, Järta, Svenska akademiens handlingar). Motsvarande grupp inom flickskolan begränsades till 1800-talslitteratur. Där ingick ett par reseskildringar och Rydbergs Singoalla. Det snävare litteraturvalet för flickskolorna motsvarades av innehållet i den för flickskolorna avsedda litteraturhistorien. Där saknas de översikter av vitter och vetenskaplig litteratur som ingick i för läroverken avsedda läroböckerna.¹

Frekvensen av de för båda skolformerna gemensamma läseböckerna och fristående verken är så dominerande att titlarna på de särskilda listorna för läroverk resp flickskolor nästan bara har kuriositetsintresse. De moraliska värderingar som uttrycktes i målsättningsdebatterna bekräftas av litteraturvalet i flickskolorna och läroverken. Framför allt är det påfallande vilken vikt som lades vid den nationella fostran.²

4. 3. 2. 2. *De främmande språken*

Det fanns endast mycket allmänt hållna anvisningar för läroverkens textval i de främmande språken. En språkkommission 1866 uttalade sig ganska obestämt på den punkten. Vad som där sades om tyskan tycks vara avsett även för de två andra språken. Äldre språkprov borde undvikas, valda författare skulle läsas och gärna historiska verk. 1872 års läroverksbetänkande gav heller inga anvisningar.³

I en skrift publicerad 1901, Utförligare planer för undervisningen i främmande levande språk, drog författaren upp vissa riktlinjer för läroverkens litteraturval, med hänvisning till en norsk läroverksreform 1897. Trots att boken publicerades efter tidpunkten för denna undersökning har den principiellt intresse i sammanhanget. I tyska skulle urvalet bestå av "längre urval af sådana författare, som afgörande ingripit i sitt folks andliga lif". Därmed åsyftades företrädesvis Goethe och Schiller. Litteraturläsningen skulle också vidga

elevens kunskap om tyska folkets historiskt-politiska liv 1789—1870. En mindre del av litteraturen borde vara av blandat och lättare innehåll. I franska kunde det bara bli tal om texter efter 1830. De skulle ha ett tankeväckande, allmänbildande innehåll och ge kunskap om fransk kultur, folkliv och historia. Det engelska urvalet skulle ge karakteristiska prov på de mest framstående författarnas verk, belysa engelskt tänke- och handlingssätt, engelska förhållanden i forntid och nutid och viktigare delar av Englands politiska historia. Författaren sammanfattade: språktexterna skulle ge eleverna bekantskap med det främmande landets geografi, politik, historia, materiella och kulturella liv. Språkundervisningens höjdpunkt var studiet av de klassiska författarna, Goethe, Schiller och Shakespeare.¹

För flickskolorna fanns till en början inga som helst riktlinjer för urvalet, vilket kändes som en brist. Vid det tredje flickskolemötet 1886 tillsattes därför en kommitté med uppdrag att göra ett för skolorna lämpligt urval litteratur i de främmande språken.² Förteckningen publicerades 1897 och innehöll utöver själva litteraturvalet också principerna för det. Dessa formulerades i fyra punkter. Innehållet måste vara "sedligt rent, väckande, underhållande och lärorikt, utan att vara direkt undervisande, samt afpassadt efter lärjungarnas fattningsförmåga och utvecklingsgrad." Lektyren skulle också helst handla om förhållandena i det land där språket talades. Innehållet borde vara lämpligt för samtal och muntlig återgivning och slutligen fordrades god stilistisk nivå och korrekt nutidsspråk.³ Programmet var betydligt mindre litterärt ambitiöst än det för läroverken, medan de pedagogiska synpunkterna var mer betonade.

Av tabellerna IX, 29 och 30 framgår att flickskolorna visade större självständighet i valet av utländsk litteratur än inom något annat ämnesområde. Där finns också de lägsta gemensamma frekvenstalen. Litteraturoversikten i bil. II s. 247 ff. visar också att flickskolorna använde hela fristående verk i undervisningen i högre grad än läroverken. Mot deras 104 titlar har flickskolorna 163. Detta var ett utslag av de reformpedagogiska principerna. Däri ingick att så mycket som möjligt undvika den hackmat, som elementar- och läseböckerna erbjöd, för att i stället ge eleverna litteratur som stimulerade deras

¹ Jfr Bremer, Kurs i svenska litteraturens historia för fruntimmersskolan i Helsingfors, Claesson, Öfversigt af svenska språkets och litteraturens historia, Sundén, Kort öfversigt af svenska vitterhetens historia.

² Jfr FIM II 1882, s. 63 ff. Hvad kan skolundervisningen göra för att hos ungdomen väcka håg för en sund, allmänbildande läsning?

³ Underdånigt betänkande 1866, s. 34.

¹ Hagelin, Utförligare planer för undervisningen, s. 20 ff o 29 f.

² FIM III 1886, s. 125.

³ Förteckning, s. 2.

intresse.¹ Det stora antalet barn- och ungdomsböcker visar också att man sökte anpassa litteraturen till elevernas ålder. Särskilt påfallande är det i franska, som ju mestadels var begynnelsespråket i flickskolorna. Redan på ett tidigt stadium i undervisningen användes "roliga böcker."²

I bilaga II s. 247 ges en översikt av de litterära verk på främmande språk som lästes i läroverken och flickskolorna. Efter en grov indelning har de samlats i tre avdelningar: 1 historisk litteratur 2 underhållningslitteratur som inte var speciellt skriven för barn och 3 barn- och ungdomsböcker.

41 av de totalt 104 läroverkstitlarna betecknar böcker med historiska framställningar. Motsvarande siffror för flickskolorna är 28 av 163. Den höga uppskattningen av historieämnet avspeglas alltså framför allt i läroverkens litteraturval.³ I synnerhet den romantiska historieskrivningen, som i hög grad betonade personlighetens roll, tjänade det eftersträfvade idealbildande syftet. De böcker som skolförmerarna hade gemensamt liksom de som endast förekom i flickskolorna var snarast skönlitterära skildringar, medan läroverkens speciella litteratur var mer fackligt betonad. Detta är ännu en indikation på den uppdelning efter kön, som också ansågs vara önskvärd i historieundervisningen.⁴

¹ Jfr ovan s. 33 o. 134 f.

² Många av de andra och tredje rangens författare som är representerade på de främmande språkens litteraturlista är sedan länge olästa och okända. Det gäller både vuxenlitteraturen och ungdomslitteraturen. Barn- och ungdomsboksförfattarna har inte heller i större utsträckning tagits upp i litteraturhistorierna. Däremot ger tidens konversationslexikon ofta upplysningar om dem och deras verk. Som underlag för klassificeringen av verken i redogörelsen för de främmande språkens litteratur har följande framställningar använts: Klingberg, Sekelskiftets barnbokssyn och Barnbiblioteket Saga; Dens: Barn och ungdomsboken förr och nu; Hürlimann, Europäische Kinderbücher; Stybe, Fra Askepot til Anders And; Kosch, Deutsches Literaturlexikon; Meyers Konversationslexikon (1902—13); Pierers Konversations-Lexikon (1888—93); Dyhrenfurth, Geschichte des deutschen Jugendbuches; La Grande Encyclopédie (1885—1901); Des Granges, Histoire de la littérature Française; de Trigon, Histoire de la littérature enfantine; Chamber's Encyclopedia (1901); Blank, Peter Parley to Penrod; The Cambridge history of literature XI, A critical history of children's literature; Darton, Children's books in England.

³ Ovan s. 136.

⁴ Ovan s. 139.

I sammansättningen av underhållningslitteraturen under punkt 2 har skilda undervisningstraditioner verkat.

I tyska tar det litterära klassiska inslaget större utrymme än i de övriga språken. Detta gäller båda skolförmerarna. Kännedom om de tyska romantiska idealisterna hörde till den högre bildningen. Språket hade starkast ställning i läroverken, vilket gör troligt att det framför allt var traditionen från dessa som bestämde urvalet.

I franska lästes både i läroverk och flickskolor huvudsakligen lättare underhållningslitteratur. En del av författarna har t. o. m. en lätt vågad ton i sina verk (Banville, Feuillet, Scribe). Någon motsvarighet till de utpräglat sentimentala verken av Géraud och Halévy vilka lästes i flickskolan saknas på läroverkslistan. Den litterärt och idémässigt lägre ambitionsnivån som utmärker det franska urvalet i båda skolförmerarna var säkerligen ett arv från guvernantundervisningen i franska. Från den av ålder starkt franskinriktade flickundervisningen övertogs detta av läroverken, där franskan hade en betydligt svagare ställning.

I engelska hade skolorna ett inslag av mer allvarligt syftande samhällsskildring, som saknas i de övriga språken (Eliot, Dickens, Irving). De engelska verken är relativt få och har lägre frekvenstal, eftersom engelska var ett nytt skolspråk i förhållande till tyska och franska. Några skilda bildningstraditioner har inte heller kunnat göra sig gällande där.

Även inom underhållningslitteraturen kan alltså en viss tendens till könsuppdelning skönjas.

Under punkt 3 har de böcker samlats som var skrivna för barn och ungdom. Inslaget av gemensamma böcker är ganska obetydligt. Fyra av titlarna, Vernes, Marryats och Dickens kan räknas till de klassiska barnböckerna som antagligen lästs av både pojkar och flickor. Gerstäcker var en av tidens mest populära äventyrsförfattare, medan Souvestre var mer vardagligt moraliserande. Det är snarast så att pojkböckerna har vandrat in i flickskolorna med dessa böcker. Romanen Misunderstood tycks däremot av misstag ha kommit med bland de gemensamma böckerna. Den har nämligen i motsats till de övriga åtskilliga av flickböckernas kännetecken: tårdrypande sentimentalitet, gränslös ädelhet och förtidig död. Den lästes också endast vid ett läroverk.

Läroverkens lista under punkt 3 domineras för övrigt av rese-

och äventyrsskildringar. De har ofta en realistisk miljöskildring. Hjältetypen kännetecknas av exklusivt manliga egenskaper: mod, initiativkraft, äventyrslust och organisationsförmåga. De inspirerade till utåtriktad verksamhet och öppnade horisonten mot okända länder och folk.

89 av flickskolornas totalt 117 särskilda titlar kan föras till gruppen barn- och flickböcker, punkt 3. Bland dem finns böcker lämpade för barn från 9-årsåldern, t ex Salzmans, Vollmars, Branchus, Grandineaus, Hameaus och Mackkarness', för att nämna några, upp till 16—17-års ålder, t ex Raimunds, Bersiers, Cravens, Alcotts och Lyalls.¹ Men det är endast i själva storyn som den ena boken skiljer sig från den andra. Som litteraturart är de mycket enhetliga. Miljön är hemmet och familjen, händelserna vardagens bestyr. Antingen berättelsen utspelas i de högre socialgrupperna eller bland de mycket fattiga är relationerna mellan dem baserade på generös välvilja upptriffrån och tacksam ödmjukhet nerifrån. "In diese Kreise war kein Hauch eines wirklich sozialen Gedankens gedrungen".² Den sociala ordningen är helt accepterad. Hjältinnorna är flickor i de tillämnade läsarinornas egen ålder. Som små är de yrhättor fulla av upptåg men med en spontan godhet, som har ett förädlade inflytande på äldre förstockade människor. Typen introducerades genom Mme Ségurs bok *Les malheurs de Sophie* på 1850-talet och blev synnerligen populär. I tonåren utvecklas de till oväntat fromma unga kvinnor, särskilt vanligt i franska flickböcker, till fulländade världsdamer i de tyska eller praktiskt dugliga i de anglosaxiska. Några andra as-

¹ Följande böcker från särskilda flickskolelistan har granskats: L. Alcott, *En gammaldags flicka*, M. Bersier, *Micheline*, H. Braun, *Der Blumenhansel o Vera*, F. Bungener, *To Julefortaellinger for Born*, Charles, *De besegrades seger*, Craik, *A noble life*, P. Craven, *Anne Séverin o Fleurange*, M. Cummins, *Lykttändaren*, C. Beyrich (Helm), *Backfischchens Leiden und Freuden*, M. Mackkarness, *Solstråleberättelser*, H. Malot, *Romain Calbris o Utkastad i världen*, Martignat, *Une petite nièce d'Amérique*, F. Montgomery, *Misunderstood*, M. Nathusius, *Langenstein und Boblingen o En fattig frökens dagboksanteckningar*, M. Pape-Carpentier, *Barnafröjd*, E. Prentiss (Wetherell), *Uppåt*, E. Pressensé, *Geneviève*, Rosa o Brunette et Blondinette, B. Frederich (Raimund), *Gesucht und gefunden*, Ch. Schmid, *Påskäggen o Rosa von Tannenberg*, A. Sewell, *En hästs lefnadsöden*, O. Walton, *Christie's old organ*, S. Warner, *Stora vida världen*, E. Wood, *Mrs Halliburton's troubles*, Ch Yonge, *Lilla Grefinnan*.

² Dyhrenfurth, *Geschichte des deutschen Jugendbuches*, s. 153.

pirationer än att få ett eget hem har de inte.¹ Till de positiva dragen hör den ofta detaljrika och realistiska skildringen av familjelivet. Dessa böcker var egentligen de enda som hämtade sina ämnen från elevernas egen tid och miljö. Men den sockrade eller utpräglat sentimentala tonen gjorde att bilden av verkligheten förvrängdes.

Dyhrenfurth ger mycket negativa omdömen om denna ungflicks-litteratur.

"Dass man gerade für eine Zeit, die die Reife der Persönlichkeit anbahnte, für die weibliche Jugend des sogenannten gebildeten Bürgerstandes keine andere Literatur aufzuweisen hatte als oberflächlichste und äusserlichste Unterhaltung ist eine der traurigsten Verfallserscheinungen in der Jugendliteratur überhaupt."²

Darton är inte mildare. Hon karakteriserar större delen av den anglosaxiska flickboksgenren som "sob stuff". Till den kan utan vidare räknas Burnett, Craik, Cummins, Montgomery och Walton. Mrs Wetherells världssuccé *The wide, wide world* betecknas som ett "astonishingly, lacrymous work".³

Men de var lättlästa och roande och fyllde syftet att stimulera språkintresset. De följde en romantisk-konservativ linje i sina kvin-noskildringar. Utöver den för båda könen gemensamma kristna och patriotiska idealbildningen, som skedde både via den svenska och den utländska litteraturen, fick flickorna genom dem en speciell kvinnoideologi, som gällde deras plats i samhället, deras önskvärda egenskaper och deras aspirationers riktning och lämpliga begränsning.

De principer som framfördes 1901 angående läroverkens litteraturval verkar ha varit styrande för litteraturvalet redan 1889—90. Där finns tyngdpunkten på historiska verk men också allmänbildande och underhållande inslag. Flickskolornas val, mindre kulturellt men med pedagogiskt syfte, står i samklang med principerna 1897. Sammansättningen av urvalet skiljer sig också bara i några detaljer

¹ Det material som genomgått visar upp ett enda undantag från regeln. I Marie Nathusius bok *Tagebuch eines armen Fräuleins* undervisar huvudpersonen fattiga barn och arbetar sedan som guvernant, detta dock endast tills hon gifter sig med prästen. Bokens svenska upplaga försågs med ett förord av Peter Fjellstedt, som karakteriserade den som ett lysande undantag från de vanliga dåliga romanerna.

² Dyhrenfurth, *Geschichte des deutschen Jugendbuches*, s. 157.

³ Darton, *Children's books in England*, s. 238.

från den lista som då presenterades. I franska har ytterligare några historiska verk av Thiers, Barvou och Mignet tillkommit. I tyska har några barn- och flickböcker rensats bort. Ett verk som behandlar framstående kvinnor har tillkommit i engelska, *Some eminent women of our time* av Mrs Fawcett.

Året för denna undersökning av skolornas litteratur faller inom den tidrymd som brukar betecknas genombrottslitteraturens epok. En realistisk samhällsskildring, vidräkning med etablerade föreställningar, diskussion av sociala problem blev huvudinslag i denna typ av litteratur. Kvinnorna skildrades som offer för manssamhällets tryck, ekonomiskt, socialt och psykologiskt.¹ Det är dock att märka att idéernas genombrott i litteraturen inte betydde deras genombrott hos en vidsträckt läsekrets. Tvärtom betraktades dessa radikala författare med stor misstro och deras verk som samhällsfarliga. Den läsande allmänheten var fostrad i idealismens och romantikens anda.²

Det är alltså på intet sätt förvånande att skolans litteratur präglades av idealism, romantik och sentimentalitet. Den motsvarade den allmänna smaken och det officiellt godtagna. Endast på en punkt kan det finnas anledning till reflexioner. Det fanns faktiskt en kvinnolitteratur som var accepterad, trots att den skildrade kvinnor som plågades av sina villkor och sökte sig fram mot en självständig existens. Till dessa författare hörde i Sverige Fredrika Bremer och Emilie Flygare-Carlén, vilka inte är representerade på flickskolornas lista. Bland utländska författare kan nämnas systrarna Brontë, Louisa M. Alcott, (representerad med en av sina många böcker och dessutom en av de ofarligare), Jane Austen, Elizabeth Gaskell och George Eliot. Av den senare fanns Silas Marner med, men man saknar bland flickskolornas böcker t ex *Middlemarch*, som framför allt sysslar med kvinnans problem.

Häri genom bekräftas att flickskolorna inte tog på sig någon ideologisk emancipationsroll. Deras betydelse för kvinnans frigörelse låg på ett annat plan, det praktiska, att ge förutsättningar för studier eller yrkesverksamhet.

5. *Undervisningen vid flickskolorna och kvinnans emancipation*

Granskningen av timplanerna och läroböckerna visade att flickskolorna generellt hade en kortare lärogång än de fullständiga läroverken, men också att nivån höjdes från 1886 till 1900. Tyska, engelska, matematik och naturvetenskapliga ämnen hade absolut och relativt större utrymme inom läroverken. I modersmålet, franska och historia + geografi nådde dock många flickskolor samma timantal som det fullständiga läroverket.

De flesta läroböckerna var gemensamma för de båda skolformerna. De för läroverken speciella böckerna behandlade vissa moment i ämnen, nämligen dogmatik, stilistik, geometri, algebra, fysik, kemi och astronomi. Även den vittra litteraturen i svenska var till största delen gemensam. I de främmande språken hade dock flickskolorna en större del speciell litteratur. Det var framför allt s k flickböcker.

Effekten av undervisningen låg på praktiska och ideologiska plan.

Anpassningen till kompetenskraven för de nyinrättade tjänstemannayrkena underlättade vägen till självförsörjning för elever som så önskade. Skolorna gav ett billigare utbildningsalternativ än den privata guvernantundervisningen. I viss mån sammanföll dessa undervisningskrav med reformpedagogiska idéer, som betonade modersmålet och orienteringsämnena. Beträffande språkundervisningen, och då framför allt i franska, var det snarare ett äldre kvinnobildningsämne som fick ny motivering. I fråga om matematiken, som trots sitt meritvärde var dåligt tillgodosedd, segrade också kvinnobildningssynen delvis förstärkt av reformpedagogiken. Trots denna sista begränsning kan flickskolornas undervisning karakteriseras som emancipationsbefrämjande på det praktiska planet.

Ideologiskt var förhållandet ett annat. De båda flickskolekommittéerna, SN:s kollegium och de allmänna mötesdiskussionerna idealiserade hemmakvinnan. Yrkesarbete var i vissa fall nödvändigt men inget att eftersträva för kvinnorna. Undervisningens huvudsyfte var att ge praktiska kunskaper för husmodern och utveckla egenskaper, som var önskvärda för henne. I ämnesdebatterna avvisades också en breddning av undervisningen till abstrakta och formella moment, som ansågs onödiga och olämpliga för henne. Litteraturen i de främmande språken underströk denna tendens. I den mötte eleverna samma kvinnobild som föredrogs av debattörerna: kvinnan i hemmet utan anspråk på personlig eller ekonomisk självständighet.

¹ Ahlström, *Det moderna genombrottet*, s. 409 ff.

² Ahlström, a a, s. 343 f.

Flickskolorna anpassade sig till de förändringar på arbetsmarknaden som gav kvinnorna bättre försörjningsmöjligheter. De hade tvingats fram av sociala och samhällsekonomiska skäl. Men skolorna gjorde ingen uttalad insats för en ökad emancipation.

IX. Statsmakterna och flickskolorna. Förslag, debatter och beslut i riksdagen 1844—1904

1. *Material och frågeställningar*

Flickskolorna verkade vid sidan av det etablerade skolväsendet, läroverken och folkskolorna, utan att som dessa vara underordnade en central myndighet, som fastställde kursplaner, timantal och studieår. Endast SN saknade denna frihet. En av Kungl. Maj:t tillsatt direktion fastställde kursplanerna för skolan. Förändringarna inom skolformen skedde utifrån vissa teoretiska föreställningar om bildningens innebörd, pedagogiska idéer och praktiska krav. Dessa tvingade med tiden fram en viss ökad likformighet bland skolorna. Det förhållandet att statsmakterna inte direkt ingrep i skolornas verksamhet betydde dock inte att regering och riksdag var likgiltiga för utvecklingen på flickundervisningens område. Flickskoleproblemet blev en ofta återkommande kulturpolitisk fråga under riksdagarna från 1844.

Medan undersökningen av rekryteringen och målsättningen följts från 1860-talet till 1900 kommer riksdagsbehandlingen att granskas från 1844, då det första förslaget om statliga flickskolor väcktes i riksdagen, till 1904 då beslut fattades, att flickor skulle få tillträde till vissa statliga läroverk.

Den första motionen, 1844, väcktes innan det verkligt livliga skolgrundandet börjat och då endast fem flickskolor av modern typ fanns. Tiden kan med avseende på flickundervisningen karakteriseras som pensionstiden. Det faktum att de första förslagen ställdes under sådana förhållanden kan ha gett dem en viss riktning, och det ges möjlighet att konstatera i vilket avseende flickskoleväsendets utveckling påverkade de följande förslagen. Redan detta motiverar att undersökningen utsträcks över en längre period. Härtill kan läggas, att

den första motionen kom mellan två beslut av stor betydelse för utvecklingen av undervisningsdiskussionen å ena sidan och kvinnofrågan å andra sidan, nämligen principbeslutet om folkskolan 1842 och näringsfrihetsförordningarna 1846. Slutpunkten, 1904, har valts med hänsyn till att beslutet om flickors tillträde till vissa läroverk innebar en brytning med tidigare principer för statligt engagemang i flickundervisningen. Det var ett avgörande steg mot en fullkomlig likställighet mellan pojkar och flickor i undervisningsavseende.

Riksdagens handlingar har gett material till undersökningen. Förslagen i motioner och propositioner liksom debatterna i stånd och kamrar speglar idéer och önskemål, grundade i olika föreställningar om kvinnornas möjligheter, uppgifter och rättigheter i samhället. Besluten visar vad riksdagen ansåg praktiskt genomförbart.

Propositioner och motioner presenteras i en tabellarisk kronologiskt ordnad översikt, där även utskottens ställningstaganden och riksdagens beslut anges. (Bil. III s. 253 ff.)

Framställningen har delats i två perioder med gränsen vid 1874. Det året fattades nämligen beslutet, att statligt stöd skulle utgå till de privata flickskolorna, vilket betydde att riksdagen bestämt vilken princip som skulle följas i anslagsgivningen. Från 1874 har de allmänna debatterna om anslagsäskanden följts, men samundervisningsfrågan har brutits ut och behandlas för sig. I den gjorde sig särskilda synpunkter gällande.

Metodiskt har ungefär samma linjer följts som i framställningen av målsättningsdebatterna, d v s debattargumenten har kategoriserats och behandlas systematiskt. På grund av att riksdagen hade andra syften med debatterna än kommittéerna och flickskolemötena har en viss modifiering av kategoriernas omfattning ansetts nödvändig. Renodlade pedagogiska synpunkter framfördes ytterst sällan. Det låg ju strängt taget utanför riksdagens kompetensområde att ge konkreta förslag i det avseendet. När de togs upp skedde det i samband med bildningsteoretiska synpunkter. Sammanvävda med dem framfördes också åsikter om flickskolornas ekonomiska förhållanden. Till sammans med uppfattningarna om den kvinnliga egenarten drogs ofta kravet på rättvisa och jämlikhet med pojkarna upp. Därtill kom statsfinansiella synpunkter att spela stor roll. Resultatet av dessa kombinationer måste bli en något förändrad kategoriindelning, som dock är relativt jämförbar med den förut praktiserade.

- A Undervisningssituationen. Omfattar bildningsbegreppet, pedagogiken och de ekonomiska förhållandena vid flickskolorna.
- B Kvinnoideologin. Omfattar den kvinnliga egenarten och rättvisesynpunkter vis a vis pojkarna.
- C Kvinnans uppgifter i samhället. Omfattar de traditionella makam-orm-rollerna och de nya yrkesmöjligheterna.
- D Sociala synpunkter. Omfattar både klasssynpunkter och privat-ekonomiska synpunkter på flickskoleundervisningen.
- E Statsfinansiella argument.

Det har visat sig svårt att dra definitiva gränser mellan kategorierna. Beroende på sammanhanget kan ett argument få högst olika innebörd vid olika tillfällen. Detta förhållande har även i detta avsnitt uteslutit en kvantifiering av materialet. Frekvensen av ett argument är visserligen ett tecken på hur gångbart det var, men knappast något bevis för dess betydelse för det beslut som fattades. I synnerhet i debatterna vävs argumenten in i varandra och påverkar varandra, så att isoleringen av det enskilda argumentet skulle leda till orealistiska gränsdragningar. Endast beträffande argumenten i förslag och utskottsutlåtanden har en sådan isolering visat sig givande. Eftersom de där inte var direkta debattinlägg, framkallade och påverkade av motståndarreplikor, kunde de utformas mer stringent. En annan omständighet som bidragit till att dessa argument redovisas särskilt är, att riksdagen i de allra flesta fall följde utskottens rekommendationer. Under anslagsdebatterna från 1876 till 1902 skedde detta i 18 fall av 20. Riksdagsmännen lät sig endast i undantagsfall påverkas av den enskilde talaren. Det var också alltid ett obetydligt antal av ledamöterna som yttrade sig. Detta gör inte deras inlägg ointressanta som uttryck för deras personliga åsikter eller som avspeglningar av gängse föreställningar. Deras debattinlägg kommer därför att tas upp i analyserna som komplement till förslags- och utskottsargumenten. Dessa redovisas i bil. IV och V s. 260 ff.

Ett centralt problem för riksdagen var vilka skyldigheter staten kunde tänkas ha för den högre flickundervisningen. Olika synpunkter gjorde sig därvid gällande av social, samhällsekonomisk och inte minst ideologisk art. Analysen av denna argumentation kommer att ske mot bakgrund av flickskoleväsendets utveckling och målsättningsdiskussionen. Riksdagen hade två handlingsalternativ för att lösa problemet. Man kunde antingen upprätta offentliga skolor, dvs

organisera undervisningen i samhällets regi liksom beträffande läroverken och folkskolorna, eller man kunde ekonomiskt stödja det privata flickskoleväsen som växte fram under perioden. Vilken princip blev vägledande för beslutsvalet? Vilka effekter medförde detta beslut?

2. Tiden 1844—1874

2. 1. Bakgrund

Perioden 1844—1874 var för kvinnornas vidkommande en stor reformperiod. Huvudparten av de beslut som ändrade deras juridiska och ekonomiska förhållanden fattades då (arvsrätt, arbetsrätt, myndighet).¹ Under samma tid grundades i 19 städer 29 nya flickskolor, som drev undervisningen efter moderna principer, mer omfattande och systematisk än pensionerna, vilka de dock endast efter hand lyckades ersätta.² En debatt om flickskolornas målsättning började med betänkandet avgivet av 1866 års flickskolekommitté, vars synpunkter behandlats i kap. VII.³ Största vikten lades då vid kommitténs idéer och förslag rörande själva undervisningen. För följande framställning är också dess ekonomiska organisationsplan av betydelse och skall därför granskas.

Kommitténs uppdrag var att undersöka behovet av offentliga, dvs statliga flickskolor. Den fastslog att det förelåg behov av sådana, eftersom det utöver folkskolan och vissa högre utbildningsanstalter bara fanns en enda statlig flickskola, nämligen SN.⁴ Den föreslog att de kommuner som önskade upprätta offentliga flickskolor skulle bestå skollokal och rektorsbostad, liksom för de allmänna läroverken, att staten skulle täcka 2/3 av de löpande kostnaderna och att resten skulle täckas av elevavgifter. Kommunerna betalade 1/3 av utgifterna för folkskolan, och kommittén ansåg det omöjligt att ytterligare betunga dem med avgifter för en skola som inte kunde anses obligatorisk.⁵ Lärarlönerna kunde hållas låga genom att man använde kvinnor i stor utsträckning.⁵ På tio betalande elever föreslogs en fri-

plats för medellösa, flitiga och studiebegåvade flickor.¹ Kostnaderna för statsverket för en 7-klassig skola beräknades till c:a 10.000 Rdr Rmt för en 5-klassig till 6.000 och för en 3-klassig till 3.000. Därtill kom ett engångsanslag på resp. 1.500, 1.000 och 500 Rdr att fördelas mellan stat och berörda kommun.² Kommittén föreslog inte något bestämt antal flickskolor.

2. 2. Förslagen om statliga flickskolor

Under perioden 1844—1874 framlades i riksdagen elva motioner och tre propositioner om högre skolundervisning för flickor. De var på avgörande punkter likartade, nämligen i de ekonomiska principerna och målsättningen. Beträffande det tillämnade elevunderlaget skilde de sig något från varandra.

Skolornas finansiering var en kärnfråga. Samtliga förslag förutsatte statliga engagemang i form av anslag och administrativt inflytande. Anslagens storlek varierade beroende på förslagens omfattning.³ I motionerna av Munck 1847 och Thyselius 1862 samt i Wennerbergs proposition 1874 ingick krav på kommunala bidrag.⁴ Statligt ingripande skulle göra flickskolorna till offentliga skolor liksom läroverken och folkskolorna, men de skulle i ett viktigt avseende skilja sig från dessa. Undervisningen skulle vara avgiftsbelagd. Wennerbergs proposition 1873 utgör ett undantag genom förslag till avgiftsfrihet. Detta stötte dock på så starkt motstånd att han ändrade det 1874.

Förslagens skisseringar av skolornas målsättning rörde mindre de konkreta kunskaperna än det allmänna syftet att genom systematisk undervisning ge flickorna solida kunskaper och därigenom förutsättningar att bli bättre husmödrar eller möjligheter till vidare studier och utbildning. I synnerhet betonades vikten av en bättre lärarinn utbildning. I tre förslag ingick seminarieavdelning i skolorna och i ytterligare två var en sådan huvudsyftet. För en förbättring på lång sikt av flickundervisningen var seminarierna en förutsättning. I skarp kontrast till de nya skolornas nyttighetsinriktning ställdes pensions-

¹ Jfr bil. III, s. 268 ff.

² Jfr Undersökning, s. 138 f.

³ Ovan s. 81 ff.

⁴ Underdånigt betänkande, s. 1 f.

⁵ Underdånigt betänkande, s. 71.

⁵ Underdånigt betänkande, s. 65.

¹ Underdånigt betänkande, s. 72 f.

² Underdånigt betänkande, s. 74 f.

³ Jfr bil. III, s. 268 ff.

⁴ För hänvisningar i texten till motioner-, propositioner och utskottsutlåtanden se noter till bil. IV, s. 275 o bil. V s. 284.

väsendet, mamsellskolorna, vilkas undervisning skildrades i mörka färger.

Något skilda uppfattningar framfördes om elevklientelet vid de nya skolorna. Lagergren, Munck och Silfverstolpe påpekade i sina motioner, att skolorna var för de bildade klasserna. Även Wennerbergs förslag 1873 och 1874 tog sikte på samma samhällsgrupper. Därigenom kom de vanliga klassbildningsidéerna till uttryck. Intressant är att notera de avvikelser som faktiskt förekom. I Söderbergs motion 1850 föreslogs att skolorna skulle vara för "alla folkclassers barn, således äfven för landsbygdens och allmogens", nota bene då föräldrarna kunde betala deras skolgång. Avgiften tänkte han sig "lämplig men icke betungande" utan att precisera vad detta skulle betyda i reda pengar. Även i Bohnstedts och Thyselius motioner framhävdes att skolorna skulle tjäna "nästan alla samhällsgrupper". Om en önskan att verkligen bredda elevunderlaget eller enbart taktiska hänsyn låg bakom förslagen är svårt att avgöra. I vilket fall som helst visar de, att det fanns ett medvetande om sambandet mellan bildning och socialgrupp.

De konkreta resultaten av förslagen blev ett seminarium för lärarinnor (HLS) upprättat 1859 och en övningsskola till detta, Statens normalskola 1862. HLS och SN, som utgjorde en organisatorisk enhet, följde det mönster som kännetecknade periodens förslag: det var en offentlig undervisningsanstalt, underställd en direktion tillsatt av regeringen, och finansierad av statliga anslag och elevavgifter.

Men den större satsningen på flickundervisningen skedde efter andra principer. Riksdagen bestämde sig för att stödja de privata flickskolorna. Förslaget framkastades 1873 av förutvarande ecklesiastikministern Hamilton under debatten om regeringsförslaget samma år. Vid följande riksdag, 1874, avvisades Wennerbergs förslag i utskottet, som i stället gick på Hamiltons linje och begärde ett anslag på 30.000 kronor på extra stat för att med högst 3.000 kronor stödja privat flickskola, vilkens årsavgift inte översteg 50 kronor. Där skulle också undervisas ett av Kungl. Maj:t fastställt antal frielever, en årlig redogörelse skulle avges samtidigt som skolan skulle vara underkastad övriga villkor som Kungl. Maj:t kunde bestämma. Förslaget accepterades av båda kamrarna. Det innebar en utväg att till rimliga kostnader underlätta vägen till utbildning för flickor. Det betydde också att den princip om avgiftsfrihet som följdes i

läroverken och folkskolorna övergavs för den högre flickundervisningen.

2. 3. *Debattanalys*

2. 3. 1. *Undervisningssituationen*

Varje förslag om statliga flickskolor innehöll negativa värdeomdömen om pensionerna. Deras undervisning var flärdfull och ytlig, inriktad på salongsbildning med franska och musik som huvudämnen, den gav "yttre färdigheter och skimrande talanger". (1847—48.) Pedagogiken innebar mångläseri med överansträngning hos eleverna som följd. Cederschiöld talade om katekesrabbel, årtalsplugg, pianospelning och fina broderier i stället för rejäl nyttosömnad. (1856—58.) Kritiken riktades alltså mot samma missförhållanden som de första flickskolorna sökt komma tillrätta med: undervisningens inriktning, metodiken, lärarkompetensen och de kortlivade skolornas brist på planering.¹ De privata nya flickskolorna hade visat, att det fanns ett annat sätt att bedriva flickundervisningen. Förslagen i riksdagen, som visserligen inte resulterade i särdeles omfattande åtgärder från statsmakternas sida, gav uttryck för samma opinion som ledde till att många nya flickskolor upprättades, mer eller mindre inriktade på att reformera undervisningen. Dessa frågor drogs också upp i debatterna.²

Ett par gånger framhölls i förslagen att hemundervisningen inte längre var tillräcklig. Dels kunde modern vara olämplig som lärarinna och andan i hemmet dålig, dels gav en sådan uppfostran ingen social träning för livet.³

Motståndarna till statliga flickskolor hade andra synpunkter. Utskottsutlåtandet om den första motionen 1844 tog upp några aspekter, som skulle återkomma i debatterna: faran för formalism i en statlig institution, osäkerheten om flickundervisningens mål och metoder och den ensidiga teoretiska inriktning som kunde befaras. Argumenten kvarstod 30 år senare och användes i kritiken mot läroplanen i Wennerbergs proposition: syftet med undervisningen var oklart, franskan tog för stor plats på schemat.⁴ Det var för mycket språk

¹ Ovan s. 37 f.

² 1859—60 Bg V s. 381; 1873 AK V s. 587.

³ 1844—45 Ad VIII s. 491; 1859—60 Bg V s. 381 f.

⁴ 1873 AK V s. 586.

och för lite handarbete, flickorna fick inte bli blåstrumpor.¹ Vid flera tillfällen påpekades också att hemmet var den bästa skolan för flickan.²

Otvivelaktigt innebar också förslagen om statliga flickskolor en radikal brytning med det gamla flickundervisningssystemet. Guvernandervisningen och pensionerna gav föräldrarna största inflytandet över undervisningen. En statlig skola skulle rycka bestämmanderätten från föräldrarna. Detta var framför allt vad pedagogerna önskade. De ansåg att föräldraopinionen hade stor skuld till den missriktade undervisningen i pensionerna. Endast statlig kontroll kunde ge den en bättre inriktning.

2. 3. 2. *Kvinnoideologin*

Utgångsläget för både förkämparna för flickskolorna och deras motståndare var uppfattningen, att det fanns en specifik kvinnlig natur. Men den ledde dem till motsatta slutsatser.³

I en utförlig motionsinledning analyserade Bohnstedt 1862 fram ett dolt kvinnoförakt hos dem som uttryckte sin aktning för kvinnan genom att vilja isolera henne i hemmet och undanhålla henne skolundervisning. Hon måste då stanna på ett lägre plan i samhället. Temat varierades av Bergman 1865. Kvinnan var för god för att betraktas som "en överksam prydnad, en rodocka, ett försörjnings- och nåde-hjon". Hennes speciella egenskaper, känslfullhet, tålighet och mildhet behövdes i samhällslivet. Orättvisorna måste upphävas på undervisningsområdet och statliga skolor inrättas för flickor. Lagergren, Silfverstolpe och Söderberg tryckte särskilt på hennes insatser i hemmet, som gjorde henne till en medborgare likvärdig med mannen, och drog slutsatsen att hon också måste få samma rätt att gå i skola. Dessa diskussionslinjer följdes i riksdagen utan att några nya aspekter togs upp.⁴

¹ 1874 AK V s. 90.

² 1850—51 Bg III s. 44; 1856—58 Ad IX s. 619; 1862—63 Ad VI s. 81, 86. De som framförde detta argument i riksdagen avstod från att göra samma reservation som utskottet 1844 gjort, nämligen att hemundervisningen för flickor och statens brist på intresse på området kunde vara ett av lång vana sanktionerat misstag.

³ Jfr ovan s. 35 f.

⁴ 1850—51 Bg III s. 384; 1856—58 Bd VIII s. 196; 1859—60 Bg V s. 384; 1856—58 Ad IX s. 626; 1862—63 Pr II s. 304.

Motargument av ideologisk typ förekom endast ett par gånger. I utskottsutlåtandet över Lagergrens motion 1844 framhölls att kvinnans mjuka natur kunde skadas av formalismen i en statlig skola.

Ecklesiastikminister Hamilton drev konsekvent linjen om faran av bildning för den kvinnliga naturen. I sin skrivelse till riksdagen 1859 frågade han, om kvinnan verkligen skulle gå i en offentlig skola för att få en bildning, som svarade mot hennes stånd. Han avvisade den lösningen. Vad kvinnan borde lära för sin "sköna bestämmelse", kunde hon inte inhämta under bestämda lärotimmar i en skola. Det hon vann i frihet skulle hon förlora i behag. Han återkom i debatten 1873 med samma typ av argumentering. Skolutbildning kunde t o m driva flickorna till universiteten med alla de sedliga faror som hotade där.¹ Några debattinlägg färgades av samma uppfattning. Kvinnans innersta natur, den sanna kvinnligheten, skulle skadas i en offentlig skola. Jämlikhetstanken kunde inte tillämpas på den av Gud stiftade ordningen i samhället.²

Argumentationen exemplifierar hur kvinnosynen kunde läggas till grund för olika ideologier. Både anhängarna till och motståndarna mot skolundervisningen för flickor uppfattade kvinnan som en varelse olik mannen, med en annan läggning och en annan uppsättning av egenskaper. För Bohnstedt och hans meningsfränder var detta något positivt, som kunde bli en tillgång för samhällslivet, om nämligen flickorna fick en bättre undervisning och därigenom möjligheter att verka även utanför hemmet. Hans motståndare däremot ansåg att de kvinnliga egenskaperna kunde skadas genom skolundervisning. Kvinnan borde helst undervisas i hemmet och verka inom hemmets fyra väggar.

2. 3. 3. *Kvinnans uppgifter i samhället*

Att kvinnans plats var hemmet, hennes förnämsta uppgift att vara maka och mor var ett genomgående tema i förslagen. Den åsikten kunde dock också utnyttjas som argument mot flickskolor.

I propositionen 1847 gav Silfverstolpe en utförlig motivering för skolundervisningen för blivande husmödrar. Som hustru hade kvin-

¹ 1873 FK I s. 305. "För studenten må det vara nog om hans mössa är vit, men kvinnans dräkt måste vara vit alltigenom." (s. 307).

² 1862—63, Ad VI s. 81; 1873 FK I s. 312.

nan högre uppgifter än matlagning: hon skulle befria mannen från småaktiga bestyr inom hemmet, vara en god husmor för sina tjänare och en uppfostrarinna för sina barn, en huld maka som gjorde hemmet kärt för sin man genom att förstå och uppmuntra honom. I debatterna tryckte man framför allt på modersrollen.¹

Men denna kvinnornas huvuduppgift kunde också användas som argument mot statligt engagemang i flickundervisningen. Samhället hade ju ingen direkt nytta av husmödrarnas insats. Man hänvisade då till männens arbete i statens tjänst.² I utskottsutlåtandena 1844, 1850, 1862 och 1873 framfördes samma synpunkter som skäl till avslag.

Från 1850 kom yrkesaspekterna med i förslagen. Söderberg talade om en kvinnobildning som skulle ge möjlighet till mer kvalificerade uppgifter inom de borgerliga yrkena.³ 1859, 1862, 1865 och 1873 återkom sådana motiveringar. Liksom motionärerna var också talarerna i riksdagen angelägna att utnyttja dessa argument.⁴ Det var kanske svårt att hävda att husmödrar, som sedan urminnes tider klarat sitt arbete utan skolundervisning, plötsligt skulle ha fått ett skriande behov av skolor. Men det var ett faktum, att kvinnor behövde grundlig teoretisk utbildning för att få tillträde till seminarier och kunskaper i främmande språk för post- och telegraftjänster.

Vid några tillfällen framhölls att det inte var den kommande arbetsinsatsen som borde avgöra, om staten skulle bekosta flickornas utbildning eller inte. Det påpekades att de mörka utsikterna på ämbetsmannabanan inte användes som motiv för att hindra pojkarna att söka till läroverk. Följaktligen kunde man också hävda, att kvinnornas rätt till utbildning inte var beroende av deras framtida sysselsättning. Vid samma riksdag yttrades också att religion, rättsväsen och undervisning var statens angelägenhet.⁵

Samhällets arbetsfördelning sågs genomgående som en följd av kvinnors och mäns olika läggning. Men detta synsätt kunde modifieras

av andra faktorer, t ex bildningens betydelse för kvinnan i hemmet eller nödvändigheten för många kvinnor att försörja sig genom yrkesarbete. Ju mer hänsyn man tog till dessa omständigheter, ju mer positiv ställde man sig till statligt ingripande i flickundervisningen.

2. 3. 4. Sociala synpunkter

De sociala synpunkterna var av två kategorier, dels de som rörde kvinnornas speciella svårigheter genom samhällsomvandlingen, dels de klassbetonade, som rörde rekryteringen till skolorna.

1850 skildrade Söderberg i sin motion de ogifta kvinnornas lott, deras nöd och sedliga förfall. Han hade sett dem i fattighus och fångelser och som prostituerade. 1862 tog Bohnstedt upp samma problem. De blev antingen sysslösa eller "förtryckt trälände för en otillräcklig utkomst". I debatten 1865 talades om de ogifta kvinnorna som "allas lastdjur".¹ Också för Wennerberg var de sociala förhållandena under vilka kvinnorna levde och vilka de inte själva orsakat en fullgod motivering för statliga flickskolor. Under sina svåra villkor hade många kvinnor gjort stora insatser: de hade försörjt föräldrar, hjälpt sina bröder fram till examina och dessutom själva försökt studera. Flickskolorna skulle inte dra dem från deras naturliga sfär, de var redan utstötta ur den.² Bakom sådana förhållanden låg sjunkande äktenskapsfrekvens och minskade arbetsmöjligheter i hemmen. Vid andra tillfällen syftade man på reformer som skulle förbättra kvinnornas villkor, men som också krävde större kunskaper av dem. Så gjorde Cederschiöld, Lallerstedt, Bohnstedt och Bergman. I sin motion 1847 krävde Munck uttryckligen, att flickskolorna skulle undervisa i lagkunskap, för att kvinnorna bättre skulle klara sin ställning som fullmyndiga eller änkor. Dessa synpunkter togs upp i debatterna.³

Klasssynpunkterna gällde vilka som skulle gå i flickskolorna och vilka som skulle betala. Både Lagergren, Silfverstolpe, Munck och Wennerberg menade, att flickskolorna var för de bildade klassernas döttrar. Detta var för dem inte något argument mot skolorna. För

¹ 1856—58 Pr VII s. 622; Ad IX s. 615, Bd VIII s. 196; 1859—60 Bg V s. 381.

² 1856—58 Bd VIII s. 196; 1873 AK V s. 584; 1874 AK V s. 90.

³ 1850—51 Pr II s. 23 ff.

⁴ 1850—51 Bg III s. 43, 45, 49; 1856—58 Pr VII s. 622; 1865—66 Bg II s. 22; 1873 FK I s. 309.

⁵ 1873 FK I s. 312 o IV s. 441.

¹ 1865—66 Bg 2 s. 25.

² 1873 FK I s. 309 AK V s. 582; 1874 AK V s. 86.

³ 1850—51 Bg III s. 52; 1856 Bd VIII s. 196.

ett par talare var det också både självklart och önskvärt att eleverna rekryterades ur dessa klasser, vilket också var ett skäl till att staten inte skulle stå för kostnaderna.¹ Söderberg 1850 och Bohnstedt 1862 tycks emellertid ha velat bredda elevunderlaget, då de talade om alla folkklassers barn eller att avseende ej skulle fästas vid föräldrarnas stånd och villkor. Deras förslag återklingade i debattinläggen. Skolorna skulle inte vara för de förmögna utan för hela medelklassen (1850, 1859), de skulle vara för de mindre bemedlade (1850) eller för hela den obemedlade medelklassen (1862).² 1873 och 1874 nämndes tillsättningen av frieleverna. För en av talarna var det självklart att begåvade, medellösa flickor skulle ha hjälp, medan den andre krävde en begåvning utöver det vanliga eftersom "frieleverna tvingades in i en högre samhällsställning än den hvarifrån de utgått."³ Detta var ett av de få uttryck för idén om ståndscirkulation vid flickskolorna.

Sedda i ljuset av förslagets konstruktion, avgiftsbelagd undervisning vid statliga flickskolor, ger debatterna belägg för hur självfallet klassbildningsresonemanget var. Man hänvisade till reformpolitiken för "kvinnorna", men ville skapa bättre förutsättningar endast för de "bildade" kvinnorna. Majoriteten av landets kvinnliga befolkning utestängdes ju automatiskt genom avgifterna. Det är mot den bakgrunden man måste misstänka, att de som talade om en breddning av elevunderlaget inte menade mycket mer än att ge en invit till bondeståndet: även de högre skikten på landsbygden kunde dra nytta av skolorna. Inte ens Wennerberg i sitt radikala förslag gick närmare in på om han med obemedlade avsåg alla samhällets fattiga eller snarare pauvres honteux. Med den typ av stöd som riksdagen slutligen bestämde sig för segrade också klassbildningsprincipen.

Hur frielevsinstitutionen kunde tänkas fungera berördes mot slutet av perioden. Båda uttalandena speglar klassbildningsprincipen. Medellöshet måste vara parad med begåvning om eleven skulle få

högre skolundervisning. De betalandes begåvning var däremot en underordnad faktor i förhållande till deras sociala ställning. Ståndscirkulationen, ett av de vägande argumenten för den avgiftsfria läroverksundervisningen, återopades inte heller i flickskoledebatten.

Reformpolitiken gav förespråkarna för statliga flickskolor en bas, från vilken de byggde det logiska resonemanget, att staten som gett rättigheterna också hade skyldighet att ge förutsättningar för att dessa skulle kunna utnyttjas. Detta resonemang hade ingen framgång. Statsmakterna kunde nog ställa sig positiva till emancipationskrav — men bara under förutsättning att de inte belastade statsbudgeten. Arvsrätt, myndighet och näringsfrihet hade privatekonomiska konsekvenser, tillträde till statliga tjänster direkt vinstgivande för staten. Men när utgifter för staten kom med i bilden blev det nej.

2. 3. 5. Statsfinansiella synpunkter

Betecknande nog användes statsfinansiella skäl i förslagen till flickskolor endast en gång, nämligen när Cederström 1859 uppmanade riksdagen att snabbt bestämma sig för att skaffa lokal till ett planerat lärarinneseminarium, eftersom fastighetspriserna var gynnsamma. Argumenten kunde ju annars av naturliga skäl endast tillgripas av motståndarna till statliga flickskolor. Otvivelaktigt skulle dessa bli dyrbara. Utskotten hänvisade till kostnaderna vid tre tillfällen. Det var också vad motståndarna sköt in sig på. Man kunde utan vidare kommentarer invända att det blev för dyrt.¹ Men argumentet kunde också byggas ut med visioner av flickskolor i varenda stad och kanske skyldighet för staten att även betala pensioner till lärarinnorna. Folkskolans snabbt stigande kostnader manade till försiktighet.² En utväg var att låta kommunerna bidra med visst belopp vilket också föreslogs.³

De statsfinansiella argumenten hade stark slagkraft. Det var inte bara folkskolan som drog stora kostnader, även läroverken var dyrbara. I synnerhet gällde det läroverken i småstäderna, där befolkningsunderlaget var litet och kostnaderna per elev blev mycket höga. Problemet med dessa läroverk kom småningom att kopplas sam-

¹ 1856—58 Ad X s. 620; 1874 AK V s. 83.

² 1850 Bg III s. 44, 45, 50; 1859—60 Bg V s. 382; 1862—63 Ad VI s. 80. Ett påtagligt uttryck för klasstänkandet i skolfrågan kom i debatten om normalskolan 1857 då en talare menade, att inga bildade föräldrar skulle vilja skicka sina döttrar till skolor, som var öppna för barn ur alla samhällslager. 1856—58 Ad IX s. 613.

³ 1873 FK IV s. 445 f; 1874 AK V s. 83. Jfr diskussionen vid flickskolemötet 1879 ovan s. 115 f.

¹ 1862—63 Ad VI s. 81, Bg V s. 659.

² 1859—60 Bg V s. 381; 1865—66 Pr IV s. 267.

³ 1873 FK IV s. 448.

man med flickskolornas behov av statligt stöd. En annan följd av de stora utgifterna för läroverken var förslagen, att elevavgifter skulle införas vid dem. Med dessa förhållanden för ögonen var det naturligt, att riksdagen blev mycket restriktiv i fråga om beslut, som kunde innebära bestående och kostsam engagemang.

3. Tiden 1874—1904

3. 1. Bakgrund

När perioden ingick var de epokgörande reformerna för kvinnorna genomförda. Det var nu väsentligt för kvinnorna att verkligen kunna utnyttja de nya möjligheterna. 56 flickskolor grundades under dessa år, varigenom utbildningsmöjligheterna ökade väsentligt.¹ Undervisningsdebatten tog fart genom flickskolemötena och upplysningar spreds om skolformens verksamhet. Ytterligare en flickskolekommitté tillsattes 1885 för att utreda kvinnornas bildningsbehov. Men trots framstegen var situationen inte problemfri. Skolorna kämpade med växande ekonomiska svårigheter, som behandlades av flickskolekommittén, men också föranledde en petition till riksdagen från flickskolemötet 1895 och en utredning 1901. De var avsedda att påverka anslagspolitiken.

1885 års kommitté ägnade skolornas ekonomiska förhållanden ett utförligt avsnitt och konstaterade, att såväl föreståndarinnor som lärarinnor var i hög grad underbetalda.² Den förklarade missförhållandena med de höga lokalhyrorna och den "hejdlösa konkurrensen".³ Anslag från kommuner och landsting förordades liksom höjda statliga anslag.⁴

I flickskolemötets petition 1895 framhölls skolornas prekära ekonomiska situation. Anslagen per skola hade gått ner sedan 1875, så att år 1894 ingen enda skola fått 2200 kronor (det maximala var 3000) vilket dock två skolor erhållit 1877. Flickskolekommittén hade visat, att av 59 uppgiftslämnande skolor endast 11 gav någon vinst, 18 nått och jämnt bar sig och 30 gick med förlust. Året 1893 visade räkenskaperna från 68 av 78 bidragssökande skolor förlust. Elevernas avgifter var den främsta inkomstkällan, endast få skolor

hade större donationer. Detta gjorde att föräldrarnas utgifter för döttrarnas skolgång blev mycket betungande. Petitionen påvisade också lärarinnornas dåliga löner. Direktionen över HLS yttrade sig över petitionen och fastslog att "den tid nu syntes vara inne, då den stora olikheten i kostnad för gossens och flickans högre elementarbildning borde så vidt möjligt elimineras". Direktionen nämnde också kvinnans vidgade verksamhet utom hemmet som skäl för mindre kostnadskrävande undervisning.¹

Eftersom förhållandena inte förbättrades, föranstaltade Kungl. Maj:t om en utredning år 1901. Uppdraget gavs åt rektorn vid HLS, Waern. Den gällde de ekonomiska förhållandena vid statligt stödda flick- och samskolor. Vissa av dess uppgifter har återopats i annat sammanhang.² Förhållandena avsåg läsåret 1900—1901. Av de 10694 eleverna var 611 frielever och 980 betalade en årsavgift på högst 50 kronor. Detta var resultatet av villkoren för statsunderstöd. 30,4 % av skolorna gick med förlust och 58,8 % hade gett vinst. Medelkostnaden för en flickas skolgång genom en 8-klassig flickskola var 1000 kronor, vilket innebar en tre till fyra gånger högre kostnad än för en pojke i läroverket. Ungefär hälften av lärarna hade vitsordad kompetens. Waern ansåg att lönerna var onormalt låga och otillräckliga för en anständig utkomst. De låga lönerna var en viktig orsak till lärarnas bristande kompetens. Dessutom tvingades skolorna göra klassammanslagningar, vilket var olyckligt ur pedagogisk synpunkt. Avgifterna var redan så höga att de inte kunde höjas ytterligare, varför Waern såg en höjning av statsbidragen som enda lösningen. Han beräknade att höjningen för att bli effektiv måste ske med 50 %.³

3. 2. Förslagen om stöd till privata flickskolor

Frånvaron av all debatt i flickskolefrågan vid riksdagen 1874 tyder på att det principiellt nya i förslaget, stöd till de privata skolorna, accepterades närmast med lättnad. Den enda kontroversiella punkten hade inget med själva principen att göra. Den rörde avgiftgränsen, som sattes till 50 kronor per läsår.⁴ I AK påpekades att den var för

¹ Heckscher, Några drag i den svenska flickskolans historia, s. 211 f.

² Undersökning, s. 250.

³ Undersökning, s. 253.

⁴ Undersökning, s. 256 f o 273 ff. Beträffande kommitténs förslag om samundervisning se nedan s. 200 ff.

¹ 1896 Saml. 1:1:1 Utdrag ur prot. öfver eckl-ärenden, s. 31 ff.

² Jfr ovan s. 51.

³ Waern, yttrande, s. 3, 6, 9)f, 19 f o 24.

⁴ Jfr ovan tab. 13 s. 70.

låg. En bra skola kunde inte driva med så obetydliga avgifter. I Göteborg t ex låg de på 250—300 kronor.¹ Argumentet upprepades 1875 och ledde till att bestämmelsen avskaffades 1876. I stället ålades skolorna att utöver friplatserna låta ett visst antal elever betala nedsatt avgift. Kungl. Maj:t fastställde detta antal för varje skola.²

Ecklesiastikministerns äskande 1896 på 250.000 kronor till flickskolorna prutades av utskottet till 200.000, samtidigt som principellt nya villkor ställdes. Kommuner eller enskilda skulle bidra med motsvarande belopp till skolan och det skulle garanteras för fem år. Villkoret betingades av avsikten, att staten inte ensam skulle bära ansvaret för flickskolornas ekonomi. Både läroverk och folkskola fick kommunalt stöd. Bestämmelsen anknöt också till det engagemang som redan fanns från kommuner och enskilda företag i flickskoleverksamheten. Flickskolekommittén hade redovisat det som existerade 1885. Sex landsting stödde då sammanlagt fjorton skolor med 12.150 kronor per år. Kommuner, brännvinsbolag och sparbanker bidrog med 43.010 kronor till 38 flickskolor. Till detta kom bidrag av växlande storlek från föreningar, fonder och enskilda. En minoritet inom utskottet 1896 ville stanna vid 150.000 kronor.³ De stigande kostnaderna förskräckte sparsamhetsvännerna.⁴

Kungl. Maj:ts kungörelse 1876 angående understödet försågs med detaljerade anvisningar. Ansökan skulle åtföljas av uppgifter om skolans ändamål, klassindelning, undervisningsämnen med timantal, obligatoriska ämnen, lärokurser, inträdesfordringar, läsårs- och skoldagslängd, arbetsordning, skolstyrelse, rektors kompetens, lärarmatrikel, elevantal och budget.⁵ Därigenom fick staten en insyn i flickskolornas verksamhet som tidigare saknats. Nästa steg i utvecklingen, kravet på statlig kontroll, kan ses som en naturlig följd av denna insyn. Men också det faktum att anslagsäskandena raskt steg i höjden, liksom även de beviljade anslagen steg, om än något mindre

¹ 1874 AK V s. 82 ff.

² 1876 saml 1:1:1 nr 1 s. 48 o bil 7 s. 34 ff.

³ Statsutskottets prot. nr 9 punkt 14 den 10/4 1896 (RA). 1896 Saml. 4:1:1 Utl nr 9 s. 23 ff.

⁴ 1896 FK 2:17 s. 21.

⁵ SFS 1876 Bihang nr 22.

raskt, var en orsak till att statlig kontroll ansågs önskvärd.¹ Debatterna härom fördes framför allt under åren 1882 och 1883.

1884 då förslag väcktes att en kommitté skulle tillsättas för att undersöka verksamheten vid flickskolorna kom för första gången idén om samundervisning. Ämnet släpptes efter en kort replikväxling men det skulle återkomma.² Flickskolekommittén tillsattes 1885.³ Därefter försvann förslagen om statlig inspektion, liksom debatterna om det statliga inflytandets för- och nackdelar dog bort. Diskussionernas tyngdpunkt och kontroverser flyttades till frågan om samundervisning. 1890-talets förslag om anslagshöjningar väckte väl de vanliga invändningarna mot slöseri från sparsamhetshåll, men det rådde dock enighet om att skolorna skulle stödjas.

3. 3. *Debattanalys*

3. 3. 1. *Undervisningssituationen*

Bestämmelsen om en maximiavgift på 50 kronor som infördes 1874 upphävdes 1876. Den hade föranlett en del debattinlägg, där det påpekats att den skulle gynna de små billiga skolorna, som gav en undermålig undervisning.⁴ 1882 innehöll motionen om ökat anslag även krav på att statlig inspektion skulle ske i flickskolorna. Även detta bemöttes med hänvisning till undervisningen. Man fruktade formalism och likriktning som i läroverken.⁵ Motsatta synpunkter framfördes också. Inspektion vore bra för undervisningen som ofta stod på ett lågt plan.⁶ Inspektionskravet försvann ur debatten utan att leda till någon åtgärd. Flickskolornas svåra ekonomiska förhållanden användes som argument för höjda anslag.⁷

¹ Statsutskottets prot. nr 14 a punkt 7 den 9/1 1882. (RA). 1882 Saml 4:1:1 utl nr 14 a s. 7 f. Statsutskottets prot. nr 12 a den 2/4 1883 (RA). 1883 Saml 4:1:1 nr 12 a s. 13 f.

² 1884 AK III:33 s. 1 ff.

³ 1885 FK III:33 s. 27, AK I:11 s. 2 f o III:35 s. 21 f.

⁴ 1875 FK II:27 s. 27 ff. AK III:36, s. 5 ff.

⁵ 1882 FK II:25, s. 15, 23, 25; FK I:22, s. 14.

⁶ 1882 FK II:25, s. 17, 21, 26; 1883 FK I:22, s. 16. En talare i AK 1882 menade att inspektion skulle kunna innebära ren besparing för staten, eftersom den kunde avslöja undervisningsbrister, som var hinder för anslag. 1882 AK III:31, s. 7.

⁷ 1877 FK I:22, s. 45, 48; 1891 FK II:21 s. 47, 48. AK III:33 s. 39.

Motståndarna till anslagshöjningar pekade också på undervisningen vid skolorna. Man behövde mer erfarenhet av den, den var för teoretisk och därigenom skadlig för flickorna. Där fanns för mycket intellektualism och för litet av "hjärtats bildning" (1883). Den gjorde eleverna till "litterära rodockor" i stället för dugliga husmödrar.¹ Samma typ av invändningar men mer allmänt hållna framfördes av utskotten, när de bromsade anslagshöjningarna.

De hänvisningar till pensionsundervisningen som framfördes under den tidigare perioden var nu försvunna, men kritiken drabbade samma företeelse. Det fanns också ett motstånd mot teoretiserande undervisning som ansågs onyttig och obehövlig. Flickskolekommitténs betänkande kunde inte undanröja sådana farhågor.

3. 3. 2. *Kvinnoideologin*

Ideologiska argument spelade endast obetydlig roll i periodens förslag. 1885 i Winkrans förslag var de endast en inledningsfras, medan Wennerberg 1891 byggde ut dem. Det var kvinnans religiöst-etiska läggning han betonade. Som hemmets centrala gestalt påverkade hon moraliskt make och söner och via dem hela samhället varför man inte kunde försumma hennes utbildning. I utskottsutlåtandena avstod man helt från ideologiska synpunkter. I debatterna däremot blev kravet på rättvisa åt kvinnorna ett återkommande inslag i anhängarnas argumentering.² Endast vid ett tillfälle tillgreps motståndare till anslagshöjningar ett liknande argument. Även om kvinnan som människa var likställd med mannen kunde hon som medborgare inte göra anspråk på samma rättigheter som han.³

Rättvisekravet var grundat i jämlikhetsideologin. Av debatterna att döma hade denna blivit mer tilltalande som argument än teorin om könens olika värde. Detta kan vara ett tecken på att en omsvängning skedde i opinionen, samma förändring som kunde konstateras från den första flickskolekommittén till den andra.⁴

¹ 1877 FK I:22 s. 48. AK II:34 s. 15; 1883 FK I:22 s. 19, 26; 1891 FK II:21 s. 42, 45. AK III:33, s. 42.

² 1877 AK II:34 s. 13, 14; 1882 FK II:25 s. 17, 19. AK III:31 s. 7; 1883 FK I:22 s. 14. AK II:22 s. 32; 1891 AK III:33 s. 39; 1896 FK II:17 s. 22.

³ 1877 AK II:34 s. 33.

⁴ Jfr ovan s. 90.

3. 3. 3. *Kvinnans uppgifter i samhället*

I förslagen hänvisades till kvinnans uppgifter 1882, 1884 och 1885. Skolorna skulle förbereda både husmodern och yrkeskvinnan för hennes arbete. Dessa synpunkter togs inte upp av utskotten. Däremot var de ganska frekventa i debatterna. Visserligen var talarna alltjämt eniga om att hemmet var kvinnans naturliga arbetsplats, men hänvisningarna till de nya försörjningsmöjligheter som öppnats för kvinnorna skedde utan de enträgna pläderingar som förekommit under föregående period. Ett nytt inslag var antydning att politisk rösträtt, valbarhet och myndighet vid 21 års ålder inte var avlägsna rättigheter för kvinnorna (1884).¹

Gundinställningen till frågan om kvinnors sysselsättning var alltså oförändrad men en viss avmattning i argumenteringen framträdde. Hänvisningarna till de kvinnliga egenskaper, som skulle verka berikande på arbetslivet saknas. Utvecklingen hade gjort dem överflödiga. Kvinnorna fanns i arbetslivet och hade dokumenterat sin skicklighet och förmåga att sköta en tjänst. Det gällde nu att ge alltfler möjlighet till detta. Opinionen mot kvinnor i yrkesarbete kunde inte hejda anslagshöjningarna, möjligen bromsa dem något.

3. 3. 4. *Sociala synpunkter*

De bestämmelser som var villkor för statsbidrag, nämligen att ett visst antal frielever och mindre betalande skulle släppas in i skolorna, kunde användas som argument för höjningar av anslaget. Så skedde också 1876, 1877, 1882 och 1896, men de togs inte upp i utskotten. I debatterna däremot varierades temat. De sociala synpunkterna kunde användas av båda lägren som proargument.

De som önskade ökat statligt stöd framhävde hur viktigt det var, att obemedlade fick undervisning. Det bör dock poängteras att ingen talare nämnde arbetarklassens flickor.² När Wennerberg 1883 pläderade i FK för årets motion talade han om "fattiga borgarflickors" möjlighet att få högre undervisning och därigenom en chans till nå-

¹ 1877 FK I:22 s. 45, 47, 49; 1883 FK I:22 s. 13, 14, 18. AK II:22 s. 32; 1884 AK III:38 s. 19; 1885 AK III:44 s. 22; 1891 AK III:33 s. 39; 1896 AK III:28 s. 32.

² 1877 FK I:22 s. 45. AK II:34 s. 14; 1882 FK II:25 s. 19; 1883 FK I:22 s. 18; 1884 AK III:38 s. 19.

got annat än de allra sämsta arbetena, vilka de dessutom ofta var för svaga för.¹

För motståndarna var denna synpunkt inte särskilt vägande. Skolorna var för medelklassen och den hade råd att betala. Folkskolan räckte för de obemedlade, "helst flickor äro mer bildbara än gossar". De fattiga borde inte lockas till högre studier (1883).²

När regeringsförslaget om höjning av statsanslaget 1896 behandlades i statsutskottet, där det dels prutades från 150.000 kronor till 100.000 kronor och dels försågs med åtskilliga nya villkor, reserverade sig AK:s ledamöter för ett förslag, som skulle drabba många skolor restriktivt.³ Detta betraktades i FK:s debatt av biskop Billing och rektor Törneblad som ett uttryck för klasstänkande från AK:s sida. Man missunnade medelklassen dess flickskola.⁴

Beslutet 1876 att slopa bestämmelsen om maximavgift för skolorna som villkor för statsunderstöd var avgörande för utvecklingen. Motiveringen då var att ingen bra skola kunde drivas med så låga avgifter.⁵ Flickskolekommittén gjorde en sammanställning av årsavgifterna 1885 och fann att 64 skolor av 118 som lämnat uppgift hade årsavgifter från 100 kronor. 40 skolor hade under 50 kronor och resten 50 till 100 kronor.⁶ Ställs dessa uppgifter mot det faktum att rösträttsstrecket på 800 kronors inkomst vid genomförandet gav rösträtt åt 5 till 6 % av befolkningen och strax före genomförandet av den allmänna rösträtten åt c:a 10 %, inser man vilket effektivt hinder skolavgifterna var för större delen av flickorna i landet.⁷ Inga av riksdagens förslag var så konstruerade att de ändrade dessa förhållanden.

3. 3. 5. Statsfinansiella synpunkter

Sedan man övergivit tanken att upprätta statliga flickskolor och knäsat principen om statligt stöd till privata skolor med avgiftsbe-

¹ 1883 FK I:22 s. 24.

² 1882 AK III:31 s. 7; 1884 FK I:22 s. 19, 26. AK II:22 s. 36.

³ 1896 Prop. 1:8 s. 31. Saml. 4:1:1. Statsutskottets utl. nr 9 s. 23 ff.

⁴ 1896 FK II:17, s. 17, 21.

⁵ Ovan s. 194.

⁶ Undersökning, s. 246.

⁷ Sköld/Halvarson, Riksdagens sociala sammansättning under 100 år, s. 389 o 392.

lagd undervisning, hade de statsfinansiella argumenten inte längre samma slagkraft. I proposition återopades det finansiella läget endast 1891 av Wennerberg och av utskotten 1877 och 1893, för att motivera en blygsammare höjning än den begärda. Den knappa höjningen med 23.000 kronor som föreslogs i propositionen 1882 föranledde ett par debattinlägg för större generositet särskilt med tanke på att stödet ändå inte skulle uppgå till 5 % av vad läroverken fick.¹

Det var således ingen framträdande roll dessa argument spelade i motiveringar och debatter. Frågan var ju också obetydlig, sedd ur nationalekonomisk synvinkel. I jämförelse med flickskolorna drog läroverk och folkskola enorma kostnader. Dock kan tvekan att överföra anslaget till ordinarie stat förmodas ha haft ekonomiska orsaker även om det inte utsades. Detsamma gäller den ständiga prutningen av anslagen.

4. Riksdagen och samundervisningen

4. 1. Bakgrund

Diskussionerna om samundervisningen fick sin prägel av att en fråga med stark kvinnoideologisk belastning kopplades samman med lösningen av en fråga utan sådan, d v s omorganisationen av läroverken, en av de viktigaste kulturpolitiska frågorna under 1800-talets sista decennier.

I de många förslagen till ny läroverksorganisation som framlades i riksdagen drogs de olika missförhållandena inom det rådande systemet upp. Ett av de största problemen var att de flesta eleverna lämnade läroverken utan att ha avlagt någon examen.² Detta berodde på att läroverken alltjämt hade en klassisk lärdomsprägel, vilken rimmade illa med de mer praktiska bildningskrav, som allt större befolkningsgrupper ställde på undervisningen. Indragning av läroverkens första klass, vilket skulle medföra en utbyggnad av folkskolan, var en annan kontroversiell punkt, där sociala skäl androgs av reformvännerna medan pedagogiska var motståndarnas viktigaste vapen.³ Med hänsyn till flickundervisningen var den viktigaste punkten förslaget om indragning av vissa mindre icke fullständiga läro-

¹ 1882 FK II:25 s. 19. AK III:31 s. 6.

² Richardson, Kulturkamp och klasskamp, s. 182. Jfr ovan s. 32.

³ Richardson, Kulturkamp och klasskamp, s. 191 f.

verk. För dem spelade ekonomiska synpunkter stor roll. I småstäder där befolkningsunderlaget var dåligt blev det orimligt dyrt för staten att underhålla läroverk eller pedagogi. Ett sätt att rädda dessa skolor skulle vara att göra dem till samskolor.

1885 års flickskolekommitté föreslog samundervisning som en lösning på flickskolornas ekonomiska problem. Kommitterade gav en utförlig exposé över skäl och motskäl till samundervisning och hänvisade till praktiska försök i Sverige och utomlands. Åsiktsmässigt representerade de en kompromisslinje: utan att vara entusiastiska ville de inte avvisa den, där den var ekonomiskt nödvändig. Den förekom i Sverige i folkskolan på landsbygden och i mindre städer. I USA, Holland och Norge förekom den även på högre stadier. Av tillgängligt material drog kommitterande slutsatsen att några egentliga olägenheter inte var att befara, även om amerikanska undersökningar visade att den inte var idealisk.¹ De ville därför förorda samundervisning under vissa betingelser i orter som uppfyllde särskilda krav, nämligen dels att

”invånarantalet icke är stort, och följaktligen lefnadsvanorna kunna antagas vara jämförelsevis enkla och okonstlade på samma gång som ett alltför stort lärjungeantal icke kan vara att befara.”

dels att för gossarna inte krävdes någon grundläggande undervisning för högre studier utan endast kunskaper för det praktiska livets behov. Dessa krav ansågs uppfyllas i 32 mindre städer.² Förslaget anknöt uttryckligen till propositionen 1887.³ Kommittén rekommenderade stor varsamhet vid upprättandet av samskolor.⁴

Kommitterade var emellertid inte eniga ens om denna försiktiga rekommendation. Ordföranden professor Löfstedt reserverade sig. Som skäl anförde han uttalanden från fackmän, såväl svenska som utländska, vilka ansåg att samundervisningen för barn mellan 10 och 16 år ”innebar allvarsamma vådor såväl i hygieniskt som moraliskt afseende”.⁵ Även doktor Goldkuhl anförde betänkligheter.⁶

¹ Undersökning, s. 258 ff.

² Undersökning, s. 260 o 266 f.

³ Undersökning, s. 270.

⁴ Undersökning, s. 272 f.

⁵ Undersökning, s. 212.

⁶ Jfr ovan s. 90, not 3, doktor Goldkuhls motivering.

Av remissinstanserna var domkapitlen eniga i sitt fördömande av samundervisningen framför allt av sedlighetsskäl.¹ SN:s kollegium tvekade inför förslaget. Man trodde inte att de ekonomiska vinsterna skulle bli särskilt stora eller att kommunerna skulle vara angelägna att förvandla de kanske tre- eller fyraåriga statliga läroverken till sjuåriga halvkommunala skolor. Det skulle dessutom vara orättvist att låta flickor i mindre städer ha tillgång till praktiskt taget fri undervisning, medan föräldrarna i de större städerna skulle betingas med höga avgifter. Dock förordades försöksundervisning i mindre skala.²

Richardsson påpekar att kommitténs två mest vägande synpunkter på villkoren för samskolorna var, dels att undervisningen inte fick vara lärd, dels att försöken måste begränsas till småstäder. Det senare villkoret framfördes med variationer ytterligare två gånger.³ Richardsson förklarar det som ett uttryck för klassbildningsprincipen: de avsedda skolorna skulle rekryteras från medelklassen. Emellertid anknöt förslaget nära både till Hedins motion vid A-riksdagen 1886 och till propositionen 1887, vilket också nämndes av kommittén. Båda dessa förslag begränsade uttryckligen samskolelösningen till småstäderna och detta av de ekonomiska skälen, att det var just där skolformen fyllde sin primära uppgift, att ge ett elevunderlag som motiverade ett läroverk.⁴ Kommitterade gjorde alltså ett försök att med direkt hänvisning till lokala förhållanden göra ett nödvändigt förslag mindre motbjudande.

Kommitténs inställning i frågan kännetecknas av en påtaglig brist på entusiasm för samundervisning. Utan att vänta något positivt nöjde den sig med att konstatera, att några egentliga olägenheter inte var att befara. Möjligen uppfattades samundervisningen som ett hot mot den särprägel, som de flesta önskade att flickskolorna skulle ha.

¹ Underdåniga utlåtanden, s. 57, 65 f, 75, 82, 92 f, 103, 122, 129 f, 135, 141, 145, 151, 164 f.

Två ledamöter av Växjö domkapitel reserverade sig och stödde kommitténs förslag. Det kan noteras att samme reservant också accepterade kommitténs reform av historieundervisningen. Underdåniga utlåtanden, s. 105 f. Jfr. ovan s. 138.

² Underdåniga utlåtanden, s. 32 ff.

³ Richardson, Kulturkamp och klasskamp, s. 231.

⁴ 1886 Motioner AK nr 194 o 1887 A Saml. I:1:2 Prop nr 26 o Prot öfver eckl.-ärenden, s. 103.

Löfstedts och Goldkuhls reservationer pekar i den riktningen. Hammar, Cederschiöld och Casselli var som aktiva pedagoger inom flickskolan givetvis också intresserade av att dess egenart bevarades. Kommitténs motvillighet var således ganska naturlig.

I sitt resonemang om samundervisningen berörde kommittén en rad problem. Den framförde synpunkter på de eventuella faror för sedligheten som denna undervisningsform kunde medföra. Ekonomiska skäl spelade stor roll. Svårigheten att organisatoriskt integrera 5- till 8-klassiga flickskolor med 2- till 5-klassiga läroverk berördes också. Kommittén gav inga konkreta förslag till lösningar på dessa problem.

4. 2. Förslagen till samundervisning

1885 års förslag om samundervisning, väckt av F. T. Borg, hade som viktigaste motiv, att eleverna slutade innan de avlagt examen. Därigenom fick de högre klasserna ett mindre antal elever, vilka följaktligen blev dyrare att undervisa. Om flickorna tilläts att söka till klasserna 6 och 7 skulle missförhållandet avhjälpas och flickorna skulle få kostnadsfri högre undervisning utan att förorsaka staten extra utgifter.

Hedin påpekade i sin motion 1886 vilket slöseri med statens medel det var att upprätthålla pedagogier och småläroverk i de mindre städerna. Om flickor till en början fick tillstånd att söka till dem i den mån det fanns plats för dem, skulle statsmakterna småningom ta ställning till huruvida man inte kunde ge generellt tillstånd för flickor att gå i läroverken.

Regeringsförslagen 1890 och 1892 ville ge kommunerna avgörandet angående flickor i läroverken. I båda fallen var förslagen begränsade till läroverken i de mindre städerna. De ingick i försöken att rädda småläroverken, som man lokalt inte ville bli av med.

Motionen 1892, vars upphovsmän var Fridtjuv Berg och Emil Hammarlund, innebar en genomgripande reform av det högre undervisningsväsendet, med en mellanskola, öppen för pojkar och flickor, vilken skulle bygga på folkskolan. Deras förslag hade andra utgångspunkter och syften än propositionen. De ville ha bort det parallella undervisningssystemet med privata förberedande skolor och folkskolans högre och läroverkens lägre klasser täckande varandra. Så länge det systemet rädde skulle folkskolan inte bli något annat än en fattig-

skola och bildningen graderad efter samhällsklasser. Att flickor skulle ha tillträde till mellanskolan var självklart. 1896 återkom de med ungefär samma förslag.

1903 föreslog regeringen att anslagen till samskolor, vilka beslutats 1896, skulle delas ut efter nya regler, så att fler skolor skulle få anslag.¹ Bergs och Hammarlunds förslag att yrkandet skulle avslås hade också sociala skäl. Om staten fortsatte att höja anslagen till de högre samskolorna, skulle landet bli översållat av sådana. De blev lika dyra som folkskolan men de var avsedda för "herrskafolk", som ville avsöndra sig från vanligt folk.

I skolpropositionen 1904 var samundervisningen endast en detalj. Helt betydelselös var den dock inte, vilket framgår dels av den möda man gjorde sig att göra den så litet stötande som möjligt dels att en motion väcktes, som bl a avvisade just denna detalj i propositionen.

Det primära syftet med förslagen att ge flickorna tillträde till läroverken var inte att förbättra deras undervisningssituation. Målet var i stället antingen att rädda småläroverken eller integrera flickorna i en helt ny skola med förändrad social karaktär. I förslagen till denna nya skola var samundervisningsprincipen accepterad på alla stadier, folkskolan gemensam bottenskola och de reformpedagogiska metoderna införda via den integrerade flickskolan. Argumentationen i förslag och debatter visade dock, att det fanns en arsenal av pro- och contraskäl som rörde andra synpunkter på lämpligheten av samundervisning.

4. 3. Debattanalys

4. 3. 1. Undervisningssituationen

I propositionen 1892 framfördes ekonomiska motiveringar för samskolan. I debatterna var det den undervisning flickorna fick, som blev argument för samundervisning. Borg menade att den stod på lägre nivå än pojkarernas. I propositionen 1904 påpekades, att de planerade

¹ Jfr bil. III s. 258. Motionen yrkade 15.000 kr till privata samskolor i orter där allmänna läroverk inte fanns. Förslaget bakades in i utskottsutlåtandet ang. propositionen om anslag till flickskolorna samma år. Anslaget föreslogs gälla flick- och samskolor. Denna nya rubricering föranledde icke någon debatt i kamrarna.

kurserna låg nära dem som flickskolekommittén 1885 föreslagit. Även Berg och Hammarlund gjorde upp en kursplan som stämde överens med kommitténs, vilken de ansåg leda till en önskvärd medborgerlig bildning.

I debatterna var det också undervisningens innehåll som togs upp. Samskolans anhängare ställde sig därvid kritiska till flickskolorna och menade att samundervisningen skulle få en mindre yttlig inriktning.¹

Motståndarna hänvisade i stället till den kritiserade läroverksundervisningen. Vore det riktigt att låta flickorna lida under samma dåliga system som pojkarna?² I utskottsutlåtandena var det läroverkens ovissa framtid eller läroplansförslagen som blev argument mot samundervisningen.

Tanken att bildningsinnehållet kunde vara lika för pojkar och flickor hade med samundervisningsförslagen förts upp på riksdagsplanet. Diskussionerna om läroverkens bildningsmål, som ledde till att en allmän medborgerlig bildning blev viktigare än förberedelsen för lärda studier, var påverkad av samma reformpedagogiska idéer som också verkade inom flickskolan. Bildningsmålen hade närmat sig varandra. Det fanns därmed ett idémässigt underlag för en organisatorisk förening av flick- och pojkskolor.

4. 3. 2. *Kvinnoidelogin*

En del av motiveringarna för samskolor var desamma som hade åberopats för statliga flickskolor eller höjda anslag till de privata. Flickors förmåga att tillgodogöra sig undervisning var ett sådant argument. Ett annat var rättvisekravet gentemot pojkarna, som framfördes i debatten 1886.³ 1885 ansåg dock en talare att likställighet mellan flickor och pojkar i fråga om undervisning var ett orimligt krav.⁴

Men samundervisning medförde problem som inte fanns när könen gick i skilda skolor. Flickor och pojkar måste ju följa varandra i

studierna, vara i daglig kontakt med varandra och undervisas av samma lärare. Förslag och debatter kom därför att röra sig inom områden som var relevanta för sådana nya förhållanden, olikheterna mellan könen, flickornas fysiska svaghet, "kvinnligheten" och moralen. Dessa faktorer ställdes samman i olika kombinationer.

Reformvännerna kunde dels påstå att pojkar och flickor hade en likartad utveckling dels att de hade olika läggning. Flickorna kunde därför studera efter samma kursplan som pojkarna, samtidigt som de skulle ha ett välgörande inflytande på skolmiljön. Förutsättningen för gemensamma studier var att läroverkens bildningsmål blev mer allmänorienterande och praktiskt. I det slutliga realskoleförslaget 1904 framhölls detta. Men vissa bestämmelser, som kringgärdade förslaget, visar att traditionella föreställningar om flickors intellektuella och fysiska förutsättningar för studier alltså fanns att ta hänsyn till. Realskolans kursplan var sammansatt med särskilt avseende på dem som inte ämnade fortsätta sina studier utan gå ut i det praktiska livet. Redan därför var den väl lämpad för flickor. Dessa hade också möjlighet att välja bort en del teoretiska ämnen och i stället få mer handarbete.¹ I motionen samma år ansågs att propositionen trots detta tog för lite hänsyn till flickornas speciella krav. Hedin däremot, som mest energiskt av alla hävdade samundervisningens fördelar, påpekade i sin motion 1886, att man inte alls visste om den intellektuella olikheten mellan könen ens fanns eller var så stor att man behövde ta hänsyn till den.²

Kvinnligheten skulle inte heller förstöras i samskolorna. Påståendet att kvinnorna blev emanciperade i dålig bemärkelse, dvs hårda och känslolösa, vederlades av Borg i hans motion 1885, med hänvisning till en amerikansk undersökning. Den visade tvärtom att samundervisning gjorde kvinnorna kvinnligare och männen man-

¹ 1904 Saml. 1:1:1 Prot. i eckl-dep, s. 144 f.

² Ett meningsutbyte i frågan om köns olikheter och likheter mellan Hedin och rektor Winkrans, visar den förres moderna inställning. Det skulle kunna förekomma i en av dagens könsrollsdebatter. Hedin vände sig mot det till leda använda uttrycket att kvinnans uppgift var att bli maka och mor. Han frågade om inte flertalet män också hade till uppgift att bilda familj, bli fäder och uppfostra barn. Varpå Winkrans replikerade att kvinnans och mannens roller i hemmet var mycket olika. Kvinnans hem blev "lyckligtvis hela hennes värld", medan mannen därjämte kunde "verka kraftigt utåt". 1886 AK IV:49 s. 44 o 47.

¹ 1885 FK I:14 s. 52; 1890 FK III:33 s. 22.

² 1885 FK I:14 s. 46; 1886 AK IV:49 s. 38. Rektor Törnebladh, talaren 1885, ansåg också att latin och högre matematik inte var lämpliga ämnen för flickor.

³ 1886, AK IV:49 s. 36.

⁴ 1885 FK I:14 s. 46.

ligare.¹ Ett påstående 1904 att emancipationen skulle göra kvinnorna ovilliga att föda barn bemöttes av Trygger. Det minskande barnantalet såg han i stället som en följd av det stigande välståndet.² Flickornas mildare läggning skulle också vara en tillgång i skolorna. Den befordrade heder och finkänslighet och kunde mildra lärarnas råa seder.³

Frågan om samundervisningen och sedligheten var kontroversiell. Förespråkarna ville ta hemmen som mönster för skolan. Där uppfostrades pojkar och flickor tillsammans. Borg frågade i sin motion 1885 varför könen skulle skiljas i skolan när de umgicks i hemmen, i kyrkan, i föreläsningssalen, på teatern. I debatterna drevs samma linje.⁴ Men motståndarna menade att samundervisningen var riskfylld i synnerhet för flickorna.⁵ Mest negativ var Cederschiöld som motionerade om examen vid flickskolorna.⁶ I propositionen 1904 löstes frågan salomoniskt. Visserligen kunde "vanartade" gossar påverka flickorna, men det fanns ju dåliga flickor också, liksom det fanns bra exemplar av båda könen.

Motståndarna ansåg det också betänkligt att flickor skulle undervisas av manliga lärare. Många av dem var ogifta vilket var mindre lämpligt.⁷ Det senare bemöttes med förslag om kvinnliga lärare. I och för sig förefaller detta argument inte särskilt vägande med tanke på alla manliga lärare, som undervisade vid flickskolorna. Flickskolekommittén betraktade också läroverkslärarna som en tillgång för undervisningen.⁸

Flickornas fysiska svaghet var ett välkänt argument mot teoretiska studier för flickor. Borg bemötte detta med hänvisning till ovan-

¹ FK I:14 s. 42 ff. 1885.

² 1904 FK III:44 s. 44 o 47.

³ 1885 FK I:14 s. 42; 1886 AK IV:49 s. 48. Vid det senare tillfället gav P. P. Waldenström interiörer från läroverken för att understryka att det kvinnliga inflytandet verkligen var av nöden. Tilltalsord som "åsnå" och "fåhund" var vanliga från lärarnas sida.

⁴ 1884 AK III:33 s. 5; 1886 AK IV: 49 s. 48.

⁵ 1885 FK I:14 s. 46; 1890 FK III:33 s. 20 o 21.

⁶ "Allra mest förfelad synes den åsikten vara, att gossar och flickor inverka korrigerande på varandra. De lära af hvarandra egentligen felen, om de lära något alls." 1901 Motioner AK nr 162, s. 17.

⁷ 1885 AK III:44 s. 22; 1890 FK III:33 s. 20.

⁸ Undersökning, s. 288 f. Jfr ovan s. 45 not 5 o s. 46 not 2.

nämnda amerikanska undersökning. Den visade att dödlighetssiffran var lägre för de kvinnliga än de manliga studenterna. I propositionen 1904 pekade man på en svensk undersökning som gett positiva resultat.¹ Motsatta åsikter framfördes i debatterna.²

De ideologiskt betonade argumenten fick ett relativt stort utrymme i samundervisningsdebatterna. Inläggen präglades av talarnas grundvärderingar i fråga om kvinnosynen. Undervisningsformen var oacceptabel för den, som höll fast vid den traditionella uppfattningen att kvinnan var ett fysiskt, intellektuellt och moraliskt svagare väsen än mannen. Förespråkarna för dessa åsikter befann sig emellertid på defensiven. Samhällsutvecklingen med kvinnor vid universiteten och på arbetsmarknaden gick emot dem. Den gav anhängarna till samundervisning belägg för att den kvinnliga egenarten, i den mån den fanns, inte var något hinder för jämlikhet med pojkar på undervisningsfältet.

4. 3. 3. *Kvinnans uppgifter i samhället*

Anspelningar på flickornas kommande uppgifter är ganska sparsamma som argument för samskolan. De fanns med då frågan väcktes första gången och i det slutliga realskoleförslaget. Där räknades de yrken upp till vilka realexamen skulle ge flickorna kompetens: teckningslärarkursen vid Tekniska skolan i Stockholm, de tvååriga kurserna vid Göteborgs handelsinstitut och Schartaus skola i Stockholm, postelevkursen, tandläkarinstitutet, farmaceutiska institutet, folkskoleseminariets tredje årskurs, telegrafelevkursen, GCI, SJ och postsparbanken. De yrkesvägar, som ansetts lämpliga för flickskoleflickor och som man talat om i målsättningsdebatterna, anknöts därmed till den nya skolformen.

I debatterna hänvisades till kvinnornas verksamhet ett par gånger i negativt syfte. 1904 uttalades t ex farhågor för att kvinnan genom samundervisningen skulle lockas bort från sina naturliga uppgifter. Man kunde undvara henne i yrkeslivet men inte i hemmet.³

Samundervisningsdebatterna kännetecknas alltså av samma brist på argument inom detta område som kunde konstateras i diskussio-

¹ 1904 Saml. 1:1:1 Ur prot. i eckl-dep, s. 65.

² 1884 AK III:33 s. 2; 1904 FK III:44 s. 51.

³ 1885 FK I:14 s. 46; 1904 FK III:44, s. 44.

nera om anslag till flickskolorna. Det faktum att kvinnorna fanns på arbetsmarknaden måste accepteras antingen som ett nödvändigt ont eller som en positiv utveckling. Som argument för eller emot flickundervisningen hade yrkessynpunkterna spelat ut sin roll praktiskt taget.

4. 3. 4. *Sociala synpunkter*

I förslaget var det särskilt två teman som blev proargument: den hjälp det skulle innebära för de obemedlade att få fri undervisning vid läroverken och begränsningen till småstäderna. Med det förra ville man påpeka, att undervisningen vid flickskolorna blev mycket dyr och betungande för de allt större grupper, som ville ge sina döttrar högre undervisning. Med det senare ville man lugna farhågorna hos dem som såg sedligheten hotad och betona, att det inte var fråga om att ta död på flickskolan utan ge ett komplement till den. I utskotten bemöttes båda argumenten. De obemedlade kvinnorna hade visserligen ännu så länge mindre möjligheter än männen, men staten hade dock gjort ganska mycket för dem. Man kunde inte ge flickorna i vissa städer fördelar som inte alla skulle få. I debatterna kunde man i några fall tänka sig att acceptera samundervisningen om den begränsades till småstäderna.¹

Socialt sett var förslaget ett viktigt steg mot en demokratisering av flickornas undervisning, även om detta inte betonades särskilt i debatterna. Flickskolornas avgifter var höga och friplatserna var få. Skolorna betraktades också allmänt som högreståndsskolor och rekryteringen till dem var mer begränsad än till läroverken. Att åtminstone vissa läroverk nu öppnades för flickor kunde utom den ekonomiska betydelsen också ha haft den psykologiska att åsikterna om den klassbundna bildningen för flickor började undermineras.

4. 3. 5. *Statsfinansiella synpunkter*

Det var en viss skillnad mellan de statsfinansiella argumenten som de formulerades av motionärerna och som de framställdes i propositionerna. Borg och Hedin utgick från slöseriet med statens medel i läroverk med klint elevunderlag och påpekade att flickornas inträde inte skulle medföra några extra kostnader. I propositionerna

framhävdes i stället sådana förhållanden, som skulle innebära en ren besparing för staten. Ett sådant var att åtminstone en kvinnlig lärare måste anställas. Eftersom hon skulle ha lägre lön var detta ekonomiskt fördelaktigt.¹ Eftersom realskolor skulle upprättas bara där elevunderlaget inte tillät ett fullständigt läroverk och kommunerna skulle bidra med kostnaderna, ansågs skolorna bli mer attraktiva för dessa om elevunderlaget blev större, vilket skedde när flickor togs in. På så sätt skulle staten slippa undan med mindre utgifter. 1892 tog Billing upp den synpunkten i debatten. Han ansåg att skolförslaget var ett försök från statens sida att vältra över kostnaderna på kommunerna. Tillståndet för flickor att söka till skolorna var ett försök att muta kommunerna att acceptera det.²

En invändning av utskottet 1886 att förslaget stred mot den av riksdagen antagna principen att flickors undervisning inte skulle bekostas av staten togs inte upp i debatterna.

Debatterna om samundervisning var endast en del av de många som fördes om den stora skolreformen och där ekonomiska synpunkter uppenbarligen spelade en avgörande roll. Flickundervisningen blev en bricka i det stora spelet. Men det fanns en uppenbar motvilja mot att medge att kalla ekonomiska fakta var bestämmande för flickundervisningens organisation. Därför fick de ekonomiska argumenten mindre betydelse när man talade om samundervisningen, sedd som för- eller nackdel för de kvinnliga eleverna. Det var mer tilltalande att betona de ideologiska synpunkterna.

5. *Förslagsställarna*

Flickskolefrågan återkom envist i riksdag efter riksdag. Från 1844 till 1904 framställdes sammanlagt 48 förslag i frågan av 33 motionärer eller ecklesiastikministrar. Vilken sammansättning hade denna grupp i förhållande till riksdagen som helhet? Vilka frågor engagerade den? Hur kan den relateras till skolgrundarna och elevklientelet vid flickskolorna?

Klassificerade enligt de principer som användes vid undersökningen av elevrekryteringen till skolorna fördelades dessa representanter på följande sätt:

¹ 1890 uttrycktes det så att en lärarbefattning, i allmänhet den som krävde lägre kunskapsfordringar, skulle beklädas av en kvinna.

² 1892 FK III:33 s. 3.

¹ 1886 FK IV:49 s. 40; 1890 FK III:33 s. 22.

Tabell 31.

Förslagsställare i frågan om flickornas undervisning vid riksdagarna 1844—1905, fördelade efter yrken.

År	Kategoribeteckning					
	A	B	CA 1	CA 2—6	E	F
1844—1866	—	—	2	9	—	—
1867—1904						
FK	2	—	—	6	—	—
AK	1	2	2	6	1	2

Under ståndsriksdagen hörde 7 av förslagsställarna till adeln, 2 till präste- resp. borgarståndet. Samtliga hade akademisk examen och många var höga ämbetsmän. Alla hade sin verksamhet förlagd till städerna. Några av dem arbetade inom flickskolorna. Utom de förslag som behandlats i denna framställning väckte de en rad motioner av socialreformatorisk art och i undervisningsfrågor.¹ De utgjorde en del av riksdagens börs- och bildningselit med liberal inriktning.

I tvåkammarriksdagen slår den generella skillnaden mellan kamrarnas sammansättning igenom även i denna lilla grupp.² Skölds och Halvarsons påpekande att nya röstberättigade grupper gärna valde folkskollärare och tidningsmän som var radikala är också relevant. Borg, Hedin, Fr. Berg och Hammarlund tillhörde dessa kategorier. Deras förslag var mer genomgripande än de övrigas. (jfr nedan bil. III s. 253 ff).

¹ Några exempel på denna aktivitet: förslag om goda läseböcker för allmogen (1850), Läsning för folket till alla sockenbibliotek (1859), utbildningsanstalter för kvinnliga mejerister (1856), barnmorskeskolor (1862, 1865), lagstiftning mot föräldrar som hindrade sina barn att besöka folkskolan (1850). Se 1850—51 Ad II s. 198, Pr II s. 23 o 301; 1856—58 Ad I s. 99; 1859—60 Ad I s. 410; 1862—63 Ad nr 153; 1865—66 Ad nr 57. Munck af Rosenschöld förefaller som den mest radikale. Vid riksdagarna 1840 och 1847 förskräckte han sina ståndsbröder med att föreslå successiv indragning av biskopsämbetena och fondering av lönerna till upprättande av läroverk (1840—41 Ad III s. 281; 1847—48 Ad I s. 441). Han var också den som klarast av alla sade ifrån i sin motion vad flickundervisningen verkligen gällde: "Bildningen är första steget till emancipation; utom denna kan ingen frihet gifvas." (1847—48 Ad I s. 382).

² Sköld-Halvarson, Riksdagens sociala sammansättning, s. 406 f. Se även aa tab. 2 s. 391 o tab 8 s. 401.

Även under denna period var det huvudsakligen stadsrepresentanter som ställde förslagen. Från bönderna, den dominerande gruppen i AK under hela 1800-talet, kom inga motioner om flickskolor. Flickskolorna var en angelägenhet för stadsbefolkningen. Det var dock endast vid ett tillfälle som kamrarna fattade olika beslut i en anslagsfråga, nämligen 1877.¹

Om man undantar folkskollärarna Berg och Hammarlund hörde förslagsställarna till samma sociala skikt varur de första skolgrundarna utgick, den övre medelklassen och överklassen. De första styrelseledamöterna i Nya elementar i Göteborg hörde också dit.² Elevrekryteringen till flickskolorna i Göteborg och Stockholm visar också en stark överrepresentation för dessa kategorier. Den stora mängden av elever, döttrar till handlande och tjänstemän, tillhörde dock ett lägre socialt skikt. Landsbygdsbefolkningen var svagt representerad i skolorna och arbetarbarnens antal försvinnande litet.

Motionärerna talade alltså i hög grad i egen sak. Men de talade också för alla dem av borgarklassen, som inte kunde betala alltför höga avgifter för döttrarnas undervisning. Flickskolans sociala utveckling styrdes av deras förslag, vilka kom att ligga till grund för besluten: stöd till avgiftsbelagda flickskolor mot nej till kostnadsfri undervisning som i läroverken, slopande av avgiftsmaximeringen som villkor för statsunderstöd, frånvaron av bestämmelser för tillsättande av friplatserna i stället för generell avgiftsfrihet för mindre bemedlade. Den högre bildningen fick härigenom en social avgränsning mot allmoge och arbetare.

Däremot syftade förslagen till att sudda ut gränserna mellan manlig och kvinnlig bildning, mellan manlig och kvinnlig samhällsinsats. Inte totalt, så att krav framställdes på absolut likställdhet mellan män och kvinnor. Också förslagsställarna ansåg, att den kvinnliga egenarten utvecklades bäst i hemmet, men de såg den inte som ett hinder för yrkesarbete. Förslagen öppnade därför inga vyer mot en flickundervisning som var absolut likvärdig med pojknas i de högre läroverken och som skulle gett kvinnorna samma chanser till högre

¹ 1882 gällde de olika besluten inte anslagets storlek utan inspektionskravet.

² Jfr tab. VI s. 246. Styrelseuppsättningen i Majornas flickskola hade något lägre social status. Betr. de första flickskolorna se ovan s. 41.

poster som männen. Effekten blev att dessa alltjämt förbehölls männen. Ideologin framstår som kanske omedvetet anpassad till samhällets behov av viss utbildad billig arbetskraft.

Först i Bergs och Hammarlunds förslag revs bildningsmurarna mellan könen och samhällsklasserna. De betraktade både läroverken och flickskolorna som "kastskolor", och deras förslag att göra mellanskolan till en direkt påbyggnad på folkskolan skulle ha medfört en genomgripande demokratisering av den högre undervisningen. Den sociala radikalismen och bestämda krav på absolut likställighet mellan könen följdes åt.

6. Riksdagen och kvinnobildningen

Riksdagens behandling av flickskolefrågan har följts under de 60 åren från 1844 till 1904, d v s från ett nolläge, då ännu ingenting gjorts från samhällets sida för en sådan utbildning, till en punkt, då det första steget togs mot likställighet mellan pojkar och flickor beträffande skolmöjligheter. Det är således här fråga om en successivt framskridande verksamhet, en i raden av de reformer för kvinnorna som genomfördes under samma period. Den är delvis av annan karaktär än de övriga.

De ekonomiska förutsättningarna var andra än när det gällde näringsfrihet, arvs- eller myndighetsbeslut. Bakom dessa låg tvingande och tydligt skönjbara ekonomiska skäl och männen bakom besluten kunde vänta en relativt snabb utdelning av dem. Flickskolor betydde i stället direkta utgifter för samhället, och dessa utgifter kunde inte väntas vara räntabla annat än via det begränsade antal elever som gick ut i yrkeslivet. Åtskilliga av motståndarnas argument hade rötter i en sådan uppfattning. Trots detta drevs frågan framåt och löstes principiellt genom beslutet om stöd till avgiftsbelagd privat flickundervisning.

Beslutet bör ses i relation till den argumentering som rörde rekryteringen till skolorna. De var avsedda i första hand för borgardötrarna i städerna, i andra hand för burgen landsbygdsbefolkning. Generellt ansågs dessa samhällsklasser ha råd att själva betala skolgången för sina döttrar. Men — som det påpekades inledningsvis — den ekonomiska situationen för de ogifta kvinnorna i dessa grupper hade försämrats. Många av dem blev beroende av yrkesarbete för sin försörjning. Samtidigt hade det också tillkommit yrkeskategorier

inom byråkratin, de nyinrättade verken och undervisningsväsendet, som fordrade en viss teoretisk skolning och som därigenom statusmässigt sett låg på samma nivå som manliga tjänstemannayrken. Genom ovannämnda princip blev dessa yrken förbehållna flickor ur framförallt borgarklassen. Man löste två problem på en gång: medelklassens ogifta döttrar fick sin försörjning och staten fick billiga tjänstemän. Beslutet fick den sociala effekten att vägen till utbildning blev mycket svår för arbetardöttrarna. I vilken mån frielevsinstitutionen kan ha modifierat detta resultat kan inte fastställas, men det bör noteras att den väckte kritik på sociala grunder. Liksom folkskolan inordnades flickskolan på detta sätt i den sociala hierarkin med konsekvenser för yrkesrekryteringen.

Bildningsmässigt blev effekten likartad. Även den argumentation som berörde flickornas usla undervisningssituation eller rörde sig i den kvinnoideologiska sfären måste tolkas mot bakgrund av rekryteringsförhållandena. Då begränsas nämligen begreppet "kvinnan" till "kvinnan av borgarklassen". Den kvinnouppfattning som såväl motståndare som anhängare gav uttryck för var inte giltig för arbetarkvinnorna. Den bildning de pläderade för var inte avsedd för dem.

Även könsgränsen markerades i diskussionerna, i samundervisningsförslagen och i realskolebeslutet. De traditionella kvinnorollerna hyllades. I förslagen var man angelägen påpeka att det inte var fråga om undervisning som förberedelse för lärda studier. I realskolan skulle flickorna ha möjlighet att byta ut teoretiska ämnen mot praktiska. Riksdagen accepterade med stor försiktighet den emancipation som skolundervisningen innebar. Ingenting tyder på att den kände sig delaktig i något annat än en serie praktiska beslut. Flickskolefrågan utlöste aldrig den frälsnings- resp. undergångsretorik, som en gång myndighetsfrågan hade gjort och som senare rösträttsfrågan skulle göra.

X. Sammanfattning och analys av resultaten

1. Sammanfattning

I inledningen ställdes fyra huvudfrågor kring vilka avhandlingar koncentrerats. Svaren på dessa kan nu sammanfattas.

1. Vilka samhällsgrupper stödde flickskolorna genom att sätta sina döttrar i dem? Den case study som materialet i Göteborg och Stockholm gav underlag för konkretiserade de mer allmänt hållna uttalanden om rekryteringen till skolorna, som framfördes i diskussionerna. Skolorna stöddes huvudsakligen av det borgerliga skiktet i städerna, dvs företagare inom näringslivet och ämbets- och tjänstemän i offentlig tjänst. En ganska definitiv gräns kunde dras mot arbetarklass och allmoge. I klartext betydde detta att bildningen betraktades som ett klassmärke, vilket accepterades allmänt och i många fall t o m ansågs önskvärt. Först mot periodens slut angreps den klassbetonade rekryteringen på allvar.

Skolformen expanderade kraftigt under andra hälften av 1800-talet. Undersökningen visar att flickorna i ett begränsat antal städer därigenom fick nästan lika goda utbildningsmöjligheter som pojkarna. 2. Vilken var flickskolornas målsättning? Det bildningsmål som avsågs för flickskoleeleverna formulerades inte entydigt. Dominerande var önskemålet om en höjd bildningsnivå för hemmakvinnan. Detta hängde samman med uppfattningen, att kvinnan fyllde sin av naturen (eller Gud) givna uppgift, när hon blev maka och mor. Denna uppfattning var förknippad med vissa föreställningar om kvinnans natur, vilken ansågs göra henne mest lämpad för arbetet i hem och familj, samtidigt som den skulle kunna utgöra ett hinder för aktiva insatser ute i samhället. Anpassat till en sådan uppfattning borde

bildningsmålet vara allmänorienterande, humanistiskt och kulturellt med de naturvetenskapliga ämnena och matematiken inskränkta till praktiska övningar med anknytning till hushållsarbetet. Detta låg i linje med de reformpedagogiska idéerna om en praktiskt nyttig undervisning.

Men med växande styrka gjorde sig också helt andra synpunkter på bildningen gällande. Den demografiska utvecklingen, med ett stort kvinnoöverskott som resultat, och en låg äktenskapsfrekvens, gjorde att ett stort antal kvinnor inte kunde bli försörjda inom äktenskapet. Förändrade produktionsförhållanden minskade de ogiftas möjligheter att få full sysselsättning i hemmen. Lagstiftningsvägen tillerkändes de ogifta kvinnorna rättigheter, som underlättade för dem att försörja sig inom olika yrken ute på arbetsmarknaden. Näringsfrihetsförordningarna och tillträdet till en del statliga tjänster var viktiga sådana reformer. För de statliga tjänsterna och tillträdet till vissa fackutbildningsanstalter fanns emellertid formella kompetenskrav. Det räckte inte med ett obestämt allmänbildningsmål för de sökande. Hänsynen härtill uppmärksammades också i stigande grad i målsättningsdebatterna i flickskolorna. Man räknade med att ett visst antal av eleverna, hur stort hade man inga bestämda föreställningar om, skulle komma att ägna sig åt yrkesarbete. Man kände sig därför försatt i en konfliktsituation. Varken ur ideologisk eller pedagogisk synpunkt ansågs det nämligen önskvärt att formalisera undervisningen, men det var nödvändigt att i någon mån anpassa den efter arbetsmarknadens krav, och då framför allt de statliga tjänsternas.

3. Hur förhöll sig den undervisning som faktiskt meddelades till målteorierna? Timplanerna och läroboksbeståndet i flickskolorna jämförda med läroverken har kunnat ge besked på denna punkt.

Timplanerna vid flickskolorna gav de allmänorienterande ämnena och de främmande språken ett större utrymme än naturvetenskap och matematik, relativt sett betydligt större än vid läroverken. I själva verket gav ganska många flickskolor tidsutrymme nog på schemat, för att eleverna skulle kunna nå studentexamensstandard i modersmålet, geografi + historia och i franska, ibland även i de återstående språken. Detta skedde inte i något fall i naturvetenskap och matematik. Flickskolorna kom alltså redan från början att betona de humanistiska ämnena på de övrigas bekostnad. Denna inriktning var praktiskt befogad med hänsyn till de reella yrkesmöjligheterna och

ideologiskt förankrad i uppfattningen om kvinnors intellektuella läggning.

Läroboksbeståndet visar att samma sakliga stoff förmedlades till läroverkspojkar och flickskoleflickor, med den inskränkningen att flickskolorna i naturvetenskap och matematik hade ett betydligt mindre antal läroböcker än läroverken och framför allt saknade de mer avancerade. Inom den vittra litteraturen i modersmålet, genom vilken allmänna värderingar och normer rörande religion, moral och samhälle kanaliserades, fanns ingen skillnad mellan skolformerna. En sådan visade sig däremot i valet av litteratur i de främmande språken. Här hade flickskolorna ett betydande antal böcker som var speciellt skrivna för en kvinnlig läsekrets och som var präglade av den traditionella uppfattningen av kvinnan och hennes uppgifter i hem och samhälle.

I målsättningsdebatten hade kraven på hänsyn till eventuella kommande insatser på arbetsmarknaden spelat en relativt blygsam roll. De dränktes gärna i talet om kvinnans heliga uppgifter som maka och mor. Men undervisningens faktiska innehåll och omfattning i den mån de kan rekonstrueras med hjälp av timplaner och läroböcker, kontrasterade delvis skarpt mot traditionalismen i diskussionerna. Undervisningen svarade visserligen mot de konventionella föreställningarna genom sin inriktning på moderna språk och humaniora. Men samtidigt avpassades kurserna just till de krav som arbetsmarknaden ställde. Läroverken blev i hög grad riktningssvisare för flickolornas kurser och timplaner, d v s flickorna skulle få en chans att konkurrera med pojkarna på framför allt den offentliga arbetsmarknaden.

4. Vilken hållning intog statsmakterna till flickskolan? Riksdagen visade sig inte villig att göra de högre flickskolorna avgiftsfria liksom läroverken för pojkar. Man ansåg kostnaden för stor i förhållande till den utdelning undervisningen skulle ge samhället i form av arbetsinsatser från kvinnorna. I stället stödde man från 1874 de privata flickskolorna med statliga bidrag. Därigenom fick man mot en relativt låg insats en kader av utbildade kvinnor, som kunde anställas på lägre poster inom förvaltningen.

I de enskilda kapitlen har dessa svar framställts som kompromisslösningar på de problem som uppstod, då utvecklingen förändrade

kvinnornas position i samhället, och då delvis motstridiga ideologiska tendenser måste förenas. Vid sidan av idén om en allmän höjning av bildningen verkade klassbildningsprincipen. Inom målsättningsdiskussionerna skisserades mycket olika undervisningsmål: en särskild kvinnobildning, en reformpedagogiskt påverkad allmänbildning, en kunskapsfixerad yrkesförberedande utbildning. Undervisningens sakliga innehåll låg nära läroverkens, men ideologiskt sökte sig skolorna en egen linje. Här skymtar en konflikt mellan retorik och handling, som endast vid enstaka tillfällen fördes upp i dagsljuset. Frågan är om denna konflikt på ett meningsfullt sätt kan sättas in i ett större socialt och ideologiskt sammanhang.

2. Bildningens sociala roll

I den samhällstyp som successivt avlöste den rent agrara blev de ståndsbetingade gränsdragningarna alltmer orealistiska. Intressegemenskapen mellan de övre skikten i de fyra stånden stärktes, medan klyftorna inom stånden vidgades.¹ Redan vid riksdagen 1840 kunde klassamhällets konturer skönjas.² Övergångsperiodens slut markeras politiskt av representationsreformen 1866. Då sattes det politiska inflytandet i relation till individens ekonomiska status. Därmed blir termen klassamhälle användbar för den sociala ordningen.

När börs- och ståndsprivilegierna sopades undan fick utbildningen tillsammans med de ekonomiska tillgångarna ökande betydelse. Ledande befattningar inom industrin krävde tekniskt kvalificerat folk, och den växande byråkratin behövde människor med olika grader av teoretisk utbildning. Detsamma gällde näringslivet.

Mot denna bakgrund bör besluten om folkundervisningen och den högre flickskolan ses. Det förelåg nämligen en valsituation för beslutsfattarna. I den skolpolitiska debatten under 1800-talets förra hälft kunde man nämligen urskilja två alternativa handlingslinjer. Å ena sidan fanns alternativet enhetsskola, d v s gemensam bottenskola integrerad med läroverkssystemet och statliga kostnadsfria flickskolor, å andra sidan en differentierad folkskola utan anknytning till läroverken och avgiftsbelagda statsunderstödda flickskolor. Man

¹ Carlsson, Bonde, präst och ämbetsman, s. 71, 75, 79, o 88 f.

² Holmberg, Medelklassen och proletariatet, s. 241.

valde de senare alternativen och grundlade därmed vid 1800-talets mitt ett skolsystem som i stort sett blev bestående århundradet ut.

Utbildningen blev därigenom ett nålsöga som det var svårt för den fattige att komma igenom. Med schematisk förenkling skulle man kunna säga att egendom och utbildning avlöste ståndsprivilegierna som sociala stratifieringsfaktorer.

Men bilden blir ofullständig om man betraktar egendomsfördelningen och utbildningsmöjligheterna enbart som klasskrankor. Om kvinnorna beaktas i det sociala mönstret får maktstrukturen nämligen ett annat utseende. Makten låg inte hos vissa samhällsklasser, den låg hos männen inom dessa klasser. Den vertikala könsuppdelningen av samhället hade lika påtagliga konsekvenser som den horisontella klassindelningen.

På grundval av läroverkens och folkskolans kursbestämmelser kan man konstruera en bildningsskala för 1800-talets senare hälft inom den av samhället organiserade kostnadsfria undervisningen, där ämnena placeras högre upp på skalan ju mer exklusiva de är, i betydelsen tillgängliga för ett krympande antal elever. (Tab. 32, s. 219.)

Denna schematiska framställning får illustrera hur könstillhörighet och ekonomiska tillgångar fungerade inom det skolväsen, som myndigheterna valde att introducera i Sverige. Flickorna var genomgående diskriminerade. Samhället erbjöd dem ingen undervisning alls över folkskolan, och inom denna kunde de stadgeenligt få nöja sig med mindre undervisning än pojkarna. Stadgan drog också en gräns mellan bättre och sämre ställda. Någon sådan författning hindrade visserligen ingen fattig pojke från att gå till läroverket, men som redan nämnts var det ytterst få som kunde göra det. Än mer markerad blev denna svårighet för flickorna, som endast hade avgiftsbelagda skolor att tillgå. Bildningens krona, de klassiska språken, kunde nästan bara bemedlade gossar pryda sig med, särskilt med hänsyn till att det år 1900 endast fanns fyra gymnasier för flickor, samtliga i Stockholm.

Ju längre ned på skalan inom ämnena dess mindre blev utrymmet för yrkesvalet. De elementära baskunskaper som de fattigaste och i viss utsträckning flickorna måste nöja sig med, predestinerade dem till de minst kvalificerade och sämst betalda yrkena. Normalkursen gav bättre samhällsorientering och kunde utgöra grunden för en fortsatt utbildning, vilket ökade yrkesmöjligheterna. Kunskaper

Tabell 32.

Av samhället organiserad kostnadsfri undervisning.

Skolform	Ämne	Elever	
		Pojkar	Flickor
LÄROVERK	Klassiska språk		
	Moderna språk		
	Naturlära		Ekon. spärr för p + könsgräns för flickor
	Historia		
	Geografi		
	Geometri		Ekon. spärr för p o fl + ideologisk könsgräns för flickor
	Kyrkosång		
	Kristendom		
	Räkning		
	Skrivning		
	Läsning		

Anm. I läroverket betalades vissa smärre avgifter till ljus-ved-biblioteks- och materialkassor. De uppskattades 1882 till i genomsnitt 30 kr/termin. Mindre bemedlade elever erhöll nedsättning. Richardson, Kulturkamp och klasskamp, s. 205. Folkskolans kurser hade betydligt mindre omfång än motsvarande ämnen i läroverket.

De privata flickskolorna gav undervisning i moderna språk.

i moderna språk öppnade vägen till befattningar inom handel och administration. De klassiska språken ingick i mogenhetsexamen, som var kompetenskrav för alla högre poster i samhället.

Vilka sociala effekter kunde denna organisation av undervisningsväsendet tänkas få?

Man kan till att börja med konstatera att enhetsskoleidén bröt samman. Folkundervisningen sådan den blev betydde visserligen framsteg för den stora mängden av befolkningen. På längre sikt var den ett första steg mot den ökning av makt och inflytande som ökade kunskaper är en förutsättning för. Men de vackra fraserna om personlighetsutveckling och gemensam medborgerlig fostran blev betydelselösa i jämförelse med reella ekonomiska intressen. Reformen fördes så långt att den tjänade sådana syften. De fattigaste blev en reserv av billig utbildad arbetskraft. De övriga fick så myc-

ket utbildning att de kunde användas i ett mer specialiserat näringsliv.

Det klassamhälle som reste sig ur spillrorna av ståndssamhället stöddes härigenom av skolsystemet. När det år 1866 manifesterades politiskt var det sedan ett par årtionden förberett i bildningsfördelningen med tydliga återverkningar på arbetsmarknaden.

Även flickskoleväsendets utformning fick klass- och könsbetingade effekter. Den sociala gränsen mellan flickor ur olika samhällsklasser bevarades t o m i ändå högre grad än för pojkarnas del, genom att flickskoleundervisningen var avgiftsbelagd. Yrken som fordrade teoretisk utbildning blev i stort sett förbehållna över- och medelklassens kvinnor.

Den bildningsbetingade gränsen mellan könen blev visserligen mindre markerad, en framgång för kvinnorna både ur social och psykologisk synvinkel. Men gränsen utplånades inte. Svårigheten att skaffa sig en fullständig läroverksutbildning upp till mogenhetsexamen var oändligt mycket större för flickor än för pojkar. Utom bristen på gymnasier för flickor utgjorde flickskolornas undervisningsinriktning med dess överbetoning av humanistiska ämnen ett hinder. Den emancipationseffekt skolformen självfallet fick — även om den sällan ingick i måldebatterna — begränsades i hög grad genom att den inte teoretiskt förberedde kvinnorna för vidgade yrkesmöjligheter, framför allt inom det tekniska området. De styrdes i stället mot undervisnings-, vård- och kontorsområdena, en tendens som blivit bestående i det kvinnliga yrkesvalet. Inte heller inom dessa områden gav dem deras utbildning samma chans som pojkarna att nå ledande befattningar. Därigenom vidmakthölls en könsbetingad gräns mellan lägre och högre poster, liksom kvinnornas inbrytning på tekniska yrkesområden försvårades. Den manliga dominansen i toppbefattningar och tekniska yrken har blivit bestående.

Det val av skolsystem som de maktägande gjorde stred som synes i verkligheten mot många av de principer och idéer som dominerat 1700- och 1800-talens bildningsdebatt med dess betoning av allas rätt till undervisning efter sina personliga anlag. Det är inte svårt att på analytisk väg ana krassa klass- och gruppsynpunkter bakom valet; det ledde ju uppenbart till för de högre klasserna gynnsamma resultat.

Undersökningen har emellertid visat att argumenteringen endast i ringa utsträckning rymde öppna klass- eller könsegoistiska medgi-

vanden. När de sociala synpunkterna drogs fram, t. ex. i diskussionerna om rekryteringen till flickskolorna, räknade man tämligen självklart med elever ur högre socialgrupper i flickskolan än i folkskolan. Bildningsbegreppet relaterades i själva verket till kvinnans läggning eller till elevens kommande uppgifter i livet. Föreställningen att en viss bildningstyp kunde leda till konflikter i den sociala ordningen eller i relationerna mellan könen kunde framkalla uttalanden om att bildningen i och för sig var farlig för individen. Bakom en sådan attityd låg mer än en enkel undanmanöver i ett argumentsmässigt beträngt läge.

3. Den farliga bildningen

I det nya bildningsidealet var nyttsynpunkterna starkt betonade. Undervisningens huvudsyfte skulle vara att fostra moraliskt högtstående, praktiskt dugliga människor. Detta ideal ställdes i motsats till den teoretiskt lärda undervisning som bedrevs vid läroverken. Denna nyttsynpunkt, som väl i och för sig kunde betraktas som en vinning för undervisningen, kunde emellertid också vara ett argument mot en undervisning, som inte gav direkt utdelning i den vuxna människans tänkta verksamhet. Så blev fallet i diskussionerna om folkskolans kurser och flickskolekurserna. Man kunde där fråga sig om större teoretiska kunskaper gjorde bonden till en bättre plöjare eller arbetaren mera effektiv, om bildning gjorde kvinnan till en bättre husmor.¹ Basen för sådana resonemang var en syn på samhället som något statiskt där människans verksamhet redan från början var bestämd genom klass- och könstillhörighet. Bildningsideologin kunde anpassas till denna statiska samhällssyn.

I denna samhällsbevarande form kunde bildningsideologin hämta stöd hos vissa irrationella föreställningar som fått inflytelserika uttolkare under romantiken. Man kan om man så vill kalla dessa föreställningar myter, löst hopfogade ofta sinsemellan motsägelsefulla idéer

¹ 1840 Ad 1 s. 278. Pr 1 s. 704. Ätskilliga liknande exempel förekom både vid denna riksdag och vid följande när folkskolan diskuterades. 1840 Ad 20 s. 271. Pr 5 s. 697; 13 s. 82, 223, 225. Bg 6 s. 527. Bd 6 s. 402; 10 s. 279, 310, 316, 336, 343. 1844 Pr 1 s. 420; 8 s. 377 f, 380, 402. Bd 1 s. 420; 8 s. 202. 1847 Ad 5 s. 187. 1853 Pr 3 s. 381. 1856 Pr 6 s. 560. 1892 AK Motion nr 174 s. 2.

och axiom.¹ Med myterna som förtecken kunde ideologerna byta tonart. Utan att förneka dessa kunde man förskjuta deras innehåll. När bildningsideologin skulle tillämpas i folkskolan och flickskolan kunde man t ex falla tillbaka på vad jag här vill kalla myten om folket och myten om kvinnan.

I fråga om folket framträder en egendomlig dualism, uppkommen genom att man kunde tillgripa en teori om folket i allmänhet och en om de fattiga av folket.

Teorin om folket utvecklades under 1700-talet av Rousseau, som införde ett nytt begrepp i samhällsuppfattningen genom la *volonté générale*. Allmänviljan var ett utslag av massans känsla för rätt och orätt och den enda acceptabla grunden för ett lands styrelse och lagar. Herder utvecklade begreppet vidare. Folksjälén (Volksgeist) var av gudomligt ursprung och ur den härflöt den nationella egenarten. Nationalkaraktären hos ett folk växte fram genom ömsesidig påverkan mellan folksjälén, den historiska traditionen och klimatet. I hegeliansk tolkning var staten det manifesta politiska uttrycket för folksjälén.² Folkets massa fick så en ny historisk roll som bärare av det nationella. Folklig dikt konst ansågs ha en äkthet som konstdiktningen saknade. Idealiserande skildringar av folkets liv under äldre tider blev ett omtyckt litterärt motiv.

Göticismen i Sverige var en utlöpare av denna riktning med Geijer och Tegnér som främsta företrädare. Båda var också engagerade i folkbildningsfrågan och har redogjort för sin inställning till denna.

Geijer har givit den utförligaste motiveringen för sitt ställningstagande. Han hyser stor respekt för det olärda folket, som representerar det sunda, oförvillade förnuftet. Det har en nedärvd empirisk kunskap, som bestämmer dess handlingssätt i den konkreta situationen. Det är ointellektuellt. Poesin och sagan är dess uttrycksmedel.

¹ Begreppet myter är givetvis svårt att infånga och avgränsa. Man skulle kunna säga att de skapar en andlig atmosfär. De är irrationella och innehåller logiskt motstridiga element. De kan vid behov uttryckas i icke-analyserbara axiom av typen "kvinnan är ett svagt käril". Om mytens roll i politiken se Cassirer, *Myten om staten*, kap. 1 (Det mytiska tänkandets struktur) o kap. 4 (Mytens funktion i människans sociala liv).

² Reghaby, *Revolutionäre und konservative Aspekte in der Philosophie des Volksgeistes*, s. 27, 34, 36, 51 o 53 (Rousseau), s. 15, 78 o 80 (Herder), s. 128 (Hegel).

Systematiska vetenskapliga framställningar ökar inte folkets vetande, de är rentav skadliga och förvirrande.¹ Geijer avvisar "halv" lärdom:

"Man behöfver blott känna allmänheten, blott tala vid den ibland dem som varit ett olyckligt föremål för ett dylikt uppfostringsexperiment, som man velat lära litet historia eller geografi, eller moral och så kallad förnuftig religion, eller de nödvändiga begreppen i åtskilliga vetenskaper, för att höra hvilken mängd vidunderliga föreställningar som hårdnat i hans huvud."²

Nödvändiga kunskaper var läsning och kristendom, skrivning och räkning i undantagsfall.³

Tegnér är i sin hållning i stort sett enig med Geijer. Allt utöver kristendomen är

"mera skadligt än gagnande. Ty denna olycksaliga halfupplysning qvävfer eller förvillar det sunda modervett som fordöm var ett utmärkande drag hos den svenska allmogen. Den gör dem till bondadvokater, boutredningsmän, lagläsare, tidningshjeltar, med ett ord till det sämsta en svensk bonde kan vara, en halfbonde, ett slags gränsbo mellan högre och lägre samhällsklasser utan kraft och lust till sitt eget yrke och i ständigt oro och äflan att höja sig därur."⁴

Geijers och Tegnér's uppfattning är klart påverkad av den romantiska myten om folket. Det anses besitta en ursprunglig äkta vishet som förstörs av boklig lärdom. Mot bakgrunden av dessa föreställningskomplex tedde sig beslutet att inte integrera folkskolan med läroverket inte bara socialt önskvärt utan också i enlighet med naturens ordning.

Medan det arbetsamma, förnöjsamma folket idealiserades betraktades ofta de fattiga på ett helt annat sätt. Enligt pietistisk uppfattning skulle fromhet visa sig i flit, och världslig framgång kunde ses som tecken på gudomlig uppskattning.⁵ De fattiga höll därvid inte måttet. Under slutet av 1800-talet underbyggdes denna uppfattning av socialdarwinismen, som tillämpade tesen om "survival of the

¹ Wiberg, Erik Gustaf Geijers studiegång, s. 303 ff o 307.

² Wiberg, aa, s. 308.

³ Wiberg, a a, s. 309.

⁴ Cavonius, Esais Tegnér's inställning till folkskolan, s. 22. Jfr Sörbom, *Läsning för folket*, s. 77 f.

⁵ Ovan s. 21. Jfr Gatzen, *Beruf bei Martin Luther und in der industriellen Gesellschaft*, s. 31, 55, 64, 70, 80 o 89. Förf. analyserar utförligt den protestantiska värderingen av arbetet med Luther som utgångspunkt.

fittest" på samhälleliga förhållanden.¹ De fattiga och utslagna kunde då betraktas som naturenligt mindervärdiga.

Medan framgången kunde tolkas som ett tecken på andlig överlägsenhet blev fattigdomen en karaktärsbrist.² I Sverige kan man se många nedslag av denna moraliserande attityd mot de fattiga. Som exempel kan anföras de ovan nämnda fattigvårdsbetänkandena år 1839, vilka hade ett visst inflytande på folkskolebeslutet 1842. De fattiga sågs där vara osedliga, ogudaktiga, lata, tanklösa, slösaktiga, lättsinniga, okynniga, bekväma, med en medfödd lust till råa njutningar och dryckenskap.³ När kommittén föreslog undervisning som ett medel mot fattigdomen var det uttalade syftet främst att förbättra moralen, att fostra till "arbetsamhet, idoghet och sparsamhet," ja, vid behov även att pacificera den fattige, göra honom "oskadlig" för samhället.⁴

Den lätthet med vilken man kunde förena bildningsideologin med

¹ Tingsten, Viktoria och viktorianerna, s. 211 f.

² Tawney, Religion and the rise of capitalism, s. 114, 261 o 266. Tawney uppehåller sig vid den religiöst betingade synen på fattigdomen och de fattiga, och i synnerhet vid den förändring som inträdde med reformationen. Medan medeltida katolicism t o m kunde omge fattigdomen med ett skimmer av helighet hade Luther och i än högre grad Calvin och dennes efterföljare en helt annan syn. De var tex synnerligen negativa till den form av fattighjälps allmosor, som rekommenderades av katolska kyrkan, vilken de ansåg endast förledde de fattiga till lättja. I det reformerta Genève tillämpades en ytterst restriktiv fattighjälps begränsad till de gamla eller sjuka. I 1700-talets England delades de fattiga i två kategorier, "the industrious poor" och "the idle poor", när samhällets plikt att hjälpa diskuterades. Samma uppdelning förekommer i fattigvårdsbetänkandena 1839 i Sverige. Viktigt är att undersöka om de hjälp-sökande verkligen är i behov av hjälp eller om de bara vill "finna ett hyende för sin lättja". Fattigvårdsinrättningar skall upprättas dels för de fattiga som söker arbete, dels för dem som skyr arbete. Se Betänkande ang. fattigvården i Stockholms stad, s. 103 o 187.

³ Betänkande angående fattigvården i riket, s. 18 ff.

⁴ Betänkande angående fattigvården i riket, s. 18 ff. Värderingen uttrycktes i formuleringen att ende fattigvården i riket, s. 18 ff. Kommittén förbigick "den underordnade omständigheten eller utbildningen för vissa yrken". Sju reservanter gick längre och ansåg att den religiösa uppfostran i vissa klasser var den enda nödvändiga (s. 116). En reservant ville däremot öka den intellektuella bildningen, eftersom man med kristendomsundervisning endast uppnådde att "individen blir oskadlig för samhället". (s. 118).

undervisningsdiskrimineringen i folkskolan, där de fattigaste ställdes i samma kategori som de obegåvade, behövde alltså inte böttna i en medveten cynism. När folkskolans minimikurs diskuterades i riksdagen, föreföll det åtskilliga talare så självfallet att denna var avsedd för de fattiga att man inte ens behövde motivera detta, även om såväl ekonomiska som moraliska skäl någon gång framfördes.¹ De ekonomiskt-sociala motiven förstärktes av myten om de moraliskt undermåliga fattiga, som framför allt var betjänta av undervisning i kristendom.

Myterna om folket och de fattiga kunde ha betydelse även för frågan om flickors undervisning men här tillkom mäktiga specifika irrationella idéströmningar, flöden ur en uråldrig föreställningsvärld, där hemlighetsfulla makter styrde naturens och människornas liv. I strävan att förstå och förklara tillvaron tolkade man den dualistiskt som ett resultat av ett spel mellan motstridiga krafter. Motsatsparet manligt-kvinnligt återkom överallt i den levande naturen och var av livssuppehållande betydelse. Andra företeelser i tillvaron, från det kosmiska liv-död, ljus-mörker till det mänskligt nära höger-vänster, kunde också ses som varandras motsatser och tolkas som manligt-kvinnligt. Därvid fick det kvinnliga alltid stå för det negativa. Ett sådant mönster tycks ha funnits i många kulturformer och med genomgående lägre värdering av det kvinnliga och dess analogier.²

Idéer av detta slag, sammanfogade till ett vetenskapligt system, förmedlades till den europeiska kulturen av Aristoteles. Hans uppfattning av mannens och kvinnans roller i alstringsfunktionen var primär för hans könsvärdering. Kvinnan liknas vid en "stympad, steril, ofullgången, impotent man."³ Värderingen överfördes till alla hennes funktioner, hon var i alla avseenden mannen underlägsen. Livskraften hos dessa Aristoteles idéer måste förklaras med att han klädde djupt rotade föreställningar i tidens vetenskapliga dräkt.

¹ 1840 Ad 10 s. 152, 267. Pr 5 s. 690, 697, 708, 718; 13 s. 218; 16 s. 44. Bd 6 s. 373, 381 f, 387, 423, 426; 10 s. 239, 257, 260 f, 281, 305, 322, 329, 332, 333 f.

Behovet av billig arbetskraft nämndes också vid några tillfällen. 1840 Pr 13 s. 217. Bd 10 s. 310. Jfr Betänkande angående fattigvården i Stockholms stad, s. 38.

² Ekenvall, Manligt och kvinnligt, s. 8 f.

³ Ekenvall, a a, s. 139 o 144.

Av särskilt intresse är att notera hur Aristoteles värderade olika arbetsuppgifter och hur han fördelade dem på samhällsklasser och kön. I antikens samhälle utfördes hushålls- och kroppsarbete av slavar och kvinnor. Dessa ansågs bli negativt påverkade av att de sysslade med icke-andligt arbete. Därför måste de ha en lägre position i samhället än de fria männen som ägnade sig åt skapande och politisk verksamhet.¹ Kvinnans fysiska underlägsenhet markerades sålunda ytterligare genom det arbete hon utförde.

Denna under antiken utformade kvinnosyn behärskade ännu under 1800-talet flertalet människor.² Under århundradenas lopp hade dock viktiga nya moment tillkommit. Genom Maria-kulten hade ett drag av mysticism fogats till kvinnobilden. Maria, på samma gång jungfru och moder, förenade i sig den önskvärda kyskheten och det nödvändiga moderskapet, ett i historien unikt konststycke. Man tillskrev henne egenskaper och attityder som blev idealbildande för kvinnan: mildhet, ödmjukhet, tålmod, lidande i tysthet, verksamhet i det stilla. I den sk romantiska kvinnouppfattningen ingick dessa drag. När Rousseau i *Émile* tecknade idealkvinnan, som existerade endast i förhållande till mannen, var det inte någon ny originell lära han förkunnade.³ Men eftersom han betraktades som en pedagogisk auktoritet fick han stort inflytande.

Också antikens arbetsfördelning hade bevarats och med tiden nästan fått karaktären av gudomlig lag. Den hade åstadkommit att kvinnan fick ett dåligt utgångsläge när hon måste försörja sig själv. Vissa typer av arbeten ansågs naturliga för henne, hennes verksamhet skulle helst utföras inom hemmet och yrkesarbete utanför hemmet kunde ses som det första steget till prostitution.⁴ En besvärande omständighet var att hon aldrig utövade yrket som krävde teoretisk utbildning.

Rättighetsfördelningen följde samma mönster. Kvinnorna var uteslagna från politiskt inflytande och ekonomisk bestämmanderätt. De saknade också tillträde till ansvarsfulla poster i samhället, även om

den akademiska utbildningen öppnats för dem under 1800-talets senare hälft.

Livskraften i denna arbets- och rättighetsfördelning var påtaglig under hela 1800-talet. Inga omvälvningar hade förändrat grundmönstret i könsrelationerna. Alla samhällen vilade på den patriarkala familjeprincipen.¹ En flertusenårig historisk tradition med mannen som familjens överhuvud och försörjare, som egendomsägare, som juridiskt ansvarig och politiskt verksam, underbyggde könsvärderingen. I ett samhälle, som på alla områden var präglad av dessa relationer, måste de motströmningar som kom med pietismen och upplysningen och senare med liberalismen och socialismen kräva en mycket lång tid för att åstadkomma någon förändring.

Denna historiska tradition med dess ideologiska överbyggnad, förankrad i en urgammal kvinnomyt, kan ha åstadkommit ett andligt klimat, som gjorde att många knappast ens uppfattade kvinnorna som diskriminerade. En sådan situation kan vara en förklaring till de beslut som fattades i Sverige om kvinnornas bildningsmöjligheter och som innebar en faktisk diskriminering. Den drabbade både flickorna i folkskolan, som i princip kunde få nöja sig med minimikursen, inte av sociala eller ekonomiska orsaker utan på grund av sitt kön, och flickorna i flickskolorna, som av samma skäl inte skulle läsa så avancerade kurser som läroverkseleverna.² Myten fungerade i båda fallen, fast socialt anpassad. Effekten blev också densamma: männen behöll sin företrädesrätt till bättre betalda arbeten och ledande positioner inom sina resp. socialgrupper.

¹ En undersökning (ännu ej publicerad) av fil lic Ronny Ambjörnson angående teoribildningarna om mannens och kvinnans roller i familjen visar att kvinnan, även när hon i emotionellt och moraliskt avseende, ansågs jämbördig med mannen, alltid tilldelades en passiv och underordnad roll i förhållande till honom.

I boken *Sexualpolitiken* gör amerikanskan Kate Millet försöket att tolka hela det sociala mönstret med den patriarkala familjen som utgångspunkt. Förf. säger: "Patriarkatet är så fast rotat i oss att den karaktärsstruktur det skapar hos båda könen mera blir ett slags vanetänkande och sätt att leva än ett politiskt system." (s. 69).

² Folkskoledebatten 1840 ger åtskilliga exempel på med vilken lätthet flickornas lägre bildningsstatus accepterades. 1840 Ad 10 s. 106, 152, 263. 20 s. 269, 271, 278. Pr 5 s. 697; 13 s. 216, 218, 225. Bd 6 s. 370, 373 f, 388, 395, 423, 426; 10 s. 257, 260 f, 265, 313.

¹ Sullerot, *Histoire et sociologie du travail féminin*, s. 30 f.

² Åsbrink, *Genom portar I*, s. 33 o II s. 19, 29, 58 o 367 ff.

³ Qvist, *Kvinnofrågan i Sverige*, s. 19.

⁴ Sullerot, *Histoire et sociologie du travail féminin*, s. 25, 29 f o 35.

Det nya bildningsidealet emanerade ur idéströmningar, som var i opposition mot det politiska, kyrkliga och ekonomiska etablissemang. Det centrala i idén, att undervisning och uppfostran var nödvändig för individens och samhällets utveckling, blev en allmänt accepterad åsikt. Utan denna kan varken den intensiva uppfostringsdebatten, de många skolkommissionerna eller undervisningsreformer under 1800-talet förklaras. Men mot de inslag i bildningsrörelsen, som kunde medföra sociala förändringar eller förändringar i relationerna mellan könen, växte det fram ett starkt motstånd. Sådana inslag fanns i reformisternas folkskoletanke liksom hos de mest radikala förespråkarna för flickornas undervisning. Detta sociala sprängstoff eliminerades genom folkskolebeslutets utformning och ehuru mindre explicit vid fixeringen av flickskolornas undervisningsmål. Argumentationen, social, politisk eller ekonomisk kunde förankras i irrationella föreställningar om sambandet mellan individens karaktär och samhällsliga status. Genom ett feed-back-resonemang förstärktes dessa föreställningar. Brottsslingor var oftast fattiga, alltså var fattigdom en moralisk defekt. Folket hade en oreflekterad kunskap, alltså var folket ointellektuellt. Kvinnorna hade alltid skött hemmet och barnen, alltså var detta deras naturliga uppgift. Teoretisk undervisning för dessa kategorier var därför inte bara onödig utan ibland rentav skadlig, eftersom den kunde väcka förmättna och onaturliga aspirationer hos dem.

Det måste bli en öppen fråga i vilken grad de diffusa föreställningar, som här kallats myter, har påverkat beslutsfattarnas grundinställning till folket, till de fattiga, till kvinnorna. Det faller utanför ramen för denna diskussion att undersöka mytbildningens mekanism. Men det är svårt att förstå den ofta påtagligt emotionella beredvilligheten att acceptera motsättningarna mellan bildningsideologins teorier och de diskriminerande besluten i undervisningsfrågorna för dessa grupper om man bortser från myternas roll.

Tabell I.
Folkmängden i Sverige 1800—1900.

År	Män	Kvinnor	Summa	Kvinnor på 1.000 män
1800	1.120.618	1.226.685	2.347.303	1095
1850	1.687.248	1.795.293	3.482.541	1064
1860	1.874.399	1.985.329	3.859.728	1059
1870	2.016.653	2.151.872	4.168.525	1067
1880	2.215.243	2.250.425	4.565.668	1061
1890	2.317.187	2.467.794	4.784.981	1065
1900	2.506.436	2.630.005	5.136.441	1049

Källa: Historisk statistik för Sverige I, tab. A 2 o A 4, s. 2 o 4.

Tabell II.
Kvinnor över 15 år, fördelade efter civilstånd. Stockholm. 1805—1900.

År	Totalt	Ogifta		Förut gifta		Gifta	
		Antal	%	Antal	%	Antal	%
1805	30.459	14.230	46,7	5.458	17,9	10.777	35,4
1850	40.818	23.411	57,4	7.090	17,4	10.317	25,2
1860	48.172	27.219	56,5	7.631	15,8	13.322	27,7
1870	58.471	32.437	55,5	8.765	15,0	17.269	29,5
1880	73.763	41.831	56,7	9.763	13,2	22.169	30,1
1890	102.231	55.422	54,2	12.168	11,9	34.641	33,9
1900	128.215	71.072	55,4	14.815	11,6	42.328	33,0

Källor: Qvist, Kvinnofrågan i Sverige, s. 337, tab. 5. BSOS. A. 1860—1900.

Tabell III.
Kvinnor över 15 år, fördelade efter civilstånd. Landsortsstäderna. 1805—1900.

År	Totalt	Ogifta		Förut gifta		Gifta	
		Antal	%	Antal	%	Antal	%
1805	62.016	25.440	41,0	10.791	17,4	25.785	41,6
1850	103.039	52.208	50,7	16.489	16,0	34.342	33,3
1860	125.964	63.556	50,4	17.869	14,2	44.539	35,4
1870	156.735	76.625	48,9	21.112	13,5	58.998	37,6
1880	204.498	100.370	49,1	25.089	12,2	79.039	38,7
1890	251.453	120.985	48,1	29.594	11,8	100.874	40,1
1900	314.078	154.133	49,1	35.615	11,3	124.330	39,6

Källor: Qvist, Kvinnofrågan i Sverige, s. 338, tab. 6. BSOS. A. 1869—1900.

Tabell IV.

Kvinnor över 15 år, fördelade efter civilstånd. Landsbygden. 1805—1900.

År	Totalt	Ogifta		Förut gifta		Gifta	
		Antal	%	Antal	%	Antal	%
1805	767.692	267.312	34,8	103.625	13,5	396.755	51,7
1850	1.080.150	418.808	38,8	136.664	12,7	524.678	48,5
1860	1.168.127	440.610	37,7	144.330	12,4	583.187	49,9
1870	1.231.715	474.158	38,5	151.251	12,3	606.306	49,2
1880	1.336.260	522.195	39,1	155.401	11,6	658.664	49,3
1890	1.327.613	497.760	37,5	160.755	12,1	669.098	50,4
1900	1.367.351	521.102	38,1	165.655	12,1	680.594	49,8

Källor: Qvist, Kvinnofrågan i Sverige, s. 338, tab. 7. BSOS. A. 1860—1900.

Tabell V.

Kvinnor i vissa yrken 1870—1900.

Yrkeskategori	1870	1880	1890	1900
Universitets- och läroverkslärare	—	44	643	1255
Läkare	—	—	7	15
Apotekare	—	—	—	2
Provisorier och farmaceuter	—	—	—	32
Folk- och småskollärare	1718	4402	6919	10100
Facklärare m. m.	747	1216	1221	803
Posttjänstemän	15	67	226	424
Teletjänstemän	30	147	476	1164
Järnvägstjänstemän	9	—	13	22
Sjuksköterskor	524	1040	2140	3869
Bank- och försäkringstjänstemän	5	37	93	274
Handelsanställda	386	1104	3187	8053
Företagare inom industri o hantv.	672	933	1737	3721

Källa: Carlsson, Den sociala omgrupperingen i Sverige, s. 68, 110, 155, 163, 172.
Anm. Facklärare avser huvudsakligen lärare vid privata läroanstalter.

Tabell VI.

Initiativtagare och styrelseledamöter vid Nya elementar 1866 och Majornas flickskola 1867 samt deras samhälleliga engagemang.

Namn	Titel eller yrke	I	II	III	IV	V				VI
						a	b	c	d	
Nya Elementar										
W. Airth	grosshandlare	70.000			x					
Ch. Dickson	med. dr.	126.000	x	x	x	x	x	x	x	
J. Dickson	grosshandlare	242.000	x	x	x	x	x		x	
R. Dickson	assessor	140.000				x			x	x
A. Ehrensvärd	landshövding		x	x			x	x	x	
O. Ekman	konsul	281.500	x	x	x	x	x	x	x	x
H. Frisell	grosshandlare		x	x	x			x		
P. Hammarberg	grosshandlare	225.000	x		x	x	x	x		x
A. O. Heurlin	rektor		x	x					x	
C. Kjellberg	grosshandlare	290.000	x		x	x	x			
E. Magnus	grosshandlare	504.400	x		x	x		x		x
W. Röhss	grosshandlare		x		x					
A. Schiller	rektor			x						
C. A. Uddgren	folkskoleinspektör			x				x		x
C. F. Waern	grosshandlare	70.000	x						x	
J. Wallin	kyrkoherde							x		x
J. Wilson	grosshandlare		x		x	x				
Majornas										
A. Dannberg	sjökapstensfru									
J. Gyberg	hamninspektör		x	x	x					
P. Gyberg	trädgårdsinspektör									
C. F. Höglund	handlande	28.500		x	x					
C. S. Lindskog	kyrkoherde	25.500	x		x					x
H. Lundberg	fru									
C. O. Lundberg	handlande	23.000		x						
A. F. Roempke	bryggare	100.000		x						
P. L. Traneus	med dr.		x	x				x		
C. F. Winkrans	rektor		x	x	x					
Ch. Åhman	fabrikör	22.000	x	x	x					

Källor: Göteborgs kalender 1866, 1868 och 1870.
Handlingar rörande donationer i Göteborg.

Anmärkningar:

Kol. I. Ägare (delägare) av fastigheter i Göteborg och dess förstäder samt dessas 1869 åsatta taxeringsvärden

Kol. II. Politisk verksamhet. (Landsting, stads- och kommunalfullmäktige, kommunalnämnd)

Kol. III. Förtroendeuppdrag inom landsting och kommun. (Landstingets kommitté för sjukhusbyggnaders uppförande, ...folkskoleväsendets ordnande, ...förvaltningsutskott, Hypoteksföreningen, Kongl. Hushållningssällskapet, Kongl. Karantänskommissionen, Länets kurhus, Fonden för fiskerinäringens upphjelpande, Göteborgs hospital, Gat- och vägförvaltningen, Komitérade för nya vattenledningen, Allmänna folkskolestyrelsen, Stadens barnhus, Stadens fattighus, Fattigvårdsstyrelsen, Allmänna och Sahlgrenska sjukhuset, Sjukhuset i Majorna, Barnsjukhuset, Sjukhemmet, Stadens sjukhus, Sundhetsbyrån, Sundhetsnämnden)

Kol. IV. Uppdrag inom bank- och försäkringsväsendet. (Göteborgs och Bohusläns sparbank, Handelsföreningens fullmäktige, Börsdirektionen, Göteborgs Sjöassuransförening, Sjöförsäkringsaktiebol. Gauthiod, Brandstodskommittén, Brand och Lifförsäkringsaktiebol. Svea, Göteborgs enskilda bank, Skandinaviska Kredit A-B, The English and Swedish Bank, Göteborgs sparbank, Sparbanken, Ränte och Kapitalförsäkringsanstalten)

Kol. V. Filantropisk verksamhet:

- a Donationer
- b Ledamot i styrelse för välgörenhetsföreningar (Carnegieska stiftelsen för dövstumma, Sällskapet De fattigas vänner, Stiftelsen för behöfvande sjuka, Robert Dicksons stiftelse, Sjömanshuset, Frimurarebarnhuset, Pensionsanstalt för ålderstigne tjenstehjon, Arbetarebostäder)
- c Ledamot i styrelse för stiftelser o. dyl. med särskild inriktning på uppföstran och undervisning (Räddningsinstitutet för vilseförda och moraliskt vanvårdade gossar, Göteborgs navigationsskola, Göteborgs handelsinstitut, Barnleksalen, Praktisk hushållsskola för flickor, Småbarnsskolan, Chalmerska slöjdskolan, Stiftelsen Kjellbergsska flickskolan)
- d Ledamot i styrelser för kulturella och vetenskapliga sammanslutningar. (Gustav Adolfs stiftelsen, Göteborgs Vetenskaps och Vitterhets Samhälle, Styrelsen för föreläsningars hållande i Göteborg, Göteborgs museum, Harmoniska sällskapet, Trädgårdsföreningen, Renströmska fonden)

Kol. VI. Ledamot i styrelse för religiösa sammanslutningar, (Göteborgs Bibelsällskap, Göteborgs missionssällskap. Mosaiska församlingens föreståndare)

Tabell VII

Antal veckotimmar i teoretiska ämnen vid SN och 119 flickskolor vt 1886.

Ämne	SN	119 flickskolor		
		Medianvärde	Kvartilavvikelse	Gränsvärden
Kristendom	22	22	5	0—60
Modersmålet	53	40	10	4—64
Franska	37	24	7,5	0—57
Tyska	11	12	5	0—33
Engelska	6	8	4	0—35
Historia	24	16	3,5	2—30
Geografi	14	12	2,5	0—21
Matematik	26	26	5,5	4—50
Naturlära	13	12	2,5	0—29

Källa: Undersökning af Sveriges högre flickskolor, tab. I, s. 352 ff.

Anmärkning: Franska skolorna i Gävle och Stockholm hade ingen undervisning i kristendom. I matematiken ingår även geometri, i naturkunskap hälsolära. Södermalms högre läroverk för flickor och Vänersborgs flickskola hade ej geografi. Norrköpings högre flickskola ej naturkunnsighet.

Kommentar: I kommitténs tabell ingår 122 skolor. Två av dessa, Nisbethska skolan i Kalmar och F. Tausons privatskola i Malmö, har här uteslutits då uppgifter saknas om deras undervisning. Sedan SN brutits ut återstår de 119 skolor som ingår i tabellen.

Materialet har vissa nackdelar.

I tabellen skiljes inte mellan vtr i de förberedande avdelningarna och i själva flickskolan. Eftersom de förberedande klassernas antal varierade mellan ett och tre kan man inte med SN:s plan som riktmärke, beräkna för de andra skolorna, hur stor del av undervisningstiden som avsåg den egentliga flickskolan. Olägenheten drabbar alla ämnen utom språken och hälsoläran. I synnerhet förtrycks resultatet för kristendom och modersmål. Dessa ämnen hade ett stort antal undervisningstimmar förlagda till förberedande skolan.

Stickprov har visat att kommitténs uppgifter ibland skiljer sig från uppgifter i bevarade redogörelser. Som kontrollmaterial har 39 skolor undersökts. Antalet avvikelser i kommittétabellen från deras uppgifter framgår av nedanstående sammanställning:

Tabell VII A.

Antal avvikelser i veckotimmar i kommittétabellen från uppgifter i redogörelserna för 39 flickskolor vt 1886.

Antal avvikelser (vtr)	Antal skolor
0	28
1	1
2	1
3	1
4	
5	
6	
7	1
8	
9	1
10...	6

Källor: redogörelserna 1885—86 för flickskolorna i Arboga, Enköping, Eskilstuna, Falun, Gävle (Högre flickskolan), Göteborg (Fruentimmersföreningen, Kjellbergsska, Majornas, Mathilda Halls, Nya elementar, Sigrid Rudebecks), Halmstad, Hudiksvall, Hälsingborg (Högre elementarskolan), Härnösand, Jönköping (Elementarskolan), Karlshamn (Elementarläroverket), Karlstad (Elementarläroverket), Karlskrona (Elementarläroverket), Landskrona, Linköping, Lund (Högre elementarskolan), Malmö (Högre läroverket), Mariestad, Norrköping (Nya läroverket), Oskarshamn, Skellefteå, Skövde, Stockholm (Ateneum, SN, Wallinska), Strängnäs, Sundsvall, Södertälje, Umeå, Uppsala (Högre elementarläroverket), Vänersborg, Åmål, Örebro (Elementarskolan).

De största differenserna uppvisas av flickskolan i Strängnäs (36 vtr), och 4 göteborgsskolor, nämligen Mathilda Halls skola. (34), Kjellbergsska skolan (32), Nya elementar (30) och Sigrid Rudebecks (28). Försök att finna förklaringar till dessa har för Mathilda Halls skola och Kjellbergsska inte lett till något resultat. Beträffande Nya elementar kan själva redovisningssättet vara orsaken. Enligt redogörelsen 1886—1887 hade nämligen från höstterminen 1885 ett helt nytt redovisningssystem börjat tillämpas. Istället för att ange lektionsantalet i varje ämne redovisade man undervisningstiden, uträknad i timmar och minuter. Lektionslängden varierade mellan 30 och 75 minuter. Man upplyste inte om vilken lektionslängd som var tillämplig i det enskilda fallet. Läsaren kan alltså inte själv förvandla tidsmättet till lektionsantal. Detta är emellertid vad som antingen skett från skolans sida, när uppgifterna sändes till kommittén, eller vad denna måste göra. Svårigheten att hantera ett sådant system kan vara en orsak till de genomgående avvikelserna i denna skola. För Sigrid Rudebecks skola visar en kontroll via katalogen att skolan under läsåret 1885—86 saknade en klass. Till kommittén har alltså den generella kursplanen sänts, medan skolan i årets redogörelse en-

dast uppgivit den för läsåret aktuella. Timantalet stämmer när den saknade klassen räknas in. Flickskolan i Strängnäs har till kommittén även uppgivit antalet vtr i de förberedande klasserna, vilka utelämnats i redogörelsen. SN har i franska och modersmål två vtr mindre i tabellen än i kursplanen. I den senare har emellertid räknats in två repetitionstimmar i vardera ämnet, då endast en del av klassen undervisades. Skolan har inte uppgivit dem för kommittén.

Punktkontrollerna visar att åtskilliga av avvikelserna kan förklaras som olika sätt att redovisa lektionsantalet. Det finns därför ingen anledning att generellt underkänna kommitténs uppgifter.

Tabell VIII

Antal veckotimmar i teoretiska ämnen vid SN vt 1886 och vt 1900, samt vid 79 flickskolor vt 1886 och samma skolor (77) vt 1900.

Ämne	1886				1900			
	SN	79 flickskolor			SN	77 flickskolor		
		Median värde	Kvartil avvikelse	Gräns värden		Median värde	Kvartil avvikelse	Gräns värden
Kristendom	22	23	4,5	6—40	22	22	2,5	12—38
Modersmålet	53	43	8	14—61	55	50	7	23—78
Franska	37	25	5	0—43	38	27	5,5	0—42
Tyska	11	14	4,5	0—32	11	16	5,5	1—33
Engelska	6	9	3	0—20	6	9	2,5	0—23
Historia	24	16	2,5	8—30	24	19	2,5	12—26
Geografi	14	13	2	0—18	12	14	2	8—21
Matematik	26	27	4,5	9—40	28	30	3,5	16—45
Naturlära	13	12	1,5	3—19	12	12	1,5	5—20

Källor:

För vårterminen 1886: Undersökning af Sveriges högre flickskolor, tab I, s. 352 ff.
För vårterminen 1900: Redogörelser för läsåret 1899—1900 för följande skolor:
Högre lärarinneseminarium och den därmed förenade Normalskolan för flickor.
Alingsås elementarskola för flickor
Arboga elementarskola för flickor
Arvika elementarskola för flickor
Borås. Elementarläroverket för flickor i Borås
Eksjö. Läroverk för flickor
Engelholm. Elementarskolan för flickor i Engelholm
Enköping. Elementarskolan för flickor i Enköping
Eskilstuna. Elementarläroverket för flickor i Eskilstuna
Falun. Elementarläroverket för flickor i Falun
Filipstads elementarskola för flickor
Gefle. Högre flickskolan i Gefle

Göteborg. Mathilda Halls skola för flickor
 Göteborg. Majornas elementarläroverk för flickor
 Göteborg. Nya elementarläroverket för flickor
 Göteborg. Privata elementarläroverket för flickor
 Göteborg. Sigrid Rudebecks elementarskola för flickor
 Halmstad. Högre elementarläroverket i Halmstad för kvinnlig ungdom
 Hudiksvalls elementarskola för flickor
 Hälsingborg. Ebba Lundbergs högre läroverk för flickor
 Hälsingborg. Högre elementarskolan för flickor
 Härnösands elementarläroverk för flickor
 Jönköpings elementarskola för flickor
 Karlshamns elementarläroverk för flickor
 Karlskrona högre läroverk för flickor
 Karlstad. Nya elementarskolan för flickor
 Karlstads elementarläroverk för flickor
 Kristianstads elementarläroverk för flickor
 Kristinehamns elementarläroverk för flickor
 Landskrona elementarläroverk för flickor
 Lidköpings elementarläroverk för flickor
 Linköpings elementarläroverk för flickor
 Luleå elementarläroverk för flickor
 Lunds fullständiga läroverk för flickor
 Lund. Högre elementarskolan i Lund för flickor
 Malmö högre läroverk för flickor
 Mariestads elementarläroverk för flickor
 Nora elementarskola för flickor
 Norrköping. Anna och Karin Malms högre flickskola
 Norrköpings nya läroverk för flickor
 Norrköpings högre skola för kvinnlig ungdom
 Nyköpings elementarskola för flickor
 Oskarshamns elementarläroverk för flickor
 Piteå enskilda flickskola
 Sala. Elementarläroverket för flickor
 Skara högre flickskola
 Skellefteå sjukklassiga elementarläroverk för flickor
 Sköfde elementarläroverk för flickor
 Stockholm. Ateneum för flickor
 Stockholm. Brummerska skolan
 Stockholm. Privata elementarskolan för flickor å Kungsholmen
 Stockholm. Lyceum för flickor
 Stockholm. Afzelii elementarskola för flickor
 Stockholm. Anna Sandströms skola
 Stockholm. Södermalms högre läroanstalt för flickor
 Stockholm. Wallinska skolan
 Stockholm. Ählinska skolan

Stockholm. Östermalms högre läroanstalt för flickor
 Strengnäs elementarläroverk för flickor
 Sundsvall. Elementarskolan för flickor
 Söderhamns elementarläroverk för flickor
 Södertälje. Elementarskolan för flickor
 Trelleborgs elementarskola för flickor
 Umeå elementarläroverk för flickor
 Uppsala. Elementarläroverket för flickor
 Uppsala. Högre elementarläroverket
 Vadstena läroverk för flickor
 Varbergs elementarläroverk för flickor
 Vänersborgs elementarskola för flickor
 Västerviks läroanstalt för flickor
 Västerås högre elementarläroverk för flickor
 Växjö elementarläroverk för flickor
 Visby högre flickskola
 Ystads elementarskola för flickor
 Ämås elementarskola för flickor
 Örebro elementarskola för flickor
 Örebro. Nya elementarskolan. Läroverk för flickor
 Östersunds elementarläroverk för flickor

Anm.: I Västerås hade sammanslagning skett mellan Nathalia Andersons skola och Elementarläroverket för flickor. I Ängelholm motsvarande mellan Bergklintska och Boysenska skolorna. Se Heckscher, Några drag i den svenska flickskolans historia, s. 122 o 131.

Tabell IX

Antal boktitlar vid de allmänna läroverken och 71 flickskolor läsåret 1889—1890.

Ämne	Läroverken		71 flickskolor			
	Totalt		Totalt		Därav gemensamma med läroverken	
	Läro bkr	Vitter litt.	Läro bkr	Vitter litt.	Läro bkr	Vitter litt.
Kristendom	59		51		42	
Modersmålet	73	87	44	43	41	32
Tyska	22	32	28	51	13	18
Franska	43	40	48	69	26	17
Engelska	41	32	35	43	21	11
Matematik	86		32		29	
Naturlära	83		42		28	
Historia	29		23		17	
Geografi	20		14		14	

Källor: Årsredogörelser 1889—90 för följande skolor:

Alingsås elementarskola för flickor
 Borås. Elementar-läroverk för flickor i Borås
 Enköping. Elementarskolan för flickor i Enköping
 Eskilstuna. Elementarläroverket för flickor i Eskilstuna
 Falun. Elementarläroverket för flickor i Falun
 Filipstads elementarskola för flickor
 Gävle. Högre flickskolan i Gefle
 Göteborg. Fruntimmersföreningens flickskola
 Göteborg. Göteborgs nya elementarläroverk för flickor
 Göteborg. Kjellbergsska flickskolan i Göteborg
 Göteborg. Majornas elementarläroverk för flickor
 Göteborg. Mathilda Halls skola för flickor i Göteborg
 Göteborg. Sigrid Rudebecks elementarskola för flickor i Göteborg
 Halmstad. Högre elementarläroverket i Halmstad för kvinnlig ungdom
 Hudiksvalls elementarskola för flickor
 Hälsingborg. Högre elementarskolan för flickor i Hälsingborg
 Härnösand. Härnösands elementarskola för flickor
 Jönköpings elementarskola för flickor
 Kalmar. Nisbethska elementarskolan för flickor i Kalmar
 Karlshamns elementarläroverk för flickor
 Karlskrona elementarläroverk för flickor
 Karlstads högre elementarläroverk för flickor
 Karlstad. Nya elementarskolan för flickor i Karlstad

Kristianstad. Virginska flickskolan i Kristianstad
 Kristinehamns elementarläroverk för flickor
 Köping. Elementarläroverket för flickor i Köping
 Landskrona. Elementarläroverket för flickor i Landskrona
 Lidköpings elementarläroverk för flickor
 Lindesbergs elementarskola för flickor
 Luleå. Elementarläroverket för flickor i Luleå
 Lund. Högre elementarskolan i Lund för flickor
 Lund. Lunds fullständiga läroverk för flickor
 Malmö högre läroverk för flickor
 Malmö. Tekla Åbergs högre läroverk för flickor i Malmö
 Mariestads elementarläroverk för flickor
 Norrköpings högre skola för kvinnlig ungdom
 Norrköpings nya läroverk för flickor
 Nyköping. Henriette Löwens elementarskola för flickor i Nyköping
 Nora elementarskola för flickor
 Norrtälje. Privata flickskolan i Norrtälje
 Oskarshamns elementarläroverk för flickor
 Sala. Elementarläroverket för flickor i Sala
 Skara högre skola för kvinnlig ungdom
 Skellefteå elementarläroverk för flickor
 Skövde. Elementarläroverket för flickor i Skövde
 Stockholm. Ateneum för flickor i Stockholm
 Stockholm. Brummerska skolan
 Stockholm. Idun. Högre läroverk för flickor
 Stockholm. Lyceum för flickor
 Stockholm. Statens normalskola
 Stockholm. Södermalms högre läroanstalt för flickor
 Stockholm. Wallinska skolan
 Stockholm. Ählinska skolan
 Stockholm. Östermalms högre läroanstalt för flickor
 Strängnäs. Strengnes elementarläroverk för flickor
 Sundsvalls läroverk för flickor
 Söderhamns elementarläroverk för flickor
 Södertälje. Elementarskolan för flickor i Södertälje
 Umeå elementarläroverk för flickor
 Uppsala. Högre elementarläroverket för flickor i Uppsala
 Vadstena läroverk för flickor
 Visby högre flickskola
 Vänersborg. Wenersborgs elementarskola för flickor
 Västervik. Westerviks läroanstalt för flickor
 Västervik. Västerviks högre elementarläroverk för flickor
 Växjö. Elementarläroverket för flickor i Växjö
 Ystads elementarskola för flickor
 Åmås elementarskola för flickor

Örebro. Nya elementarskolan i Örebro
Örebro. Örebro elementarskola för flickor
Östersunds elementarläroverk för flickor.

BSOS. P. Undervisningsväsendet 1889—90, tab. 2, s. 4 ff.
Svensk bokkatalog 1866—1895.

Anm: Böcker som enligt läroverksförteckningen förelegat endast i manuskript har ej räknats. Onummerade böcker i läroverksförteckningen försedda med hänvisning till annan avdelning har förts till den senare. Ordböcker, tabeller och kartböcker har uteslutits. I ämnet kristendom har bibel, psalmbok och katekes uteslutits. De senare har varit helt omöjliga att definiera i flickskolematerialet.

modernmålet: till vitter litteratur har förts läroverksförteckningens titlar under markering c och d samt nr 109—116 f.

tyska: vitter litteratur f o m nr 23 i läroverksförteckn.

franska: vitter litteratur f o m nr 46 i läroverksförteckn.

engelska: vitter litteratur f o m nr 44. Till historia har förts G 35.

Flickskolornas böcker har kunnat fastställas med hjälp av läroverkslistan och svensk bokkatalog 1866—1895.

Särskilda utgåvor för flickskolor har förekommit i några fall.

Sturzen-Becker, V., Svensk rättskrifningslära för de allmänna läroverken och flickskolorna, Sthlm 1890. (På läroverkslistan nr B 18.)

Bagge, P., Läsebok i svensk poesi för de allmänna läroverken och flickskolorna. Sthlm 1889. (B 27.)

Sandahl, A., Svensk läsebok för skolan och hemmet med särskildt afseende på flickskolan. Sthlm 1889. (B 27.)

Cederschiöld, G., Svensk läsebok för klasserna IV—VII:2 vid de allm. läroverken och klasserna IV—VII vid de högre flickskolorna. Gbg 1888. (B 30.)

Bremer, K. V., Kurs i svenska litteraturens historia för fruntimmersskolan i Helsingfors. Hfors 1882. (B 121.)

Berg, A., Räknelära för de allmänna läroverken och flickskolor. Sthlm 1889. (I 4.)
Kippenberg, Deutsches Lesebuch für höhere Töchter Schulen. u. å.

Afzelius, J. A., Moderna engelska författare för flickskolor. Sthlm 1890.

Sievers, P. F., Räknebok för flickor. Sthlm 1871.

Bilaga I

Yrkesgruppering

A LANTBRUKARE

- 1 Godsägare o.d.
baron, friherre (S),¹ godsägare, greve, markis (S) possessionat, prins (S)
- 2 Hemmansägare och arrendatorer
arrendator, hemmansägare (G), jordbrukare (S), ladugårdsidkare (S), lantbrukare
- 3 Lantbruksinspektorer, förvaltare o.d.
fodermarsk (S), förvaltare, godsförvaltare (S), inspektor, mejeriföreståndare (G), mejeriinspektor (S)

B FOLKSKOLLÄRARE

- 1 Folkskollärare o.d.
barnhuslärare (G), folkskollärare, gymnastiklärare, handelslärare, kateket, lärare, skolföreståndare, skollärare, skrivlärare (S), stadskateket (G), överlärare
- 2 Kantorer, klockare o.d.
kantor, klockare, musikdirektör (G), musiklärare (G), organist, simlärare (S), slöjdlärare (G), teckningslärare

CA AKADEMIKER

- 1 Präster i svenska kyrkan
bataljonspredikant (G), biskop (S), domprost, fångpredikant (G), hovpredikant (S), komminister, kontraktsprost, kyrkoherde, pastor, pastorsadjunkt, pastor primarius (S), prost, präst, regementspastor, sjömanspastor (G), överhovpredikant (S)
- 2 Ämbetsmän med företrädesvis akademisk examen
advokat (S), advokatfiskal (S), aktuarie (S), amanuens (S), amiralitetsråd (S), arkivarie (S), assessor, auditör, auktionsnotarie (G), bankdirektör (S), bankokommissarie (S), bankosekreterare (S), borgmästare, byråchef (S), byrådirektör (S), departementschef (S), exekutor (G), expeditionschef (S), expeditionsssekreterare (S), fiskeriintendent (S), fängelsedirektör, generaldirektör (S), generalpostdirektör (S), generaltulldirektör (S), hovkamrer (S), hovmarskalk (S), hovrättsråd (G), hovråd (S), hovrättsassessor (S), hovrättsnotarie (S), hovrättsråd (S), hovrättssekreterare (S), häradshövding, justitiekansler (S), justitieråd (S), järnvägsdirektör (S), kammarherre (S), kammarjunkare (S), kammarråd (S), kammarrättsråd (S), kansliråd (S), kanslisekreterare (S), kongl. sekter (S), konsultatssekreterare (S), kontrollidirektör (S), krigsråd (S),

¹ (S) = förekommer endast i Stockholm, (G) = förekommer endast i Göteborg.
Ingen markering = förekommer i båda städerna.

kronofogde, kungl. bibliotekarie (S), kungl. sekreterare (S), lagman (S), landsektor (S), landshövding, landskamrer (S), lanträntmästare (S), lotsfördelningschef (S), länsnotarie (S), magistratssekreterare (G), marindirektör (S), myntdirektör (S), notarie, notarius publicus (S), polismästare, postdirektör (S), president (S), protokollsekreterare (S), regementsauditör (S), revisionssekreterare, revisor (S), riddarhuskansler (S), riddarhussekreterare (S), riksantikvarie (S), riksarkivarie (S), sekreterare (S), sekreterare i utr-dep (S), sjömanshusnotarie (G), slottsintendent (S), stadsaktuarie (G), stadsfiskal (S), stadsfogde (G), stadsrevisor (G), stadsnotarie (S), statistiker (S), statsgeolog (S), statsminister (S), statsråd (S), ståthållare (S), telegrafdirektör (S), trafikdirektör (S), överdirektörsassistent (S), överintendent (S)

- 3 Läkare
bataljonsläkare (S), distriktsläkare (S), doktor, fältläkare (S), hårläkare (S), kirurg (G), läkare, med. dr, med. fil. dr (S), medicinalråd (S), med. lic. (S), provinsialläkare, regementsläkare, stadsläkare, överläkare
- 4 Professorer och docenter
docent (S), professor
- 5 Lektorer o. d.
fil. dr, fil. lic., lektor, rektor, teol. lektor (G)
- 6 Adjunkter o. d.
adjunkt, bibliotekarie (S), fil. kand., folkskoleinspektör, handelslärare (S), kollega (S), lärare vid Krigshögskolan (S), lärare vid Veterinärinstitutet (S), läroverksadjunkt, läroverkskollega, magister, navigationslärare (S), privat lärare, seminarielärare, seminarieföreståndare (G), språklärare (S)
- 7 Tandläkare, jägmästare o. d.
agronom (S), apotekare, bataljonsveterinär (S), distriktsveterinär (G), jägmästare, länssagronom (G), länsveterinär (S), provisor (G), regementsveterinär (S), stadsveterinär (G), stadsagronom (S), sjukgymnast (S), tandläkare, veterinär (S)
- 8 Civilingenjörer, lantmätare o. d.
arkitekt, bergmästare (S), byggnadschef (S), civilingenjör, hovarkitekt (S), kommissionslantmätare, lantmätare, lantmåterisekreterare (S), mariningenjör (G), stadsarkitekt, stadsingenjör (S), trafikchef (S), överingenjör (G)
- 9 Ingenjörer
baningenjör (S), bergsingenjör (S), fartygsbesiktningsman (G), fyringenjör (S), gruvingenjör (S), handelskemist (S), ingenjör, järnvägsingenjör (G), kartograf (S), kemist (S), lantbruksingenjör (S), maskiningenjör (S), mekanikus

CM. OFFICERARE

- 1 Generaler och regementsofficerare
amiral (S), general (S), generalmajor (S), hovintendent (S), kommendör (S), kommendörkapten, major, stallmästare (S), överste, överstelöjtnant

- 2 Kompaniofficerare och gymnastikdirektörer
artillerikapten (G), gymnastikdirektör (G), hovkvartermästare (S), kapten, kaptenlöjtnant, löjtnant, regementsintendent (S), regementsskrivare (S), ryttmästare

D. STÖRRE AFFÄRSMÄN, FÖRETAGSLEDARE

- 1 Direktörer och disponenter
assuransdirektör (G), bankdirektör, bankir (S), bergsbruksidkare (S), bokförläggare (S), bruksdisponent, bruksidkare (S), brukspatron, bruksägare, chef för Ångslupsbol. (G), direktör, disponent, förläggare (S), generalkonsul (S), gruvdisponent (G), kalkbruksägare (S), kassadirektör (S), konsul, kvarnägare (S), maskindirektör (S), mejeriidkare (S), patron, rentier (S), skeppsredare (G), sockerbruksidkare (S), stenhuggeriägare (S), sågverksägare (S), varvschef (S), verkstadsdisponent (G), vice konsul (S), överdirektör (S)
- 2 Grosshandlare och skeppsmäklare
dispaschör (S), egendomsagent (S), fiskexportör (G), grosshandlare, mäklare (G), skeppsklarerare, skeppsmäklare, stadsmäklare

E. MINDRE AFFÄRSMÄN OCH HANTVERKARE

- 1 Handlande och försäljare
agent, agentbyrå (S), auktionsmäklare (G), bokexpeditör (S), bokhandlare, entreprenör (S), exportkonduktör (G), fiskköpare (S), förlagsbokhandlare (S), generalagent (G), gårdsägare (S), handelsagent (G), handelsresande, handlande, husägare (S), järnhandlare, klädeshandlare, kommissionshandlande (G), kommissionär, konsthandlare (S), kramhandlare (S), kreaturshandlare (S), kryddkramhandlare (S), kryddkrämare (S), köpman, linkramhandlande (S), läderhandlare (G), lärftskramhandlare (S), manufakturhandlande (G), mjölkhandlare (S), modehandlerska (G), pantlånare (S), platsagent, reseagent (S), rådman, sidenkramhandlare (S), skeppsfunerare (G), skohandlare (G), stensättningsentreprenör (S), tidningsdistributör (S), timmarhandlande (G), tobakshandlare (S), trävaruhandlare (S), viktualiehandlare (S), vinhandlare
- 2 Hotell- och åkeriägare
biljardägare (S), droskägare (G), gästgivare, hotellvärd, hotellägare, hyrverksägare (G), hovmästare (S), kaféforeståndare (S), källarmästare, munsänk (S), restauratör, traktör, vinskänk (S), åkare, åkeriägare (S), utskänkningsforeståndare (S), vice värd (S), värdshusforeståndare (G), värdshusidkare (G), värdshusvärd (G)
- 3 Hantverkare
bagare, barberare (G), bleckslagare, blockmakare (G), bokbindare, borstbindarmästare, damskräddare (G), distillator (S), emaljör (S), fotograf, fältskär, färgare, färgmästare (G), förgyllare, garvare, gelbgjutare, gjutmästare (G), glasmästare, gravör, guldsmed, handskmakare, hattmakare, hattstofferare (S), hovfotograf (S), hårfrisör (S), hårfrisörska (S), instrumentmakare, juvelerare,

- kakelugnsmakare, kammakare (G), konditor, konservator (S), kopparslagare, korgmakare (G), körsnär, medaljgravör (S), modellsnickare (S), målare (S), målarmästare, optiker, orgelbyggare, paraplymakare (G), perukmakare, pistol-smed (S), plåtslagare, porslinsmålare (S), repslagare (G), sadelmakare, segelmakare (S), segelsömmaremästare (G), skomakare, skomakaremästare, skorstensfejarmästare, skräddare (G), skräddarmästare, slaktarmästare, smedmästare, snickare, snickaremästare, snörmakare, sockerbagare, sotarmästare, svarvare, svärdfejare (S), sämskmakare (S), sömmerska (S), tandtekniker (G), tapetserare, tapetsör (G), tenngjutare, trädgårdsmästare, tunnbindare, urmakare, vagnmakare (G)
- 4 Fabrikörer
blockfabrikör (G), boktryckare, bryggare, byggmästare, cigarmakare (G), fabriksidkare (S), fabriksägare (G), fabrikör, färgarefabrikör (G), korgfabrikör (S), korkfabrikör (G), kvarnägare (G), metallfabrikör (S), pianofabrikör (G), sidenfabrikör (S), skeppsbyggare (G), spegelfabrikör (G), tapetfabrikör (S), urfabrikör (S), vagnfabrikör (S), vagnmakarmästare, ättiksfabrikör (S)

F. TJÄNSTEMÄN I STAT, KOMMUN ELLER ENSKILD TJÄNST

- 1 Stats- och kommunaltjänstemän med företrädesvis studentexamen
brandchef (G), brandinspektör (S), byråassistent (S), fattigvårdsfogde (G), fogde (S), fängelsedirektör (G), hamnfogde, hamninspektör (G), hamnkapten, hamnkassör (G), häradsskrivare, jaktlöjtnant (G), järnvägsbokhållare, järnvägsinspektör (G), kammarskrivare, kanslist, kommissarie, kommunalråd (S), kongl. kommerskoll (S), kontrollör (G), kronolänsman, kronouppbörds-kassör (G), kronouppbörds-kommissarie (S), landskanslist (G), lotskapten, länsman, mantalskommissarie (G), mästerlots (S), ombudsman (S), poliskommissarie, postexpeditör, postförvaltare (G), postkontrollör, postmästare, registrator (S), räntmästare, sjukhuskommissarie (G), skatteinspektör (S), slottsfogde (S), stadsbokhållare (G), stadsinspektör (G), stadskamrerare, stadskassör, stads-kommissarie (S), stadsträdgårdsmästare (S), stationsinspektör, stationsskrivare, syssloman (G), telefoninspektör (G), telegrafassistent, telegrafbyggmästare (S), telegrafiföreståndare (S), telegrafinspektör, telegrafkassör (G), telegraf-kommissarie, trafikdirektör (G), trafikinspektör (S), trädgårdsdirektör (G), tullbokhållare (S), tullförvaltare, tullinspektör (G), tullkontrollör, tullöver-inspektör, tullöveruppsyningsman, uppbörds-kassör, uppbörds-kommissarie (S), vägin-spektör (G), vägmästare (G), yrkesinspektör (S), överbanmästare (G), överkommissarie (S), överkontrollör (S), överlots (S), överskult (G)
- 2 Tjänstemän i privat tjänst
affärschef (G), bankföreståndare (S), bankkamrer, bankkassör (S), bank-tjänsteman (S), bruksförvaltare, bruksinspektör (G), trädgårdsinspektör (G), byggnadsinspektör (G), distriktsföreståndare (G), ekonomidirektör (G), fab-riksföreståndare (S), flottchef (S), förrådsintendent (S), försäkringsinspektör (S), handelsföreståndare, inspektör, intendent, kamrer, kassör, kontorschef, lagerchef (G), mäklarbiträde (G), platsbyråföreståndare (S), prokurist (G),

reseinspektör (S), skattmästare (G), sparbankskontrollör (G), tryckeriförestån-dare (S), varvskassör (G), ångbåtskommissarie (G), överinspektör (G)

- 3 Sjöbefäl och maskinchefer
befälhavare (S), kofferdikapten (G), sjökapten, skeppare, styrman, ångbåts-befälhavare (G), ångbåtskapten (S), övermaskinist, överstyrman (S)
- 4 Konstnärer och journalister
aktör (S), artist, bildhuggare, dekorationsmålare, hovkapellist (S), kammar-musiker (S), kapellmästare, konstnär (S), körsångare (S), körmästare v. Ope-ran (S), landskapsmålare (S), litteratör, musicus (S), musikdirektör (S), mu-siklärare (S), operasångare (S), ornamentsbildhuggare (S), redaktör, regissör (S), skriftställare (S), skulptör (G), skådespelare, statybildhuggare (S), teater-direktör, tidningsman (S)
- 5 Frikyrkopräster o. d.
baptistpastor (G), chaplain v. Engelska kyrkan (S), kapellpredikant (G), kapten i Frälsningsarmén (S), kolportör (G), major i Frälsningsarmén (S), metodist-präst (G), missionssekreterare (S), missionär (S), predikant, rabbin (S), super-intendent hos metodisterna (G), överste i Frälsningsarmén (S)

G. LÄGRE TJÄNSTEMÄN

- 1 Stats- och kommunaltjänstemän i lägre lönegrader utan stud. ex.
assistent (S), banmästare (G), bevakningsbefälhavare, brandmästare (G), fyr-mästare (S), fältintendent (S), föreståndare (S), gaskontrollör (S), hovfurir (S), hovjägare (S), inkasserare (G), järnvägstjänsteman, konduktör (S), kon-trollör (S), kronolots (S), kustsergeant (G), kyrkogårdsinspektör (G), lok-förare, lots (S), lotsällderman (G), magasin-förvaltare, materialförvaltare (G), myntmästare (S), paketpostförvaltare (G), polis (S), polisöverkonstapel (G), postbärare (S), posttjänsteman (S), roteman (S), sjömanshemsföreståndare (S), skogsförvaltare, skogsinspektör (S), sprutmästare (S), stallmästare (G), sta-tionsföreståndare (S), stationsförman (G), syssloman (S), tjänsteman (S), tull-uppsyningsman (S), överbrandmästare (G), överkonstapel (G), överpoliskon-stapel (S)
- 2 Underofficerare
adjutant (S), ammunitionsförvaltare (S), artillerifyrverkare (S), fanjunkare, flaggmaskinist (S), flaggunderofficer (S), förrådsförvaltare (S), kasernbefäl-havare (S), konstapel (G), militär (G), mönsterskrivare (G), regementsbok-hållare (S), sergeant, styckjunkare, tygförvaltare, underofficer (S), under-skeppare v. flottan (S), uppbördsman (G), vaktkonstapel (G), överfyrverkare (S)
- 3 Verkmästare och förmän
arbetsföreståndare (G), arbetareförmän (G), befallningsman (S), boktryckeri-faktor (G), bruksuppsyningsman (G), bryggmästare (G), brännmästare (G), byggnadsförmän (G), båtförmän (G), fabriksförmän (G), fabriksmästare (G),

faktor (S), förman, förste maskinist (G), kronobageriverkmästare (S), lagerföreståndare (G), lagermästare (S), maskinist (S), pappersmästare (S), stuveriförman (G), tegelmästare (S), tillsyningsman (G), uppsyningsman (G), verk-mästare, vågmästare (G), överuppsyningsman (S)

- 4 Kontorister
bankbokhållare, bokförare, bokhållare, byggnadsritare (G), fabriksbokhållare (G), förrädsbokhållare (G), handelsbokhållare, handelskassör (S), kontorist, kontorsbiträde (S), kontorsskrivare (S), kopist (S), kreditivbokhållare (G), magasinsbokhållare (G), mantalsskrivare (G), materialskrivare (G), ombudsman (G), postkontorsskrivare (S), räkenskapsförare (S), skrivare (G), vågbokhållare (G), vågskrivare (G)

H. ARBETARE

- 1 Stats- och kommunalanställda i de lägsta lönegraderna
banvakt (S), beridare (S), brevbärare, kustvakt (G), kyrkobetjänt (S), livjägare (S), länsenspannare (S), postvaktmästare (S), rådhusvaktmästare (S), sjö tullvaktmästare (S), stadstjänare (G), stationskarl, tullvaktmästare (S), vagnsmörjare (S), vaktmästare
- 2 Hantverkare med anställning som arbetare
bruksarbetare (G), gjutare (G), guldarbetare (S), kopparslagaregesäll (S), litograf (G), maskinsättare (G), murare, smedsgesäll (S), stereotypör, tillskärare, typograf
- 3 Arbetare inom industri och handel
arbetare, arbetskarl, bryggeriarbetare (G), båtkarl (G), fabriksarbetare, grundläggare (S), järnbärare (S), järnsvarvare (G), klampare (G), lagerbiträde (S), maskinarbetare (G), månadskarl (G), packhuskarl (G), sjöfarande (G), sjöman (G), skeppsstuvare (G), stenhuggare (S), stuvare (G), stuveriarbetare (G), timmerman (G), undervägare (S), vintappare (S)
- 4 Servicepersonal
bankvaktmästare (G), badaremästare (S), commis (S), diakonissa (S), handelsbiträde (G), handelsexpedit (G), hovlakej (S), hyrkusk, kammartjänare (S), kontorsvaktmästare (G), kusk (G), kypare (G), portier, portvaktmästare (S), reseexpedit (G), stadsbud (S), vattenförare (G)

XY. OBESTÄMD UPPGIFT OCH YRKE SAKNAS

demoiselle (S), fru (S), fröken (S), herr (S), jungfru (S), M (S), mamsell (S), ogift moder (G), änkefru, utan uppgift

Bilaga II

Översikt av den vittra litteraturen i främmande språk vid de allmänna läroverken och 71 flickskolor läsåret 1889—1890.

G = för läroverk och flickskolor gemensamma böcker

L = för läroverken speciella böcker

F = för flickskolorna speciella böcker

1 Litteratur av historiskt skönlitterär eller fackhistorisk natur

- G: W. von Goethe, Egmont
F. von Schiller, Geschichte des 30-jährigen Krieges
„ Die Jungfrau von Orleans
„ Maria Stuart
„ Wallenstein
„ Wilhelm Tell
W. Hauff, Das Bild des Kaisers
„ Liechtenstein
W. H. Riehl, Burg Neideck
„ Die vierzehn Nothelfer
Erckmann-Chatrian, Histoire d'un conscrit de 1815
J. Sandau, Mademoiselle de Seiglière
Th. B. Macaulay, Biographical essays
W. Scott, The lady of the lake
Ch. Dickens, A child's history of England
W. Scott, Tales of a grandfather
- L: Th. Körner, Zriny
H. C. Proschko, Ein Mann von Wort
E. Wichert, Das eiserne Kreuz
K. Gutzkow, Zopf und Schwert
J. H. Campe, Die Entdeckung von Amerika
Frédéric le Grand, Histoire de la guerre de sept ans
J. F. Michaud, Histoire des croisades
„ Histoire de la première croisade
F. A. Mignet, L'ancienne Germanie
„ Histoire de la révolution française
„ Histoire de la terreur
Ch. Rollin, Histoire de l'Alexandre le Grand
Ph. de Ségur, Histoire de Napoléon
A. Thiers, Campagne d'Italie en 1800
„ Napoléon à Saint-Hélène
„ Quatre-Bras et Ligny
Voltaire, Histoire de Charles XII
F. Guizot, Récits historiques de l'histoire de France

- J. Lamé-Fleury, Histoire de la découverte de l'Amérique
 E. A. Freeman, Short history of the Norman Conquest of England
 Th. B. Macaulay, Scenes of the Irish rebellion in 1689 and 1690
 „ History of England
 W. Scott, Kenilworth
 „ Waverley
 W. Shakespeare, Julius Ceasar
- F. W. von Goethe, Götz von Berlichingen
 „ Iphigenie von Tauris
 „ Torquato Tasso
 „ Faust
 J. G. von Herder, Der Cid
 W. Jensen, Aus Lübecks alten Tagen
 P. Kaiser, Gustav Adolf
 F. von Schiller, Die Braut von Messina
 „ Turandot
 A. Radcliff, The provençal tale
 W. Robertson, Execution of Mary Stuart
 W. Scott, Quentin Durward
2. *Romaner, berättelser och skådespel av underhållningskaraktär*
- G. R. Benedix, Das Lügen
 W. von Goethe, Hermann und Dorothea
 G. E. Lessing, Minna von Barnhelm
 „ Nathan der Weise
 F. von Schiller, Gedichte
 „ Der Neffe als Onkel
 A. Daudet, Contes choisis
 Th. de Banville, Gringoire
 O. Feuillet, Le roman d'un jeune homme pauvre
 „ Le village
 V. Hugo, Hernani
 P. Mérimée, Colomba
 Molière, L'avare
 E. Scribe, Le verre d'eau
 „ Mon étoile
 „ Batailles des dames
 E. de Laboulay, Abdallah
 E. de Girardin, La joie fait peur
 G. Eliot, Silas Marner
 H. W. Longfellow, Evangeline
 R. B. Sheridan, The rivals
- L. B. Abeken, Eine Nacht
 H. Heine, Die Harzreise

- J. Schücking, Die drei Freier
 J. Stinde, Die Familie Buchholz
 C. Toepfer, Hermann und Dorothea
 J. F. A. Bayard, Le gamin de Paris
 A. Dumas, Denise
 Xavier de Maistre, Le lépreux de la cité d'Aoste
 Molière, Le misanthrope
 F. Ponsard, L'honneur et l'argent
 R. Töpffer, Drei Erzählungen aus Nouvelles Genevoises
 Bulwer, Money
 Ch. Dickens, Novels and tales
 „ Oliver Twist
 „ Skizzer
 E. G. Grenville-Murray, French pictures in English chalk
 W. Irving, Tales of the Alhambra
 „ A selection from the sketchbook
 J. MacCarthy, Dear Lady Disdain
- F. C. Jökai, Die Oceanien
 E. Wichert, Der Freund des Fürsten
 Th. H. Barreau, Amour filial
 F. Coppée, La veillée
 A. Daudet, Lettres de mon moulin
 Erckmann-Chatrian, Contes populaires
 L. Gérard, La croix de Lorraine
 L. Halévy, L'abbé Constantin
 P. de Kock, Une partie de plaisir
 M. Maréchal, L'hotel Voronzoff
 Mèlesville-Duveyrier, Michel Perrin
 Molière, Le bourgeois gentilhomme
 Ch. Dickens, David Copperfield
 H. Fielding, The miser
 H. Mackenzie, La Roche
 L. Sterne, The Story of le Fèvre
3. *Barn- och ungdomsböcker*
- G. Gerstäcker, Eine Hochzeitsreise
 Hauff, Märchen
 J. de Lafontaine, 60 Fabeln
 E. Souvestre, Au coin du feu
 J. Verne, Le tour du monde
 Ch. Dickens, Christmas carols
 „ The cricket on the hearth
 F. Montgomery, Misunderstood
 F. Marryat, The children of the new forest

L. F. Gerstäcker, Irrfahrten
 „ Jack und Bill
 A. Glaser, Schloss Kattenheim
 L. Katscher, Aus China
 A. Galland, Histoire de Sindbad le marin
 E. Souvestre, Un philosophe sous les toits
 J. Verne, Le docteur Ox
 R. Haggard, King Solomon's mines
 F. Marryat, Masterman Ready
 „ The settlers in Canada
 „ Peter Simple
 „ The three cutters
 F. Cooke, A boy's ideal
 F. Cooper, The pathfinder

F. H. C. Andersen, Märchen
 H. Braun, Der Blumenhansel
 „ Vera
 „ Die Schwester
 A. von Chamisso, Peter Schlemihl
 A. Cron, Mädchenleben
 C. Helm, Backfischens Leiden und Freuden
 F. de la Motte-Fouqué, Undine
 M. Nathusius, Tagebuch eines armen Fräuleins
 „ Langenstein und Boblingen
 G. Raimund, Gesucht und gefunden
 H. C. Salzmann, Joseph Schwarzmantel
 Ch. von Schmid, Berättelser
 „ Rosa von Tannenberg
 „ Die Ostereier
 O. Schupp, Das verlorene Kind
 J. Spyri, Aus den Schweizerbergen
 „ Aus nah und fern
 O. Wildersmuth, Jugendschriften
 A. Vollmar, Die Grossmutter
 F. W. Ziegler, Schloss Fichtenau
 H. Zschocke, Kriegerische Abenteuer eines Friedfertigen
 E. Bersier, Micheline
 L. Branchu, Fleurette et Pepito
 Brée, Nouvelles histoires
 F. Bungener, Souvenirs de Noël
 A. Craven, Anne Séverin
 „ Fleurange
 F. Fénelon, Télémaque
 Grandineau, Le petit précepteur
 L. Hameau, Bébés en vacances

J. Lamé-Fleury, Le philosophe de Sans Souci
 A. Levray, Emilia
 H. Malot, Roman Kalbris
 „ Sans famille
 de Martignat, Une petite nièce d'Amérique
 „ L'héritière de Maurivège
 Maryan, Rosa Trévern
 M. Pape-Carpentier, Histoires
 E. de Pressensé, Brunette et Blondine
 „ Geneviève
 „ Le parigot
 „ Petite mère
 „ Rosa
 „ Scènes d'enfance et de jeunesse
 „ Une joyeuse nichée
 „ Un petit monde d'enfants
 „ La maison blanche

Rydberg, Le petit Vigg
 A. E. de Saintes, Thérèse
 J. Sandeau, Le gendre de Monsieur Poirier
 „ Après la pluie le beau temps
 „ Contes de fées
 „ La princesse Rosette
 „ Les deux nigauds

S. Ségur, Les malheurs de Sophie
 „ Un secret de médecin
 „ Un oncle mal élevé

J. de Sobol, Moi et mes poupées
 E. Souvestre, Un pris de tabac
 P. J. Stahl, Histoire d'un anc
 A. Surville, Les amis de Berthe
 Ch. Vincent, Le frère adoptif
 „ Une petite maman

L. M. Alcott, An oldfashioned girl
 E. Burnett, Little lord Fauntleroy
 E. Charles, The victory of the vanquished
 S. Coolidge, What Katy did at school
 M. Craik, A noble life
 M. S. Cummins, The lamplighter
 J. H. Ewing, Jan of the windmill
 „ The Jackanapes
 E. Lyall, The autobiography of a slander
 M. A. Mackarness, Sunbeam stories
 F. Montgomery, The blue veil
 „ The town crier

Bilaga III forts.

År	Prop	Motion			Eckl-min/ Ad Pr Bg B Motionär	Yrkande	Utsk:s utlåt.	Utsk:s försl.				Andra ref. f kvinnorna
		Ad	Pr	Bg				Ad	Pr	Bg	B	
1859 Skri- —60 velse												
	1				Hamilton statsråd, landsh. Cederström	156.500 rdr t statligt sem	15.000 rdr/år t statligt sem (HLS)	+	+	+	+	1859 tjänst v folkskola folksksem. öppnas 1861 prövning t fältskär organist tandl. Utv. näringsfrihet
					1 Lallerstedt	15.000 rdr/år t statligt hovrättsn. grosshlär-sem.						
1862 —63	1				Bohnstedt	100.000 rdr reservations- ansl t flsk i vissa städer bergsing. bruksäg.	5000 rdr/år t statl. normsk i Sthlm (övska t HLS)	+	+	+	+	1862 komm. rösträtt fri underv. v Konstak. myndig utan anmälan 1863 lägre tjänster v post o telegraf
					1 Thyselius	12.000 rdr/år t 4 statl. flsk						
1865 —66	1				Thyselius	27.500 eng.-ansl. + 95.000/ år t 24 elemnt.-sk. f flk Alt: kommitté f utr. Likalydande	Hemställan om utredning	+	+	+	+	+ 1864 GCI fullständig näringsfrihet
					1 Bergman lektor							

Bilaga III forts.

År	Prop	Motion			Eckl-min/ FK AK Motionär	Yrkande	Utsk:s utlåt.	Utsk:s försl.				Andra ref. f kvinnorna
		FK	AK					FK	AK			
1873	1				Wennerberg statsråd, landsh. lektor	20.000 kr/år t statl flsk	Avstyrkes	+				1869 anst v järnvägen 1870 mogenhetsexamen Karolinska inst privatpraktik + 1873 universiteten bef i post, tele
1874	1				Wennerberg	50.000 kr t statl flsk. Kommunalt garantbel. villkor	30.000 kr t priv. flsk m högst 50 kr årsavgift	+				+ 1874 gift kv råda över egen arbetsförtjänst
1875	1				Wennerberg	30.000 kr t priv. flsk m högst 50 kr årsavg. Upph. el ändr av avg-best	Tillstyrkes	+				+ 1875 provår ordinarie lärarbef.
					1 Staaß kyrkoherde							
					1 Thorell godsägare	Upph av avg-best. Stödet utg m 150 kr/frielev	Avstyrkes	+			+	
1876	1				Carlsson statsråd, prof.	40.000 kr t priv flsk. Avgiftsbest slopas	Tillstyrkes	+			+	

Bilaga III forts.

År	Prop	Motion FK	Eckl-min/ AK Motionär	Yrkande	Utsk:s utlåt.	Utsk:s försl. FK	Andra ref. f kvinnorna AK
1877	1	1	Åkesson- Lundegård kyrkoherde reg.-pastor	40.000 kr t priv flsk. Avgb slopas. Ord. stat	Avstyrkes		
			Carlsson Falk handl., bruksäg.	40.000 kr t priv flsk 60.000 kr t priv flsk	Tillstyrkes Avstyrkes	— efter vot. 40.000 kr	+
1878	1		Carlsson	50.000 kr t priv flsk Ordinarie stat	Tillstyrkes	+	+
1882	1	1	Hammar skjöld stats-just.-råd professor A. Andersson kammarr. gen.dir	70.000 kr/år t priv flsk 100.000 kr/år t priv flsk, varav mindre del ansl t inspektion	70.000 kr/år t priv flsk, varav mind. del t. insp.	— Votering: 70.000 kr/år	+
1883	1		A. Andersson	100.000 kr/år t priv flsk, mindre del t insp om så anses nödvändigt	Avstyrkes	+	+
1884		1	Granlund m fl fabriksidk.	100.000 kr/år t priv flsk	Avstyrkes	+	+

Bilaga III forts.

År	Prop	Motion FK	Eckl-mis/ AK Motionär	Yrkande	Utsk:s utlåt.	Utsk:s försl. FK	Andra ref. f kvinnorna AK
		1	A. Andersson	Kommitté: unders. av un- derv. o hur den av staten bör ordnas o stödjas	Tillstyrkes	+	—
						Återremiss +	—
1885		1	Winkrans rektor	100.000 kr/år t priv flsk	Avstyrkes	+	+
		1	Borg redaktör	Flickor intas i allm lärov på samma villk. som goss.	Avstyrkes	+	
		1	Granlund	Kommitté: unders av un- derv o hur den bör ordn. o ev. av staten stödjas	Tillstyrkes	+	+
1886		1	Hedin	Flickor intas i allm lärov	Avstyrkes		
		1	Östberg godsägare	Försöksvis samunderv vid någr. av de allm lärov	Tillstyrkes		—
1887	1		Hammar skjöld	Kv. lärj. vid de föresl. kommunala mellansk.	Ej behandlad		1889 fattigvårdsstyr skolråd
1890	1		Wennerberg	Kvinnl. lärj t allm lärov om kom. skolst. så besl.	Tillstyrkes	+	—
						Ef. återremiss +	—

Bilaga III forts.

År	Prop	Motion FK	AK	Eckl-min/ Motionär	Yrkande	Utsk:s utlåt	Utsk:s förslag FK	AK	Andra ref. f kvinnorna
1891	1	1		Wennerberg Wieselgren v. här. hövd, rådm. 1 Winkrans	100.000 kr/år t priv flsk 110.000 kr/år t priv flsk Likalydande	100.000 kr/år	+	+	1891 apotekare, fältskär
1892	1	1		Gilljam statsråd 1 Berg folkskollär. Hammarlund folkskollär., red.	Samunderv. v mind lärov på kommunens framst. Den föresl. mellanskolan öppnas för flickor	Avstyrkes Avstyrkes	— +	+	+
1896	1	1		Gilljam 1 Wallis m fl prof. 1 Vahlin	250.000 kr/år t priv flsk varav en del t pensions- ansl. t lärarinnor 300.000 kr/år t priv flsk 15.000 kr t samsk på orter läroverksadjunkt där allm lärov ej finns	200.000 kr/år t högre flick- o samskolor, varav en del t lärares pens.	+	+	
1901		1		Centerwall rektor	Avgångsex. m viss komp. vid flickskolorna	Avstyrkes		+	

Bilaga III forts.

År	Prop	Motion FK	AK	Eckl-min/ Motionär	Yrkande	Utsk:s utlåt	Utsk:s förslag FK	AK	Andra ref. f kvinnorna
1902	1	1		Claeson statsråd 1 Berg & Hammarlund	360.000 kr/år t högre flick- o samskolor Ovanst. punkt i prop utgå	347.500 kr/år	+	+	
1903	1	1		v. Friesen statsråd, fil dr, lektor 1 Berg & Hammarlund	Ökat stöd t priv samsk. Avslag t ovanst.	Avstyrkes	+	+	
1904	1	1		v. Friesen 1 Lundell	Flickor rätt söka till lärov. i vissa orter Avstyrker ovanstående	Tillstyrkes Avstyrkes	+	+	+

Bilaga IV

Argument i propositioner, motioner och utskottsutlåtanden om flickskolorna 1844—1904.

A = undervisningssituationen
B = kvinnoideologin
C = kvinnans uppgifter i samhället
D = sociala synpunkter
E = statsfinansiella argument

År	Grupp	Propositioner, motioner	Utskottsutlåtanden
1844	A	Fostran i hemmet otillräcklig ¹ Pensionernas undervisning missriktad ¹ Deras osäkra ekonomiska förhållanden ¹ Undervisningen påverkad av föräldraopinionen ¹ Mångläseri, överansträngn. ¹ Statlig skola mönster för privata ¹ Läroböcker utarbetas för flickkorna ¹ Lärarinnor utbildas ¹	Statlig skola blir offentlig med formalism och oböjlighet ² Skolan lägger för mycket vikt vid bokliga kunskaper ² Enskild skola större rörlighet ²
	B	Kvinnan laglig medlem av samhället ¹ Kvinnan arbetar för samhället liksom mannen ¹ Svalg mellan kvinnans och mannens bildning ¹	Kvinnans uppfostran av tradition familjens angelägenhet ² Statlig skolas formalism strider mot kvinnans mjuka natur ²
	C		Kvinnan annan verksamhetssfär än mannen ²
	D	Finns inga skolor för de bildade klassernas flickor ¹	
	E		

1844 1) M Ad I:361 ff.

2) Saml. IV:2 Stats- samt Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottens utl. nr 68, s. 17 ff.

År	Grupp	Propositioner, motioner	Utskottsutlåtanden
1847	A	Pensionsundervisning har skev inriktning ¹ Statligt ingripande kan ej ske på det privata området, därför statliga skolor ¹ En normalskola mönster för de privata ¹	Förslag till lönestat för skolan saknas ³
	B	Bildning första steget till emancipation ²	
	C	För uppgiften som husmor krävs skolkunskaper ¹	
	D	Behövs flickskolor för de bildade klasserna ² Flickorna bör få lagkunskap för sitt liv som änkor och fullmyndiga ²	
	E		Statsverkets tillgångar knappa ³
1850	A	Pensionerna okontrollerade, illa skötta, ger dålig undervisning ¹	
	B	Hög tid att göra något för kvinnan ¹	
	C		Statens insats beroende av medborgarnas ställning i samhället ²
	D	Folkskolan endast för allmog och menige man ¹ Finns inga flickskolor dit föräldrar kan skicka sina barn ¹ Avgifterna för höga ¹ Statliga skolor bör stå öppna för alla folkklasser ¹ Ekonomiskt oräddvist för fäder med många döttrar att ej statliga skolor finns ¹	Statliga flickskolor skulle endast utnyttjas av de högre samhällsklasserna ²

1847 1) Saml. 1:1:1 Prot. öfver eckl-ärenden, s. 30 ff.

2) M. Ad I:382.

3) Saml. 4:1:1 Statsutskottets utl. nr 124, s. 20 f.

År	Grupp	Propositioner, motioner	Utskottsutlåtanden
1850		Sjunkande äktenskaps- vens — utbildning krävs för eventuell självförsörjning ¹ Ogifta kvinnor hamnar i fat- tighus, fängelser och prostitu- tion ¹	
	E		Statens finanser medger ej bifall ²
1856	A	Undervisning i hemmet otill- räcklig ¹ Pensionerna ger missriktad undervisning ¹ Statlig skola ger sann bild- ning, utarbete läroböcker, ut- bilda lärarinnor, vara möns- terskola ¹	Lönestatsförslag till skolan saknas ²
	B		
	C	Skolan ger undervisning för familjeliv ¹	
	D	Kvinnan fått alltfler medbor- gerliga rättigheter ¹	
	E		
1859	A	Angeläget att lärarinnor utbil- das ² Pensionsundervisning ytlig, fåfång ²	
	B		
	C	Husliga livet kvinnans be- stämmelse därtill undervisn. ² Hon har tillträde till offent- lig tjänst. Utbildning ²	
	D	Staten gett kvinnan medbor- gerliga rättigheter måste som konsekvens ge undervisning ²	Kvinnans intellektuella utveckling ett samhällsintresse ³
	E	Fastighetspriserna gynnsamma för köp av skolhus ¹	
1850		1) M. Pr II:23 f. o. 31 f. 2) Saml. 4:1:1 Statsutskottets utl. nr 89, s. 25.	
1856		1) M. Ad I:155 f. 2) Saml. 4:1:3 Statsutskottets utl. nr 148, s. 55.	
1859		1) M. Ad I:123. 2) M. Bg nr 187. Bilagor s. 376 ff. 3) Saml. 4:1:2 Statsutskottets utl. nr 123, s. 84.	

År	Grupp	Propositioner, motioner	Utskottsutlåtanden
1862	A	Pensionerna dåliga, överan- strängning. De varar kort tid. Kontroll kan endast ske i statliga skolor ²	
	B	Aktning grundad på kvinnans underlägsenhet är ovärdig ¹ Statliga skolor rättvisekrav för kvinnan ¹	
	C	De ogifta ges försörjningsmög- lighet ¹	Gossarna större rätt till undervisning p g a sina samhällsuppgifter ³
	D	Andra sociala reformer krä- ver konsekvens för undervis- ning ¹ Kvinnorna utgör mer än hal- va befolkningen ¹ Nästan alla kan sända sina döttrar till statliga skolor ¹ Inget avseende bör fästas vid föräldrarnas samhällsställ- ning ² Äktenskapsfrekvensen kan öka om kvinnan ges möjlig- het bidra till försörjningen ¹	
	E		
1865	A	Pensionerna dåliga ² Kontroll av undervisning kan ske endast i statliga skolor ²	Läraryrket hindrar reform ³ Först bör undervisningens mål utre- das ³
	B	Kvinnan bör få bereda sin egen lott ² Kvinnan har lika höga anlag som mannen ² Kvinnans egenskaper behövs i arbetslivet ²	
1862		1) Saml. 11:1 Adels motioner nr 28, s. 68 ff. 2) Saml. 11:2 Prästeståndets motioner nr 5, s. 7 f. 3) Saml. 4:1, 3—4:2 Statsutskottets utl. nr 139, s. 68.	

År	Grupp	Propositioner, motioner	Utskottsutlåtanden
1865		Flickorna rätt till samma goda undervisningsvillkor som gossarna ²	
	C	Nya yrkesmöjligheter kräver utbildning ²	
	D	Sociala reformer kräver konsekvens ² Inget avseende fästes vid elevernas stånd och villkor ¹ Skälig avgift tas ut ²	
	E		
1873	A	De privata skolorna för få, i allmänhet mindre väl ordnade ¹	Förslagets treklassiga skola ger dålig bildning ²
	B	Kvinnans rätta plats är hemmet ¹ Möjlighet till oberoende ¹	Staten större plikter mot gossarna, blivande ämbetsmän ²
	C	Avgifterna för höga ¹ Utvecklingen försämrat kvinnans ställning ¹ Andra reformer kräver konsekvens ¹	
	D		Tillströmningen till läroverken stor. Redan det mycket dyrt för staten ² Förslaget innebär för stora kostnader ² Ingen grundsats att staten skall betala kvinnans undervisning ²
	E		
1874	A	Se 1873 ¹	Statliga skolor medför skadlig likformighet i undervisningen ² Större pedagogisk frihet i privata skolor ² Många nya flickskolor åtnjuter stort förtroende ²
1865	1)	Saml. 11:2 Prästeståndets motioner nr 17, s. 26.	
	2)	Saml. 11:3 Borgarståndets motioner nr 22, s. 37 ff.	
	3)	Saml. 4:1 Statsutskottets utl. nr 66, s. 38.	
1873	1)	Saml. 1:1 Prop. nr 30. Utdrag af prot. öfver eckl-ärenden, s. 13 f.	
	2)	Saml. 8:1 Särskilda utskottets utl. nr 2, s. 4 f.	

A1	Grupp	Propositioner, motioner	Utskottsutlåtanden
1874	B		
	C	Se 1873 ¹	
	D		Statens åtgärder bör endast gälla de mindre bemedlade ²
	E		Staten måste bestrida största kostnaderna ²
1876	A	Ökat antal flickskolor krävede att anslagen höjdes ¹	
	B		
	C		
	D	Anslagen till nytta för mindre bemedlade ¹	
	E		
1877	A	Nästan alla skolor fått mindre belopp ¹ Alltfler skolor måste dela beloppet ²	Mer erfarenhet om undervisningen innan anslagen höjs ³
	B		
	C		
	D	Obemedlade måste avvisas om anslagen ej höjs ²	
	E		Anslaget nyligen höjt ³
1878	A	Fler skolor måste dela beloppet ¹ Skolorna kan planera ekonomin bättre om anslagen flyttas till ordinarie stat ¹	Erfarenheten visat att anslag behövs ²
	B		
	C		
	D		
	E		
1874	1)	Saml. 1:1 Prop. nr 39. Prot. öfver eckl-ärenden s. 3 ff.	
	2)	Saml. 4 Statsutskottets utl. nr 20 b s. 24 f.	
1876	1)	Saml. 1:1:1 Prop. nr 1. Bil. nr 7. Utdrag ur prot. öfver eckl-ärenden, s. 35 f.	
1877	1)	Saml. 1:1:1 Prop. nr 1. Bil. nr 7. Utdrag ur prot. öfver eckl-ärenden, s. 118.	
	2)	Saml. 1:2 Motioner FK nr 25, s. 1 f.	
	3)	Saml. 4:1 Statsutskottets utl. nr 21, s. 58.	
1878	1)	Saml. 1:1:1 Prop. nr 1. Bil. nr 7. Utdrag ur prot. öfver eckl-ärenden, s. 40.	
	2)	Saml. 4:1 Statsutskottets utl. nr 11, s. 19.	

År	Grupp	Propositioner, motioner	Utskottsutlåtanden
1882	A	Undervisningen förbättrad under senare år tack vare anslag ¹ Skolorna klarar ekonomin genom att betala dåliga lärarlöner ²	
	B		
	C	Förberedelse för yrke och hem ²	
	D	Samhällsintresse att flickor undervisas ² Många fått god och billig undervisning tack vare anslag ¹	
	E		Ju större anslag, ju större rätt och plikt kontrollera undervisningen ³
1883	A	Skolornas antal ökat, ingen fått maximal tilldelning ¹	Erfarenhet önskvärd om undervisningens resultat ²
	B		
	C		
	D		
	E		Anslagen höjts hastigt ²
1884	A	Anslagen räcker ej till alla skolor som borde få ¹ Skolorna utvecklats i praktisk riktning ¹ Skolorna gott rykte för tidenlig praktisk undervisning ¹	Osäkert om undervisningens resultat och omfång motiverar höjda anslag ² Utredning behövs om detta ²
	B		
	C	Kvinnor fått tillträde till post, telegraf mm, bör därför ha samma undervisningsmöjlighet som gossar ¹	

- 1882 1) Saml. 1:1:1 Prop. nr 1. Utdrag af prot. öfver eckl.-ärenden, s. 7 f.
2) Saml. 1:2 Motioner FK nr 36, s. 5.
3) Saml. 4:1:1 Statsutskottets utl. nr 14 a, s. 8.
- 1883 1) Saml. 1:2 Motioner FK nr 17, s. 7 f.
2) Saml. 4:2 Statsutskottets utl. nr 12 a, s. 14.

År	Grupp	Propositioner, motioner	Utskottsutlåtanden
1884	D		
	E	Stöd till privata skolor billigare än statliga skolor ¹ Kvinnans undervisning billigare och deras löner lägre än männens ¹ Rättvist med höjning om man ser till läroverkens anslag ¹	
1885	A	Skolornas redogörelser ger tillräcklig upplysning om deras verksamhet ¹ Tillfällig inspektion visat ett gott och samvetsgrant arbete ¹ Anslag ger skolorna möjlighet att fritt utveckla sig ¹	Osäkert om undervisningens resultat motiverar höjda anslag ² Utredning krävs först ³ Undervisning medfört hälsorisker på grund av överansträngning ²
	B	Kvinnan bör få skapa sig en framtid efter sina anlag ¹	
	C	Skolan bästa förberedelsen för kommande uppgifter ¹	
	D		
	E		
1891	A	Flickskolor i ekonomiskt trångmål ² Antalet växer, anslag per skola minskar ² Lärarinnornas löner sämre ²	Skolorna har betryckt ekonomiskt läge ³
	B	Kvinnornas betydelse för samhället via hemmet ²	
	C		
	D		
	E	Statsfinanserna tillåter endast mindre höjning ¹	

- 1884 1) Saml. 1:2:2 Motioner AK nr 78, s. 5 f.
2) Saml. 8 FK:s tillfälliga utskotts utl. nr 6, s. 1 f.
- 1885 1) Saml. 1:2 Motioner AK nr 53, s. 3 o 5.
2) Saml. 4:1:1 Statsutskottets utl. nr 14, s. 18 f.
3) Saml. 8:2 AK:s tillfälliga utskotts bet. nr 13, s. 8.
- 1891 1) Saml. 1:1:1 Prop. nr 1. Ur prot. öfver eckl.-ärenden, s. 39 f.
2) Saml. 1:2 Motioner AK nr 76, s. 16 f.
3) Saml. 4:1:1 Statsutskottets utl. nr 9, s. 27.

År	Grupp	Propositioner, motioner	Utskottsutlåtanden
1896	A	Flickskolornas ekonomi kräver högre anslag ¹ Pedagogiska och hygieniska förbättringar skett ¹ Högre lärarlöner krävs ¹	Tryckta ekonomiska förhållanden i flickskolor ²
	B		
	C		
	D	Anslag betyder tillgång till bildning för mindre bemedlade ¹	
	E		Staten bör ej ensam svara för stödet Kommunerna garantera belopp ²
1902	A	Skolornas ekonomi ¹	Lärarinnornas löner för låga Garanterad minimilön ²
	B		
	C		
	D		
	E		

1896 1) Saml. 1:1:1 Prop. nr 1. Utdrag ur prot. öfver eckl.-ärenden, s. 41.

2) Saml. 8 Fk:s tillfälliga utskotts utl. nr 6, s. 1 f.

2) Saml. 4:1:1 Statsutskottets utl. nr 9, s. 39.

1902 1) Saml. 1:1:1:4 Prop. nr 1. Utdrag ur prot. öfver eckl.-ärenden, s. 151.

2) Saml. 4:1:2 Statsutskottets utl. nr 9, s. 44.

Bilaga V

Argument i propositioner, motioner och utskottsutlåtanden om samundervisningen 1885—1904.

A = undervisningssituationen

B = kvinnoideologin

C = kvinnans uppgifter i samhället

D = sociala synpunkter

E = statsfinansiella argument

År	Grupp	Propositioner, motioner	Utskottsutlåtanden
1885	A	Flickundervisningen har lägre nivå än gossarnas ¹ Det finns gott om plats i läroverkens högre klasser ¹ Erfarenheter från folkskola, universitet o fr länder goda ¹	
	B	Kv:s förståndsutveckl främjas. Samundervisning renande o förädlande för sedligheten ¹	Samundervisning bör inte börja under puberteten ²
	C	Kv har tillträde till allmän och enskild tjänst, studier och konstnärlig verksamhet ¹	
	D	Underv dyr för flickorna, särskilt för de obemedlade ¹	De obemedlade flickornas situation visserligen sämre än gossarnas, men den förbättras ständigt genom statens försorg ²
	E	Flickor i läroverkens högre klasser medför ej högre kostnader för staten ¹	Ingen ekonomisk vinning för staten. Elevunderlaget blev antagl ej mycket större om flickor släpptes in ²
1886	A	Positiva erfarenheter från utländska o svenska samskolor ¹	Småläroverken kanske måste dras in ²
	B	Flickor kan tillgodogöra sig undervisningen ¹	Kvinnliga lärare måste anställas ²

1885 1) Saml. 1:2 Motioner FK nr 40, s. 9 ff.

2) Saml. 8 FK:s första tillfälliga utskotts utl. nr 3, s. 4.

År	Grupp	Propositioner, motioner	Utskottsutlåtanden
1886		Osäkert på vilka områden flickor är annorlunda än gossar ¹ Samundervisning höjer sedlighet ¹	
	C		
	D	Alltfler föräldrar vill ge döttrarna högre utbildning ¹ Flsk för dyra ¹ De obemedlade måste hjälpas ¹	Flickor kan inte ges fördelar i vissa städer. Orättvisa mot föräldrar på andra orter ²
	E	Slöseri med statsmedel i läroverken ¹	Strider mot riksdagens princip att inte bekosta flickornas undervisning ² Manliga ogifta lärare olämpliga ²
1887	A		
	B		
	C		
	D	I mindre samhällen passar samundervisning ¹	
	E		
1890	A		
	B		
	C		
	D	I mindre samhällen passar samundervisning ¹	
	E		
1892	A	Samskolan fyller kraven på högre bildning ¹ Ekonomiskt omöjligt med flsk på mindre orter ¹	Propositionens undervisningsplan mindre lämplig ²
	B	Erfarenheter fr folkskolan visar inga olägenheter ¹	
	C		

1886 1) Saml. 1:2 Motioner AK nr 194, s. 4 f, 8 o 14.

2) Saml. 8 AK:s tillfälliga utskotts utl. nr 30, s. 4 f.

1887(A)1) Saml. 1:1:2 Prop. nr 26, Prot. öfver eckl.-ärenden, s. 103.

1890 1) Saml. 1:1:2 Prop. nr 17, Utdrag ur prot. öfver eckl.-ärenden, s. 94.

År	Grupp	Propositioner, motioner	Utskottsutlåtanden
1892	D	Passar i små kommuner med enkla förhållanden ¹	
	E	Ämneslärarinnor med lägre lön — besparing för staten ¹	
1896	A		
	B	Sund undervisningsform ¹	Hänvisning t. motionärens skäl ²
	C		
	D		
	E	Ekonomiskt klokt med samundervisning ¹	Hänvisning t. motionärens skäl ²
1903	A	Ansl räcker ej till alla samskolor ¹	
	B		
	C		
	D	Skolorna avsedda för högre socialgrupper ²	
	E	Lika dyra som folkskolor ²	
1904	A	Samrealskolans kurser nära 1885 års förslag. Lämplig för flickor ¹	
	B	Ömsesidigt gott o dåligt inflytande ¹ Hänsyn tagits till flickornas särskilda krav ¹ För liten hänsyn tagits till flickorna ²	Könen kan sammanföras i skolan liksom i andra sammanhang ³ Samundervisning endast i lägre åldrar, ej gymnasiestadiet ³
	C	Kompetens till vissa yrkesbarnor ¹	
	D	Samhälle och hemliv fördel av gemensam allmänbildning ¹ Passar på små orter ¹	Lämpligt i mindre samhällen, där eleverna kan övervakas ³ Samundervisning sedan länge i folkskolan ³

1892 1) Saml. 1:1:1 Prop. nr 1. Utdrag ur prot. öfver eckl.-ärenden, s. 76, 78 f o. 83.

2) Saml. 4:1:1 Statsutskottets utl. nr 9, s. 79.

1896 1) Saml. 1:2 Motioner AK nr 183, s. 13.

2) Saml. 4:1:1 Statsutskottets utl. nr 9, s. 42.

1903 1) Saml. 1:1:1:3—4 Prop. nr 1, s. 66.

2) Saml. 1:2:2 (A) Motioner AK nr 82, s. 9.

1904 1) Saml. 1:1:3 Prop. nr 50, s. 17, 31 ff, 68 ff, 124.

2) Saml. 1:2:2 (B) Motioner AK nr 196, s. 10.

3) Saml. 8:1 Särskilda utskottets utl. nr 2, s. 34 f.

1904 E Samrealskolor på orter där
staten inte ensam kan upp-
rätta läroverk¹

1904 1) Saml. 1:1:3 Prop. nr 50, s. 17, 31 ff, 68 ff, 124.

Otryckta källor

Riksarkivet (RA)

Statsutskottets protokoll 1882, 1883, 1896
Fryxellska samlingen: Otryckta smärre skrifter
Hartmansdorffs samling: Dagboksanteckningar (E 4017)
Brev till Hartmansdorff 1831 (E 4080)

Göteborgs landsarkiv (GLA)

Evangeliska brödräfsamlingens arkiv (Privatarkiv A 203):
Samling af Documenter, Berättelser och Bref rörande Ev. Brödrakyrkans verk-
samhet i Sverige och i synnerhet Ev. Brödrasocieteten i Göteborg historia.
1851—1854. (Vol. 1.)
Församlingsberättelser 1806—1831. (Vol. 7.)
Församlingsberättelser 1824—1828. (Vol. 8.)
"Levnadslopp". 1700—1800-talen. (Vol. 9.)
Ätkomsthändingar m. m. 1767—1931. (Vol. 22.)
Fruentimmersföreningens flickskolas arkiv:
Allmänna protokoll. 1819—1829. (A I:1)
Inträdeshändingar 1819—1833. (C IV:1)
Lärjungematriklar 1862—1906. (C I:1—2)
Årsredogörelser 1875—1938. (E II:1)
Händingar angående donationer och stipendier 1815—1938. (FI:1)
Göteborgs Lyceums för flickor arkiv:
Examenskataloger 1882 ht—1900 ht. (AII:1)
Läroverkets årskatalog 1893—1905. (CI:1)
Kjellbergsska flickskolans arkiv:
Styrelsens (direktionens) protokoll 1832—1863. (AIIa1)
Intagna elever 1835—1919. (DIb 1—6)
Majornas flickskolas arkiv:
Styrelsens protokoll 1865—1877. (A II a 1)
Matriklar 1866—1937. (DI b 1—2)
Mathilda Halls skolas arkiv:
Inskrivna lärjungar 1857—1907. (C II a 1)
Storebergsarkivet (Privatarkivet C:7):
Händingar rörande Jonas Kjellberg d. ä. 1757—1829. (262)
1770-talet—1830-talet, Bunt. Herrnhutiska händingar. (263)

Göteborgs stadsarkiv (GSA)

Göteborgs nya elementarläroverks för flickor arkiv:
Styrelseprotokoll 1867—1872, 1874—1916. (A I:3)
Matriklar 1867—1900. (D II:1—3)
Rudebecks kommunala flickskolas arkiv:
Matriklar 1869—1904. (D I:1)

Stockholms stadsarkiv (SSA)

Brummerska skolans arkiv:

In- och utskrivningsböcker 1882—1939. (D I a)

Detthowska-Anna-skolans arkiv:

Inskrivningsmatrikel 1896—1934. (D I b)

Högre lärarinneseminariets arkiv:

Direktionens protokoll med bilagor. (A I)

Lärarkollegiets protokoll med bilagor 1871—91. (A II)

Statens normalskolas arkiv:

Lärarkollegiets protokoll 1875—1910. (A I)

Inträdesanmälningsbok 1863—1911. (D I a)

Ählinska skolans arkiv:

Lärjunkematriklar, huvudserie 1858—1914. (C II a)

Statistiska centralbyråns arkiv (SCB)

Folkmängdstabeller

Postverkets arkiv, Stockholm

Ansökningshandlingar 1880—1885

Franska skolan, Stockholm

Matrikel 1885—1900

Majornas högre allmänna läroverk, Göteborg

Inskrivningsmatrikel 1871—1880

Tryckta källor

Officiellt tryck

Riksdagens protokoll med bihang

Riksståndens protokoll med bihang

Svensk författningssamling (SFS)

Anvisningar och råd till Lärare, angående tillämpningen af de till Nådiga Stadgan för Rikets allmänna Elementarverk af den 29 januari 1859 rörande undervisningsplaner. Örebro 1865. (Anvisningar och råd.)

Betänkande afgifvet den 8 december 1902 af den för utredning af vissa frågor rörande de allmänna läroverken den 26 maj 1899 i nåder tillsatta kommitté. 1—3. Sthlm 1902. (Betänkande 1902.)

Bidrag till Sveriges officiella statistik:

A. Befolkningsstatistik

P. Undervisningsväsendet

Göransson, E., Statistiska utredningar. Sthlm 1922. Skolkommissionens betänkande III.

Kongl. Generalpoststyrelsens cirkulär nr 5. 1866. (Postverkets arkiv)

Kongl. Generalpoststyrelsens cirkulär nr 25. 1868. (Postverkets arkiv)

Normalplan för undervisningen i folkskolor och småskolor, utg. år 1889. Sthlm 1889. (Normalplan.)

Sveriges allmänna folkskolestadgar 1842—1921. Utg. av B. Rudolf Hall. Lund 1924. (i: Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Vol. 13.)

Underdånigt betänkande afgifvet den 1 september 1866 af den i Nåder tillsatta kommissionen för behandling af åtskilliga till språkundervisningen inom Elementarläroverken hörande frågor. Sthlm. 1866. (Underdånigt betänkande 1866.)

Underdånigt betänkande afgifvet af den i Nåder tillsatta kommissionen för behandling af frågor rörande ordnandet af undervisningen för qvinlig ungdom. Sthlm 1870. (Underdånigt betänkande.)

Underdånigt betänkande, med dertill hörande handlingar, angående fattigvården i riket, utom Stockholms stad, jemte dermed sammanhang egande ämnen. Sthlm 1839.

Underdånigt betänkande, med dertill hörande handlingar, angående fattigvården i Stockholms stad. Sthlm 1839.

Underdånigt betänkande och förslag afgifna den 23 juli 1872 af den för revision af gällande läroverksstadga och de särskilda, tid efter annan meddelade föreskrifter rörande denna stadgas tillämpning i nåder förordnade komité. Sthlm 1872. (Underdånigt betänkande och förslag 1872.)

Underdånigt utlåtande angående af utsedde komiterade verkställd undersökning af Sveriges högre flickskolor, afg. af Direktionen öfver Högre Lärarinneseminariet, domkapitlen, direktionen öfver Stockholms stads undervisningsverk och Medicinalstyrelsen. Sthlm 1889. (Underdåniga utlåtanden.)

Undersökning af Sveriges högre flickskolor. Underdånigt utlåtande afgifvet den 19 januari 1888 af utsedde komiterade. Sthlm 1888. (Undersökning.)

Waern, L., Yttrande rörande de ekonomiska förhållandena vid de af staten understödda högre skolorna för kvinnlig ungdom och med dem likställda samskolor jämte därmed sammanhängande förslag. Sthlm 1901. (Yttrande.)

Äström, A., Privatskoleväsendets, särskilt flickskolornas, yttre utveckling sedan början av 1800-talet. En översikt. (i: Skolkommissionens betänkande II. Historiska översikter och särskilda utredningar.) Sthlm 1922.

Redogörelser och kataloger

Flickskolorna:

Alingsås	Elementarskola för flickor
Arboga	Elementarskola för flickor
Arvika	Elementarskola för flickor
Borås	Elementarskolan för flickor
Eksjö	Läroverk för flickor
Enköping	Elementarskolan för flickor
Eskilstuna	Elementarläroverket för flickor
Falun	Elementarläroverket för flickor
Filipstad	Elementarskola för flickor
Gävle	Högre flickskolan
Göteborg	Fruentimmersföreningens flickskola
Göteborg	Kjellbergska flickskolan
Göteborg	Majornas elementarläroverk för flickor
Göteborg	Mathilda Halls skola för flickor
Göteborg	Nya elementarläroverket för flickor
Göteborg	Privata elementarläroverket för flickor
Göteborg	Privata elementarskolan för flickor
Göteborg	Sigrid Rudebecks elementarskola för flickor
Halmstad	Högre elementarläroverket för kvinnlig ungdom
Helsingborg	Ebba Lundbergs högre läroverk för flickor
Helsingborg	Högre elementarskolan för flickor
Hudiksvall	Elementarskola för flickor
Härnösand	Elementarläroverk för flickor
Jönköping	Elementarskola för flickor
Kalmar	Nisbethska elementarskolan
Karlshamn	Elementarläroverk för flickor
Karlskrona	Högre läroverk för flickor
Karlskrona	Elementarläroverk för flickor
Karlstad	Nya elementarskolan
Karlstad	Högre elementarläroverk för flickor
Kristianstad	Virginska flickskolan
Kristianstad	Elementarläroverk för flickor
Kristinehamn	Elementarläroverk för flickor
Köping	Elementarläroverk för flickor
Landskrona	Elementarläroverk för flickor
Lidköping	Elementarläroverk för flickor
Lindesberg	Elementarskola för flickor
Linköping	Elementarläroverk för flickor
Luleå	Elementarläroverk för flickor
Lund	Fullständigt läroverk för flickor
Lund	Högre elementarskolan för flickor

Malmö	Högre läroverk för flickor
Malmö	Tekla Åbergs högre läroverk för flickor
Mariestad	Elementarläroverk för flickor
Nora	Elementarskola för flickor
Norrköping	Anna och Karin Malms högre flickskola
Norrköping	Nya läroverket för flickor
Norrköping	Högre skola för kvinnlig ungdom
Norrtälje	Privata flickskolan
Nyköping	Henriette Löwens elementarskola för flickor
Nyköping	Elementarskola för flickor
Oskarshamn	Elementarläroverk för flickor
Piteå	Enskilda flickskolan
Sala	Elementarläroverket för flickor
Skara	Högre skola för qvinnlig ungdom
Skellefteå	Sjukklassiga elementarläroverket för flickor
Skövde	Elementarläroverk för flickor
Stockholm	Atenaeum för flickor
Stockholm	Brummerska skolan
Stockholm	Idun högre läroverk för flickor
Stockholm	Lyceum för flickor
Stockholm	Afzelii elementarskola för flickor
Stockholm	Anna Sandströms skola
Stockholm	Högre lärarinneseminarium och den därmed förenade normal-skolan för flickor
Stockholm	Franska skolan
Stockholm	Kungsholmens privata elementarskola för flickor
Stockholm	Södermalms högre läroanstalt för flickor
Stockholm	Wallinska skolan
Stockholm	Ählinska skolan
Stockholm	Östermalms högre läroanstalt för flickor
Strängnäs	Elementarläroverk för flickor
Sundsvall	Läroverk för flickor
Söderhamn	Elementarläroverk för flickor
Södertälje	Elementarskolan
Trelleborg	Elementarskola för flickor
Umeå	Elementarläroverk för flickor
Uppsala	Lindska skolan. Elementarläroverk för flickor
Uppsala	Högre elementarläroverket för flickor
Vadstena	Läroverk för flickor
Varberg	Elementarläroverk för flickor
Visby	Högre flickskola
Vänersborg	Elementarskola för flickor
Västervik	Läroanstalt för flickor
Västerås	Högre elementarläroverk för flickor
Växjö	Elementarläroverk för flickor
Ystad	Elementarskola för flickor

Ämål	Elementarskola för flickor
Ängelholm	Elementarskolan för flickor
Örebro	Elementarskola för flickor
Örebro	Nya elementarskolan. Läroverk för flickor
Östersund	Elementarläroverk för flickor

Gossläroverken

Göteborgs	femklassiga allmänna läroverks kataloger
Göteborgs	real-läroverks kataloger
Göteborgs	latinläroverks kataloger

LÄRARMÖTEN

Flickskolorna

Berättelse om det första allmänna flickskolemötet i Stockholm den 10, 11 och 12 juni 1879 utgifven af mötets beredningskomité. Sthlm 1881. (FIM I.)

Berättelse om det andra allmänna flickskolemötet i Göteborg den 9, 10 och 12 juni 1882. Enligt uppdrag af mötes lokalkomité utgifven af J. A. Hallgren. Gbg 1886. (FIM II.)

Berättelse om det tredje allmänna flickskolemötet i Stockholm den 9, 10 och 11 juni 1886 utgifven af mötets beredningskomité. Sthlm 1889. (FIM III.)

Berättelse om det fjärde allmänna flickskolemötet i Stockholm den 12, 13 och 14 juni 1889 utgifven af mötets lokalkomité. Sthlm 1891. (FIM IV.)

Berättelse om det femte allmänna flickskolemötet i Lund den 12, 13 och 14 juni 1893 utgifven af lokalkomiténs ordförande. Lund 1897. (FIM V.)

Sjette allmänna flickskolemötet i Sundsvall den 12, 14 och 15 juni 1897. Berättelse utgifven af Hj. Boström och Th. Sjöstrand, mötets sekreterare. Sundsvall 1898. (FIM VI.)

Berättelse om det sjunde allmänna flickskolemötet i Stockholm den 11, 12 och 13 juni 1901. Enligt uppdrag utgifven af K. Nordlund, mötets sekreterare. Sthlm 1902. (FIM VII.)

Läroverken

Berättelse om det sjunde allmänna svenska läraremötet i Lund den 18—21 juni 1872 enligt uppdrag utgifven af J. A. Lyttkens, mötets sekreterare. Lund 1873. (LM VII.)

Berättelse om det åttonde allmänna svenska läraremötet i Jönköping den 16—18 juni 1875, enligt uppdrag utgifven af C. A. von Porat, mötets sekreterare. Jönköping 1876. (LM VIII.)

Berättelse om det nionde allmänna svenska läraremötet i Gefle den 18—20 juni 1878. Enligt uppdrag utgifven af V. Knös, mötets sekreterare. Sthlm 1879. (LM IX.)

Berättelse om det tionde allmänna svenska läraremötet i Örebro den 15—17 juni 1881. Enligt uppdrag utgifven af August Bellinder, mötets sekreterare. Örebro 1882. (LM X.)

Berättelse om det elfte allmänna svenska läraremötet i Stockholm den 17—19 juni 1884. Enligt uppdrag utgifven av Constans Falk, mötets sekreterare. Sthlm 1885. (LM XI.)

Berättelse om det tolfte allmänna svenska läraremötet i Göteborg den 14—16 juni 1887. Enligt uppdrag utgifven af Gustaf Hörberg, mötets sekreterare. Gbg 1888. (LM XII.)

Förhandlingar vid trettonde allmänna svenska läraremötet i Helsingborg den 17—19 juni 1890. Berättelse af Alex. Widholm, mötets sekreterare. Helsingborg 1891. (LM XIII.)

Berättelse öfver förhandlingarna vid fjortonde allmänna svenska läraremötet i Linköping den 15—17 juni 1893, enligt uppdrag utgifven af O. Klockhoff, mötets sekreterare. Linköping 1894. (LM XIV.)

Redogörelse för förhandlingarna vid femtonde allmänna svenska läraremötet i Karlstad den 16—18 juni 1896 enligt uppdrag utgifven af Edv. Bergenström, mötets sekreterare. Karlstad 1896. (LM XV.)

Berättelse om det sextonde allmänna svenska läraremötet i Stockholm den 15—18 juni 1900 enligt uppdrag utgifven af Edvard Eliasson, mötets sekreterare. Sthlm 1901. (LM XVI.)

Folkskolorna

Förhandlingar vid sjunde allmänna folkskoleläraremötet i Lund den 15, 16 och 17 augusti 1871, utgifna af mötets sekreterare. Malmö 1872. (FM VII.)

Berättelse om det nionde allmänna svenska folkskoleläraremötet i Upsala den 8, 9 och 10 augusti 1883. Utgifven af mötets förste sekreterare. Sthlm 1883. (FM IX.)

Berättelse om tionde allmänna svenska folkskoleläraremötet i Stockholm den 8, 9 och 10 augusti 1888. Berättelse enligt uppdrag utgifven af Fridtjuv Berg, mötets sekreterare. Sthlm 1889. (FM X.)

Berättelse om elfte allmänna svenska folkskoleläraremötet i Göteborg den 9, 10 och 11 augusti 1893. Berättelse enligt uppdrag utgifven af Joh. Olander, mötets sekreterare. Gbg 1894. (FM XI.)

Berättelse om tolfte allmänna svenska folkskoleläraremötet i Norrköping den 10, 11 och 12 augusti 1898. Berättelse enligt uppdrag utgifven af J. Cederberg, mötets sekreterare. Norrköping 1899. (FM XII.)

PERIODICA

Den Förnuftige Fritänkaren
Magasin för föräldrar och lärare
Pedagogisk tidskrift
Stockholms Dagligt Allehanda
Tidskrift för hemmet
Upfostrings-Sällskapets Tidningar
Verdandi. Tidskrift för ungdomens målsmän och vänner i hem och skola
Den Wälmenande Patrioten

SKOLBÖCKER

- Alcott, L., En gammaldags flicka. Sthlm 1870.
 Bersier, M., Micheline. Paris 1884.
 Beyrich, C., Backfischchens Leiden und Freuden. Leipzig 1895.
 Braun, H., Der Blumenhansel. Breslau 1888.
 Braun, H., Vera. Berlin 1887.
 Bremer, K., Kurs i svenska litteraturens historia för fruntimmersskolan i Helsingfors. Hfors 1882.
 Bungener, F., To Julefortaellinger for Børn. Khvn 1874.
 Charles, E., De besegrades seger. Sthlm 1878.
 Claesson, G., Öfversigt af svenska språkets och litteraturens historia. Sthlm 1877.
 Craik, D., A noble life. Leipzig 1866.
 Craven, P., Anne Séverin. Paris 1878.
 Craven, P., Fleurange. Paris 1885.
 Cummins, M. S., Lykttändaren. Sthlm 1928.
 Frederich, B., Gesucht und Gefunden. Berlin u.å.
 Mackarness, M., Solstråleberättelser. N:o 1—11. Köping 1876—1881.
 Malot, H., Romain Kalbris. Paris u.å.
 Malot, H., Utkastad i världen. Sthlm 1923.
 Martignat, Mlle du, Une petite nièce d'Amérique. Paris 1886.
 Montgomery, F., Misunderstood. London 1871.
 Nathusius, M., En fattig frökens dagboksanteckningar. Hbg 1857.
 Nathusius, M., Langenstein och Boblingen. Sthlm 1871.
 Pape-Carpentier, M., Barnafröjd. Sthlm 1865.
 Prentiss, E., Uppåt! eller familjen Percy. Sthlm 1902.
 Pressensé, E., Brunette och Blondinette. Sthlm 1896.
 Pressensé, E., Geneviève. Paris 1886.
 Pressensé, E., Rosa. Sthlm 1860.
 Schmid, Ch., Påskäggen. Norrköping 1842.
 Schmid, Ch., Rosa von Tannenberg. Sthlm 1925.
 Sewell, A., En hästs lefnadsöden. Sthlm 1881.
 Sundén, D. A., Kort öfversigt af svenska vitterhetens historia jemte föregående öfversigt af diktkonsten och hennes arter. För elementarundervisningen. Sthlm 1885.
 Walton, O., Christie's old organ or "home sweet home". London 1883.
 Warner, S., Stora, vida världen. Sthlm 1880.
 Wood, E., Mrs Halliburton's troubles. Leipzig 1863.
 Yonge, Ch., Lilla grefvinnan. Gbg 1867.

ÖVRIGA KÄLLOR

- Bolander, S., Modern i hemmet eller några tankar rörande uppfostran. Sthlm 1844.
 Catalogue général des livres imprimés de la bibliothèque nationale. Paris 1897—1955.
 Fryxell, A., Försök att närmare bestämma frågorna om undervisningsverkens reform. Sthlm 1832.

- Fryxell, A., Inträdestal hållet i Svenska Akademien den 23 maj 1841. Sthlm 1845.
 Förteckning öfver till läsning i flickskolor lämpliga böcker på franska, tyska och engelska språken uppsatt i öfverensstämmelse med det Tredje allmänna flickskolemötets beslut af den för ändamålet tillsatta kommittén. Sthlm 1893. (Förteckning.)
 Gåfvobref och Reglemente för Kjellbergsska flickscholan uti Götheborg. Gbg 1833. (Gåfvobref.)
 Göteborgs Kalender 1866, 1868, 1870.
 Hagelin, H., Utförligare läroplaner för undervisningen i främmande språk. Sthlm 1901.
 Hall, B. R., utg., Prins Oscars goss- och flickläroverk i Askersund före 1817. Acta med inledning. Lund 1929. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Vol. 24.)
 Hall, B. R., utg., Prins Oscars goss- och flickläroverk i Askersund 1817—1859. Acta med inledning. Lund 1929. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Vol. 26.)
 Hall, B. R., utg., Sveriges allmänna folkskolestadgar 1842—1921. Lund 1924. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Vol. 13.)
 Handlingar rörande donationer i Göteborg. 1—6. Gbg 1900—1923.
 Heinsius Bücher-Lexikon. Leipzig 1812—94.
 Historisk statistik för Sverige. I. Befolkning 1720—1950. Sthlm 1955.
 Ihre, M. F., Flickskolor. Några ord om statens fördel och pligt att inrätta och underhålla sådana. Sthlm 1850.
 Kayser's Bücher-Lexikon. Leipzig 1895—1910.
 Key, E., Missbrukad kvinnokraft. Sthlm 1896.
 Lundgren, F., Den moderna andens sträfvan på folkskolans område. Sthlm 1883.
 Minnen från privatläroverk och om lärd undervisning i hemmen m.m. Av R. Brolinson m. fl. Lund 1938. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Vol. 53.)
 Momenter beträffande Societetsskolan i Göteborg för döttrar. Gbg 1833. (Momenter.)
 Pestalozzi, J. H., Sämtliche Werke. 18. Berlin 1943.
 Rückerschöld, A.-M., g. Dahl, Försök till liten hushållscateches... Sthlm 1800.
 Sandström, A., Realism i undervisning eller språkkunskap och bildning. Sthlm 1882.
 Skrifter af Sällskapet för allmänne Medborgerlige Kunskafer. I, III. Sthlm 1794—98.
 Svensk bok-katalog 1866—1895. Sthlm 1900.
 Statens normalskola för flickor. Undervisningsplan och lärokurs stadfästa af Kongl. Direktionen öfver Högre Lärarinneseminarium den 25 april 1885. Sthlm 1885.
 Thorild, Th., Man-Könets owärdiga Herrawälde på jorden... Sthlm 1817.
 Törneblad, B. J., Ideal till en sann och äkta Qvinnobildning. Sthlm 1815.
 Öfversigt af Indelningen och Läroämnena i den under H:R Biskopens M. M. Wallins ledning stående flickskolan. Sthlm 1836. (Öfversigt.)
 Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Vol. 13, 24 och 26 (ÅSU) se: Hall, B. R., utg.
 Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Vol. 53 (ÅSU) se: Minnen...

BEARBETNINGAR

- Abénour, L., *La femme et le féminisme avant la révolution*. Paris 1923.
- Ahlström, G., *Det moderna genombrottet i nordens litteratur*. Sthlm 1947.
- Ambjörnson, R., *Familjeprincipen — en idétradition*. (Stencilerad uppsats. Tillgänglig i Kvinnohistoriskt arkiv. Göteborg.)
- Barth, P., *Die Geschichte der Erziehung in soziologischer Beleuchtung*. 1. Leipzig u.ä.
- Beck, R. H., *A social history of education*. N. Y. 1965.
- Berg, H., *St Clara församlings skola för fattiga flickor 1813—1861*. Sthlm 1933.
- Blanck, J., *Peter Parley to Penrod. A bibliographical description of the best-loved American juvenile books*. N. Y. 1956.
- Boëthius, U., *Strindberg och kvinnofrågan till och med Giftas I*. Sthlm 1969. Diss.
- Bohm, E., *Okänd, godkänd, legitimerad*. Sthlm 1961.
- Bröms, K., *Fridtjuv Bergs pedagogik. Med tyngdpunkt på tiden före hans första statsrådsperiod*. Sthlm 1964. Diss. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Vol. 112.)
- Butterfield, H., *The origins of modern science 1300—1800*. London 1962.
- Carlsson, S., *Bonde, präst och ämbetsman*. Sthlm 1962.
- Carlsson, S., *Den sociala omgrupperingen i Sverige efter 1866*. Sthlm 1966. (i: *Samhälle och riksdag I*.)
- Cassirer, E., *Myten om staten*. Sthlm 1948.
- Cavonius, G., *Esaias Tegnér's inställning till folkskolan*. Lund 1962. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Vol. 106.)
- Chambers Encyclopedia. London m. fl. 1901.
- Dahlbom, F., *Den svenska folkskolans kristendomsundervisning 1842—1919*. Sthlm 1927.
- Dahn, P., *Studier rörande den studerande ungdomens geografiska och sociala härkomst*. Lund 1936. (Skrifter utg. av Fahlbeckska stiftelsen. 23.)
- Darton, H., *Childrens books in England*. Cambridge 1932.
- Des Granges, Ch., *Histoire de la littérature Française à l'usage des classes de lettres et des divers examens*. Paris 1919.
- Dyhrenfurth, I., *Geschichte des deutschen Jugendbuches*. Zürich u. Freiburg 1967.
- Ekenvall, A., *Manligt och kvinnligt. Idéhistoriska studier*. Gbg 1966.
- Elzer, H.-M., *Bildungsgeschichte als Kulturgeschichte*. Bd 1—2. 1965—67.
- Fröding, H., *Berättelser ur Göteborgs historia under nyare tiden*. Gbg 1924.
- Fröding, H., *Göteborgs donatorer från äldre tid intill våra dagar*. I—IV. Gbg 1911—25.
- Fåhræus, R., *Högre lärarinneseminariets historia*. Sthlm 1943.
- Gatzen, H., *Beruf bei Martin Luther und in der industriellen Gesellschaft*. Münster 1964.
- Grauers, S., *Anna Sandström. 1854—1931. En svensk reformpedagog*. Sthlm 1961. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Vol. 104.)
- Göteborg. Gbg 1948. (Svenska stadsmonografier. 31.)
- Heckscher, E., *Några drag ur den svenska flickskolans historia*. Sthlm 1914.

- Hedin, E., *Göteborgs flickskolor. En historisk återblick*. Sthlm 1967. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Vol. 117.)
- Hedin, G., *Nationella uppfostringssträvanden kring 1809*. Gbg 1924. (i: *Studier tillägnade Otto Sylwan den 22 augusti 1924*.)
- Hesslén, G., *Det svenska kommittéväsendet intill år 1905*. Uppsala 1927.
- Holm, R., *Otto Salomon*. Lund 1942. (i: *Svenska folkskolans märkesmän under de senaste femtio åren*.)
- Holmberg, N., *Medelklassen och proletariatet. Studier rörande 1840—41 års riksdag och dess förutsättningar i svenskt samhällsliv*. Lund 1934. Diss.
- Hürliman, B., *Europäische Kinderbücher in drei Jahrhunderten*. Zürich u. Freiburg 1959.
- Høy, F., *Christiansfeld 1773—1923*. Christiansfeld u. ä.
- Klingberg, G., *Barn- och ungdomsboken förr och nu*. Sthlm 1967.
- Klingberg, G., *Sekelskiftets barnbokssyn och Barnbiblioteket Saga*. Sthlm 1966. (Pedagogiska skrifter 239)
- Kosch, W., *Deutsches Literatur-Lexikon*. Bern 1947—58.
- La grande encyclopédie. Paris 1885—1901.
- Landquist, J., *Pedagogikens historia*. Lund 1952.
- Lexikon der Pädagogik. III. Bern 1952.
- Lundén, G. E., *Gävle folkskolors historia*. Gävle 1942.
- Meyers Konversations-Lexikon. Leipzig u. Wien 1902—13.
- Millett, K., *Sexualpolitiken*. Sthlm 1971.
- Moberg, S., *Vem blev student och vad blev studenten?* Lund 1951. (Samhällsvetenskapliga studier. Nr 7.)
- Montgomery, A., *Industrialismens genombrott i Sverige*. Sthlm 1931.
- Nilsson, S., *Samfundet pro Fide et Christianismo*. Minnesskrift. Sthlm 1921.
- Pierers Konversations-Lexikon. Berlin Stuttgart 1888—1893.
- Pinson, K. S., *Pietism as a factor in the rise of German nationalism*. N. Y. 1934.
- Quensel, A., *Svensk flickskola*. Sthlm 1942.
- Qvist, G., *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation*. Gbg 1969.
- Qvist, G., *Kvinnofrågan i Sverige 1809—1846*. Gbg 1960. Diss.
- Reghaby, H., *Revolutionäre und konservative Aspekte in der Philosophie des Volksgeistes. Untersuchung zu Rousseau, Herder, Burke und Hegel*. Berlin 1963. Diss.
- Richardson, G., *Kuiturkamp och klasskamp*. Gbg 1963. Diss.
- Richner, E., *Le Mercier de la Rivière*. Zürich 1931. Zürcher volkswirtschaftliche Forschungen. Bd 19.
- Schröder, J. F., *Der Graf Zinzendorf und Herrnhut, oder Geschichte der Brüder-unität ...* Nordhausen 1857.
- Sjöstrand, M., *Växjö flickskola 1857—1957. En historisk återblick*. Växjö 1957.
- Sjöstrand, W., *Pedagogikens historia*. Lund 1958—65.
- Sjöstrand, W., *Pedagogiska grundproblem i historisk belysning*. Lund 1968.
- Sköld, L. & Halvarson, A., *Riksdagens sociala sammansättning under hundra år*. Uppsala 1966. (i: *Samhälle och riksdag I*.)
- Stiftelsen Kjellbergsska flickskolan 1835—1935. Supplement 1936—1956. Gbg 1956.

Stybe, V., Fra Askepot til Anders And. Khvn. 1962.
 Sullerot, E., Histoire et sociologie du travail féminin. Paris 1968.
 Svenska folkskolans historia. 1—5. Sthlm 1940—50.
 Svenska kongl. Hofclericiets historia. IV. Sthlm 1850.
 Svenska kyrkans historia. V. Sthlm 1933—46.
 Svensk folkhögskola 100 år. II. Folkskolans idéhistoria. Sthlm 1968.
 Sveriges apotekarhistoria. I. Sthlm 1910.
 Sörbom, P., Läsnings för Folket. Studier i tidig svensk folkbildningshistoria. Sthlm 1972.
 Tarschys, K., "Svenska språket och litteraturen." Sthlm 1955. Diss.
 Tawney, R., Religion and the rise of capitalism. London 1948.
 Tegborg, L., Folkskolans sekularisering 1895—1909. Upplösning av det administrativa sambandet mellan folkskola och kyrka i Sverige. Uppsala o. Sthlm. 1969. (Acta Universitatis Upsaliensis.) (Studia historico-ecclesiastica Upsaliensia 14.) Diss.
 The Cambridge history of English literature XI. Cambridge 1914.
 Thunander, G., Fattigskola—medborgarskola. Studier i den svenska folkskolans historia med särskild hänsyn till Malmö. Lund 1946. Diss.
 Till sekelskiftet. Wallinska skolan. Sthlm 1931.
 Tingsten, H., Gud och fosterlandet. Sthlm 1969.
 Tingsten, H., Viktoria och viktorianerna. Sthlm 1965.
 Trigon, J. de, Histoire de la littérature enfantine de Ma mère l'Oye au Roi Babar. Paris 1950.
 Warne, A., Läroverksfrågan i vårt land under 1840-talet. Sthlm 1959. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Vol. 99/100.)
 Warne, A., Striden om de s. k. småläroverken. Sthlm 1965. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Vol. 113.)
 Weibull, J., Studenterna vid Lunds universitet. Lund 1968. (Lunds universitets historia. IV.)
 Wennås, O., Striden om latinväldet. Sthlm 1966. Diss.
 Westman-Berg, K., Systrarna i brödraförsamlingen. (i: Kyrkohistorisk Årsskrift 1955.)
 Wiberg, A., Carl Ulric Broocman. Bidrag till en biografi. Sthlm 1950. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Vol. 77/78.)
 Wiberg, A., Erik Gustaf Geijers studiegång och hans inställning till folkskola och folkundervisning. Sthlm 1966. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Vol. 106.)
 Wiberg, A., Till skolslöjdens förhistoria. Några utvecklingslinjer i svensk arbetspedagogik intill 1877. Sthlm 1939. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Vol. 56/57.)
 Wijckmark, H., Från Nya elementarskolans ungdomstid. Sthlm 1928.
 Åsbrink, E., Genom portar. I—II. Sthlm 1959—62. Diss.

Frågor rörande högre skolutbildning för flickor vid 1928 års riksdag

GUNNAR HERRSTRÖM

Innehåll

Framställningens avgränsning	5
Besluten på 1927 års riksdag	7
Frågornas behandling på 1928 års riksdag	23
Återblick	78

Framställningens avgränsning

Kvinnoemancipationen hade i Sverige sin första genombrottsperiod från mitten av 1840-talet och tre årtionden framåt. Därefter följde ett skede, när framgångarna var sparsamma. Under ett tiotal år efter första världskrigets slut kom sedan ett andra genombrott, som medförde genomgripande förändringar i kvinnans ställning. Hörnpelarna i reformverket kan sägas vara rösträttsbesluten 1918 och 1921, den nya äktenskapslagen 1920, behörighetslagen 1923 och de reformbeslut på det högre skolväsendets område, som inleddes 1927.

Skolbesluten på 1927 års riksdag hade för den kvinnliga ungdomens vidkommande karaktären av en partiell reform. Denna inneslöt vissa ställningstaganden i såväl principfrågor som detaljspörsmål, medan andra sådana uppsköts. Likå litet som 1927 kunde starka meningsbrytningar undgås vid de tre följande årens riksdagar, vilka samtliga hade att ta ställning till förslag, som rörde högre skolutbildning för flickor. Detta berodde både på principiella motsättningar och på oklarhet om vad som på vissa punkter egentligen beslutats 1927.

Förf. har i annat sammanhang behandlat huvuddragen av det skolpolitiska skeendet under åren 1918—1927, i den mån detta gällde den högre skolundervisningen.¹ Vid 1928 års riksdag aktualiserades på detta område främst spörsmål rörande högre skolutbildning för flickor. Föreliggande framställning skall syssla med dessa och givet-

¹ G. Herrström, 1927 års skolreform. En studie i svensk skolpolitik 1918—1927 (1966).

vis särskilt det viktigaste, nämligen förslaget om inrättande av kommunala flickskolor.

Avsikten är att granska vad som skedde inom beslutsförberedande och beslutande instanser, inte att behandla opinionsbildningen utanför dessa. Främst uppmärksammas fyra grupper av frågor. En av dessa gäller synen på kvinnan och hennes utbildning. Vilket mål satte man upp för den kommunala flickskolan, och vilken utformning ville man ge utbildningen där? I vad mån framgår det, vilken uppfattning om kvinnans läggning och om hennes uppgifter i hem och samhälle man utgick från? En andra grupp frågor rör krav på jämställdhet mellan könen med avseende på utbildningsmöjligheter, på rättvisa i detta hänseende, som saken inte sällan uttrycktes på tidens språk. Vad menade man med jämställdhet, likställighet, rättvisa, och i vad mån uppnåddes sådan från olika synpunkter? Ett par andra grupper av frågor har främst med enhetsskoleproblematiken att göra. Hur ville man ordna flickskolans anknytning till folkskolan? I vad mån ansågs förbindelse mellan flickskola och gymnasium önskvärda, och hur skulle den i så fall utformas? I samtliga fall uppmärksammas också, i vilken utsträckning besluten på 1927 års riksdag fullföljdes året därpå. Däremot förbigås avgöranden, som träffades i en rad ekonomiska och organisatoriska frågor. Bortsett från en strid om reformens kostnader kom de till stånd utan svårare meningsbrytningar.² Samundervisningen, som tidigare under 1920-talet var en av de viktigare tvistefrågorna, spelade inte alls samma roll 1928, och lämnas bl. a. av detta skäl här åsido.

Det blir nödvändigt att börja med en rätt ingående behandling av 1927 års beslut.

Besluten på 1927 års riksdag

Såväl 1927 års stora avgörande i skolfrågan som 1928 års beslut om kommunala flickskolor tillkom under den första Ekmanska ministärrens tid. Ehuru denna var en koalition mellan frisinna och liberaler, var dess parlamentariska underlag smalt. Den förfogade endast över drygt ett 30-tal mandat i vardera kammaren. För att få majoritet för sina förslag måste den lita till hjälp antingen av socialdemokraterna eller av högern och Bondeförbundet. Vid 1927 års riksdag inriktade den sig på vänstersamverkan i skolfrågan. Att utsikterna till ett positivt beslut länge tedde sig osäkra berodde inte endast på att socialdemokraterna var relativt svaga i första kammaren, där de endast besatte 52 platser, utan även på att regeringspartiernas inre sammanhållning sviktade.³

Flertalet partibundna regeringsledamöter tillhörde de frisinna med statsministern Ekman, försvarsministern Rosén och handelsministern Hamrin som prominenta krafter. Till samma parti hörde ecklesiastikministern, folkskolinspektören John Almkvist. De liberala statsråden var tre, utrikesministern Löfgren, socialministern Pettersson och finansministern Lyberg.⁴

Utgångspunkten för 1920-talets reformarbete på den högre skolans område var direktiven för den skolkommision, som tillsattes den 31 december 1918. Huvudpunkterna var tre. Skolväsendet skulle orga-

² Beträffande motsättningarna i kostnadsfrågan se t. ex. SU 1928:155 s. 44 ff., 55 ff., 84 f., 87 ff.

³ Herrström s. 235, 264, 282 f.

⁴ A. a. s. 149 f. jämte not 3.

niseras som enhetsskola med sexårig botten-skola, flickornas utbildningsmöjligheter skulle förbättras, och gymnasiet skulle reformeras.⁵ Rent principiellt tog direktiven ståndpunkt för "kravet om beredande av lika möjligheter för all ungdom, manlig såväl som kvinnlig, att av samhället tillförsäkras den utbildning, som den individuella utrustningen medger och som medborgarskapet förutsätter såsom nödvändig".⁶ För en människas rätt till utbildning skulle således hennes läggning, inte hennes kön eller föräldrarnas samhällsställning vara avgörande. I den citerade passagen framträder också sambandet mellan författningsrevisionen och skolreformen. De fulla medborgerliga rättigheter, som bl. a. kvinnorna tillförsäkrats, motiverade en förbättring av deras utbildningsmöjligheter. Men direktiven innehöll även ett krav på jämställdhet, som mera direkt tog sikte på den kvinnliga ungdomens utbildningsbehov. Den angav som en grundläggande princip för hela reformverket, "att staten tar sig an flickornas utbildning i samma utsträckning som gossarnas".⁷

Skolkommissionen ville i sitt år 1922 publicerade förslag bygga hela det högre skolväsendet på klass 6 i folkskolan i syfte att därmed avlägsna skillnader i utbildningsmöjligheter mellan elever från olika sociala skikt samt mellan städernas och landsbygdens barn.⁸ På detta sätt var redan de allt talrikare fyraåriga kommunala mellanskolorna organiserade, medan de statliga läroverkens realskolor, som var sexåriga, enbart hade anknytning till en så låg klass i folkskolan som den tredje.⁹ Remisskritiken, som var mycket negativ, tog särskilt sikte på att reformen skulle medföra en förlängning av studietiden.¹ När frågan efter ytterligare utredning togs upp på 1927 års riksdag, åsyftades bl. a. av ekonomiska skäl endast en partiell reform.² Till grund för denna skulle ligga principen, att förbindelse mellan den obligatoriska folkskolans sista (sjätte) och den högre skolans första klass

skulle finnas på varje läroverksort.³ Endast sexårig botten-skola skulle förekomma vid läroverk utan parallellavdelningar, vid kommunala mellanskolor och vid nybildningar inom skolväsendet, varmed avsågs dels statliga flickläroverk, dels förstatligade kommunala mellanskolor. I övrigt skulle läroverken ha s. k. dubbel anknytning till folkskolan.⁴ Efter en mycket uppmärksam uppgörelse mellan socialdemokrater, bondeförbundare och frisinnade vid månadsskiftet april—maj utformades denna så, att övergång skulle kunna ske från klass 6 till fyraårig realskola och från klass 4 till femårig.⁵

Ännu ett viktigt steg hade därmed tagits på vägen till ett genomförande av Fridtjuf Bergs program enhetsskola med sexårig botten-skola.⁶ I en reservation till andra särskilda utskottets ("skolutskottets") utlåtande, i fortsättningen kallad högerreservationen, gjorde sig högerrepresentanterna och den frisinnade ledamoten Johan Bergman till talesmän för en annorlunda utformad enhetsskola. Denna kännetecknades bl. a. av att botten-skolan normalt skulle vara fyraårig, men realskolelinje anknyttande till klass 6 skulle dessutom kunna inrättas på framställning av vederbörande kommun.⁷

Det nu sagda gällde beslut, som syftade till att motverka skillnader beroende på sociala och geografiska förhållanden. De berörde f. ö. inte privatläroverken, där större delen av den kvinnliga ungdom, som gick i högre skolor, fick sin undervisning.⁸ De flickor, som önskade skolutbildning på vad man lämpligen skulle kunna kalla det mellersta stadiet (svarande mot realskola och flickskola), var ännu vid 1920-talets mitt i första hand hänvisade till ett antal statsunderstödda enskilda skolor, där majoriteten utgjordes av ett 80-tal åttaklassiga flickskolor. Dessa hade i regel högre terminsavgifter än de

⁵ A.a. s. 41 f., 45.

⁶ Skolkommissionens betänkande. I:1—2. Grunder för en ny läroverksorganisation (1922) s. XII. Cit.: SK I.

⁷ A.a. s. XV.

⁸ Herrström s. 47 f., 55.

⁹ A.a. s. 6 f.

¹ A.a. s. 57 f.

² A.a. s. 155.

³ A.a. s. 157.

⁴ Prop. 1927:116 s. 129 f. Jfr Herrström s. 159 f.

⁵ Herrström s. 233 f., 236.

⁶ A.a. s. 21 ff., 29 ff.

⁷ Andra särskilda utskottets utlåtande 1927:1 s. 196 f., 247. Cit.: 2 SäU 1927:1.

⁸ Sveriges Officiella Statistik. Undervisningsstatistik. Det högre skolväsendet läsåret 1927—28 (1930) tab. XXVII, LV, LXVI. Cit.: SOS 1930. — Dock skulle privatläroverken i fortsättningen anknyta till lägst klass 4 i folkskolan. R.skr. 1927:262 s. 182.

statliga läroverken, vilket tydligt framgår av nedanstående tablå, som avser förhållandena i 40 privata flickskolor läsåret 1926/27.

Terminsavgifter i vissa privata flickskolor läsåret 1926/27.

Terminsavgift i kronor	40	41—50	51—60	61—80	81—100	101—120	121—140	141—
Antal skolor med angiven avgift i								
klass 1	4	3	5	13	7	8		
klass 5			3	4	18	6	6	3
klass 8				2	13	13	4	8
klass 1—8 i medeltal ..			2	6	17	7	7	1

I de statliga realskolorna uttogs höstterminen 1927 högst 60 kronor, vanligen mindre, och i motsats till vad som oftast var fallet i de enskilda skolorna var avgifterna desamma i alla klasser. Det fanns emellertid 18 mindre städer med statlig samskola, där även flickor kunde avlägga realskolexamen.⁹ Detta var också möjligt för dem i de kommunala mellanskolorna, som huvudsakligen fanns i mindre städer och i tätorter på landsbygden. År 1927 var de 87 till antalet.¹ Sämre ställt var det med flickornas möjligheter att avlägga studentexamen. Drygt 25 privata gymnasier, som i regel hade mycket höga terminsavgifter, tog emot kvinnliga elever. Inte så få av dessa hade f. ö. endast latinlinje.² Sedan 1923 kunde flickor även — som ett

⁹ Uppgifterna angående skolorganisatoriska förhållanden är hämtade ur Utredning angående det svenska skolväsendets organisation. Statens off. utr. 1926:5 s. 280. *Cit.: SOU 1926:5.* — Beträffande terminsavgifter vid flickskolorna finns uppgifter i *Herrström* s. 35, 101 f. samt i Utredning av vissa frågor rörande privatläroverken. Statens off. utr. 1925:1 tab. 4 s. 150 ff. *Cit.: SOU 1925:1.* Den i tablåen redovisade undersökningen bygger på årsredogörelserna för 40 privata flickskolor läsåret 1926/27. Angående urvalet av dessa se not 1 till s. 34 nedan. Avgifterna i de statliga realskolorna framgår av uppgifter i SK I s. 147 f. samt SOS 1930 s. 51* och tab. 14.

¹ Prop. 1927:116 s. 253.

² Enligt SOS 1930 tab. 22:2 och 23:2 fanns läsåret 1927/28 26 gymnasier med samtliga ringar på åtminstone endera bildningslinjen, som tog emot kvinnliga elever. (Malmö aftonskola och internatet Lundsbergs skola har då inte medräknats.) Inte mindre än 12 av dem fanns i Stockholmsregionen, och endast

provisorium i avvaktan på den väntade skolreformen — få tillträde till statligt gymnasium under förutsättning att ett icke obetydligt antal platser regelbundet stod outnyttjade, varvid pojkar dock skulle ha företräde, om inte alla inträdessökande kunde mottas. Vederbörande kommun skulle göra framställning i ärendet och även svara för de inte särskilt betungande extra kostnader som uppstod.³ Även några av de fåtaliga kommunala gymnasierna tog in kvinnliga elever, det första sedan 1920. Höstterminen 1926 hade flickorna tillträde till 18 statliga och 7 kommunala gymnasier och var där 404 till antalet. De manliga gymnasisterna vid samtliga 38 högre allmänna läroverk och 9 kommunala gymnasier uppgick till 7.525.⁴

Ett av huvudsyftena med skolreformen var, att den skulle förbättra flickornas utbildningsmöjligheter. Departementschefen anslöt sig till tanken, att pojkar och flickor skulle ha "samma utbildningsmöjligheter under lika ekonomiska villkor". Främst emedan förverkligandet av denna grundsats vore förenat med större utgifter för stat och kommun än något annat inslag i skolkommissionens reformprogram, borde man i dåvarande läge inrikta sig på ett mera begränsat mål, nämligen att flickorna bereddes "tillfälle att på varje ort, där statsläroverk är upprättat, erhålla utbildning för respektive real- och studentexamen".⁵

De konkreta förslagen gick främst ut på följande. Läroverken skulle organiseras som samskolor, där detta med hänsyn till elevantalet var möjligt, men med tanke på den opinion, som på sina håll fanns mot samundervisning, skulle oftast framställning från kom-

11 orter utanför denna var representerade. Enbart latinlinje fanns vid flickgymnasierna i Linköping, Karlskrona, Malmö, Lund, Helsingborg, Örebro och Sundsvall. — Beträffande terminsavgifter vid enskilda gymnasier, öppna för kvinnliga elever, se *Herrström* s. 35, 102 och SOU 1925:1 tab. 4 s. 150 ff. Höstterminen 1924 hade enligt sistnämnda källa mer än hälften av dessa en terminsavgift på i medeltal 200 kronor eller mer. Maximavgiften vid de statliga gymnasierna var endast 10 kronor högre än vid realskolorna. Jfr SK I s. 147 f.

³ Sv. förf.-saml. 1923:321; *Herrström* s. 102 ff.

⁴ SOS 1930 tab. 6:4; Statistisk årsbok 1929 tab. 235; *Herrström* s. 103.

⁵ Prop. 1927:116 s. 20, 26 f., 142 ff. Meningen var naturligtvis, att flickorna skulle kunna avlägga realexamen på varje ort med statligt läroverk och studentexamen överallt där statligt gymnasium var inrättat.

munen krävas. Där platstillgången inte medgav, att flickor togs in, skulle statligt flickläroverk bestående av fyraårig realskola och treårigt gymnasium upprättas. Av statsfinansiella skäl kunde detta endast ske i Stockholm, Göteborg, Malmö och Hälsingborg.⁶ Statsunderstödda privata flickskolor skulle även i fortsättningen finnas, men departementschefen uttalade sig för utredning om inrättande av kommunala flickskolor i enlighet med ett tidigare framkommet uppslag. Dessa borde ha de kommunala mellanskolorna som förebild, bl. a. genom att anknyta till klass 6 i folkskolan, och ha fem- eller sexårig studiegång.⁷

Ett beslut i enlighet med propositionen skulle rätt mycket ha tätt sig som ett provisorium.⁸ Den socialdemokratiska partimotionen tog fasta på detta förhållande. Där krävdes att samundervisning skulle införas i läroverken, utan att kommunen begärde detta, att ytterligare nio städer, i vilka platstillgången inte medgav denna lösning, successivt skulle få högre allmänna flickläroverk och att femåriga kommunala flickskolor med anknytning till folkskolans sjätte klass skulle kunna upprättas redan fr. o. m. läsåret 1927/28.⁹

En kompromiss om flickornas möjligheter att få högre skolutbildning nåddes på ett tidigt stadium av utskottsbehandlingen mellan socialdemokrater och frisinnade. Den innebar att propositionens förslag godtogs med de ändringsyrkanden socialdemokraterna framställt. Den viktiga modifikation gjordes dock, att beslut om inrättande av kommunala flickskolor och av ytterligare statliga flickläroverk inte omedelbart skulle fattas. Förslag i dessa frågor skulle föreläggas 1928 års riksdag. De liberala statsråden hade vägrat gå med på ett omedelbart avgörande om de kommunala flickskolorna.¹ Innehållet i denna kompromiss påverkades inte av den trepartiuppgörelse, som tryggade en majoritet för ett positivt beslut i skolfrågan.² Riksdagsbeslutet kan, i den mån det rörde flickornas möjligheter att erhålla högre skolutbildning, sammanfattas i fyra punkter.

⁶ *Herrström* s. 164 ff. Beträffande flickläroverkens organisation se a.a. s. 161, 173. — Skolkommissionen hade velat utöka förekomsten av samskolor, vilket flertalet remissinstanser vänt sig mot. A.a. s. 48, 71 f.

⁷ Prop. 1927:116 s. 139, 148.

⁸ Jfr *Herrström* s. 166 f.

⁹ Mot. 1927 I:254 s. 4 ff. Se även *Herrström* s. 193 not 2.

¹ *Herrström* s. 215 ff.

² A.a. s. 233 ff.

1 Som grundläggande princip uttalades att den kvinnliga ungdomen borde "erhålla samma utbildningsmöjligheter under lika ekonomiska villkor som den manliga, i den mån behov härav föreligger".³

2 Flickorna skulle få tillträde till flertalet befintliga allmänna läroverk och detta i fri konkurrens med pojkarna.⁴

3 Stockholm, Göteborg, Malmö och Hälsingborg skulle få var sitt högre allmänna flickläroverk, bestående av fyraårig realskola och i regel treåriga gymnasielinjer. En plan för inrättande av ytterligare sådana på orter, där befintliga läroverk inte kunde ta emot kvinnliga elever, borde föreläggas 1928 års riksdag.⁵

4 Då borde efter utredning förslag även framläggas om inrättande av kommunala flickskolor med samma bildningsmål som de privata och med de kommunala mellanskolorna som förebild i vissa avseenden.⁶

Bondeförbundsrepresentanterna Reuterskiöld och Andersson i Ovanmyra, som inte lyckats utverka någon ändring i det preliminära beslutet, avgav ett särskilt yttrande till utskottsutlåtandet. De förklarade där, att ehuru kvinnan vunnit "behörighet i allmänna värv till full likställighet med männen", borde samhället inte "särskilt uppmuntra eller underlätta utnyttjandet i praktiken av denna behörighet, utan tvärtom på allt sätt söka främja och underlätta den hemverksamhet, som är kvinnans naturliga uppgift". De gjorde dock det medgivandet, att för flickor med "särskild fallenhet och starkt intresse för andra uppgifter . . . lika möjligheter som för gossar [borde] beredas" till utbildning härför. "Endast efter stor tvekan" hade de gått med på utskottsförslaget. Detta hade de gjort bl. a. med tanke på att antalet högre allmänna flickläroverk i den föreslagna planen skulle kunna reduceras betydligt genom att även förslag om inrättande av kommunala flickskolor skulle framläggas.⁷

³ R.skr. 1927:262 s. 68.

⁴ A.a. s. 68 f.

⁵ A.a. s. 69 f. Treårigt gymnasium var en nyhet inom den statliga skolorganisationen och ansågs tämligen krävande, särskilt på latinlinjen. Jfr *Herrström* s. 84, 173. Vid de redan befintliga läroverken skulle både tre- och fyraåriga linjer förekomma med någon övervikt för de senare. A.a. s. 174 jämte not 5; s. 252.

⁶ R.skr. 1927:262 s. 71 f. Jfr prop. 1927:116 s. 148.

⁷ 2 Säu 1927:1 s. 262 f.

I högerreservationen talade man bl. a. om "lika rätt för flickor som för gossar till likvärdig skolutbildning under lika villkor", när man skulle uttrycka sin principiella inställning.⁸ Ett par av reservanternas ändringsyrkanden syftade till att i möjligaste mån hålla flickorna borta från realskolan. I de dittillsvarande gossläroverkens realskolor borde flickor endast kunna tas in på de villkor, som sedan 1923 gjorde det möjligt för dem att vinna inträde i vissa statliga gymnasier.⁹ I själva verket betydde detta, att ytterligare realskolor med samundervisning skulle bli ovanliga. Läroverk, som normalt hade ett inte obetydligt antal platser lediga i realskolans begynnelseklass, var nämligen fåtaliga.¹ Högre allmänna läroverk för flickor borde enligt reservanternas komma till stånd, "i den mån sådant av ekonomiska skäl blir möjligt", men de borde "i första hand omfatta en högre flickskola... och ett med densamma förbundet gymnasium".² Till inrättande av kommunala flickskolor ställde sig reservanternas positiva, men de inskräppte också statsmakternas plikt "att tillse, att hemmens kostnader för flickornas högre skolutbildning så långt som möjligt nedbringas, i vilken skolform den än meddelas",³ således även i privatläroverken. Slutligen påyrkade de, att såväl statliga flickläroverk som statsunderstödda flickskolor skulle anknytas till folkskolan på samma sätt som högre skolor i övrigt,⁴ dvs. enligt deras mening i första hand till klass 4.⁵

*

Både riksdagsbeslutet och högerreservationen innehöll principiella uttalanden, som gällde frågan om jämställdhet mellan könen med avseende på utbildningsmöjligheter. I vad mån skilde de sig från varandra? Två viktiga olikheter kan konstateras. Den ena bestod i att beslutet talade om "samma utbildningsmöjligheter", medan reserva-

⁸ A.a. s. 220.

⁹ A.a. s. 219.

¹ Enligt skolöverstyrelsens beräkningar 1923 var de 2 vid de 38 högre allmänna läroverken. Eckl.-dep., konseljakter 5/7 1923 nr 39. RA. Vid de 39 fristående realskolorna var de troligen fler.

² 2 SäU 1927:1 s. 218, 222.

³ A.a. s. 220.

⁴ A.a. s. 222.

⁵ A.a. s. 216 f.

tionen använde uttrycket "likvärdig skolutbildning". Det kan endast ha varit högerns önskan att i möjligaste mån förlägga flickornas utbildning på det mellersta stadiet till flickskolorna, som föranledde avvikelser. Den andra olikheten utgöres av det inskränkande tillägget "i den mån behov härav föreligger", som finns i beslutet men som saknar motsvarighet i reservationen. Det finns inte heller i propositionen eller i spaltkorrekturet till utskottsutlåtandet.⁶ Hur skall detta förklaras?

Spaltkorrekturet är daterat den 21 april 1927 och sålunda tillkommet före trepartiuppgörelsen. Att man efter denna vid slutredigeringen av utlåtandet bl. a. strök ett uttryckligt accepterande av principen om jämställdhet och vidare gjorde ovannämnda tillägg, som begränsade dennas giltighet, skedde utan tvivel av hänsyn till bondeförbundarna.⁷ Det överensstämmer med tanken i det särskilda yttrandet, att samhället inte skulle "särskilt uppmuntra eller underlätta utnyttjandet" av kvinnans nya möjligheter. De konkreta förslag, som fanns i spaltkorrekturet, var emellertid oförändrade i det färdiga utlåtandet, vilket tyder på att socialdemokrater och frisinna betraktade tillägget närmast som en allmänt lugnande fras.

Mera konkret kunde kravet på jämställdhet mellan könen i utbildningshänseende ses från olika synpunkter. Man kunde fordra likställdhet i ekonomiskt avseende, varvid terminsavgifternas storlek, tillgången på läroanstalter på hemorten eller i dennas närhet och skoltidens längd var faktorer av betydelse. Man kunde också verka för jämställdhet i fråga om utbildningens art. Det var då å ena sidan fråga om att bereda flickor möjlighet att avlägga real- och studentexamina, å den andra att ge dem tillgång till en skolform, som särskilt passade deras läggning. På 1920-talet var det en vanlig uppfattning, att läroverken och då särskilt realskolorna var "gosskolor".⁸ I grova drag förhöll det sig vid denna tid så, att flickorna på det mel-

⁶ Jfr prop. 1927:116 s. 142 och sp. 69 i spaltkorr., Börje Knös' samling vol. 3. RA.

⁷ Utskottet citerade i sp. 69 i spaltkorr. (se not 6) departementschefens ord "samma utbildningsmöjligheter under lika ekonomiska villkor" för ungdom av båda könen (jfr prop. 1927:116 s. 142) och tillfogade: "Till denna grundsats ansluter sig utskottet utan förbehåll". Jfr R.skr. 1927:262 s. 68. Beträffande ytterligare ändringar se *Herrström* s. 250 not 37.

⁸ Jfr t. ex. SK I s. XV, 112 f.; mot. 1927 II:399 s. 5.

lersta stadiet var hänvisade till flickskolor i större och medelstora städer och till statliga samskolor (dvs. realskolor) eller kommunala mellanskolor i mindre städer och i landsbygdens tätorter. — Numerär jämställdhet hör knappast till det som kan krävas. Förhållandena i detta fall kan inte pressas, men stora skillnader visar otvivelaktigt, att olikheterna från övriga synpunkter är betydande. Höstterminen 1927 var antalet pojkar och flickor ungefär lika stort på det mellersta stadiet, medan de manliga gymnasisterna var ungefär fyra gånger så många som de kvinnliga.⁹

Vad ekonomiska förhållanden beträffar torde det oftast framförda önskemålet ha varit, att terminsavgifterna skulle ligga på samma nivå i skolor för manlig och kvinnlig ungdom. Detta var redan fallet, där den enda högre skolan utgjordes av en statlig samskola eller kommunal mellanskola eller där ett statligt eller kommunalt gymnasium öppnats för flickor. Olikheten framträdde, när flickorna var hänvisade till en privatskola, som vanligen hade högre, i gymnasiet mycket högre avgifter, medan pojkarna på samma ort kunde gå i statligt läroverk. Likställighet i ekonomiskt avseende måste emellertid också innebära, att högre skolor fanns tillgängliga för elever av båda könen på en och samma ort. I städer, där realskolan endast var öppen för pojkar, fanns en statsunderstödd flickskola, i ett och annat fall även en kommunal mellanskola.¹ Från denna synpunkt var det alltså på gymnasiestadiet flickorna var missgynnade och i vissa fall hänvisade till inackordering. Kostnaderna härför gick endast ett fåtal i land med. Genom att flickläroverk inrättades i fyra städer och läroverken på flertalet övriga orter öppnades för kvinnliga elever i fri konkurrens med de manliga, genomfördes ekonomisk jämställdhet i hittills berörda avseenden utom i nio städer, där utrymme i de statliga högre skolorna inte ansågs kunna beredas för flickor, nämligen Uppsala, Linköping, Norrköping, Jönköping, Lund, Borås, Karlstad,

⁹ *Herrström* s. 14 f. Det mellersta skolstadiet har i detta fall avgränsats på ett sätt, som skall möjliggöra jämförelser mellan skolformer med olika antal årskurser.

¹ Det sistnämnda var fallet i Stockholm sedan 1923, i Göteborg sedan 1925, i Malmö sedan 1910, i Norrköping sedan 1921 och i Lund sedan 1926. SOS 1930 tab. 15.

Örebro och Västerås.² Det var i dessa städer flickläroverk successivt skulle upprättas genom beslut redan 1927 enligt den socialdemokratiska partimotionen. Resultatet blev dock, att en plan härför begärdes till 1928 års riksdag, vilket skedde i oklara ordalag. Det framgick inte tydligt, om planen skulle avse just dessa nio städer eller om antalet också skulle prövas. Det kungliga cirkulär, genom vilket riksdagsbeslutet expedierades, följde emellertid den förra tolkningen.³

I samband med införande av statliga flickläroverk och kommunala flickskolor kom också den förlängning av studietiden, som den sexåriga bottenskolan medförde, att dras in i diskussionen om jämställdheten mellan könen. Före 1927 års reform kunde de statliga läroverkens elever nå fram till realskolexamen på 9 år (3 i folkskolan och 6 i realskolan) och till studentexamen på 12 (3+5+4 i gymnasiet). I vissa städer med gossläroverk fanns kommunal mellanskola, som redan framgått, och flickor kunde där avlägga realskolexamen efter 6+4=10 år, dvs. de måste offra ett år mer på denna examen än läroverkens pojkar. Bortsett från att inackordering fortfarande kunde vara enda utvägen att få gymnasieutbildning för flickor i vissa av de nio städerna⁴ var den allvarligaste kvarvarande bristen i fråga om ekonomisk jämställdhet efter reformbeslutet, att flickorna på somliga orter måste underkasta sig ett år längre studiegång. De statliga flickläroverken skulle ha fyraårig realskola och alltså bygga på klass 6 i folkskolan. Lärokursen skulle för elever i sådana skolor vara trettonårig till studentexamen och tioårig till realexamen liksom i kommunal mellanskola. Pojkarna hade i samtliga 13 städer, som fått eller väntades få statligt flickläroverk, möjlighet att utnyttja en ett år kortare studiegång.

² I Norrköping och Lund fanns dock kommunal mellanskola, som framgår av föregående not, i Uppsala, Linköping, Lund och Örebro privata gymnasier (SOS 1930 tab. 22:2; 23:2) och i Jönköping statligt gymnasium, som gav flickorna tillträde till ev. lediga platser (a.a. tab. 6:4). Sistnämnda provisorium avsågs skola fortsätta tillsvidare och kunna utsträckas till andra av de nio städerna, där förhållandena detta medgav och kommunen så önskade. R.skr. 1927:262 s. 181. Jfr Sv. förf.-saml. 1928:228.

³ *Herrström* s. 249 jämte not 34; Cirkulär till statskontoret, skolöverstyrelsen. . . ang. omorganisation av det högre skolväsendet m. m. s. 37 f. (Bil. t. statsrådsprot. över ecklesiastikärenden den 18 juni 1927 nr 73. RA.) Cit.: *K.cirk. 18/6 1927*. Se vidare s. 48 ff. nedan.

⁴ Dessa var Norrköping, Borås, Karlstad och Västerås. Jfr not 2 ovan.

Det karakteristiska för den situation, som skapats genom 1927 års beslut, var således att betydande lokala skillnader fanns. På ett stort antal platser var full ekonomisk likställighet uppnådd, på andra brast det fortfarande härutinnan.

Jämställdhet med avseende på utbildningens art betydde i första hand, att flickorna fick möjlighet att i samma mån som pojkarna avlägga realexamen och studentexamen. Att så skulle kunna ske på varje läroverksort var det etappmål departementschefen satt upp för skolreformen såvitt angick flickornas utbildning. Det har redan framgått att det inte skulle uppnås på alla läroverksorter förrän möjligen efter beslut på 1928 års riksdag. Högerreservanterna ansåg emellertid, att dessa examina genom propositionens fixering av etappmålet komme att "framstå som det normala utbildningsmålet även för flickor". Flickskolan, som vore den för flickor "bäst lämpade skolformen",⁵ blev härigenom undanskjuten, menade de. De återopade också ett uttalande av skolöverstyrelsen, enligt vilket den hade "stor betydelse därutinnan, att den förebygger, att flickor utan verkliga skäl välja gymnasievägen".⁶ Det var dock inte majoritetens mening, att alla flickor vore betjänta av att få den utbildning, som skulle ges i samläroverken. "Vid sidan av de studiemål, som realskol- och studentexamen representera", hette det i riksdagsbeslutet, kunde "de mera allmänna bildningsmål, som i vårt land av ålder företräts av de högre flickskolorna", väntas bestå, vilket fick motivera inrättandet av kommunala flickskolor.⁷

Här gjordes således det viktiga uttalandet, att målet för läroverkens och flickskolornas arbete inte var detsamma. Någon precisering av skillnaden skedde emellertid inte.

För att så gå över till frågor, som har samband med enhetsskoleproblematiken, erbjuder sig först spørsmålet, vad som beslöts 1927 om den kommunala flickskolans anknytning till folkskolan. Detta blev en stridsfråga vid 1928 års riksdag. Av riksdagens hemställan i 1927 års skolbeslut framgår endast att den önskade en utredning

om inrättande av kommunala flickskolor och i anslutning härtill ett förslag i ärendet följande år.⁸ I motiveringen hette det ytterligare bl. a.: "Mot en tillämpning i huvudsak av de allmänna grundlinjer för den kommunala flickskolans organisation m. m., som angivits såväl av departementschefen som av motionärerna, har riksdagen intet att erinra".⁹ Vad som åsyftades var vissa uttalanden i propositionen och i den socialdemokratiska partimotionen. Ecklesiastikminister Almkvist, som själv framfört tanken på en utredning utan angivande av tidsfrist, hade sagt sig utgå från att de kommunala flickskolorna borde organiseras efter förebild av de kommunala mellanskolorna, bl. a. genom att anknytas till klass 6 i folkskolan, och ha en fem- eller sexårig studiegång. I den nämnda motionen kom samma inställning till uttryck, dock med den modifikation att man bara räknade med femårig lärokurs.¹

Riksdagen hade alltså ingenting att invända mot vad som sagts om den kommunala flickskolans organisation i propositionen och i den socialdemokratiska partimotionen. Att det skulle vara en nära anslutning till förebilden framgår inte minst av påpekandet i riksdagsskrivelsen, att den nya bestämmelsen om ett medeltal av minst 10 elever per klass i kommunala mellanskolan skulle gälla som statsbidragsvillkor i båda skolformerna.² Tidigare i skrivelsen hade riksdagen tagit ställning till två motioner av Kerstin Hesselgren, betecknad som frisinnad vilde, resp. ett antal högermän, bl. a. Otto Holmdahl, senare chef för skolöverstyrelsen. Där yrkades att de högre allmänna flickläroverken normalt skulle bestå av flickskolor med gymnasium, i särskilda fall även realskola, och att de skulle anknytas till folkskolan på samma sätt som andra läroverk.³ Riksdagen avlog motionerna med hänvisning till att frågan om flickskolelinjer vid berörda läroverk kommit i ett annat läge, i och med att förslag om kommunala flickskolor väckts, och att den borde prövas i samband med detta. Fastän spørsmålet om den kommunala flickskolans förbindelse med folkskolan också berördes i motionerna, ehuru i vaga ordalag, gjorde riksdagen, när den yttrade sig om dessa, inte något

⁵ 2 SäU 1927:1 s. 217, 222.

⁶ A.a. s. 218. Jfr Kungl. Skolöverstyrelsens utlåtande över skolkommissionens betänkanden I—V. Statens off. utr. 1924:24 s. 88. Cit.: SOU 1924:24.

⁷ R.skr. 1927:262 s. 71 f.

⁸ A.a. s. 185.

⁹ A.a. s. 72.

¹ Se s. 12 ovan.

² R.skr. 1927:262 s. 72.

³ Mot. 1927 I:252 (Hesselgren) och II:399.

uttalande i anknytningsfrågan. Efter det nyss nämnda ställningstagandet följde ett resonemang om samundervisning, och först därefter tog riksdagen upp frågan om kommunala flickskolor samt dessas mål och organisation till behandling.⁴

Det står alltså klart att riksdagen med ordet "motionärerna" åsyftat dem som undertecknat den socialdemokratiska partimotionen — denna angavs till yttermera visso med nummer — och att den förklarat sig inte ha något att erinra mot bl. a. att de kommunala flickskolorna liksom sin förebild mellanskolorna anknöts enbart till klass 6. Något beslut i anknytningsfrågan hade riksdagen inte härmed fattat, men den hade obestriddligen godtagit ett i propositionen angivet direktiv.

Det återstår att beröra spörsmålet om flickskolans förbindelse med gymnasiet. I 1920-talets skolsystem hade varje privat flickskola sin egen undervisningsplan. Endast där en sådan skola var förenad med gymnasium, kunde man vara säker på att den erforderliga samordningen var för handen.⁵ Beslutet innehåller inget uttalande till förmån för en anknytning. Däremot kan den enhetsskoletanke, på vilket det byggde, åberopas som argument för att en förbindelse borde finnas. Häremot skulle dock kunna invändas att skolkommissionen inte utformade någon anknytning mellan flickskola och gymnasium.⁶ Högerreservanterna gick på denna punkt längre än majoriteten och uttalade sig för inrättande av "en organisk övergång från flickskolan till gymnasiet".⁷ Som framgår av deras citat från skolöverstyrelsen⁸ betydde detta inte, att de fann det lämpligt att flickor i större utsträckning inriktade sig på studentexamen. Däremot såg de helst, att även den kvinnliga ungdom, som ämnade sig till gymnasiet, passerade genom flickskolan.

Vad som hände på 1927 års riksdag i nu berörda frågor kan summeras på följande sätt.

⁴ R.skr. 1927:262 s. 70 f.

⁵ SOU 1924:24 s. 227.

⁶ SK I s. 344 f.

⁷ 2 SäU 1927:1 s. 197.

⁸ Se s. 18 ovan.

Riksdagen antog ett uttalande om principiell jämställdhet mellan manlig och kvinnlig ungdom med avseende på utbildningsmöjligheter, men det var försett med ett inskränkande tillägg, inspirerat av bondeförbundarnas i grund och botten negativa inställning. Några omedelbara praktiska konsekvenser fick tillägget dock inte. Mer positiva i principfrågan framstod högerreservanterna, som dock inte ansåg, att likställigheten behövde eller borde avse samma art av utbildning; särskilt strävade de efter att göra flickskolan till flickornas skolform på bekostnad av främst realskolan.⁹

Den i skolkommissionens direktiv uttalade principen, enligt vilken "staten tar sig an flickornas utbildning i samma utsträckning som gossarnas", förverkligades inte, och så långt syftade man f. ö. inte. Etappmålet, att flickor skulle kunna avlägga real- och studentexamen på varje läroverksort, uppnåddes inte heller, eftersom flickläroverksfrågan lämnades olöst i nio städer. Den skulle dock tas upp 1928. Införandet av samläroverk eller flickläroverk på övriga orter med högre skola betydde, att ekonomisk jämställdhet mellan könen uppnåddes såtillvida som terminsavgifterna blev desamma och tillträdet till realskola och gymnasium öppet för båda och på lika villkor. Härvidlag var flickor i de nio städerna missgynnade. De var också oförmånligt behandlade i det avseendet, att de måste använda ett år mer på real- eller studentexamen än pojkar på samma ort, något som även gällde kvinnliga elever i de fyra städer som fått flickläroverk.

Varken i ekonomiskt hänseende eller med avseende på utbildningens art hade således jämställdhet pojkar—flickor över allt åstadkomits. Majoriteten önskade emellertid inte, och detta gällde i än högre grad högerreservanterna, att flickor, som önskade högre skolutbildning, främst skulle hänvisas till läroverk. Flickskolor med studiemål som avvek från läroverkens hade också sitt berättigande, men för att förbilliga skolgången där skulle man inrätta kommunala sådana utan att därför avskaffa de privata.

⁹ Det kunde naturligtvis inte bli tal om att inrätta flickskolor på alla skolorter, även mindre sådana. Vid 1930 års riksdag gjorde emellertid den då sittande högerregeringens ecklesiastikminister Claes Lindskog ett försök att få till stånd flickskollinjer vid vissa realskolor. Prop. 1930:119 s. 28 f. Förslaget avsågs dock av riksdagen. R.skr. 1930:389 s. 24.

I fråga om anknytningen till folkskolan godtog riksdagen ett direktiv för den utredning, som skulle verkställas, nämligen att de kommunala flickskolorna skulle ha sexårig bottenskola och fem- eller sexårig läroång. Här kunde strid väntas, eftersom högerreservanterna ville anknyta flickskolan till klass 4. Om förbindelsen med gymnasiet sades ingenting i beslutet, medan reservanterna uttalade sig för en sådan. Detta frapperar desto mer som de i och för sig ville begränsa tillströmningen av flickor till gymnasiet.

Frågornas behandling på 1928 års riksdag

Den viktigaste frågan rörande högre skolor på 1928 års riksdag var förslaget om kommunala flickskolor.¹ Den av föregående riksdag begärda planen för inrättande av ytterligare flickläroverk framlades inte, vilket i olika sammanhang klandrades från socialdemokratiskt håll.²

Vissa av 1927 års riksdag begärda utredningar hade anförtrotts åt en kommitté på tre personer,³ vanligen kallad 1927 års skolsakkunniga. Ordförande var generaldirektör B. J:son Bergqvist i skolöverstyrelsen, övriga ledamöter undervisningsrådet H. Wallin och rektorn vid högre allmänna läroverket i Uppsala A. Nordfelt.⁴ Några andra direktiv än de som framgick av riksdagsbeslutet hade inte meddelats. Den 31 oktober 1927 förelåg de sakkunnigas förslag,⁵ vilket i sina huvuddrag innebar följande.

Den kommunala flickskolan skulle bygga på klass 6 i folkskolan och omfatta antingen fem- eller sexårig lärokurs. Den skulle ha till uppgift att ge ett för flickor avpassat "högre mått av allmän med-

¹ Av framställningar, som behandlar den kommunala flickskolan, kan särskilt nämnas *Alice Quensel*, Svensk flickskola (1942), *E. Fridlund*, Den första Ekmanska ministärens skolreformer ((Statsvetenskaplig Tidskrift 1964:5 s. 349—356) och *N.-E. Rosenberg*, Kommunala flickskolans tillkomst (otryckt trebetysuppsats, framlagd ht 1970 vid Uppsala universitets Örebrofilial).

² Se t. ex. FK 1928:3 s. 61 f. (Olof Olsson); mot. 1928 I:288 s. 17.

³ K.cirk. 18/6 1927 s. 37, 39.

⁴ *Herrström* s. 290.

⁵ Utredning och förslag rörande inrättande av kommunala flickskolor avgivna av 1927 års skolsakkunniga. Statens off. utr. 1927:27 s. 6. Cit.: *SOU* 1927:27.

borgerlig bildning" och därjämte ge förberedelse "för praktisk verksamhet, särskilt inom hemmets område". På det övre stadiet, dvs. i klasserna 5⁵ resp. 5⁶ och 6⁶, skulle uppdelning på teoretisk och praktisk linje ske, men båda behövde inte finnas vid en och samma skola. På detta stadium skulle även "ämnesdifferentiering" förekomma, vilket innebar att varje elev, liksom i gymnasiet, skulle studera dels vissa obligatoriska ämnen, dels vissa tillvalsämnen.⁶ Avgångsbetyg från teoretisk linje skulle ge normalskolekompetens.⁷ Någon förbindelse med gymnasium eller realskola skulle den kommunala flickskolan inte ha.⁸ De ekonomiska förhållandena skulle regleras med kommunala mellanskolan som förebild.⁹

Efter en föga omfattande remissbehandling utarbetades en proposition, som främst på följande punkter skilde sig från sakkunnigförslaget. Flickskolan skulle anknyta till både klass 4 och klass 6 i folkskolan. Läroången skulle vara sjuårig resp. sexårig med linjedelning och ämnesdifferentiering i de båda högsta klasserna. Generell förbindelse med gymnasiet skulle inte finnas, men individuella anordningar för övergång skulle kunna träffas.¹

Av motionerna var endast en socialdemokratisk partimotion av större skolpolitiskt intresse. Man vände sig i denna på en rad punkter mot departementschefens förslag. Sålunda kritiserade man bl. a., att flickskolans mål på det teoretiska området skulle avvika från realskolans, att anknytning till klass 4 i folkskolan skulle förekomma och att tillrättalagd förbindelse med gymnasiet inte skulle finnas.² Statsutskottet följde på de flesta punkter ecklesiastikministerns förslag,³ och kamrarna anslöt sig till utskottet bortsett från en fråga, som gällde hur många elever en skola minst måste ha för att få stats-

bidrag.⁴ I andra kammaren förekom votering med rösträkning i huvudfrågan, varvid röstningen strikt följde partilinjerna. Utskottets förslag stöddes av 105 ledamöter, varav 54 högermän, 21 bondeförbundare, 25 frisinnade, 4 liberaler och 1 vilde. De 91 nejösterna härrörde från 89 socialdemokrater och 2 kommunister.⁵ 1927 års majoritet i skolfrågan, bestående av främst socialdemokrater, frisinnade samt flertalet bondeförbundare och liberaler,⁶ hade ersatts av en rent borgerlig sådan.

1. Den kommunala flickskolans mål. Utbildningens utformning

Flickskolans uppgift, sådan den angavs i första paragrafen av de sakkunnigas stadgeförslag, skulle vara "att bereda kvinnliga lärjungar... tillfälle att inhämta ett högre mått av allmän medborgerlig bildning med hänsyn tagen till den kvinnliga ungdomens egenart och att därvid tillika i större eller mindre utsträckning förbereda lärjungarna för praktisk verksamhet, särskilt inom hemmets område". En annan paragraf inskärpte ytterligare, att flickskolan borde "söka göra lärjungarna förtrogna med hemmets och hemlivets betydelse", något som enligt kommentaren föranleddes av "allt mer framträdande tendenser att lossa banden mellan de unga och deras hem samt mellan familjemedlemmarna emellan".⁷

⁴ SU 1928:155 s. 40; FK 1928:38 s. 50 ff., 54; AK 1928:41 s. 81 ff.

⁵ AK 1928:41 s. 75 ff.

⁶ Herrström s. 282.

⁷ SOU 1927:27 s. 13, 22, 61. — Quensel kommenterar lydelsen av § 1 av stadgan för kommunala flickskolor (Sv. förf.-saml. 1928:426), som om en ändring av flickskolans mål avsetts med denna, vad förberedelsen för praktisk verksamhet beträffar. Quensel s. 75 f., 101 f., 106, 133 f. I själva verket var paragrafens lydelse till väsentlig del hämtad från 1924 års skolsakkunnigas betänkande. Det heter där: "Målet för de högre flickskolornas verksamhet har av ålder varit att meddela den kvinnliga ungdomen allmän medborgerlig bildning med hänsyn tagen till denna ungdoms egenart samt att i viss utsträckning förbereda sina lärjungar för praktisk verksamhet särskilt inom hemmets område". SOU 1926:5 s. 293 f. De sakkunniga menade alltså, att förberedelse för praktisk verksamhet sedan länge ingått i flickskolans uppgift. När 1927 års skolsakkunniga formulerade sitt förslag, med vilket den slutliga lydelsen i här berörda avseenden sammanfaller, påpekade de (SOU 1927:27 s. 43), att formuleringen av målet "i stort sett" överensstämde med ordalagen i SOU 1926:5 s. 293. Rimligtvis var de då inte av uppfattningen, att de föreslog någon nyhet. Se även not 4 till s. 40 nedan.

⁶ A.a. s. 13, 17 f. Beträffande ämnesdifferentieringen i gymnasiet se Herrström s. 316.

⁷ SOU 1927:27 s. 27. Frågan om benämningen lämnades dock öppen.

⁸ A.a. s. 44 f.

⁹ A.a. s. 12, 75.

¹ Prop. 1928:116 s. 22 f., 30 f., 43 f., 53 f.

² Mot. 1928 I:288 s. 5 ff., 10 ff. Motionen beslutades på möte med den socialdemokratiska riksdagsgruppen enligt dennas protokoll 19/3 1928 § 1.

³ För här berörda frågor se SU 1928:155 s. 14, 18, 21, 23 f., 26, 34 och 40 (viss avvikelser).

Någon invändning mot det som nu sagts påträffas inte i remissyttrandena. Däremot bröt sig meningarna om studiegångens längd. Såväl de sakkunniga som remissinstanserna föredrog — om sexårig bottenkola skulle vara utgångspunkten — avgjort sexårig studiegång framför femårig, eftersom den förra skulle ha bättre utsikter att leda fram till ett mål, likvärdigt med den åttaklassiga flickskolans.⁸ Undervisningsrådet Wilhelm Björck, socialdemokratisk riksdagsman och en av författarna till 1927 års skolproposition,⁹ fann däremot i en reservation till skolöverstyrelsens utlåtande den sexåriga typen obehövlig. Enligt hans mening kunde en femårig skola förmedla "minst samma kunskapsmätt, som den fyraåriga realskolan" och därjämte ge "möjlighet för ökat utrymme... åt ämnena kvinnlig slöjd och hushållsgöromål".¹

Ecklesiastikministern anslöt sig till de sakkunnigas syn på den kommunala flickskolans uppgift. Han karakteriserade den hittillsvarande högre flickskolan så, att den jämfört med realskolan hade något långsammare studiegång, något färre lektioner per vecka, mer utrymme för "handens arbete", speciellt när det gällde "vissa kvinnliga färdigheter", och att den för elever i pubertetsåldern kunde minska det teoretiska arbetet till förmån för det praktiska. Den erbjöd alltså "den kvinnliga ungdomen en efter dess anlag och studiehåg lämpad obruten studiegång, vilken, på samma gång den ger flickorna en god allmänbildning som grundval för olika arbetsuppgifter ute i samhället, även tillgodoser kraven på deras utbildning för hemmets särskilda behov och vilken i de olika skolklasserna lämpligt avpassas med hänsyn till deras fysiska och psykiska utveckling". Almqvist tolkade beslutet på 1927 års riksdag så, att den kommunala flickskolan skulle tillvarata de hittillsvarande flickskolornas bildningstyp och att den skulle vara en skolform med "i väsentliga avseenden... ett annat mål är realskolan". Han fortsatte: "Vad som... från en reservant i skolöverstyrelsen gjorts gällande i motsatt riktning saknar

således... både historisk och saklig grund".² Reservanten var Björck, som ville i det hela jämställa realskolans och flickskolans mål, bortsett från att de på den husliga sfären inriktade ämnena skulle ha större utrymme i den sistnämnda.³ Almqvist polemiserade också i fråga om studiegångens längd mot sin betrodde medarbetare från 1927 utan att nämna dennes namn. Den femåriga flickskola, som Björck uttalat sig för, avvisades bl. a. med motiveringen att man inte skulle kunna "giva åt kurserna den vidgade och fördjupade läggning och åt arbetet det lugn, som här kräves".⁴

I den socialdemokratiska partimotionen hävdades i polemik mot propositionen, att "flickskolans allmänna bildningsmål hittills i princip närmast anslutit sig till realskolans och alls icke till gymnasiet". Skillnaden låg inte på det teoretiska planet utan hade med flickornas inriktning på hemmet att göra. Man fann det naturligt att studietiden måste bli längre än i realskolan, bl. a. eftersom arbetstempot skulle vara lugnare och flickskolan skulle föra upp till samma bildningsnivå i det hela samt dessutom "grundligt förbereda de unga för att fullgöra de särskilda plikter, som hemmet pålägger kvinnan". Fem år efter sexårig bottenkola ansågs dock tillräckligt.⁵

Statsutskottet, som bestod av 8 högermän, 2 bondeförbundare, 3 frisinna och 11 socialdemokrater, godtog helt vad departementschefen anförde om bildningsmålet. Enligt utskottet hade 1927 års riksdag "till fullo" tillgodosett flickornas behov av möjligheter att avlägga realexamen och studentexamen. Flickskolor med samma studiemål skulle "medföra på många orter en menlig dualism". Ingen invändning gjordes mot studiegångens längd.⁶ Denna skulle alltså utgöra sju år efter fyraårig grundläggande skola eller sex år efter sex-

⁸ Vad de sakkunnigas inställning angår se SOU 1927:27 s. 45 f. Remissyttrandena finns bland eckl.-dep:tets konseljakter 24/2 nr 60. RA. Beträffande yttrandet från centralstyrelsen för Flick- och samskoleföreningen, vilket saknas där, se prop. 1928:116 s. 16 f.

⁹ Herrström s. 152, 186.

¹ Eckl.-dep., konseljakter 24/2 1928 nr 60.

² Prop. 1928:116 s. 12 f.

³ Eckl.-dep., konseljakter 24/2 1928 nr 60.

⁴ Prop. 1928:116 s. 21.

⁵ Mot. 1928 I:288 s. 5, 18 f.

⁶ SU 1928:155 s. 14, 18.

årig bottenkola som likvärdiga alternativ.⁷ Socialdemokraterna reserverade sig för bifall till partimotionen.^{7a}

Den socialdemokratiska uppfattningen, som framträdde hos Björck och i partimotionen, utvecklades vid plenarbehandlingen ytterligare av Olof Olsson och Pauli. Den förre reagerade mot regeringsförslagens syn, som kom honom att minnas "den tid, då striden stod om artskillnaden mellan männens och kvinnornas huvuduppgifter i samhället". Han betraktade flickskolan som en flickornas realskola. Dessa skulle där få "utbildning för hemmet och livet", men innehållet i denna vore inte detsamma under olika tider. Inriktningen på hemmet hade fått maka åt sig till förmån för utbildning för arbetslivet.⁸ Pauli var inne på samma tankebanor, då han framhöll, att flickorna inte längre kunde "fostras till ... familjeflickor och inriktas på att enbart bli husmödrar".⁹

I motsats härtill fann stats- och ecklesiastikministrarna det vara utsagt av 1927 års riksdag, att den kommunala flickskolan skulle ha en egen profil, och Almqvist återopade därvid liksom högermannen Lindskog de ord i 1927 års beslut, enligt vilka flickskolans bildningsmål kunde väntas bestå vid sidan av läroverkens.¹ Lindskog och hans partivän Holmdahl hävdade också kontinuiteten mellan den privata och den kommunala flickskolan.² En fråga socialdemokraternas klart avvikande inställning i själva kvinnofrågan kom till uttryck hos högermannen biskop Bergqvist, som varnade för en underkastning av könens skilda anlag "och av de huvudsakligen olika

uppgifter, de ha i samhället". Man borde "icke uppfostra männen till kvinnor och icke heller kvinnorna till män".³

Den minst emancipationsvänliga inställningen kom ändå till synes på bondeförbundshåll. Andersson i Ovanmyra gav uttryck åt partiets kända uppfattning om hemmet som kvinnans naturliga verksamhetsplats.⁴ Hon borde dock inte "hållas i en underordnad ställning, socialt och intellektuellt", varför "vissa undervisningsformer i anslutning till kvinnans egenart i viss utsträckning hava fog för sig". Den kommunala flickskolan borde på ett godtagbart sätt kunna tillgodose detta behov, "i den mån den får utveckla sig efter sunda praktiska linjer". För landsbygdens kvinnor hade frågan dock knappast "någon avgörande betydelse för deras livskall".⁵ Enligt Reuterskiöld var läroverksstudier en uppgift för pojkar. "Men om ... en flicka vill bli behandlad som pojke", skulle hon få det. Hon skulle emellertid inte av samhället uppmuntras härtill. Han stödde det föreliggande förslaget, emedan det gav flickorna ett alternativ till läroverken.⁶

En nyhet var uppdelningen på teoretisk och praktisk linje. 1927 års riksdag hade begärt utredning och härav eventuellt föranledda förslag om praktiska linjer på realskolestadiet,⁷ sedan frågan aktualiserats först av generaldirektör Bergqvist 1923⁸ och därefter bl. a. i en motion av socialdemokraterna Oscar Olsson och Ivar Vennerström.⁹ Utredningsuppdraget hade anförtratts åt 1927 års skolsakkunniga,¹ och dessa hade funnit det naturligt att ta upp frågan om en linjedelning inom den kommunala flickskolan. Även bland flickorna fanns enligt deras mening ett stort behov "av en högre skolbildning, som utan att vara direkt yrkesinriktad dock i en ej alltför ringa utsträckning toge sikte på det praktiska livets krav". Elever, som

⁷ Frågan om studiegångens längd var i realiteten avgjord i och med att anknytning skulle ske till klass 4 och det dittillsvarande målet uppehållas. En sex-årig flickskola på fyraårig grundval hade aldrig varit uppe till debatt. Det bör f. ö. beaktas att tanken på linjer med olika lång studiegång men utgående från samma klass i folkskolan också övergavs.

^{7a} SU 1928:155 s. 85.

⁸ FK 1928:38 s. 9 f. Flickskolan var enligt Olof Olsson motiverad av flickornas långt snabbare utveckling i en viss ålder. Olsson var också motståndare till samundervisning (FK 1928:3 s. 60) men på denna punkt inte representativ för sitt parti.

⁹ FK 1928:38 s. 37.

¹ A.a. s. 50 (Ekman); AK 1928:41 s. 17 (Almqvist), 24 (Lindskog). Jfr R.skr. 1927:262 s. 71.

² AK 1928:41 s. 24 f., 28 (Lindskog), 48, 54 (Holmdahl).

³ FK 1928:38 s. 11.

⁴ Jfr den av 17 bondeförbundare undertecknade motionen vid 1927 års riksdag. Mot. 1927 I:260 (+ II:414).

⁵ AK 1928:41 s. 34. Jfr mot. 1927 I:260 och 2 Säu 1927:1 s. 262.

⁶ FK 1928:38 s. 33 f.

⁷ R.skr. 1927:262 s. 76 ff., 185.

⁸ Herrström s. 95 f.

⁹ Mot. 1927 I:259 (+ II:410). Jfr Herrström s. 199 f.

¹ SOU 1927:27 s. 48.

ville söka inträde på t. ex. "skolköks-, lanthushållnings-, trädgårds-lärlarinne-, kindergarten-, slöjdlärlarinne- samt sjuksköterskekurser", skulle kunna få en lämplig förberedelse härför på den praktiska linjen, som även skulle vara av värde för bl. a. blivande föreståndarinnor på "ålderdomshem och andra hjälpanstalter". De sakkunniga framhöll emellertid, att ställningen för de praktiska ämnena, dit de räknade bl. a. teckning, slöjd och hushållsgöromål, borde förstärkas även på den teoretiska linjen. Den praktiska linjens särprägel skulle bestå däri, att elevernas tillvalsämnen på det övre stadiet inte skulle vara vanliga läroämnen utan i stället antingen två av följande ämnen inom den husliga sfären, nämligen sömnad, vävning, hushållsgöromål (större kurs), barnavård och trädgårdsskötsel, eller också en grupp handelsämnen.²

Reaktionen från remissinstansernas sida mot linjedelningen var inte särskilt gynnsam. De verkade tveksamma om utformningen av den praktiska linjen och avvisade allmänt handelsalternativet med skiftande och inte alltid klagande motiveringar.³ Ecklesiastikministern stödde dock de sakkunnigas förslag med det undantaget, att handelsalternativet fick falla. Dess läggning vore "allt för yrkesmässig", något som även skolöverstyrelsen hävdade.⁴ Kvar av den praktiska linjen blev det husliga alternativet. I den socialdemokratiska partimotionen avvisades linjedelningen helt med motiveringen, att den praktiska linjen gav "för litet av allmänbildning och alldeles för litet... som yrkesutbildning".⁵ Med viss tvekan godtog statsutskottet dock vad departementschefen föreslagit.⁶

För att återvända till den teoretiska linjen skulle även denna föra flickorna till deras gärning i hemlivets tjänst. Innehållet i de sakkunnigas förslag till undervisningsplaner påverkades på olika sätt härav.⁷ Följande kan nämnas. Hälsolära och ekonomilära upptogs

som självständiga och obligatoriska ämnen på båda linjerna, om också med lågt timantal (två veckotimmar under ett läsår). Kursen i hälsolära betecknades som så upplagd, att den hade "stor betydelse" för flickorna, detta med rätta om man syftade på deras framtida verksamhet i hemmet. Vad ekonomilära beträffar framhöll de sakkunniga, "att en högst betydande del av vårt folks inkomstbelopp i själva verket förvaltas av landets husmödrar".⁸ Psykologi upptogs som tillvalsämne på det översta stadiet enligt ett uppslag från skolkommissionen, vars motivering hade med kvinnornas roll som "mödrar och uppfostrare" att göra.⁹ "Bokföringens första grunder med tillämpningsuppgifter huvudsakligen från hemmets område" skulle ingå i den obligatoriska matematikkursen.¹ Deltagande i slöjd med sammanlagt 10 veckotimmar och i hushållsgöromål under tillhoppa 9 skulle vara obligatoriskt. (De angivna timtalen gäller sexårig läro-kurs.)

*

I vad mån ges i det genomgångna materialet uttryck för någon viss syn på kvinnans läggning och hennes uppgifter i hem och samhälle? Klarast yttrade sig socialdemokraterna, naturligt nog eftersom de menade sig företräda en i vissa avseenden ny syn. De vände sig inte mot den traditionella rollfördelningen i hemmet utan godtog som partimotionen visar uttryckligen denna. En tyngdpunktsförskjutning hade emellertid enligt deras mening inträtt i fråga om kvinnors verksamhet, från hemmet till förvärvslivet. Dessa måste försörja sig själva i helt annan utsträckning än förut och därvid konkurrera med männen. Detta var innebörden i uttalanden av Olof Olsson och Pauli, som redan framgått. Även Rydén kritiserade det föreliggande förslaget för att det ville "rädda flickorna åt hemmen" och föra "flickskolan bort så långt som möjligt från de skolor, som lämna de flesta vägarna öppna till försörjningsmöjligheter",² dvs. realskola och gymnasium. Socialdemokraterna var alltså tydligt påver-

² A.a. s. 17 f., 48 f.

³ Prop. 1928:116 s. 25 ff.; eckl.-dep., konseljakter 24/2 1928 nr 60.

⁴ Prop. 1928:116 s. 30, 34; eckl.-dep., konseljakter 24/2 1928 nr 60.

⁵ Mot. 1928 I:288 s. 10.

⁶ SU 1928:155 s. 21.

⁷ Beträffande ämnen och veckotimtal på sexårig linje se SOU 1927:27 s. 16 ff., 101, 117. De efter riksdagsbeslutet utfärdade normalundervisningsplanerna avvek inte från förslaget i de avseenden, som berörs i detta stycke. Jfr. Sv. förf.-saml. 1928:426 bil. 1.

⁸ SOU 1927:27 s. 54.

⁹ SK I s. 354 f. Jfr SOU 1927:27 s. 109.

¹ SOU 1927:27 s. 110.

² AK 1928:41 s. 13 f.

kade av emancipationsideologien men intog ingen särskilt radikal ståndpunkt.

Bland förslagets anhängare var uttalandena i vad man kan kalla själva kvinnofrågan sparsamma. Detta förklaras naturligtast så, att man inte fann väsentliga eller snabba förändringar beträffande kvinnornas uppgifter lämpliga eller troliga. De båda bondeförbundarnas utpräglad konservativa inställning kan dock inte ha varit representativ för majoriteten.

Hur ville man då, bl. a. utifrån inställningen i kvinnofrågan, utforma den kommunala flickskolan? Enligt de sakkunniga skulle den ha till uppgift att meddela högre allmänbildning med beaktande av flickornas egenart och att ge förberedelse för praktiskt arbete, speciellt i hemmet. Något överraskande kan man konstatera, att denna visserligen allmänt hållna karakteristik inte utsattes för kritik. Den kunde tydligen godtas även av socialdemokraterna. Enigheten gällde ytterligare punkter, såsom att studiegången skulle vara långsammare än i realskolan och att flickskolan skulle vara examensfri.³ Socialdemokraterna opponerade sig inte heller emot att den praktiskt-husliga utbildningen skulle få en stark ställning. I partimotionen antydde tvärtom att denna bort vara ännu starkare.⁴

Meningsskiljaktigheterna framträdde, när man kom in på frågor, som gällde utbildningen i teoretiska ämnen. Departementschefen hävdade i propositionen, att eleverna i den dittillsvarande flickskolan kunde må "vidgade kunskaper och större fördjupning i de flesta av skolans ämnen", vilket speciellt gällde "kristendom, de främmande språken, modersmålet, litteratur och historia". Däremot nådde "kurserna i matematik, fysik och kemi i allmänhet inte . . . längre, i flera skolor icke så långt som i realskolan". Sammanfattningsvis fann han, att flickskolan förde "sina elever till en bildningsnivå, som i det hela

ligger högre än realskolans men som icke når gymnasiet, och är på ett karakteristiskt sätt skild från båda dessa skolorformer".⁵ Någon ändring i nu berörda avseenden åsyftade han inte.

Den socialdemokratiska ståndpunkten var, att flickskolan skulle föra fram till den kunskapsnivå, som representerades av realexamen. Partimotionen betonade, att den åttaklassiga flickskolan haft i stort sett samma mål som realskolan, inte som gymnasiet. Eftersom den kommunala flickskolans bildningsmål närmast skulle överensstämma med den åttaklassigas, drog man slutsatsen, att det enligt 1927 års beslut "skulle i huvudsak sammanfalla med realskolans" och ha ordnad övergång till gymnasiet".⁶

Meningsskiljaktigheter av nu berört slag hade framträtt redan i samband med realskolans tillkomst drygt ett tjugotal år tidigare⁷ och lett till ett bestående resultat. Efter beslutet om läroverksreformen på 1904 års riksdag gjordes från vissa flickskolor framställning, att deras avgångsbetyg skulle medföra samma behörighet som den nyinrättade realskolexamen. En stark opinion inom flickskolevärlden vände sig dock efter hand häremot, bl. a. emedan man ansåg flickskolan med sina två år längre studiegång leda till ett bättre bildnings- och kunskapsresultat. Lösningen blev i stället den, att en flickskola på därom hos Kungl. Maj:t gjord ansökan kunde tillerkännas den förmånen, att dess avgångsbetyg medförde samma behörighet, som om det utfärdats vid Statens normalskola. Samtliga statsunderstödda flickskolor förvärvade rätt att meddela normalskolekompetens.⁸

För att återvända till 1928 års debatt var de termer som användes många. Man talade om mål, studiemål, bildningsmål, bildningstyp, bildningsnivå, kunskapsmått osv. Att de inte är klart definierade

³ Quensel hävdar, att examensfriheten, "det dubbla perspektivet hem eller yrke" samt den vikt, som lades vid de moderna språken, hörde till de drag, som var konstitutiva för flickskolan, men att dessa inte bottnade i någon teori om flickornas egenart utan hade annat ursprung. Däremot vore det inte uteslutet att "den längre lärotiden och därmed förbundna långsammare arbetstakten" hade samband med "antagandet om en för flickor säregen utvecklingsrytm". Quensel s. 77 ff. Se även t. ex. s. 136 f.

⁴ Mot. 1928 I:288 s. 17.

⁵ Prop. 1928:116 s. 12. Departementschefen återgav här, f. ö. till stor del ordagrant, vad 1924 års skolsakkunniga anförde i SOU 1926:5 s. 295.

⁶ Mot. 1928 I:288 s. 3 ff., 18.

⁷ Jfr Thyra Kullgren, Nya flickskoletyper, Hertha nr 2/1928 s. 29.

⁸ SOU 1926:5 s. 294. Quensel s. 69 ff. Några viktigare olikheter mellan den behörighet, som realskolexamen resp. normalskolekompetens medförde, synes inte ha förelegat. Se Quensel s. 80 f. Jfr dock prop. 1928:116 s. 12 f. Vid intagning i statligt gymnasium hade sålunda sökande med realskolexamen förmåner, som inte tillkom sökande med normalskolekompetens.

eller avgränsade från varandra är uppenbart. En klarare terminologi, som tycks stämma med vad som avsågs, synes man få, om man bland de nämnda inskränker sig till att använda termen mål och låter denna beteckna dels den kunskapsnivå, som skulle uppnås, dels den inriktning utbildningen skulle ha.

Olika meningar uttalades här och i andra sammanhang om den kunskapsnivå, som uppnåddes i flickskolan, varvid jämförelser anställdes med förhållandena i realskolan.⁹ En undersökning har gjorts, för att större klarhet på denna punkt skulle vinnas. Årsredogörelserna för 40 av de drygt 80 privata flickskolorna läsåret 1926/27 har genomgåts, varvid uppgifter om timtal och genomgångna kursmoment har jämförts med motsvarande uppgifter i realskolans undervisningsplan.¹ Svårigheterna att nå fram till säkra resultat är betydande, bl. a. emedan varje privat flickskola hade sin egen undervisningsplan.

Undersökningsresultatet har vad timplanerna beträffar sammanförts i tablån å s. 35.² Vad som i det följande sägs om utrymmet för olika ämnen måste bygga på medeltalen i denna och är sålunda inte på alla punkter giltigt för varje särskild flickskola. Det kan endast

⁹ Utöver de redan berörda kan följande nämnas. Skolöverstyrelsens läroverksavdelning uttalade i sin reservation till överstyrelsens utlåtande över skolkommissionens betänkanden: "I stort sett kan man dock ... säga, att flickskolan står betydligt högre i humaniora, samskolan [dvs. realskolan] antagligen något högre i de naturvetenskapliga ämnena". SOU 1924:24 s. 219 f. Thyra Kullgren, som var en förgrundsgestalt inom flickskolevärlden (*Herrström* s. 98 f.), hävdade, att normalskolekompetensen "visat sig garantera en högre bildning med i de flesta ämnen större och djupare kunskaper än vad som gives i realskolan". *Kullgren* i *Hertha* nr 2/1928 s. 29.

¹ Därvid har varannan flickskola, med början på den i Arvika, uttagits efter den i bokstavsordning uppställda förteckningen i SOU 1925:1 s. 141 f. Redogörelserna för Jönköpings elementarskola för flickor och Ebba Lundbergs högre läroverk för flickor i Helsingborg har inte varit tillgängliga och ersatts av redogörelserna för Jönköpings Västra elementarläroverk för flickor resp. Högre elementarskola för flickor i Helsingborg. Beträffande realskolans undervisningsplan se Sv. förf.-saml. 1906:10 och SK I s. 279 samt årsredogörelser för läsåret 1926/27.

² Då ämnesuppdelning och ämnesbenämningar inte var desamma i alla skolor, har vissa omgrupperingar och förändringar måst göras, för att enhetlighet skulle kunna åstadkommas. Främst kan följande nämnas. Där kyrkohistoria, litteraturhistoria och konsthistoria upptagits som ämnen med eget timtal, har

Antal veckotimmar i läroämnena i vissa skolor läsåret 1926/27

Läroämnen	40 privata åttaklassiga flickskolor				Statens normal-skola	Statliga sexåriga realskolor
	Antal skolor	Antal vtr				
		Lägst	Högst	I medeltal	Antal vtr	Antal vtr
Kristendom	40	12	17	15,5	16	15
Modersmålet	39	26,5	37	32,4	30,5	26
Historia	40	18	24	21,2	21	18
Geografi	38	11	18	13,9	13	12
Första språket:						
Tyska	36	25	35,5	28,6	25*	29
Engelska	3	25,5	27	26,3		
Franska	2	26	28	27		
Andra språket:						
Tyska	5	14	18	16,4		
Engelska	22	13	19	16,4	17	14
Franska	20	13	20	17	17	
Tredje språket:						
Tyska	1			9		
Engelska	20	5	14	9,5	6	
Franska	25	5	13	9,1	6	6
Matematik	40	22	30,5	25,4	24	28
Naturkunnighet	38	14,5	23,5	17,8	19	
Biologi	29	9	14	11,9		11
Fysik och kemi	31	2,5	9,5	6		
Fysik	18	1,5	6,5	3,9		5
Kemi	18	1	3	1,9		3

*) + 3 vtr för svagare elever.

Anm.: Förklaringar till tablån i noterna 2 och 4 till s. 34 resp. 35.

de sammanförts med resp. kristendom, modersmålet och historia. Vid två skolor — Lyceum för flickor i Göteborg och Brummerska skolan i Stockholm — hade geografi och biologi sammanslagits i vissa klasser och kan därför inte åtskiljas med avseende på timtal. I åtskilliga fall förekom ämnet naturkunnighet som gemensam beteckning för kursmoment, tillhörande biologi, hälsolära, fysik och kemi, utan att någon klar tidsmässig uppdelning mellan dessa redovisades. En beräkning på det sammanlagda timtalet i naturkunnighet resp. de fyra nämnda naturvetenskapliga ämnena i samtliga undersökta skolor har därför gjorts. I ett 30-tal skolor går det att skilja mellan tidsåtgången för biologi å ena sidan, fysik och kemi å den andra. Timtalen i dessa fall redovisas särskilt. Hälsolära har därvid förts till biologi. En särskild redovisning företes också av timtalen för fysik och kemi, där en uppdelning mellan dessa gjorts eller kan göras.

göra anspråk på att ge en i stora drag riktig bild.³ Det är tydligt att flickskolorna i vissa fall var klart överlägsna realskolan. Detta gäller om modersmålet, historia och tredje språket (i realskolan alltid franska) samt — något mindre markerat — i andra språket (i realskolan alltid engelska). Realskolan hade å andra sidan ett klart försteg i matematik.⁴ Flickskolorna kunde vidare tillgodoräkna sig en mindre överlägsenhet i geografi, realskolan i fysik och kemi — eller naturkunnighet om dessa ämnen och biologi sammanslås. I övriga ämnen, kristendom, tyska (som första språk) och biologi var skillnaden obetydlig eller mindre än 1 veckotimme i medeltal.

Längst ut över realskolexamensnivån kom flickskolorna i modersmålet. Skillnaden i förhållande till realskolan synes främst ha kommit litteraturstudiet till godo. Det större timtalet i historia jämfört med realskolans utnyttjades vanligen till en grundligare behandling av den svenska historien, varjämte en översikt över konsthistorien också förekom vid drygt halva antalet skolor, ibland som självständigt ämne. Språkstudiets ställning är svår att kortfattat beskriva. Studiet av tyska hade ungefär samma utrymme i medeltal i flickskolorna som i realskolan, när det var första språk i den förstnämnda, vilket oftast var fallet. Timtalet i de i realskolan obligatoriska språken var i denna 43, i flickskolorna 45, om medeltalen för tyska som första och engelska som andra språk adderas. Ett så omfattande språkstudium var dock inte alltid erforderligt för erhållande av normalskolekompetens.⁵ Klarast framträder flickskolornas överlägsen-

³ Det måste understrykas att endast timtal och kursmoment kan beaktas. Hän-syn kan alltså inte tas till faktorer som elevernas högre ålder i flickskolornas sista klasser, inlärningsfördelning på fler år (vid samma timtal) i flickskolorna, olikheten i fråga om lärarkompetens i de båda skolformerna och skillnaden i materielsituation. Beträffande den sistnämnda se dock not 8 till sid. 38 nedan.

⁴ Det bör observeras att vissa delar av matematiken, vanligen en del av geometrikursen, var frivilliga i flertalet skolor. Om detta förhållande beaktats, borde medeltalet, som alltså även innefattar frivilliga timmar, ha sjunkit med uppskattningsvis ett par enheter.

⁵ För normalskolekompetens fordrades i fråga om språkkunskaper att om läro-kursen "vad beträffar i densamma ingående främmande levande språk, in-skränkes till två av ämnena tyska, franska och engelska, det ena av dessa ämnen utgöres av det språk, som för språkundervisningen vid läroanstalten är det grundläggande, och det andra med hänsyn till kursens omfattning är åtminstone likställt med det språk, som i normalskolan inträder i fjärde klas-

het, om man jämför de elever, som läste alla tre språken, av vilka franska var frivilligt i realskolan liksom vanligen tredje språket i flickskolorna.⁶

Till de humanistiska ämnena kan också räknas kristendom och — åtminstone till övervägande del på detta stadium — geografi. I kristendom var inte endast timtalet utan även kursmomenten ungefär desamma. Några större olikheter synes inte heller ha förelegat i geografi, även om medeltalet i flickskolorna låg något högre.⁷

För att så gå över till de ämnen, som kan betecknas som naturvetenskapliga, var realskolans överlägsenhet i matematik markant. Endast enstaka flickskolor hade en med realskolans likvärdig kurs i fråga om timtal och innehåll, även om frivilliga moment medräknas. Vad fysik och kemi beträffar måste skillnaden i timtal betecknas som väsentlig med tanke på att utrymmet för dessa ämnen även i realskolan var rätt begränsat. En granskning av timfördelningen, där denna kan bedömas, och angivna kursmoment tyder på att en med realskolans likvärdig undervisning i fysik endast meddelades vid 3 eller 4 av de undersökta skolorna, i kemi knappast vid någon. Av allt att döma var de privata flickskolorna också underlägsna de

sen, dock att, enligt lärarkollegiets vid läroanstalten beprövande i särskilda fall, det andra av ovannämnda språk må utbytas mot det tredje språket, för så vitt undervisningen i detta omfattar en tid av minst tre läsår med sammanlagt minst nio veckotimmar". Kungl. Maj:ts resolutioner rörande "kompetensvär-det av avgångsbetyg från vissa privatläroverk" (54 stycken) 17/9 1923 (nr 13 bland eckl.-dep:tets konseljärenden). Ecklesiastikdep:tets registratur aug.—sept. 1923. RA. — Vid hur många skolor ett sådant utbyte av det andra språket mot det tredje förekom, som avses i citatet, framgår inte alldeles klart av års-redogörelserna. Under alla omständigheter var det vid en minoritet bland de undersökta, och det var uppenbarligen även ett mindretal elever som gjorde bytet. För dessa kom dock språkstudiet i regel att bli av mindre omfattning än i realskolan.

⁶ Av tablån å sid 35 framgår att det tredje språket i flickskolorna lästes i medeltal 9 veckotimmar eller något mer. Där detta var franska, lästes en rätt stor del av gymnasiekursen i detta ämne, vilket enligt årsredogörelser för all-männa läroverk läsåret 1926/27 där förfogade över 12 veckotimmar på real-gymnasiet och 13 eller 15 på latingymnasiet. Ehuru franska förekom som fri-villigt ämne i realskolan, var det nybörjarspråk i gymnasiet. Jfr SOU 1926:5 s. 52, 93.

statliga realskolorna med avseende på naturvetenskaplig utrustning.⁸ Vad slutligen biologiämnet beträffar var skillnaderna i fråga om timtal och kursmoment vanligen inte stora. Vid många skolor, drygt en tredjedel av de undersökta, bör nivån ha varit ungefär densamma, vid de övriga, i den mån en bedömning där är möjlig, åtminstone något lägre.

Sammanfattningsvis kan alltså sägas, om man ser saken i stort, att flickskoleutbildningens nivå växlade betydligt från ämne till ämne. Någon "medelnivå" därvidlag fanns inte. Inom den humanistiska ämnesgruppen nådde man upp till eller över realskoleexamensnivån, men endast i modersmålet inhämtades en väsentlig del av gymnasiets kurs.⁹ Den överlägsenhet på det språkliga området, som brukade tillskrivas flickskolorna, framträder främst om man jämför dem som läste alla tre språken, alltså även de frivilliga. Inom den naturvetenskapliga ämnesgruppen var det nästan enbart i biologi som flickskolorna nådde realskoleexamensnivå, och då långt ifrån alla. Annars låg de under, i matematik betydligt under denna nivå. Att flickskolans inriktning var avgjort mer humanistisk än realskolans behöver knappast påpekas.

När den socialdemokratiska partimotionen hävdade, att 1927 års beslut i stort sett jämställde realskolans och flickskolans mål, kom den i konflikt med detta besluts ordalydelse. Där gjordes skillnad mellan läroverken och flickskolan i detta fall, och som framgått med rätta. På denna grund kunde alltså inte realexamensnivå genomgående krävas, något som f. ö. Olof Olsson och Pauli kan sägas ha erkänt. De ville inte utan vidare jämställa den åttaklassiga flickskolan med den kommunala. Som den förstnämnde uttryckte saken, skulle

⁷ Mera som ett kuriosum kan nämnas att geografiämnet i gymnasiet endast disponerade 1 veckotimme utöver det antal, som det förfogade över i realskolan. Se Sv. förf.-saml. 1906:10, 1909:28. Flickskolornas elever fick således i många fall fler timmars undervisning i detta ämne än de blivande studenterna.

⁸ Enligt skolöverstyrelsens bedömning ännu 1936 förfogade "flickskolorna — även de kommunala — icke alltid ... över den naturvetenskapliga utrustning, som är oeftergivlig såsom villkor för fruktbarande studier inom denna ämnesgrupp". Skolöverstyrelsen i underdånig skrivelse 2/3 1936. Eckl.-dep., konseljakter 21/8 1936 nr 19. RA.

⁹ Jfr dock vad som sagts om franska i not 6 ovan.

denna inte endast vara en omdöpt åttaklassig flickskola.¹ Att socialdemokraterna yrkade på att den kommunala flickskolan genomgående skulle nå upp till realexamensnivå torde ha berott på att de ville tillförsäkra flickorna jämställdhet med pojkarna i fråga om fortsatta utbildningsmöjligheter och anställningar på arbetsmarknaden.²

Det rådde således enighet om att den kommunala flickskolan skulle ha en viss praktisk inriktning, närmast avseende hemmet. Meningskiljaktigheterna gällde frågan, till vilken nivå man skulle syfta i teoretiska ämnen. Här stod socialdemokraternas krav på realexamenskunskaper genomgående mot departementschefens av majoriteten accepterade syn, enligt vilken en lägre nivå i vissa ämnen kunde accepteras, för att en högre skulle kunna uppnås i andra. Att det sistnämnda särskilt skulle gälla de humanistiska framgång av departementschefens argumentation. Man ville alltså bevara den övervägande humanistiska inriktning flickskolan dittills hade haft.

I vad mån blev det då kontinuitet mellan den privata åttaklassiga flickskolan och den kommunala? Ett kortfattat och entydigt svar är svårt att ge, eftersom dels varje åttaklassig flickskola som nämnts hade sin egen undervisningsplan, dels ämnesdifferentieringen i den kommunala skapade en i viss mån ny situation. Här bortses från att skolöverstyrelsen kunde medge en flickskola mindre jämkningar i normalundervisningsplanerna.^{2a} Av särskilt intresse är det att granska hur det förhöll sig med inriktningen på hemmet. Ämnet hushållsgöromål — tidigare benämnt huslig ekonomi — blev obligatoriskt i två klasser under sammanlagt 9 veckotimmar. Det saknades på timplanen i 2 av de undersökta 40 högre flickskolorna och hade lägre timtal i 28 av dessa, liksom f. ö. i Statens normalskola.³ Psykologi förekom inte i något fall i dessa, inte heller ekonomilära, även om kursmoment av sistnämnda slag kunde ingå i något annat ämne. Hälsolära, som dock inte behövde ha någon "huslig" prägel, uppträdde

¹ FK 1928:38 s. 9 (Olof Olsson), 37 (Pauli).

² Jfr a.a. s. 9 (Olof Olsson).

^{2a} Sv. förf.-saml. 1928:426 § 11 mom. 2.

³ I en och annan skola ägnade man vissa veckor i en eller ett par klasser åt huslig ekonomi. En vecka har därvid ansetts motsvara 1 veckotimme i den ovan gjorda beräkningen.

däremot som självständigt ämne i 19 skolor, om också vanligen med lägre timtal, och kunde annars ingå i biologiämnet. Här bekräftades alltså det intryck sakkunnigförslaget ger, nämligen att inriktningen på hemmet blev förstärkt i den kommunala flickskolan.⁴

När det gäller kunskapsnivån och inriktningen i övrigt, kan den uppställda frågan enklast besvaras, om man jämför den kommunala flickskolans normalundervisningsplaner med realskolans undervisningsplan av år 1928.^{4a} Först kan konstateras att kurserna i flicksko-

⁴ Enligt Quensel syftade 1800-talets flickskola till att bibringa sina elever allmänbildning, dvs. den bildade klassens vetande. Kvinnan skulle så kunna vinna "intellektuell intressegemenskap med mannen" samt sättas i stånd att ge barnen "etisk och intellektuell fostran". (Quensel s. 24, 49, 76.) Däremot avsågs inte någon utbildning för praktiska hemsysslor (a.a. s. 65 f.). De i olika hänseenden ändrade samhällsförhållandena gjorde, att husmoderns göromål på 1920-talet inte längre var "direktrisens" utan desamma som hembiträdets samt eventuellt barnavård (a.a. s. 76, 102 ff.). Följden blev att "inriktning på det praktiska hemarbetet" kom att ingå i den kommunala flickskolans mål (a.a. s. 134). Det är inte möjligt att inom ramen för denna framställning granska Quensels resonemang. Påståendet, att det praktiska hemarbetet skulle ha beaktats främst efter 1928, förefaller dock inte hållbart. Vid remissbehandlingen av betänkandet "Undersökning af Sveriges högre flickskolor" uttalade sig myndigheterna för att flickorna skulle sysselsättas med bl. a. "qvinliga handarbeten och sysslor (matlagning, städning, tvätt, strykning m. m.)" i stället för att, såsom kommitterade föreslagit, undervisas i träslöjd. Prop. 1891:1, åttonde ht. s. 30. Riksdagen uttalade sig för att flickskolorna borde "så anordnas, att de ej blifva en efterbildning af de allmänna läroverken för gossar, utan komma att lämpa sig efter qvinnans speciella uppgifter i lifvet, för hvilket ändamål införande af undervisning i allmän helsolära samt teoretisk och praktisk huslig ekonomi vore tillönskligt". R.skr. 1891:38 s. 3 f. Eftersom undervisning i huslig ekonomi ansågs medföra stora kostnader, beviljades 1896 ett anslag på högst 500 kronor till varje flickskola, som meddelade undervisning i detta ämne. R.skr. 1896:47 s. 10. Vid 1909 års riksdag höjdes beloppet till högst 1.000 kronor. R.skr. 1909:249 s. 17; jfr prop. 1909:81 s. 164. År 1908 åtnjöt 24 skolor av 78 befintliga sådana anslag till denna undervisning (prop. 1908:163 s. 52 ff.), och 1919 hade antalet stigit till 58 (prop. 1921:1, åttonde ht. s. 451). Enligt den s. 34 ovan nämnda undersökningen var det endast 2 av 40 skolor som läsåret 1926/27 saknade undervisning i huslig ekonomi. Genombrottet för det praktiska hemarbetet i flickskolorna måste således ligga långt före 1928.

^{4a} Sv. förf.-saml. 1928:426 bil. 1 resp. 1928:252. Det måste betonas att jämförelsen inte avser realskolans undervisningsplan av år 1933. I denna ökades timtalet för vissa humanistiska ämnen, medan timtalet för vissa naturvetenskapliga minskades.

lans avslutningsklass skulle nå upp ungefär till realexamensnivå eller högre i samtliga läroämnena. Om man ser saken i stort, skulle man kunna säga, att flickorna i de humanistiska ämnena skulle kunna hinna omkring en årskurs utöver denna, i vissa fall ännu mer, och att de i de naturvetenskapliga ämnena, bortsett från matematik, skulle nå åtminstone något utöver denna nivå.⁵ Detta betyder inte att alla elever på kommunal flickskolas teoretiska linje i det hela skulle få minst realexamenskunskaper genomgående. De borde få större kunskaper i de obligatoriska ämnena, dvs. kristendomskunskap, modersmålet, historia med samhällslära och ett av de främmande språken. Realskolan hade emellertid ytterligare sex obligatoriska läroämnena, svarande mot fem i flickskolan, där fysik och kemi var ett ämne. Föreskriften om ämnesdifferentieringen innebar, att tre ämnen skulle tillväljas, varjämte ett frivilligt ämne kunde få medtas.⁶ Franska, som var frivilligt i realskolan, och psykologi, som inte förekom där, fick ingå bland de valda. Normalt borde flickskoleeleverna komma att stanna nedanför realexamensnivån i två till fyra obligatoriska realskoleämnena. Dessa behövde emellertid inte nödvändigtvis vara naturvetenskapliga.⁷

Socialdemokraterna ville vid 1928 års riksdag ge flickskolans elever realexamenskunskaper och "en enklare husmodersutbildning", som Olof Olsson uttryckte saken.⁸ Genom reformen bevarades i princip det dittillsvarande förhållandet mellan realskola och flickskola. Den senares elever skulle fortfarande nå utöver realexamensnivån i vissa ämnen och stanna nedanför den i andra. De större kurserna fanns särskilt i humanistiska ämnen, och flickskoleeleverna var skyldiga att läsa fyra sådana. Det nya var att deras ämnesval avgjorde, om underlägsenheten skulle gälla enbart naturvetenskapliga eller

⁵ Det är möjligt att matematik trots något högre timtal skulle avslutas något under realexamensnivån. Biologikursen å andra sidan, till vilken också kursen i hälsolära måste räknas, går i det hela klart utöver realskolans.

⁶ Sv. förf.-saml. 1928:426 § 11 mom. 6.

⁷ Att de naturvetenskapliga ämnena fått en förstärkt ställning framgår särskilt vid jämförelse mellan timtalen för fysik och kemi i den privata åttaklassiga resp. den kommunala flickskolan. I den förra var ett sammanlagt veckotimtal av 5 eller 6 vanligt, medan den obligatoriska kursen i den kommunala flickskolan omfattade 9 och tillvalskursen ytterligare 6 veckotimmar. Jfr Sv. förf.-saml. 1928:426 bil. 1.

⁸ FK 1928:3 s. 60 f.

vissa humanistiska ämnen eller fördela sig på båda grupperna. Med det sagda torde också frågan om kontinuiteten mellan den privata åttaklassiga och den kommunala flickskolan vara besvarad.

Vad den praktiska linjen angår inställer sig frågan, varför mottagandet inte blev mera positivt. Dess båda alternativ var av helt olika typ. Det husliga anslöt sig till flickskolans allmänna inriktning men kännetecknades av att denna var förstärkt. Handelsalternativet svarade utan tvivel mot en verklighet på kvinnornas arbetsmarknad. Anställning på kontor, bl. a. i affärsvärlden, var säkerligen en av de viktigaste möjligheterna till utkomst för flickor, som inte ville ta arbete som hembiträde eller i fabrik. Att detta alternativ ändå allmänt avvisades kan te sig överraskande, då det bl. a. och kanske främst var avsett för flickor, som inte hade läggning för teoretiska studier.⁹ Centralstyrelsen för Flick- och samskoleföreningen fann ändå språkkunskaper värdefullare för dessa elever än en handelsutbildning med undervisning i bl. a. maskinskrivning, stenografi och bokföring under 12 veckotimmar i två år (i sexårig studiegång).¹ Att socialdemokraterna förkastade det — liksom f. ö. det husliga — förefaller inkonsekvent, eftersom de ville, att flickorna i större utsträckning än tidigare skulle utbildas för arbetsmarknaden.

Det är svårt att finna någon gemensam nämnare till den tvekan, med vilken den praktiska linjen mottogs. Man tycker sig dock märka en obenägenhet att sänka nivån på den teoretiska utbildningen så mycket som förslaget innebar. Kanske överdrev man skillnaden mellan teoretisk och praktisk linje på denna punkt. Båda linjernas elever skulle — förutom i ekonomilära och hälsolära — läsa samma kurser i kristendomskunskap, modersmålet, historia med samhällslära och ett främmande språk och i dessa nå utöver realexamensnivån. Den teoretiska linjens skulle inhämta två årskurser i ytterligare tre läroämnen. Större var inte olikheten.² — Oklarhet om utbildningens kompetensvärde kan också ha spelat in.³

⁹ Prop. 1928:116 s. 30; Fredrika-Bremer-förbundets yttrande och skolöverstyrelsens utlåtande i eckl.-dep., konseljakter 24/2 1928 nr 60.

¹ Prop. 1928:116 s. 26; SOU 1927:27 s. 117.

² Jfr kursplanerna i SOU 1927:27 s. 102 ff. Se även s. 17.

³ Jfr prop. 1928:116 s. 32.

Vid 1928 års riksdags behandling av flickskolefrågan stod således å ena sidan en majoritet, som inte torde ha räknat med stora eller snabba förskjutningar i kvinnans uppgifter. Å den andra befann sig den socialdemokratiska minoriteten, som ansåg att kvinnan i allt större utsträckning måste ta anställning på arbetsmarknaden och ville ge henne utbildning härför. Meningsskiljaktigheterna drabbade inte flickskolans inriktning på hemmet, eftersom socialdemokraterna inte satte kvinnans roll som husmor i fråga. De koncentrerades på frågan om utbildningens nivå och inriktning i övrigt. Socialdemokraterna ville ge flickorna realexamenskunskaper i samtliga ämnen — jämte förberedelse för deras hushållsarbete —, uppenbarligen för att de skulle bli jämställda med männen i konkurrensen om arbetstillfällen. Stödd på 1927 års beslut om olika studiemål för läroverk och flickskolor ville majoriteten däremot bevara flickskolans övervägande humanistiska inriktning och accepterade därvid, att eleverna inte skulle uppnå realexamensnivån i alla ämnen, för att de skulle kunna överskrida den i andra. Den ville åstadkomma kontinuitet mellan privat och kommunal flickskola, vilket i stort sett lyckades. Inriktningen på hemmet blev t. o. m. förstärkt.

Den i 1927 års beslut uttryckta uppfattningen om målet höll man fast vid, ehuru den häftigt bekämpades av socialdemokraterna, dvs. av dem som övat mest inflytande på detta beslut. Ett annat omstritt inslag, som inte hade samma förankring i detta, gällde linjedifferenteringen. Varpå motståndet mot den praktiska linjen egentligen berodde är dock oklart.

2. 1928 års beslut och jämställdhetssträvandena

Rekryteringen till de privata flickskolorna karakteriserades av att de högre sociala skikten (socialgrupp I) var bättre företrädade än de övriga tillsammans och i all synnerhet än de lägre (socialgrupp III).⁴ Bland de högre skolorna hade flickskolorna den sämsta förankringen i de breda lagren.⁵ Tre faktorer samverkade härvidlag, i det hela högre terminsavgifter, sämre möjligheter att få nedsättning i dessa⁶

⁴ Det sagda bygger på en 1918 gjord undersökning men förhållandena torde inte på något avgörande sätt ha ändrats under loppet av 1920-talet. *Herrström* s. 8 f. Se även s. 10 f., 13.

⁵ A.a. s. 8 ff.

⁶ A.a. s. 35, 101 f.

samt förekomsten av ett förberedande stadium med tre klasser. Ett sådant fanns i flertalet flickskolor, och dess elever brukade ha företräde till intagning i den egentliga flickskolan.⁷ Därigenom begränsades utrymmet för barn, vilkas föräldrar hade svårt för att betala terminsavgifter för dem redan under deras första skolor, och i synnerhet för landsbygdsbarn. De förberedande klasserna åtnjöt ett visst indirekt statsunderstöd, vilket dock avskaffades vid 1927 års riksdag med högerreservanternas uttryckliga instämmande.⁸

Ett av motiven för inrättande av kommunala flickskolor var, att den sociala rekryteringen skulle kunna breddas, genom att terminsavgifterna sänktes eller avskaffades,⁹ ett annat att ekonomisk likställighet mellan pojkar och flickor på sistnämnda sätt skulle kunna åvägbringas i fråga om skolvavgifter. 1927 års skolsakkunniga ville i enlighet härmed göra undervisningen i princip avgiftsfri liksom i de kommunala mellanskolorna.¹ Skolöverstyrelsen invände häremot, att det stora flertalet av dessa år efter år på särskild framställning medgivits rätt att uppbära avgifter. Mest tillfredsställande vore därför att kommunen fick bestämma, om så skulle ske vid flickskolan. En möjlighet att tillgodose jämställdhetskravet vore att stipulera, att läroverksstadgans bestämmelser om högsta belopp och om villkor för avgiftsbefrielse skulle följas. Under alla förhållanden borde det förskrivas att medellösa elever skulle befrias.² Departementschefen följde emellertid de sakkunniga, och ingen invändning riktades häremot under riksdagsbehandlingen.³

Rättvisesynpunkter anlades vidare på bottenskolefrågan, som behandlas i följande avsnitt. Även spørsmålet om utbildningens art hade samband med likställighetskravet. Från denna synpunkt gällde det i första hand att trygga flickornas möjligheter att avlägga real- och studentexamina. Under riksdagen 1928 gav några ledamöter, ecklesiastikminister Almqvist, den liberale lantbrukaren Jöns Pålsson i Anderslöv⁴ samt högermannen Bergqvist, uttryck åt den uppfatt-

ningen, att flickorna genom 1927 års beslut hade fått tillräckligt — den sistnämnde sade t. o. m. övernog — med möjligheter härtill.⁵ Pålsson drog för sin del slutsatsen, att man borde vara starkt restriktiv vid inrättande av kommunala flickskolor. Enligt tidens sätt att se var det ett rättvisekrav, att en för flickor avpassad utbildning fanns att tillgå på det mellersta stadiet. Men det kunde naturligtvis också te sig, som om flickorna bleve särskilt gynnade, i varje fall i sådana städer där de kunde välja mellan realskola och flickskola.

Att riksdagsbeslut skulle krävas i varje särskilt fall vid inrättande av kommunal flickskola fick Pålsson inte igenom.⁶ Större framgång hade han med kravet, att det för statsbidrag erforderliga elevantalet per klass skulle ändras från i medeltal 10, vilket fastställdes 1927, till 15.⁷ I den socialdemokratiska partimotionen ville man f. ö. gå upp till 16. Ekonomiska skäl anfördes.⁸ Trots motstånd från bl. a. samtliga högermän höjde statsutskottet talet till 12 och deklarerade vidare, att 1927 års riksdag "till fullo tillgodosett" flickornas behov av möjligheter att avlägga real- och studentexamina.⁹ Socialdemokraten Kristensson i Göteborg lyckades till sist i samband med plenarbehandlingen åstadkomma, att medeltalet blev höjt ytterligare; det fixerades till 13 per klass och minimiantalet per skola således till 91. Detta skedde dock först efter sammanjämkning av skiljaktiga kammarbeslut.¹

Olof Olsson efterlyste redan i remissdebatten den av 1927 års riksdag begärda planen för inrättande av ytterligare flickläroverk.² Ecklesiastikministern hänvisade i sitt svar dels till tidsskäl, dels till att berörda kommuner kunde vilja veta, hur de kommunala flickskolorna skulle utformas, innan de bestämde sig för att anhänga om ett flickläroverk.³ I partimotionen återkom socialdemokraterna till frå-

⁷ A.a. s. 170.

⁸ A.a. s. 113 f., 170, 251 f.

⁹ Jfr R.skr. 1927:262 s. 72 samt FK 1928:38 s. 27 och AK 1928:41 s. 22 (Almqvist).

¹ SOU 1927:27 s. 42.

² Eckl.-dep., konseljakter 24/2 1928 nr 60.

³ Prop. 1928:116 s. 73; R.skr. 1928:356 s. 31, 44.

⁴ Pålsson hade representerat Liberala samlingspartiet i skolkommissionen. *Herrström* s. 42.

⁵ FK 1928:38 s. 35 (Almqvist); mot. 1928 I:289; FK 1928:38 s. 14 (Bergqvist).

⁶ SU 1928:155 s. 41.

⁷ R.skr. 1927:262 s. 72; mot. 1928 I:289.

⁸ Mot. 1928 I:288 s. 20.

⁹ SU 1928:155 s. 14, 40. Högermännen och två av de frisinna, varibland Bengtsson i Norup, reserverade sig. A.a. s. 85 f.

¹ AK 1928:41 s. 82 (Kristensson); FK 1928:39 s. 4; AK 1928:44 s. 10.

² FK 1928:3 s. 62.

³ A.a. s. 65.

gan och hävdade, att planens uteblivande omöjliggjorde en samlad bedömning av det föreliggande spörsmålet om de ifrågavarande flickläroverken. Vissa städer, som enligt uttalande av 1927 års riksdag borde få ett högre allmänt flickläroverk, ansåg sig inte ha råd att bekosta två högre skolor för flickor. Dessa städer hade preliminärt kommit till resultatet, uppgav man, att ett högre allmänt flickläroverk, förenat med flickskolelinje, vore den bästa lösningen för dem. Motionen tog inte direkt ställning men framhöll, att statsfinansiella skäl talade för detta uppslag.⁴

*

I ekonomiskt avseende gav 1928 års beslut möjlighet till en breddning av flickskolans sociala rekrytering och till genomförande av åtminstone likställighet mellan pojkar och flickor i fråga om terminsavgifter på det mellersta skolstadiet även i de nio städer, som inte fått sin flickläroverksfråga löst. Genomförandet var dock beroende av kommunala beslut, som inte kunde tvingas fram. Någon omedelbar förändring var således inte att vänta. I själva verket blev det vanligt att terminsavgifter togs ut även i kommunala flickskolor. Läsåret 1935/36 skedde detta i samtliga 21 skolor. Högsta och lägsta avgift var 75 resp. 30 kronor.⁵ Motsvarande belopp i realskolan var 68 resp. 35.⁶ I stort sett var alltså avgiftsnivån densamma, men av de angivna talen att döma kunde en inte obetydlig skillnad finnas på samma ort.

Uppfattningen, att jämställdhet mellan pojkar och flickor i fråga om möjligheter att avlägga real- och studentexamina genomgående uppnåtts i och med 1927 års beslut, var alltför optimistisk. De som gav uttryck åt den måste ha räknat med att flickläroverk skulle komma till stånd i de redan berörda nio städerna. Riksdagens hemställan om proposition i ärendet till 1928 års riksdag efterkoms inte. När frågan till sist avgjordes vid 1930 års riksdag, inrättades endast ett sådant läroverk. Övriga åtta städer fick dock samgymnasium men

endast två av dem samundervisning även i realskolan.⁷ Ännu 1930 var frågan om flickornas möjligheter att avlägga realexamen olöst i fem av dessa städer.⁸

Vad angår den uteblivna planen för flickläroverken hävdade ecklesiastikministern ologiskt nog å ena sidan, att flickorna 1927 genom beslut, som ännu inte var verkställda, och en plan, som ännu inte framlagts, blivit fullt tillgodosedda med möjligheter att avlägga de ifrågavarande examina, å den andra att en kommun borde få tillfälle att välja mellan en kommunal flickskola och ett flickläroverk. Konsekvenserna av det sistnämnda argumentet blir, att de kommunala flickskolorna skulle kunna bli ett hot mot de statliga flickläroverken, som inte kunde komma till stånd, om inte kommunen åtog sig vissa kostnader. Därmed skulle den fulla jämställdheten mellan könen i fråga om möjligheterna att avlägga real- och studentexamina vara hotad. Man kan förmoda, att det var detta förhållande socialdemokraterna vände sig mot. Kommunerna kunde finna det enklast och billigast att överta den privata flickskolan, till vars drift de ändå måste bidra⁹ och som mångenstädes hade en stark förankring i den lokala opinionen. De med fyraårig realskola och huvudsakligen treåriga gymnasielinjer utrustade flickläroverken betraktades däremot i en del kretsar med skepsis och dröjde dessutom. (De fyra som beslöts 1927 började fungera först 1929.¹) I den socialdemokratiska partimotionen tog man upp en av vissa kommuner angiven lösning, som förutsatte ett samtidigt ställningstagande, dock utan att direkt föreslå den. Den innebar, att ett högre allmänt flickläroverk, förenat med flickskolelinje, inrättades. Här kom socialdemokraterna och 1927 års högerreservanter varandra överraskande nära i fråga om flickläroverkens organisation. De sistnämnda hade velat upprätta sådana läroverk, bestående av flickskola med gymnasium. De hade dock inte uteslutit, att realskola undantagsvis skulle kunna ingå, och vissa högermotionärer hade uttryckligen framhållit denna möjlig-

⁴ Mot. 1928 I:288 s. 17 f. Jfr AK 1928:41 s. 9 (Rydén).

⁵ Sveriges Officiella Statistik. Undervisning. Det högre skolväsendet läsåret 1935—36 jämte översikt för läsåren 1928—35 av Kungl. Skolöverstyrelsen (1939) s. 109*.

⁶ A.a. s. 70*.

⁷ R.skr. 1930:389 s. 22 f. Örebro fick flickläroverk, Lund och Västerås samläroverk.

⁸ En av de återstående städerna, nämligen Norrköping, hade kommunal mellan-skola. SOS 1930 tab. 15. — Ändringar efter 1930 har inte beaktats.

⁹ Herrström s. 34.

¹ Prop. 1930: 119 s. 11.

het.² Till skillnad från socialdemokraterna ivrade dock högerrepresentanterna för flickskolans utbredning på realskolans bekostnad, varjämte de förutsatte anknytning till folkskolans fjärde klass.³

Vid 1929 års riksdag väcktes motionsvägen tanken på inrättande av flickskolelinje vid de nio flickläroverk, som ecklesiastikministern i den sedan hösten 1928 sittande högerregeringen, Claes Lindskog, föreslog. Socialdemokraterna motsatte sig nu detta.⁴ Samtliga berörda städer hade då förklarat sig villiga att ta på sig sin andel av utgifterna för flickläroverken.⁵ När dessa tedde sig hotade av de kommunala flickskolorna, tog socialdemokraterna fasta på tanken att sammanföra de senare i form av linjer med flickläroverken. Sedan hotet avlägsnats genom att berörda städer fattat positivt beslut i flickläroverksfrågan, brydde de sig inte om linjerna längre. Deras intresse för dessa var uppenbarligen taktiskt betingat och bottnade i deras önskan att trygga flickornas möjligheter att avlägga realexamen och studentexamen.

Den av 1927 års riksdag begärda planen för inrättande av ytterligare flickläroverk framlades som nyss framgått 1929. Då reaktionen från riksdagens sida belyser inställningen i jämställdhetsfrågorna även tidigare, synes det motiverat att här beröra vad som hände.

Lindskogs plan för inrättande av flickläroverk omfattade just de nio städer, som i 1927 års socialdemokratiska partimotion föreslagits få sådana.⁶ Den borgerliga majoriteten i statsutskottet, således även Lindskogs egna partivänner, avstyrkte förslaget och begärde en utredning om behovet av dessa. Någon sådan hade inte gjorts, hävdades det.⁷ Socialdemokraterna reserverade sig till förmån för bifall, men kamrarna följde utskottet på denna punkt.⁸ Hade då Lindskog missförstått 1927 års beslut? Vad innebar detta?

² 2 SäU 1927:1 s. 218, 222; mot. 1927 II:399.

³ 2 SäU 1927:1 s. 216 f., 222.

⁴ Prop. 1929:86 s. 14 f.; mot. 1929 I:247; SU 1929:111 s. 17.

⁵ Prop. 1929:86 s. 14.

⁶ Ibidem; mot. 1927 I:254 s. 5 f.

⁷ SU 1929:111 s. 9, 11.

⁸ A.a. s. 15 ff.; FK 1929:30 s. 119 f.; AK 1929:37 s. 59 f.

I sin hemställan begärde 1927 års riksdag till 1928 "en plan för inrättande av högre flickläroverk i enlighet med vad riksdagen i det föregående angivit".⁹ Härmed åsyftades det uttalande, i vilket riksdagen vände sig mot departementschefens förslag, att flickorna endast i fyra städer skulle ha tillgång till ett flickläroverk; i ett antal andra, där elevantalet inte gjorde det möjligt att ta emot kvinnliga elever i det befintliga läroverket, skulle de fortfarande vara missgynnade. "Riksdagen anser således", hette det bl. a. i uttalandet, "att högre flickläroverk böra inrättas även i de övriga städer, där utrymme ej kan beredas i det högre allmänna läroverket". Det erinrades om att högre flickläroverk enligt den socialdemokratiska partimotionen skulle inrättas i nio namngivna städer enligt en viss tidsplan. Den ofta diskuterade fortsättningen lød: "Riksdagen anser, att en plan för inrättandet av dylika läroverk bör upprättas, däri även fastställas, i vilken ordning och vid vilken tid de olika läroverken böra komma till stånd".¹

Riksdagen förklarade sig emellertid också ha beslutat, att ett antal uppräknade läroverk skulle "i sin helhet vara avsedda endast för manliga lärjungar; dock att, så länge icke högre flickläroverk i städerna Uppsala, Linköping, Norrköping, Jönköping, Lund, Borås, Karlstad, Örebro och Västerås inrättats, kvinnliga lärjungar må, efter framställning från vederbörande kommun, kunna av Eders Kungl. Maj:t lämnas tillträde till gymnasium vid nuvarande läroverk i dessa städer".² Beträffande vart och ett av de uppräknade läroverken anfördes i motiveringen med något växlande formulering detsamma som i fråga om högre allmänna läroverket i Uppsala: "Vidare anser riksdagen, att gymnasiet skall, intill dess högre flickläroverk där inrättats, kunna vara tillgängligt även för kvinnliga lärjungar".³

Principen för inrättande av nya flickläroverk är alltså klart angiven. Sådana borde komma till stånd överallt där befintliga läroverk inte hade utrymme för kvinnliga elever. Socialdemokraterna hade i sin partimotion gjort gällande, att detta var fallet med läroverken i de nio städer, som ovan uppräknats. Något direkt beslut om att just dessa skulle få ett flickläroverk fattade riksdagen inte. Den begärde en plan för upprättande av sådana, i vilken "även" skulle

⁹ R.skr. 1927:262 s. 185.

¹ A.a. s. 69 f.

anges, när och i vilken ordning detta skulle ske. Man kan dock inte komma ifrån, att riksdagen låtit sig övertygas av den socialdemokratiska inställningen i detta fall. I vart och ett av de nio fallen räknade man med att det var en tidsfråga, när ett flickläroverk skulle komma till stånd.

I motioner vid 1929 års riksdag uppgav Reuterskiöld och Andersson i Ovanmyra följande om beslutets tillkomst. När det socialdemokratiska kravet på en plan för upprättande av ytterligare flickläroverk behandlades vid 1927 års riksdag, ersattes talet nio med ordet "dylika", vilket torde ha skett, för att en förutsättningslös prövning skulle möjliggöras.⁴ Reuterskiöld tyckte sig minnas, att ändringen vidtagits i korrekturet till utskottsutlåtandet och på hans yrkande.⁵ I spaltkorrekturet börjar den mening, i vilken ordet "dylika" står: "Utskottet får i anslutning till motionärernas principiella uppfattning för sin del skänka sitt understöd åt yrkandet om att en plan för inrättandet av dylika läroverk upprättas, däri även fastställs" osv. ordagrant som ovan.⁶ I utskottsutlåtandet har denna passus förkortats till: "Utskottet förordar, att en plan för inrättandet av dylika läroverk upprättas, däri även fastställs" etc.⁷ och i beslutet till: "Riksdagen anser, att" etc. Reuterskiöld mindes således fel. Ändringen bestod i att anslutningen till de socialdemokratiska motionärernas principiella uppfattning ströks. Den nya lydelsen betydde, att majoriteten underlät att instämma i denna, men den var också oklarare än den första, som otvetydigt angav, att man inte band sig för just de nio läroverken.

Skolutskottet hade alltså 1927 först anslutit sig till principen, att flickläroverk skulle upprättas, där gossläroverket inte kunde ta emot kvinnliga elever, men inte bundit sig för att detta var fallet i just nio städer. Inkonsekvent nog reserverade utskottet ändå läroverken i dessa nio för gossar, ehuru med möjlighet att ta in flickor, tills flickläroverk upprättats. Sedan, och otvivelaktigt efter uppgörelsen med bondeförbundarna, ströks hänvisningen till principen, varigenom det

² A.a. s. 181.

³ A.a. s. 134, 136 f., 142, 146, 148 f.

⁴ Mot. 1929 I:241, II:374.

⁵ FK 1929:30 s. 99.

⁶ Sp. 70 i spaltkorr. Börje Knös' saml., vol. 3.

⁷ 2 SÄU 1927:1 s. 70.

blev ännu svårare än förut att förstå, att en bundenhet till just de nio städerna inte avsetts.⁸

I cirkuläret av den 18 juni 1927 tolkade Almkvist beslutet på samma sätt som senare Lindskog. Ordet "även" var där utelämnat, när beslutet återopades.⁹ Han satte inte i gång någon utredning om behovet av flickläroverk utan inskränkte sig till att rikta en förfrågan till de nio städerna, huruvida de åtog sig på kommunen ankommande förpliktelser gentemot ett sådant läroverk. Lindskog endast fullföljde den handläggning av ärendet, som företrädaren påbörjat, vilket försatte honom i den situationen, att han kom att yrka bifall till ett utskottsutlåtande, som avstyrkte den proposition han framlagt i frågan.¹

Hur kom det sig då, att ecklesiastikministern blev behandlad på detta sätt av sina partivänner? Svaret måste sökas i två uttalanden av den borgerliga majoriteten i statsutskottets utlåtande. Enligt det ena borde statligt flickläroverk upprättas endast om detta kunde ske utan större rubbning i stadens skolorganisation i övrigt.² Liksom socialdemokraterna föregående år räknade de borgerliga nu med ett konkurrensförhållande mellan flickläroverk och flickskola. Det var emellertid inte kommunernas vilja eller förmåga att bidra till kostnaderna för två högre läroanstalter för flickor de betvivlade utan elevunderlagets tillräcklighet för båda dessa.³ De ville inte sätta flickskolornas existens på spel i berörda städer. Enligt det andra uttalandet borde inte elevantalet i de till studentexamen förande läroverken ökas på bekostnad av flickskolorna, som tog hänsyn till flickornas

⁸ En mening som ströks i spaltkorrekturet är följande: "Behovet av dylika flickläroverk finner utskottet till fullo ådagalagt". Sp. 69 i spaltkorr. Börje Knös' saml., vol. 3. Även andra ändringar gjordes, uppenbarligen för att minska bondeförbundarnas missnöje med inrättandet av flickläroverk.

⁹ K.cirk. 18/6 1927 s. 37 f.

¹ FK 1929:30 s. 91; AK 1929:37 s. 47.

² "Den viktigaste förutsättningen" vore, "att det antal elever i staden och omkringliggande bygd, som åtnjuter högre undervisning, är så stort, att det förmå rekrytera en dylik läroanstalt utan att den lokala organisationen av skolväsendet i övrigt i mera väsentlig grad rubbas, om dess bibehållande i oförändrad form är önskvärt med hänsyn till föreliggande behov". SU 1929:111 s. 9.

³ 1930 års starkt restriktiva beslut (se s. 46 f. ovan) motiverades med det sjunkande elevantalet vid högre skolor. Se t. ex. R.skr. 1930:389 s. 13.

behov och egenart.⁴ Här framhävdes alltså åter flickskoletypen som den för kvinnliga elever lämpligaste. Av allt att döma hade Lindskog inte tillräcklig kontakt med inställningen bland de skolpolitiskt intresserade riksdagsmännen inom högerpartierna. Man ansåg det där som en viktig jämställdhetsfråga — och efter 1927 års beslut uppenbarligen som den viktigaste — att flickorna i möjligaste mån hade tillgång till en för dem avpassad skolform.

De försök som vid 1928 års riksdag gjordes att direkt försvåra inrättande av kommunala flickskolor hade olika bakgrund. I Pålssons fall torde det ha varit ett utslag av hans önskan att hävda landsbygdens och de mindre tätorternas intressen gentemot de medelstora och större städerna.⁵ Han var f.ö. inte representativ för det nya liberala partiet. Socialdemokraternas yrkande, att i medeltal minst 16 elever per klass skulle krävas för statsbidrag, motiverades med kostnadsskäl. Det syftade emellertid uppenbarligen också till att begränsa flickskolans expansionsmöjligheter. Ett förverkligande av kravet skulle betyda, att sådan skola inte gärna skulle kunna upprättas eller bevaras i sådana mindre städer, som i fortsättningen skulle ha samrealskola. Socialdemokraterna krävde i sin partimotion också, att inrättande av kommunal flickskola skulle medföra "en motsvarande begränsning i de statsunderstödda flickskolornas antal inom vederbörande stad", även här med åberopande av kostnadsskäl.⁶ Å andra sidan visade de intresse för att bevara flickskolan och inordna den i det reformerade utbildningsväsendet. Slutsatsen blir, att de ville avlägsna "högreständsprägeln" från den befintliga flickskolan genom att i större utsträckning göra den tillgänglig för bredare lager och utforma den som en med realskolan helt likvärdig utbildningsväg. Däremot fann de den inte så värdefull, att de ville gynna dess utbredning.

⁴ Statsutskottet ansåg "det icke önskvärt, att sådana åtgärder från statsmakternas sida vidtagas, vilka kunna komma att öka antalet kvinnliga elever i de läroverk, som föra till studentexamen och samtidigt minska antalet i de läroanstalter, vilka avse att giva en efter den kvinnliga ungdomens egenart och framtida livsuppgifter i hem och samhälle speciellt anpassad uppfostran och utbildning". SU 1929:111 s. 10.

⁵ Jfr *Herrström* s. 219 f.

⁶ Mot. 1928 I:288 s. 20.

Jämställdhetssträvandena ledde således vid 1928 års riksdag inte till de resultat, som avsetts föregående år. Eftersom inga beslut om flickläroverk fattades, gjorde man inga omedelbara framsteg, när det gällde de olika slagen av ekonomisk likställighet. Viktigt för framtiden var dock att genom den kommunala flickskolans tillkomst förutsättningar skapades för en sänkning av den avgiftsnivå, som utmärkte de privata flickskolorna.

Någon ändring i flickornas möjligheter att erhålla realskole- eller gymnasieutbildning innebar det som skedde 1928 inte. Att privata flickskolor skulle kompletteras med eller snarare ersättas av kommunala sådana betydde inte heller, att skolformen skulle bli vanligare, men väl att den sociala rekryteringen kunde breddas. Försöken att befordra eller kringskära dess utbredning medförde ingen strömkantring åt någotdera hållet.

Som händelserna vid 1929 års riksdag bekräftar, var socialdemokraterna i första hand inställda på att trygga flickornas möjligheter att avlägga real- och studentexamina, medan man på borgerligt håll — i synnerhet efter 1927 — särskilt var inriktad på att hindra, att flickskolorna trängdes undan av läroverken.

3. *Förhållandet bottenkola — kommunal flickskola.*

1927 års skolsakkunniga utgick från att den kommunala flickskolan enligt riksdagens mening skulle bygga på sexårig bottenkola,⁷ och även skolöverstyrelsen ansåg, att detta varit ett för de sakkunniga bindande direktiv. Mot överstyrelsens utlåtande på denna punkt reserverade sig emellertid tre ledamöter. Med hänvisning till att "statsmakterna vid upprepade tillfällen starkt betonat flickornas rätt att erhålla samma bildningsmöjligheter som gossarna" uttalade de som sin mening, att flickskolan borde anknytas till både klass 4 och klass 6 i folkskolan.⁸ Samma inställning hade Fåhræus, rektor vid Högre lärarinneseminariet och tidigare ordförande i skolkommissionen.⁹ Även Fredrika-Bremer-förbundet¹ och centralstyrelsen för

⁷ SOU 1927:27 s. 47.

⁸ Eckl.-dep., konseljakter 24/2 1928 nr 60.

⁹ Ibidem. Se även *Herrström* s. 43 f.

¹ Eckl.-dep., konseljakter 24/2 1928 nr 60.

Flick- och samskoleföreningen uttalade sig för dubbel anknytning, sistnämnda remissinstans med åberopande av bl. a. rättviseskäl.²

Den stora nyheten i propositionen om kommunala flickskolor var den lösning botten-skolefrågan fick. Ecklesiastikministern sade sig inte stå fast vid sitt uttalande föregående år om att dessa skolor borde bygga enbart på klass 6 i folkskolan. Frågan hade kommit i ett nytt läge, hävdade han, genom vissa av riksdagen beslutade avvikelser från 1927 års proposition, nämligen att ett antal läroverk skulle bli samskolor, utan att kommunen gjorde framställning därom, och att fler än fyra flickläroverk skulle komma till stånd. 1927 års princip, att övergång till högre skola på varje läroverksort skulle kunna ske från klass 6, skulle därigenom komma att förverkligas i betydligt större utsträckning för flickornas vidkommande, än han hade räknat med. En anknytning av kommunala flickskolor till både klass 4 och 6, liksom av realskolan vid "åtskilliga" läroverk, borde då komma till stånd. För en anslutning till klass 4 talade, att den åttaklassiga flickskolans "bildningstyp" då lättare skulle kunna bevaras och att studietiden inte skulle behöva förlängas. Villkoret vore emellertid att vid varje skola övergång även kunde ske från klass 6.³

Beträffande den närmare utformningen föreslog departementschefen i huvudsak följande. Varje kommunal flickskola skulle ha både sjuårig lärokurs, anknyttande till klass 4, och sexårig, byggande på klass 6. Kurserna skulle kunna anordnas antingen som fristående, i vilket fall eleverna i regel skulle undervisas åtskilda, eller som förenade, vilket betydde att den sexåriga kursens elever skulle tas in i klass 2⁷ och undervisas tillsammans med eleverna i denna klass, dock inte i tyska första året. Fristående lärokurser skulle endast få upprättas, när elevantalet i klass 2⁷ för tredje året i följd skulle medföra behov av parallellavdelningar, dvs. överstiga 30.⁴

Socialdemokraterna höll i sin partimotion 1928 fast vid sitt förslag från föregående år om en femårig flickskola, grundad på sexårig botten-skola. De gjorde gällande, att propositionen övergett grundsatsen från 1927, enligt vilken läroverk utan parallellavdel-

ningar skulle bygga enbart på sjätte klass.⁵ Statsutskottet uttalade emellertid, att beslutet på 1927 års riksdag innefattade "full likstäl- lighet mellan 4-årig och 6-årig folkskolekurs såsom grundval för den högre skolan", och anslöt sig till departementschefens förslag.⁶ Riksdagen följde utskottet, som redan framgått.

Till de livligaste för att inte säga hetsigaste debatterna under riksdagsbehandlingen hörde de som fördes, när Almkvists ståndpunkts- ändring kom på tal. Varken ecklesiastik- eller statsministern hade under överläggningarna i kamrarna föregående år antytt, att botten- skolefrågan genom utskottets avvikelser från propositionen kommit i ett förändrat läge, betonade Björck i en debatt, när propositionen remitterades till utskott.⁷ Arthur Engberg gick vid samma tillfälle till ännu hårdare angrepp, i det att han bl. a. anklagade statsminis- tern för att ha svikit sitt genom Värner Rydén framförda löfte till utskottsmajoriteten, att resultatet i flickskolefrågan skulle bli detsam- ma, om man "valde skrivelsevägen i stället för det direkta beslutets väg".⁸ Den skarpaste attacken stod dock Värner Rydén för, när riksdagen skulle ta slutlig ställning. Under skolfrågans behandling i andra särskilda utskottet 1927 vädjade ecklesiastikministern till ma- joriteten att med hänsyn till risken för en regeringskris inte driva fram ett omedelbart beslut om kommunala flickskolor. I samband därmed fick Rydén i uppdrag, uppgav han, att till de bestämmande i utskottet "framföra ecklesiastikministerns absoluta löfte att till 1928 års riksdag framlägga en proposition beträffande den kommunala flickskolan i anslutning till de grundsatser, som statsrådet självt ut- talat" och som han visste vara härskande inom skolutskottet.⁹ Över- enskommelsen var "av sådan beskaffenhet, att det icke kan anses överensstämmande med politisk hederlighet att bryta den",¹ förkla- rade Rydén, som t. o. m. ville bekräfta riktigheten av vad han sagt med sitt "hedersord och, om så kunde anordnas, under edlig förplik-

² Prop. 1928:116 s. 16 f.

³ A.a. s. 19 f. Beträffande flickläroverken se *Herrström* s. 249.

⁴ Prop. 1928:116 s. 22 f., 88 f.

⁵ Mot. 1928 I:288 s. 8, 19. Socialdemokraterna motsatte sig inte, att man lokalt efter särskild prövning fick anordna "en sjätte fortsättningsklass". A.a. s. 19.

⁶ SU 1928:155 s. 18.

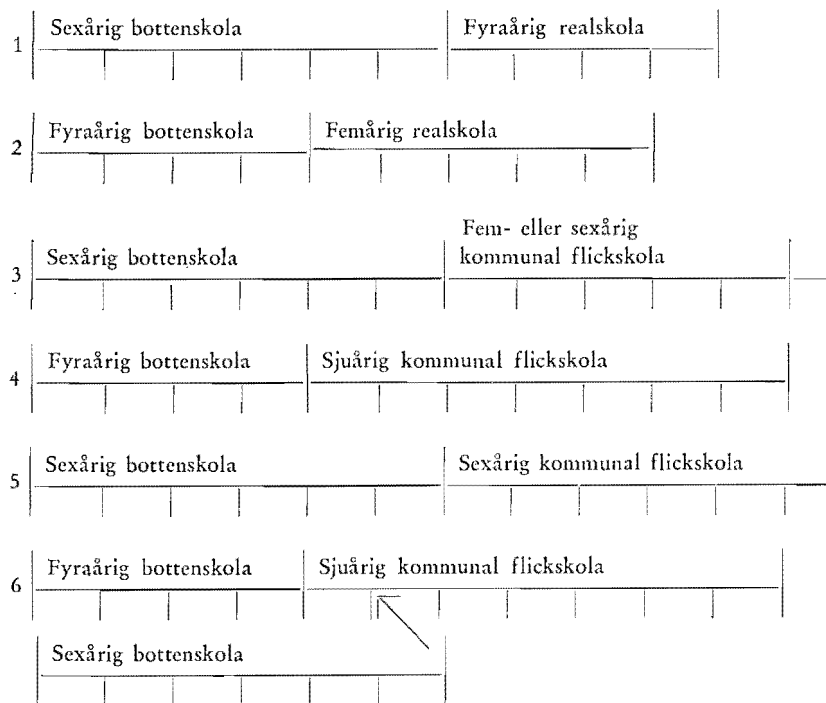
⁷ FK 1928:15 s. 3.

⁸ AK 1928:14 s. 91.

⁹ AK 1928:41 s. 10.

¹ A.a. s. 36.

Anknytningsfrågans lösning i 1927 och 1928 års riksdagsbeslut

- ¹ Den grundläggande formen för anknytning mellan folkskola och realskola enligt 1927 års beslut.
- ² Den andra formen för anknytning mellan folkskola och realskola enligt 1927 års beslut. Den skulle i princip endast kunna förekomma på orter, där också den första fanns.
- ³ Formen för anknytning mellan folkskola och kommunal flickskola enligt direktivet i 1927 års beslut. Den föreslogs också av 1927 års skolsakkunniga.
- ⁴ Den grundläggande formen för anknytning mellan folkskola och kommunal flickskola enligt 1928 års beslut. Fristående lärokurs.
- ⁵ Den andra formen för anknytning mellan folkskola och kommunal flickskola enligt 1928 års beslut. Fristående lärokurs. Denna anknytningsform skulle i princip alltid finnas men fick endast under vissa betingelser anordnas som fristående.
- ⁶ Anknytningen mellan folkskola och kommunal flickskola enligt 1928 års beslut vid förenad lärokurs.

telse”.² Almkvist förklarade, att det inte fanns någon annan överenskommelse än den, ”att riksdagens beslut skulle lojalt effektueras”. Han ansåg sig kunna ta ställning fritt, i den mån detta kunde ske ”inom ramen av klämmarna i riksdagens skrivelse och med hänsyn tagen givetvis jämväl till motiveringarna”.³ Även statsministern bestred att någon längre gående överenskommelse träffats.⁴ De båda regeringsledamöternas uppfattning, att förslaget var förenligt med 1927 års beslut, delades av t. ex. Reuterskiöld och Holmdahl.⁵

*

Vad innebar då departementschefens förslag av år 1928 i anknytningsfrågan, och hur skilde det sig från vad som beslutats 1927 härom?

Vad den kommunala flickskolan beträffar fanns inget beslut att utgå från utan endast ett direktiv av den innebörden, att den skulle ha sexårig bottenskola. Enligt den för 1927 års reform i dess helhet grundläggande principen skulle på varje läroverksort övergång kunna ske från klass 6 i folkskolan till högre skola. Denna grundsats, som redan tidigare gällde för orter med kommunal mellanskola, genomfördes då för de statliga läroverkens vidkommande. Fyraårig realskola skulle således alltid finnas på en läroverksort. Där parallellavdelningar erfordrades, skulle även femårig linje med anknytning till klass 4 i folkskolan kunna upprättas, dock inte vid förstatislagade kommunala mellanskolor eller högre allmänna läroverk för flickor.⁶

I 1928 års utformning skulle däremot anknytning till klass 4 komma i första hand. Systemet 4+7 skulle alltid finnas och vara det grundläggande. En på folkskolans sjätte klass byggande lärokurs skulle få en serie fristående avdelningar först när det för tredje året i följd visade sig, att en sådan behövdes. Annars fick inträdessökande från folkskolans klass 6 besätta eventuellt lediga platser i klass

² A.a. s. 58.

³ A.a. s. 17.

⁴ A.a. s. 63.

⁵ FK 1928:38 s. 33 (Reuterskiöld). AK 1928:41 s. 50 (Holmdahl).

⁶ Se s. 8 f. ovan. Enkel anknytning till klass 4 skulle dock finnas i fyra småstäder, varav i tre tillsvidare. *Herrström* s. 234, 284.

27. Vad som skulle ske, om denna var fullsatt eller antalet sökande var större än platstillgången, framgår inte klart av propositionen.

Statsutskottets tolkning, enligt vilken "full likställighet" förelåg mellan båda anknytningsformerna i 1927 års beslut, byggde inte på en analys av detta. Den var resultatet av en politisk omgruppering, som gjorde det möjligt för bondeförbundarna att driva igenom ett uttalande om jämställdhet, vilket de inte lyckats få till stånd föregående år.⁷ Även Almkvist hävdade, att det fanns "full paritet" mellan linjerna och att lösningen var "fullt i linje med fjolårets riksdagsbeslut" men smidigare än den som då åstadkoms. En automatiskt verkande reglering hade kommit till stånd. Uppenbarligen menade han, att reglerna för uppdelning i parallellavdelningar skulle tillämpas utan framställning till kommunal myndighet, så snart elevantalet i klass 27 genom tillskott av inträdessökande kom att överstiga 30.⁸ Från socialdemokratiskt håll anmäldes skepsis på denna punkt. Olof Olsson befarade t. ex., att det skulle kunna hända, att ingen sökande kunde komma in i en avdelning av 27 med 30 elever, ty "en parallellavdelnings inrättande är alltid en omgång och alltid en kostnad, som man i det längsta drar sig för".⁹ Rydén trodde inte, att man kunde "tvinga fram" en uppdelning i parallellavdelningar, varför det funnes risk för att "de fattigmans barn, som komma från folkskolan, komma att bli ohjälpligt handikappade".¹

Var då sådana farhågor befogade? I de bestämmelser, som utfärdades efter riksdagsbehandlingen, stadgades ingen skyldighet att inrätta parallellavdelning, när elevantalet översteg 30, men inte heller några restriktioner härvidlag.² Stadgan för kommunala flickskolor innehöll en bestämmelse, enligt vilken antalet elever per klass inte fick vara högre än 30, men undantag gjordes, om "skolans styrelse i särskilt fall finner nödvändigt, att sagda antal något överskrides".³ Här fanns alltså en möjlighet att undgå uppdelning, om antalet elever i 27 tillsammans med inträdessökande från folkskolans klass 6 skulle något överstiga 30, utan att de sistnämnda behövde utestängas.

⁷ Jfr *Herrström* s. 246. Se vidare s. 60 ff. nedan.

⁸ FK 1928:38 s. 25, 27.

⁹ A.a. s. 8.

¹ AK 1928:41 s. 60.

² Sv. förf.-saml. 1928:229 § 17.

³ Sv. förf.-saml. 1928:426 § 23 mom. 16.

Senare skolstatistik tyder på att sökande till 1° i en del fall avvisats därför att skolan inte inrättat parallellavdelning, som den varit berättigad till.⁴

1928 års beslut i bottenskolefrågan innebar således, att sjuårig linje med anknytning till klass 4 alltid skulle finnas och att sexårig linje dessutom skulle kunna upprättas, varvid dock möjligheten för välmeriterad sökande från klass 6 att komma in i flickskolan inte tedde sig helt tryggad. Direktivet från 1927 om enbart sexårig bottenskola vid kommunal flickskola var övergivet, likaså principen att anknytningen till klass 6 skulle komma i första hand vid skolformer, som hade dubbel anknytning.

Ecklesiastikministern erkände själv, att han ändrat ståndpunkt i fråga om den kommunala flickskolans anknytning till folkskolan. Vad berodde då ståndpunktsändringen på? Förutsättningen för denna var, enligt vad han själv hävdade, att riksdagen gjort avvikelser från 1927 års proposition, genom vilka realskolan skulle bli tillgänglig för flickor i betydligt större utsträckning, än han hade räknat med. Almkvist hade emellertid, som Björck påpekade, inte under debatterna i kamrarna 1927 antytt, att han drog de slutsatser av avvikelserna, som han gjorde året därpå. Den dubbla anknytning han förordade 1927 var f. ö., som nyss visats, en annan än den han föreslog 1928. Huvudregeln var då anknytning till klass 6, nu till klass 4. Överensstämmelsen med 1927 års högerreservation är påfallande. I denna hävdades att kommunala flickskolor i första hand borde anknytas till folkskolans fjärde klass.⁵ Även de skäl ecklesiastikminis-

⁴ 1940 års skolutredning återopade undersökningar om intagningen till flickskolorna 1937—1939 och 1941—1944 och uttalade därvid följande: "Den 6-åriga lärokursens siffror äro på grund av de låga elevantal det här gäller föga betydande. Att ett relativt högt procenttal avvisade förekommer, kan i en del fall bero på att elevantalet i klass 27, dit vid förenade lärokurser de nyintagna i klass 6 föras, varit nära det föreskrivna maximiantalet, varför tillgången på platser i 1° betraktats som begränsad". 1940 års skolutrednings betänkanden och utredningar. X. Flickskolan. Statens off. utr. 1947:49 s. 30. *Cit.: SOU 1947:49*. De åsyftade procentalen var för den förra perioden 7,9 (6,4 till 17) och för den senare 9,4 (5,6 till 17). I absoluta tal rörde det sig om 41 resp. 64 godkända avvisade sökande till 1°. A.a. s. 29.

⁵ 2 SäU 1927:1 s. 216 f., 222.

tern anförde, nämligen att flickskolornas "bildningstyp" lättare skulle kunna bevaras, om man fick en tidigare anknytning, och att en studietidsförlängning kunde undvikas, vägde tungt på detta håll.

Någon tillfällighet var överensställelsen inte. Innan propositionen framlades, hade regeringen, som Fridlund funnit, efter förhandlingar, som avslutades den 22 februari 1928, träffat överenskommelse med högerpartierna, företrädna av Lindskog, Holmdahl och Stendahl, samt Bondeförbundet, representerat av Reuterskiöld.⁶ Vad Fridlund meddelat angående förhandlingarna kan kompletteras med upplysningen, att Holmdahl medverkat vid utarbetandet av propositionen.⁷ Denna framlades den 29 februari.⁸ Fridlund uttalade den

⁶ Sigurd Ribbings dagbok den 20 och 22 febr. 1928. Hos fru Margit Rosén, Vällingby. *Fridlund* i StvT 1964:5 s. 354 f. jämte noterna 71 och 72.

⁷ Förs. medd. fr. Holmdahl t. förf. 24/3 1965. Holmdahl uppgav även, att han nästan inte alls diskuterade med Almqvist: "Ekman bestämde". Enligt samma meddelande, som gavs i intervju, yttrade statsministern, när han anmodade Holmdahl att medverka, att regeringen förut stött socialdemokraterna och nu skulle stödja reservanterna. På en intervjufråga, huruvida Holmdahl skrivit något parti i propositionen, svarade denne: "Vartenda ord". Detta kan vara överdrift, men skäl att betvivla Holmdahls medverkan synes inte föreligga.

Rosenberg har hävdad, att Holmdahls medverkan omnämnes i SvD 31/5 1928 och att den torde vara förutsatt även i *G. Lindskog*, Med högern för Sveriges framtid (1954) s. 195 f. Det avsedda stället i SvD lyder: "Herr Holmdahl höll under andra kammarens tystnad ett tal, som blev förkrossande för motståndarna. Hans grepp på frågan vittnade om hur djupt han trängt in i problemet, hans medverkan på det förberedande stadiet borde ha varit helt enkelt ofrånkomlig för en minister, som ville uppnå ett värdefullt resultat..." Lindskog nämner inga namn utan uttalar sig på följande sätt: "Propositionen hade också utformats under direkt samarbete med högerns aktiva krafter i 1927 års skolutskott, på statsminister Ekmans anmodan". — Uttryckssättet i SvD är oklart. Man skulle snarare ha väntat ordet "torde" än "borde" om tidningen menade, att Holmdahl hade medverkat. Lindskog påstår uttryckligen, att vissa högermän haft att göra med propositionens utformning. Uppgiften att så skett på anmodan av Ekman stämmer med vad Holmdahl meddelat. När Lindskog talar om "högerns aktiva krafter" — härmed bör avses fadern Claes Lindskog och Holmdahl — kan han naturligtvis avse enbart de av Ribbing omnämnda förhandlingarna, men det är också tänkbart att han syftat dels på dessa, dels på en medverkan i annan form från Holmdahls sida.

⁸ FK 1928:14 s. 40; AK 1928:14 s. 38.

förmodan, "att liberalerna i regering och riksdag bidragit till denna kursförändring" och hänvisade till att det förekommit "stark opposition i betydande liberala kretsar" mot regeringens politik i skolfrågan 1927.⁹

Fridlunds förklaring till regeringens frontförändring är utan tvivel riktig. Han uppger vidare, att regeringens liberala ledamöter år 1927 hade "inlagt ett bestämt veto mot att flickskolefrågan skulle framläggas i proposition detta år".¹ Här stöder han sig på ett uttalande av Olof Olsson, som använde just ordet "veto" om de liberala regeringsledamöternas ställningstagande. Källstället säger dock ingenting om att detta skulle ha inlagts, när propositionen förbereddes,² även om det är möjligt att så skedde. Det är dock troligare att liberalerna reagerade först på ett något senare stadium, snarast då när den socialdemokratiska partimotionen publicerades,³ vilken ju framtving

⁹ *Fridlund* i StvT 1964:5 s. 356.

¹ Ibidem.

² Olof Olsson uppgav sig ha frågat Rydén, varför de frisinnade utskottsrepresentanterna så bestämt motsatte sig att beslut om den kommunala flickskolan fattades 1927. Han fortsatte: "Jag fick då det svaret, att den kommunala flickskolan för regeringen varit en synnerligen ömtålig fråga. De liberala ledamöterna hade inlagt ett bestämt veto mot att den skulle tagas upp. Men, tillades det, den skulle komma nästa år." FK 1928:38 s. 7.

³ Av Ernst Lybergs minnesanteckningar får man intrycket, att regeringsledamöterna i allmänhet inte ägnat propositionen något större intresse, förrän det blev strid om den: "Många av oss staterådskolleger, som naturligtvis haft varken tid eller förmåga att noggrant studera den digra propositionen, blev överraskade av att till sist finna oss mitt inne i strikt utformade detaljregler för läroverksundervisningen efter att ursprungligen genom den muntliga föredragningen i allmänberedning ha bibragts uppfattningen att det för tillfället blott gällde att skapa en yttre ram, tillräckligt vid för att inom den undervisningen skulle med folkskolan som bottenkola kunna röra sig, utan att redan från begynnelsen vara fastlåst vid detaljerade organisationsbestämmelser." Ernst Lybergs minnesanteckningar s. 186. Hos landshövding Bengt Lyberg, Umeå. — Minnesanteckningarna är utarbetade långt senare än de händelser de skildrar och förordet daterat 1949. De bygger emellertid på anteckningar, som gjorts i dagboksform eller kort efter regeringens avgång. Överarbetningen hade bl. a. till syfte att göra "utgallringar av detaljer och oväsentligheter", heter det i förordet. "I sak kommer ej något av det som förut skrivits att ändras."

I samma riktning som Lybergs minnesanteckningar pekar vad Eliel Löfgren yttrade i ett tal på Liberala föreningens i Stockholm möte för kandidatnomin

en långtgående omläggning av propositionens reformplan.⁴ I varje fall tillfredsställde utskottsbesluten inte liberalerna, vilket visade sig bl. a. i att Löfgren inför avgörandet i skolfrågan i maj 1927 ehuru förgäves försökte få till stånd ett förfarande i två etapper med principbeslut detta år och detaljreglering nästa.⁵ De liberala Stockholms-tidningarna hade ogillat, att deras parti blev representerat i regeringen, och vände sig 1927 mot skolbeslutet.^{6a} Att statsministern var

nering den 30 aug. 1928: "... jag bekänner gärna, att jag, trots flitig tidsningsläsning, icke tillräckligt behärskat den [skolfrågan] för att med någon sakkunskap inom regering och riksdag medverka till dess lämpliga lösning. Som några ... kanske komma ihåg försökte jag visserligen, sedan opinionsstormen riktigt friskat till, att intressera vederbörande för frågans prövning i två vändor". Eliel Löfgrens papper. Vol. L 54:55:1. KB.

⁴ *Herrström* s. 267. I en recension av detta arbete, betitlat "Skolstriden 1927", har Gösta Johansson gjort gällande, att författaren haft "en tendens ... att överbetona de socialdemokratiska insatserna" och i alltför hög grad accepterat "den samtida nedvärderingen av ecklesiastikminister Almkvists insatser". Enligt Johanssons mening "framstår skolreformen 1927 som minoritetsparlamentarismens största triumf" tillsammans med 1928 års arbetsfredslagstiftning. Vidare "kan skolbeslutet 1927 utan överdrift betecknas som svensk borgerlig vänsters mest betydande reforminsats efter demokratiseringen 1918". *G. Johansson* i GHT 25/5 1967.

Det kan då ha sitt intresse att lyssna till två liberala regeringsledamöters bedömning. Enligt en källa från december 1927 uttalade Löfgren, att han "ansett sig kunna ansluta sig till det ursprungliga Almkvistiska programmet". Han fortsatte: "Sedan tog riksdagen hand om frågan och löste den i väsentliga delar efter andra linjer". (*P.M. ang. samtal den 4/12 1927* mellan hrr E. Löfgren och E. Lyberg å den ena sidan samt hr C. G. Ekman å den andra rörande möjligheterna, förutsättningarna och formerna för ett närmare samarbete mellan det liberala och det frisinnade partiet såväl vid 1928 års riksdag som särskilt med hänsyn till 1928 års andrakammarval.) Promemorian, som inte är undertecknad, finns bland Eliel Löfgrens papper. Vol. L 54:55:1. — Lyberg ägnar i sina minnesanteckningar ett par sidor åt Almkvist och dennes insatser. Almkvist karakteriseras som "älskvärd och anspråkslös samt medgörlig". Se vidare citat i not 6 till s. 65 nedan. Efter att ha berört Björcks och Rydén's insatser uttalar Lyberg: "Riksdagsbeslutet blev under sådana förhållanden något väsentligen annat än regeringen åsyftat". Ernst Lybergs minnesanteckningar s. 186 f.

⁵ *Herrström* s. 259, 271 jämte not 11.

^{6a} *A. Grundel*, Varför och hur. Meddelanden från Liberala föreningen i Stockholm nr 5/1928 s. 14. I fråga om tidningarnas hållning se t. ex. ledare i DN 1/7 1927 och i ST 5/7 1927.

besvärad av den opposition, som fanns på liberalt håll, är tydligt. På hösten 1927 tackade han Mauritz Hellberg i Karlstads-Tidningen, som enligt honom "under senare tid i pressdiskussionen utgjort vår främsta tillgång". Den "dubbelsidiga hets", som socialdemokraterna och högern enligt hans mening bedrev, fick ett för honom "ganska obegripligt, men till synes rabiatt tillskott från Dagens Nyheter, Göteborgs-Posten och Eskilstuna-Kuriren".⁶ Vid en överläggning i december 1927 mellan Löfgren, Lyberg och Ekman kom de båda förstnämnda in på skolfrågan. Beslutet hade enligt Löfgren varit "ödesdigert för möjligheterna att hålla ihop det liberala partiet"; "de liberala huvudfästena i Stockholm och Göteborg" hade blivit "var inom sitt område självständiga grupper". Enligt Lyberg hade också "i hans egna väljartrakter på landsbygden ... sättet för skolfrågans behandling ytterligare försvårat ett närmande" mellan regeringspartierna.⁷

Ekman hade således goda skäl att gå de liberala regeringsledamöterna till mötes i skolfrågan 1928. Vad var det då som låg bakom deras missnöje på våren 1927? Hade de speciella idéer om den kvinnliga ungdomens skolutbildning, eller vände de sig om också sent mot något annat inslag i reformverket? Enligt Lyberg hade många av statsråden inte trängt särskilt mycket in i skolfrågan i samband med propositionens tillkomst.⁸ En genomgång av ledarna i några liberala tidningar från slutet av februari fram till månadsskiftet maj/juni 1927 har visat, att mycket litet sades om flickornas skolutbildning. Den mest behandlade frågan var botten-skolefrågan.⁹ En liberal opinionsyttring i Göteborg i början på maj, till övervägande del undertecknad av akademiskt utbildade personer, vände sig dock både mot den lösning botten-skolefrågan av utskottet föreslagits få och mot att flickskoletypen skulle få träda tillbaka bland de för flickor tillgängliga högre skolformerna. Det var emellertid läroverkens öppnande för flickor man därvid vände sig mot.¹ Någon annan viktigare liberal

⁶ C. G. Ekman till M. Hellberg 2/11 1927. M. Hellbergs brevsamling. Stifts- och läroverksbiblioteket, Karlstad.

⁷ Se den i not 4 till s. 62 ovan återopade promemorian.

⁸ Se citat i not 3 till s. 61 ovan.

⁹ De undersökta tidningarna är Dagens Nyheter, Eskilstuna-Kuriren, Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, Göteborgs-Posten och Stockholms-Tidningen.

¹ GHT 5/5 1927.

meningsyttring till förmån för flickorna fram till denna tidpunkt har inte påträffats i det genomgångna materialet. Som Rosenberg funnit, tog Löfgren i ett föredragskoncept positiv ställning till vad skolutskottet preliminärt beslutat om flickornas skolutbildning. Uppenbarligen är fråga om det tal, som han höll i Sundsvall den 8 maj.² Han replikerade där Göteborgsliberalerna, och den del av talet, som gällde skolfrågan, infördes som artikel i Göteborgs-Posten. Där sägs ingenting om flickornas skolutbildning.³ Rimligtvis uteslöt Löfgren detta parti, när han fick kännedom om opinionsyttringen. I riksdagsdebatten ett tiotal dagar senare förklarade han sig ämna rösta mot utskottsförslaget i vad detta rörde den kvinnliga ungdomen.⁴

Något missnöje på liberalt håll, som gällde flickornas skolutbildning, framträdde sålunda inte förrän efter utskottsbehandlingen och gällde då samläroverkens tillkomst. Det veto från de liberala regeringsledamöternas sida, som framfördes till skolutskottet, gällde otvivelaktigt den starka ställning den sexåriga bottenskolan skulle få i förhållande till den kommunala flickskolan.⁵ Om beslut fattats i enlighet med den socialdemokratiska partimotionen, skulle den utan uppskov eller ytterligare prövning ha blivit den enda anknytningsformen i detta fall.

Almkvists ståndpunktstagande i bottenskolefrågan var således inte en enskild regeringsledamots meningsbyte i en viktig men begränsad fråga utan ett led i en skolpolitisk kursändring från regeringens sida. Det är möjligt att den inte försiggick utan motstånd från Almkvists håll. I varje fall uppger Lyberg, att dennes regeringskolleger efter beslutet 1927 övervakade tillämpningen av detta och vid vissa tillfäl-

len ingrep korrigerande, en gång t. o. m. genom granskning av konsultativt statsråd.⁶

Opponenterna inskränkte sig emellertid inte till att kritisera Almkvist för hans omsvängning i bottenskolefrågan. De beskyllde honom för svek mot utfästelser, som skulle ha getts 1927. Fridlund har behandlat dessa anklagelser och sammanfattar resultatet på följande sätt: "Påstående står således mot påstående i denna fråga, och det genomgångna materialet ger ingen ytterligare klarhet om det faktiska förhållandet".⁷ Här skall dock ett försök göras att komma händelseförloppet något närmare. Vad innebar alltså den mycket omtalade överenskommelsen?

Det kan först konstateras att flera inlägg gjordes från frisinnat håll, främst av stats- och ecklesiastikministrarna, men att ingen bestred vad som sagts om en vädjan från den sistnämndes sida med hänvisning till risken för regeringskris. Både Ekman och Almkvist verifierade dessutom, att man lovat framlägga en proposition i frågan 1928, som skulle stå i övensstämmelse med vad riksdagen beslutat 1927. Mer kan inte heller utläsas ur de uttalanden, som Olof Olsson gjorde. Han begärde närmast, att regeringsledamöterna skulle ha dragit slutsatsen, att det var en på visst sätt beskaffad kommunal flickskola, som skulle beslutas 1928, men han påstod inte, att överenskommelse om utformningen skulle ha träffats.⁸ Rydén gick där emot längre. Vid ett personligt sammanträffande mellan honom och Almkvist skulle den senare ha lovat, dels att proposition om kommunal flickskola skulle framläggas 1928, dels att förslaget skulle överensstämma med de uttalanden, som gjorts från departementschefens sida och som skolutskottets majoritet godtagit. Att en muntlig över-

² Koncept rubricerat "Folkskolan bottenskola". Eliel Löfgrens papper. Vol. L 54:55:1. Rosenberg s. 22. Inte heller Rosenberg anser det troligt, att det varit en särmening i flickskolefrågan, som förorsakat liberalernas missnöje. Löfgrens ståndpunktsändring förklarar han på annat sätt än här sker. — Det bör beaktas att Löfgren godtog utskottsbeslutet, som gick längre än propositionen när det gällde att ge flickor tillträde till läroverk.

³ E. Löfgren, Den aktuella skolfrågan. GP 9/5 1927.

⁴ AK 1927:34 s. 46, 53.

⁵ Löfgren ville, som framgår av hans i not 3 ovan nämnda artikel, inte medge något "monopol" åt den sexåriga bottenskolan. (Jfr Fehr i FK 1927:32 s. 64.) Lyberg uttryckte sig inte lika klart, men av citatet i not 3 till s. 61 ovan att döma var han närmast inställd på ett slags provisorium.

⁶ Efter att ha nämnt "rabaldret inom läroverkskretsar och från dessa kretsars supporters", vilket han fann "alltför överdrivet i sin frenesi", fortsatte han: "Efter denna behandling av ärendet var det inte så underligt att vi sedermera vid den administrativa tillämpningen av riksdagsbeslutet och vid avfattningen av följdpropositioner till 1928 års riksdag var på vår vakt och ibland måste göra gällande, att A. läste det felaktigt. Vid ett tillfälle föranledde detta ett direkt ingripande i syfte att genom en konsultgranskning få klarlagt, om han tolkat beslutet riktigt". Ernst Lybergs minnesanteckningar s. 187.

⁷ Fridlund i StvT 1964:5 s. 354.

⁸ FK 1928:38 s. 7. Se även s. 42.

enskommelse mellan två personer efteråt tolkas olika av dessa är dock en trivial företeelse och behöver inte innebära något "svek". Det är alltså säkert att utfästelser gavs från regeringens sida, men det är oklart, om de som Almkvist försäkrade innebar, att riksdagens beslut skulle följas, vilket även statsministern gjorde gällande, eller om de gick ut på att propositionens av utskottsmajoriteten godtagna principer skulle tillämpas, vilket Rydén hävdade och vilket han enligt Engberg skulle ha meddelat sina partivänner i skolutskottet.⁹

Blir det då någon skillnad mellan dessa båda ståndpunkter, om man — som ovan skett — hävdar, att riksdagen godtagit ett direktiv, enligt vilket den kommunala flickskolan skulle bygga på klass 6 i folkskolan? Svaret kan utläsas ur ett yttrande av statsministern, i vilket denne uppgav sig ha granskat utlåtandet, när detta förelåg, för att se "i vad mån regeringen skulle vid behandlingen av flickskolefrågan i fortsättningen vara bunden av utskottets yttranden". Han fann då, att det "innehöll uttalanden av tvetydig art, men likväl icke av sådan beskaffenhet, att de kunde anses hindra regeringen att handlägga ärendet på det sätt, som nu skett".¹ Uppenbarligen hade han räknat med att uttryckssätten kunde ha varit mera bindande. Formuleringen i utlåtandet och därmed riksdagsskrivelsen gick med andra ord inte tillräckligt rakt på sak. Ekman fann, att han till följd därav hade ett visst manöverutrymme. Han kunde utnyttja detta så mycket lättare, som representanter för högern och Bondeförbundet ville tänja ordalagen i en riktning, som gagnade deras strävanden.² Det ligger närmast till hands att dra slutsatsen, att man från regeringshåll lovade att respektera riksdagens beslut och att socialdemokraterna därvid — begripligt nog — ansåg sig kunna underförstå, att detta innebar löfte om sexårig bottenskola. En sådan slutsats stämmer t. ex. väl med vad Olof Olsson sade; han befann sig inte i samma affekt under debatterna som Engberg och Rydén. Ekman utnyttjade sedan de möjligheter som formuleringen och den politiska situationen erbjöd.

⁹ AK 1928:41 s. 74.

¹ A.a. s. 64.

² Se FK 1928:38 s. 30 ff. (Reuterskiöld) och AK 1928:41 s. 49 f. (Holmdahl).

Behandlingen av bottenskolefrågan år 1928 blev således främst en uppgörelse om vad beslutet år 1927 innebar, om vad som då avsetts och överenskommits samt om hur man stått fast vid detta. Det sagda betyder inte att andra synpunkter helt saknades. Rättviseskäl, eller jämlikhetsargument om man så vill, anfördes mot att endast sexårig bottenskola skulle förekomma. Principen om likställighet krävde, att även flickorna kunde välja mellan en tidigare och en senare anknytning i enlighet med vad som passade den enskilde, kunde man hävda.³ Det kan vidare framhållas att en pojke skulle kunna nå fram till realexamen på $(4+5=)$ 9 år på många läroverksorter, medan en flicka på vissa av dessa skulle behöva offra $(6+4=)$ 10 eller $(4+7=)$ 11 år för att erhålla en likvärdig kompetens.^{3a} (Enligt de sakkunnigas förslag skulle det t. o. m. ha kunnat bli $6+6=12$ år.) Å andra sidan kunde de i enhetsskoledebatter vanliga sociala argumenten framföras mot den oklara ställning den sena anknytningen skulle få. Denna var väsentlig för landsbygdsbarnen och i viss mån även för barn från mindre välsituerade hem i städerna. Här hade den kommunala flickskolan en svag punkt ur enhetsskolesynvinkel, även om den inte skulle visa sig särskilt betydelsefull i praktiken.

Den lösning frågan om bottenskolans längd fick avvek både från vad som 1927 avsetts beträffande den kommunala flickskolan och från de allmänna principer, som då följdes. Direktivet om enbart sexårig bottenskola övergavs till förmån för ett system med dubbel anknytning, och i detta kom den tidigare anknytningen i första rummet. Avvikelsen var politiskt betingad och berodde på liberalernas missnöje med regeringens skolpolitik. Detta gällde just bottenskolefrågans lösning, även om deras kritik senare också vände sig

³ Så Fåhræus. Eckl.-dep., konseljakter 24/2 1928 nr 60.

^{3a} Vissa av de nio städerna (Uppsala, Linköping, Jönköping, Borås och Karlstad) hade ännu 1930 inte fått flickläroverk, kommunal mellanskola eller samundervisning på realskolestadiet i det befintliga läroverket. Där var tills vidare 11-årig studiegång (4 år i folkskola och 7 i flickskola) nödvändig för flickor, som ville uppnå en med realexamen likvärdig kompetens, och 13-årig för dem som ville avlägga studentexamen. I de fem städer, som fått flickläroverk, och i Norrköping, som hade kommunal mellanskola, blev studiegången till real- och studentamina ett år längre än för pojkar i samma städer.

mot att flickorna enligt 1927 års beslut i så stor utsträckning hänvisades till läroverk i stället för till flickskolor. Liberalerna hade härvidlag samma uppfattning som högerreservanterna. Det uppskov med avgörandet om den kommunala flickskolans anknytning som uppnåddes, det oklara skrivsättet i riksdagsbeslutet och en ståndpunktsändring från regeringens sida ledde fram till ett beslut, som endast socialdemokraterna jämte de fåtaliga kommunisterna opponerade sig emot.

4. Förhållandet kommunal flickskola — gymnasium

En anknytning till folkskolan kunde den kommunala flickskolan inte undvara. Däremot var det inte nödvändigt att den hade förbindelse med högre eller sidoordnade skolformer. En sådan fanns vid de enskilda flickskolor (13 till antalet 1927), som var förenade med gymnasium. Eftersom privatskolorna inte hade gemensam undervisningsplan, kunde svårigheter uppstå för elever vid de övriga omkring 70, om de ville gå över till gymnasiet.⁴

I 1927 års beslut utsades ingenting om flickskolans förhållande till gymnasiet, ehuru en ordnad förbindelse påyrkats från många håll. Skolkommissionen hade nämligen inte helt inordnat flickskolan i det enhetsskolesystem den föreslog. I denna skulle lärogången omfatta sex år och bygga på klass 6 i folkskolan. Kurserna skulle vara likvärdiga med eller mera omfattande än realskolans, men ändå skulle eleverna inte förrän efter de sex årens slut kunna söka över till gymnasium utan kompletteringsstudier. Inträdesprövningar skulle alltid förekomma, även för realskoleelever.⁵

I ett stort antal remissyttranden påyrkades ett sådant tillrättaläggande av kurserna, att övergång kunde ske från någon klass i flickskolan till gymnasium. Några remissinstanser ville också ha en förbindelse med realskolans avslutningsklass.⁶ Skolöverstyrelsens

⁴ Jfr SOU 1924:24 s. 227. Antalet skolor enligt SOS 1930 tab. 22:1 och 2.

⁵ Av skolkommissionens flickskoletyper åsyftas här A- och B-typerna. Angående dessa se SK I s. 346 f. Kommissionens förslag till kursplaner för realskolan och flickskolan finns i a.a. s. 511 ff. och 550 ff. Beträffande inträdesprövning se a.a. s. 316 ff.

⁶ Sammanfattning av utlåtanden och yttranden i anledning av skolkommissionens den 28 april 1922 avgivna betänkande. Utarbetad inom Kungl. Skolöverstyrelsen. Statens off. utr. 1923:56 s. 192.

konservativt inställda läroverksavdelning, som i reservationens form avgav ett eget utlåtande, framförde dessa krav — liksom senare 1924 års skolsakkunniga⁷ — och hävdade därvid principiellt som ”önskvärt, att det funnes största möjliga tillfälle till övergång från en skolform till en annan, icke blott från en lägre till en högre utan också så att säga i sidled”.⁸ Även i högerreservationen 1927 förordades tillrättalagd övergång från flickskola till gymnasium.⁹

1927 års skolsakkunniga hade emellertid inte tagit intryck av denna opinion. De avvisade tanken på en förbindelse mellan å ena sidan den kommunala flickskolan och å den andra gymnasiet eller realskolan, även om de förutsåg, att lokala undantag kunde bli nödvändiga.¹ Den sammankoppling, som förekom vid vissa privatskolor, ansåg de närmast vara ”en nödfallsutväg”, vilken från början berott på att det inte funnits statliga läroverk, tillgängliga för flickor. Den hade enligt deras uppfattning stundom inverkat ogynnsamt på arbetet i flickskolan och lockat ”många unga kvinnor, som med avgjord fördel bort kvarstanna” i denna, in på gymnasiet. I fortsättningen skulle ”mångfaldiga möjligheter” komma att stå flickorna till buds, om de ville avlägga real- eller studentexamen. Arbetet i flickskolorna, vilkas mål vore ”så starkt inriktat på den kvinnliga ungdomens utbildning för husliga eller eljest praktiska syften”, skulle kunna förtryckas av den hänsyn man vid utformningen av de lägre klassernas kursplaner måste ta till en högre upp anslutande gymnasie- eller realskolelinje. De sakkunniga ville också hålla flickskolan ”fri från sidovägar, vilka kunna innebära lockelser att ej fullfölja det ursprungligen eftersträfvade målet”.²

Den kommunala flickskolan skulle i de sakkunnigas utformning bli något av en återvändsgränd i skolsystemet. Vid remissbehandlingen reagerade bl. a. skolöverstyrelsen häremot. Liksom centralstyrelsen för Flick- och samskoleföreningen fruktade överstyrelsen, att flickskolan inte skulle kunna hävda sig mot realskolan, om den isolerades i förhållande till gymnasiet. Tillrättalagd övergång borde enligt bå-

⁷ SOU 1926:5 s. 301 f.

⁸ SOU 1924:24 s. 228.

⁹ 2 Säu 1927:1 s. 197.

¹ Vid enstaka flickskolor kunde övergång efter vissa år ske till en realskolelinje. SOU 1926:5 s. 11.

² SOU 1927:27 s. 44 f.

da remissinstanserna finnas från klass 4⁶ (eller motsvarande) till ring I^{3,3}.

I propositionen uttalade departementschefen, att han fann "åtskilligt behjärtansvärt" i argumenteringen för en förbindelse. Ett av de skäl som anförts och som han tydligen fann vägande var, att gymnasieinriktade flickor hade fördel av att få gå den lugnare vägen genom flickskolan, ett annat att avsaknad av förbindelse skulle föranleda somliga elever att i stället gå i realskola för att inte stänga vägen till studentexamen för sig.⁴

Själv skilde ecklesiastikministern "mellan ett mera generellt och ett mera individuellt sätt att ordna anknytningen". Den generella typen avvisade han, emedan den skulle komma att utöva tryck på flickskolan. Han anförde också, att övergångsmöjligheter på två ställen i studiegången enligt skolöverstyrelsens förslag skulle kunna locka "en alltför stor del av flickskolans lärjungar . . . till gymnasiet", vilket skulle innebära "en ingalunda önskvärd 'sugning' till studentexamen". Riksdagen hade uttalat, framhöll han också, att flickskolornas "bildningsmål" skulle komma att bestå "vid sidan av de studiemål som realskol- och studentexamina representerade". Det normala borde då vara, att de som utnyttjade undervisningen i denna skolform också kom "att kvarstanna i skolan tills dess slutmål uppnåtts".⁵ Vidare påstod ecklesiastikministern, att 1927 års beslut hade öppnat "så gott som varje läroverk för flickorna"; dessa kunde således där avlägga real- eller studentexamen.⁶ Med tanke på att endast en minoritet av flickskolans elever var berörd, borde individuella anordningar kunna träffas för dem som vid flyttning till klass 5⁷ resp. 6⁷ (eller motsvarande på sexårig linje) anmälde hos rektor, att de efter genomgången av denna klass ville övergå till fyra- resp. treårigt gymnasium. Genom gruppundervisning på lektionstimmarna och, vad den senare anknytningen beträffar, även ett på följande

³ Eckl.-dep., konseljakter 24/2 1928 nr 60; prop. 1928:116 s. 48 f.

⁴ Prop. 1928:116 s. 51.

⁵ A.a. s. 51 ff.

⁶ FK 1928:38 s. 24. Med inskränkningen "så gott som" avsåg Almqvist säkerligen, att de befintliga högre allmänna läroverken i Stockholm, Göteborg, Malmö och Helsingborg 1927 hade reserverats för pojkar.

gymnasiestudier inriktat val av ämnen i näst högsta klassen skulle den erforderliga anpassningen kunna ske.⁷

Under riksdagsbehandlingen gick en klar skiljelinje mellan socialdemokraterna och den av de övriga partiernas representanter bestående majoriteten. Björck hävdade i en av remissdebatterna, att anknytningen utformats på ett sätt, som stred mot enhetsskoletanken i 1927 års beslut.⁸ Hans synpunkter återkom i socialdemokraternas partimotion, där man dessutom hävdade att isoleringen ingalunda "skulle bevara kvinnan åt hemmet och minska tillströmningen till studentexamen" utan tvärtom föranleda alla flickor, som inte uppgivit varje tanke på gymnasiestudier, att undvika flickskolan. Vad dennas elever behövde vore f. ö. ett avgångsbetyg, som berättigade till intagning i gymnasiet utan inträdesprövning, inte hjälp att förbereda sig för en sådan "i ett stort antal ämnen".⁹ Motionärerna lyckades dock inte övertyga statsutskottet, som instämde med departementschefen och liksom denne hänvisade till risken för att man skulle "förrycka den nya skolformens bildningsmål".¹

*

Innan de olika argumenten närmare granskas, skall först en terminologisk fråga beröras. I 1920-talets skoldebatt påträffas stundom uttryck som ordnad, tillrättalagd eller organisk anknytning, förbindelse resp. övergång mellan två skolformer. Härmed avsågs vad som

⁷ Prop. 1928:116 s. 53 f. Enligt sifferuppgifter, som Almqvist lämnade (FK 1928:38 s. 24 f.), hade tidigare i medeltal sammanlagt 160 flickor årligen övergått från flickskola till dennas gymnasium, medan likaledes i medeltal 123 per år övergått från alla andra flickskolor tillsammans. Eftersom flickorna därefter "överallt" fått möjlighet att förbereda sig för intagning i gymnasium, borde detta i och för sig låga antal komma att minskas, menade han. I den socialdemokratiska partimotionen bedömdes förhållandena så, att så många som 160 elever vid 12 skolor, dvs. nästan 15 per skola, skulle omöjliggöra individuell anknytning. Mot. 1928 I:288 s. 12.

Enligt Thyra Kullgren ordnades det "i många privatskola . . . viss extra-läsning för elever, som ämna övergå till gymnasiet, i ämne, där skolkurserna ej fullt motsvara varandra". Kullgren i Hertha nr 2/1928 s. 30.

⁸ FK 1928:15 s. 4.

⁹ Mot. 1928 I:288 s. 11 f.

¹ SU 1928:155 s. 26.

i högerreservationen 1927 uttryckte så, att organisatoriska hinder inte fick "onödigtvis försvåra övergången från en lägre skolform till en högre eller fördröja studiegången i dess helhet".² Rimligtvis måste därmed framför allt menas, att kurserna var anpassade till varandra, så att det var möjligt att övergå från den ena skolformen till den andra utan kompletteringsstudier och utan omotiverad tidsförlust, dvs. en som inte uppvägdes av fördelar i andra avseenden. Det är givetvis ett karakteristiskt inslag i olika enhetsskolesystem, att så kan ske. Innebar då förekomsten av inträdesprövningar ett onödigt försvårande av övergången? Detta måste i viss mån bli beroende på hur pass krävande prövningen var, men rent principiellt bedömdes saken inte så. Vid 1927 års riksdag fanns bland bottenskoleprogrammets anhängare både förespråkare för och motståndare till inträdesprövningar till realskolan.³ Prov fordrades veterligen inte av inträdessökande till gymnasiet, där ordnad övergång fanns. Att en prövning krävdes, där tillrättalagd anknytning enligt definitionen ovan saknades, är naturligt, även om det inte undantagslöst var så.⁴

Tillrättalagd övergång kunde påyrkas både från konservativt och från radikalt håll. De viktigaste argumenten var följande. En ordnad förbindelse överensstämde bäst med enhetsskoletanken. Även de blivande kvinnliga gymnasisterna hade nytta av att genomgå flickskolan med dennas lugnare studiegång och inriktning på kvinnans gärning i hemmet. Om flickskolan isolerades från gymnasiet, skulle den mista de elever, som ville hålla vägen till studentexamen öppen.

Enhetsskolesynpunkter framfördes givetvis av socialdemokraterna, för vilkas skolpolitiska inställning de var grundläggande. Men även av högerpolitiker och på konservativt håll inom skolvärlden hade sådana åberopats; i högerreservationen 1927 accepterades ju enhetsskoletanken ehuru i en utformning, som avvek från bottenskoleprogrammet.⁵ Man fann det i dessa kretsar värdefullt, att goda övergångsmöjligheter var inrättade mellan olika linjer och skolformer inom skolväsendet. Vad man särskilt ivrade för var emellertid att

göra flickskolan till den normala skolformen för kvinnlig ungdom på det mellersta skolstadiet.

Varför ändrade då högerens skolpolitiker ståndpunkt 1928? Naturligtvis kan de ha påverkats av skolsakkunniga. En annan förklaring är avgjort troligare. Bondeförbundarnas medverkan var nödvändig, för att en majoritet skulle kunna åstadkommas. De ville anknyta flickskolan till både klass 4 och klass 6 i folkskolan men var avgjort negativa till att flickor skulle gå i läroverk. Den uppgörelse som träffades innebar, att den kommunala flickskolan skulle ha dubbel anknytning till folkskolan och i första hand anslutas till klass 4. Därigenom begränsades förekomsten av den på högerhåll illa sedda sexåriga bottenskolan, som dels förlängde studietiden, dels hänvisade de högre skolornas blivande elever till folkskolan under många år. Vidare bevarades på så sätt den åttaklassiga flickskolan något så när intakt. För att vinna denna fördel accepterade man en utformning av förbindelsen med gymnasiet, som var sämre än den man förut hade påyrkat.

Vid 1928 års riksdag kom därför representanter för de olika partierna i majoriteten, bortsett från liberalerna som inte yttrade sig, att argumentera mot en tillrättalagd förbindelse, liksom skolsakkunniga hade gjort. Därvid anfördes främst följande. Flickorna hade redan tillräckliga möjligheter att nå fram till studentexamen, sedan läroverken öppnats för dem. En ordnad anknytning skulle locka flickor utan egentlig läggning för gymnasiestudier att påbörja sådana. Gymnasiet skulle komma att utöva tryck på flickskolan och hindra denna att uppnå sitt "bildningsmål". Detta var enligt 1927 års beslut ett annat än läroverkens.

Utgångspunkten för motståndarna var således, att flickorna "överallt" kunde vinna tillträde till gymnasiet, eftersom realskolorna hade blivit tillgängliga för dem. Denna förutsättning var dock inte giltig överallt, då ju beslutet härom för vissa städers vidkommande uppskjutits.

Motståndarna hävdade vidare, att flickor utan egentlig läggning för gymnasiestudier lockats till sådana, där en förbindelse funnits. Det är inte svårt att i 1920-talets skoldebatt finna belägg för uppfattningen, att endast flickor med särskild studiebegåvning eller inriktning på vissa yrken borde sikta på studentexamen. Skolkommisionen med sitt starka inslag av vänstersinnade politiker resonerade

² 2 SäU 1927:1 s. 195.

³ Herrström s. 229 ff., 285 f.

⁴ Så enligt Rydén i AK 1928:41 s. 13.

⁵ Se s. 9 ovan.

uppenbarligen så.⁶ Skolöverstyrelsens majoritet framhöll i sitt utlåtande över kommissionens betänkande "det betydelsefulla i att flickkorna icke utan verkliga skäl välja gymnasielinjen".⁷ Läroverksavdelningen hävdade samtidigt, att det inte vore ett samhällsintresse i samma grad att understödja gymnasiala studier för flickor som för pojkar.⁸ Politiker inom olika partier, som Almkvist, Björck och Lindskog, varnade alla 1928 för anordningar på flickskolans område, som skulle innebära en "sugning" till gymnasiet, dvs. locka flickor att söka sig dit, utan att de egentligen avsåg eller hade anledning att göra detta.⁹ Två skäl till denna inställning kan mer eller mindre tydligt urskiljas. Det ena var, att det stora flertalet kvinnor kunde väntas få vården av ett hem som sin egentliga livsuppgift, som skolkommisionen uttryckte saken.¹ Det andra gick ut på att det fanns tillräckligt med studenter.² Den önskvärda begränsningen skulle alltså i första hand drabba den kvinnliga ungdomen. Man påträffar inte i det genomgångna materialet tanken, att det skulle vara lika naturligt och lämpligt att flickor gick i gymnasium som att pojkar gjorde detta. Enigheten på denna punkt ledde dock till helt olika praktiska ståndpunktstaganden. Enligt somliga var det då onödigt eller olämpligt med en tillrättalagd övergång, enligt andra borde gymnasiestudier ändå rättvisligen underlättas för flickor, som var inriktade på och lämpliga för sådana.

Ecklesiastikministern återopade sig också på 1927 års beslut. Visserligen innehöll detta ingenting om förbindelsen kommunal flickskola — gymnasium, vilket kan förmodas ha berott på att utredning om den nya skolformen skulle verkställas. Almkvist tolkade emellertid det uttalande, enligt vilket flickskolans "bildningsmål" säkerligen skulle komma att bestå "vid sidan av" läroverkens, på det sättet att den som en gång börjat i en viss skolform också borde fullfölja sin

skolgång i denna. Varken de sakkunniga eller departementschefen räknade med att elever kunde ha godtagbara skäl att byta skolform, t. ex. att de kommit till en klarhet om sitt yrkesval, som de inte tidigare haft.³ Flickskolans mål sattes i första rummet.

Slutligen hävdades också att hänsynen till gymnasiet inte fick förtrycka arbetet i flickskolan. Detta argument stod i överensstämmelse med principen, att en högre skolform inte får utöva tryck på en lägre av en art, som hindrar den sistnämnda att förverkliga sitt mål. En jämförelse visar emellertid, att de sakkunniga inte skulle behövt företa stora ingrepp i kurserna, för att en anknytning skulle kunnat ordnas mellan klass 4⁶ och ring I⁴. Dock hade justeringar måst genomföras i vissa ämnen, främst matematik, fysik och kemi. Vidare hade man inte kunnat medge skolorna rätt att ha franska som andra språk i stället för engelska.⁴ Det är tydligt att det också skulle ha varit möjligt att skapa en tillrättalagd förbindelse mellan klass 5⁶ och ring I³. Längre gående ingripanden skulle dock i så fall ha krävts. Det hade blivit nödvändigt att offra ämnesdifferentieringen i varje fall i nämnda klass och föra kurserna där i samtliga realskolans läroämnen upp till realexamensnivån. Det torde främst ha varit detta, som för de sakkunniga tedde sig som en press på flickskolan, ägnad att förrycka dess arbete.⁵ Treåriga gymnasielinjer var vanliga i den år 1927 beslutade organisationen och nästan allenarådande vid flickläroverken. Utan tvivel ansåg de sakkunniga, att en övergång måste kunna ske även till dessa, om en förbindelse överhuvud skulle upprättas. De ville inte offra ämnesdifferentieringen, som möjliggjorde uppehållandet av den flickskoletradition, enligt vilken man i vissa ämnen gick utöver realexamensnivån, medan man i andra kunde stanna under denna. Almkvist ansåg sig å andra sidan uppenbarligen inte kunna helt negligera kraven på förbindelse. Den individuella anknytningen blev lösningen. Den kan beskrivas som en möjlighet till

⁶ SK I s. 344 f. Om kommissionens ledamöter se *Herrström* s. 42 f., 45.

⁷ SOU 1924:24 s. 88.

⁸ A.a. s. 228, 237.

⁹ Almkvist i prop. 1928:116 s. 53; Björck i reservation till skolöverstyrelsens remissutlåtande, eckl.-dep., konseljakter 24/2 1928 nr 60; Lindskog i AK 1928:41 s. 26.

¹ SK I s. 344.

² Se t. ex. AK 1928:41 s. 26 (Lindskog), 32 (Bengtsson i Norup), 34 (Andersson i Ovanmyra).

³ Synpunkter av liknande slag som i texten anfördes av t. ex. Olof Olsson i FK 1928:38 s. 10.

⁴ De sakkunnigas förslag till tim- och kursplaner för sexårig linje återfinns i SOU 1927:27 s. 101 ff., realskolans undervisningsplan i Sv. förf.-saml. 1928:252.

⁵ Jfr ett uttalande av Thyra Kullgren, enligt vilket en femårig flickskola med övergång från klass 5 till ring I³ skulle bli "en realskola, fastän med mindre arbetsjakt än i en 4-årig sådan". *Kullgren* i *Hertha* nr 2/1928 s. 29.

övergång utan tidsförlust och med vissa kompletteringsstudier i den avlämnande skolans regi.

Vilken blev då skillnaden mellan ett sådant arrangemang och en generell anknytning? Frågan kan besvaras på följande sätt. Enligt det av departementschefen förordade och av riksdagen beslutade systemet måste eleven bestämma sig för övergång ett år i förväg. Den som inte vid rätt tidpunkt gjorde detta riskerade tidsförlust. Detta gällde särskilt vid övergång till ring I³, eftersom ämnesvalet måste inriktas härpå. Den genomförda lösningen var också på det sättet oförmånlig för flickskolornas elever, att dessa måste underkasta sig en inträdesprövning, som läroverkens slapp. Till en början gällde detta om samtliga ämnen, men efter framställning från vissa flickskolor bemyndigade Kungl. Maj:t 1932 skolöverstyrelsen att medge elever vid kommunal eller privat flickskola befrielse i viss omfattning från prövning vid inträde i ring I⁴ och I³ av statligt gymnasium. Befrielsen skulle på närmare angivna villkor kunna gälla vissa eller alla av de ämnen, som här betecknats som humanistiska, således kristendomskunskap, modersmålet, tyska, engelska, franska, historia med samhällslära och geografi. Betyget från flickskolan i dessa ämnen fick emellertid endast räknas som godkänt.⁶ Den som ville hävda sig i konkurrensen om platserna måste i vissa fall underkasta sig inträdesprov för att få tillgodoräkna sig ett högre betyg. Skolöverstyrelsen hade i utlåtande över framställningarna räknat med att längre gående medgivanden skulle kunna ges elever i kommunala flickskolor och sagt sig vilja återkomma till denna fråga, sedan erfarenhet av skolformen förvärvats,⁷ men först 1936 tillkom nya bestämmelser. I korthet innebar dessa, att befrielsen fortfarande skulle kunna gälla de uppräknade ämnena, engelska dock endast om det var andra språk, att betygen i dessa ämnen skulle få tillgodoräknas till sitt fulla värde samt att befrielsen även skulle kunna omfatta biologi med hälsolära och — vid ansökan till ring I⁴ — fysik; betygen i dessa naturvetenskapliga ämnen skulle dock endast få räknas som

godkänt.⁸ Skyldigheten att pröva i matematik och kemi samt — vid inträde i ring I³ — fysik kvarstod.⁹

Frågan om flickskolans förhållande till gymnasiet var olöst i 1927 års beslut. Skilda meningar kom till uttryck 1928, även om man på intet håll önskade, att flickor i särskilt stort antal skulle inrikta sig på studentexamen. Bl. a. anfördes enhetsskolesynpunkter till förmån för en tillrättalagd övergång, detta av socialdemokraterna som visserligen godtog kvinnans husmoderroll men betonade nödvändigheten för flickorna att mer än tidigare bereda sig för arbetsmarknadens krav. Högerreservanterna hade 1927 ensamma påyrkat en ordnad förbindelse mellan flickskola och gymnasium, men högerens skolpolitiker retirerade 1928 från denna ståndpunkt, av allt att döma för att trygga en av dem önskad lösning av bottenskolefrågan. Jämfört med socialdemokraterna hade majoriteten en negativare inställning till att flickor gick i läroverk och en högre tanke om flickskolans värde som skolform. En praktiskt fungerande förbindelse kom emellertid till stånd, även om den var ogynnsammare för flickskolans elever än en generell skulle ha varit.

⁶ Statsrådsprot. över eckl.-ärenden 22/4 1932 nr 68. RA.

⁷ Konseljakter, eckl.-dep. 22/4 1932 nr 68. RA.

⁸ Statsrådsprot. över eckl.-ärenden 21/8 1936 nr 19. RA.

⁹ Utöver vad som framgår av propositionen blev det också nödvändigt att tilldela flickskolorna vissa timmar för kompletterande undervisning av de elever, som skulle gå över till gymnasium. Jfr SOU 1947:49 s. 24.

Återblick

Fem politiska partier — om de båda högerpartierna räknas som ett — med var sin profil satte sin prägel på det politiska livet i Sverige under 1920-talets senare del. Eftersom inget av dem hade en egen majoritet i riksdagen, måste en sådan skapas genom olika kombinationer mellan höger- eller socialdemokraterna å ena sidan och de tre partierna i mitten, bondeförbundarna, de frisinnade och liberalerna å den andra. Intressegemenskapen mellan Liberala samlingspartiet och socialdemokraterna hade försvagats, sedan författningsrevisionen genomförts, och det förra hade dessutom splittrats. Vissa frågor, i vilka socialdemokrater och borgerlig vänster stått varandra nära, var ändå olösta några år in på 1920-talet. En sådan var försvarsfrågan, som avgjordes 1925, en annan enhetsskolefrågan. Å andra sidan framträdde skillnaden mellan borgerlig och socialistisk inställning särskilt inom arbetsmarknadspolitiken, vilket kom till uttryck vid regeringskriserna 1923 och 1926. Den sistnämnda år bildade koalitionsregeringen av frisinnade och liberaler med sitt svaga parlamentariska underlag tillämpade metoden med hoppande majoriteter. Skolreformen 1927 genomfördes i vänstersamarbetets tecken, och något annat skulle med tanke på Frisinnade landsföreningens traditioner på detta område (den hade engagerat sig för Fridtjuv Bergs krav på enhetsskola med sexårig botten-skola)¹ inte gärna ha varit tänkbart. För liberalerna var en vänstersamverkan i detta fall inte lika självklar, vilket visade sig däri, att deras riksdagsgrupp splittrades och deras regeringsledamöter motsatte sig en lösning av flick-

¹ Jfr Herrström s. 17 ff., 27.

skolefrågan på grundval av sexårig botten-skola. Här nödgades de frisinnade att gå sin koalitionspartner till mötes och söka en uppgörelse med partierna till höger 1928. Även i en annan omstridd fråga kom detta år en lösning till stånd mot kraftigt socialdemokratiskt motstånd i och med att lagar om kollektivavtal och arbetsdomstol fördes igenom. Flickskolefrågans lösning kan sägas ha utgjort ett led i en politisk omgruppering, som kännetecknades av en förskjutning åt höger.

De borgerliga partierna stod i flickskolefrågan samlade mot socialdemokraterna. Detta betyder dock inte att de hade alldeles samma kvinnosyn eller uppfattning om flickskolans utformning. Innan olikheterna beröres, bör det betonas att samtliga fem ovannämnda partier, även socialdemokraterna, var eniga på en viktig punkt. Med nutidens språkbruk skulle man säga, att de hängav sig åt ett visst könsrollstänkande. Att de husliga göromålen i hemmet skulle ombesörjas av kvinnorna godtogs uttryckligen av dem alla. Socialdemokraterna stod emancipationsideologien avgjort närmast men ansåg det ändå önskvärt, att flickorna fick en utbildning, som förberedde dem för en husmors uppgifter. Att de på hemmet inriktade ämnena skulle ha en stark ställning i den kommunala flickskolan, förstärkt i jämförelse med den som kommit dem till del i den privata åtta-klassiga, vände sig ingen mot. Socialdemokraterna opponerade sig inte heller mot att sådana för den äldre flickskolan typiska drag skulle bevaras som examensfrihet och den i förhållande till realskolans långsammare studiegången, även om de lade mindre vikt vid den sistnämnda än övriga partier.

Däremot gick meningarna isär beträffande kvinnornas uppgifter i samhället. Socialdemokraterna utgick från att dessa i allt större utsträckning måste söka sin utkomst på arbetsmarknaden i konkurrens med männen och ville ge flickorna en utbildning, som gjorde det möjligt för dem att göra sig gällande där. Den kvinnliga ungdomen måste då ha samma möjligheter att förvärva realexamenskunskaper och avlägga studentexamen som den manliga. Ett bifall till yrkandena i socialdemokraternas partimotion 1927 skulle ha medfört jämställdhet därvidlag, även ekonomiskt, på alla skolorter. Vad flickskolan beträffar skulle den ha samma mål som realskolan och på samma sätt som denna förbereda för arbetsmarknaden; i enlighet därmed skulle den också slå en brygga över till gymnasiet. Där-

emot avsåg socialdemokraterna inte att bevara dess humanistiska inriktning. Inte heller fann de den så värdefull, att den borde få expandera inom skolväsendet genom att byggas in i statsläroverk eller upprättas på mindre orter. Socialdemokraterna ville "demokratisera" de befintliga flickskolorna, dvs. bredda den sociala rekryteringen till dem, vilket skulle ske genom att avgifterna sänktes eller borttogs och bottenskolans gjordes sexårig. Hur väsentlig sistnämnda fråga var för dem framgår av den starka kritik de riktade mot Almkvist för hans ständpunktsändring och de i vissa fall häftiga anklagelserna mot regeringen för svek mot gjorda utfästelser.

Majoritetens uppfattning var inte enhetlig. Man kan inom den skilja mellan högerns inställning, med vilken liberalernas synes ha överensstämt, de frisinnades och bondeförbundarnas. Mest konservativa var de sistnämnda. Kvinnan hade för dem sin naturbestämda roll i hemmet som maka och mor, och det stred mot denna, att flickor gick i läroverk för att söka sig ut på den arbetsmarknad, där männen hade sin gärning. Att samhället medgav detta betydde inte att det skulle uppmuntras. Särskilda flickläroverk motarbetade bondeförbundarna därför. Kvinnan behövde emellertid en viss utbildning, svarande mot hennes egenart. Den borde alltså ha praktisk, huslig inriktning. Även om bondeförbundarna inte visade sig speciellt intresserade för flickskolan, var denna därför från deras synpunkt att föredra framför läroverken. Ingenting tyder på att de ömmade för flickskolans humanistiska prägel. Jämställdhet mellan pojkar och flickor med avseende på möjligheterna att förvärva högre skolutbildning var de i princip motståndare till. Deras engagemang i skolfrågan vid 1928 års riksdag gällde särskilt bottenskolefrågans lösning. Den jämställdhet mellan olika anknytningssystem de 1927 pläderat för men inte fått erkänd då godtogs nu uttryckligen.

Liberalerna hade 1927 lyckats förhindra, att en fem- eller sexårig kommunal flickskola kom till stånd med sexårig bottenskola som grundval. Inom de liberala leden hade man också vänt sig mot att realskolan på det mellersta stadiet skulle få den starka ställning, som skolutskottet och därmed riksdagsbeslutet tilldelade den. Man opponerade mot att flickskolan, som dittills dominerat i större och medelstora städer, skulle skjutas åt sidan, som man menade. Därmed företrädde man i sak samma ståndpunkt som högerreservanterna,

vilka ville göra flickskolan till den för kvinnliga elever normala skolformen på det mellersta stadiet. Överhuvud framträdde inga motsättningar mellan högerrepresentanter och liberaler — bortsett från Jöns Pålsson — i fråga om flickornas utbildning. Ett förbilligande av denna fann man på högerhåll angeläget och framförde därvid krav på jämställdhet mellan skolformerna; flickskolan skulle givetvis komma i allvarligt underläge gentemot flick- och samläroverken annars. Däremot ivrade man inte för likställighet mellan pojkar och flickor i den meningen, att bådadera skulle ha tillgång till realskola resp. gymnasium på varje skolort. I övrigt var det tanken på kontinuitet mellan den privata och den kommunala flickskolan man särskilt verkade för. Den humanistiska inriktningen skulle således bevaras och målet vara ett annat än realskolans. Likaledes skulle genom anknytning till klass 4 den åttaklassiga flickskolan så långt möjligt behållas. I och för sig ville man otvivelaktigt, som högerreservationen 1927 visar, ha en förbindelse flickskola—gymnasium. När en lösning erbjöds, där bottenskolans var fyraårig men tillrättalagd anknytning till gymnasiet saknades — därvidlag samverkade de sakkunnigas förslag och bondeförbundarnas intressen — godtog man denna lösning. Ändå är det närmast högern och liberalerna som får betraktas som segrare i 1928 års skolstrid.

Att få grepp om de frisinnades inställning är svårast. Principiellt var de anhängare av sexårig bottenskola, även om de inte var helt eniga därvidlag. Om de hade hållit fast vid den i detta fall, skulle regeringssamarbetet ha spräckts. För att rädda detta visade de sig villiga till en avsevärt längre gående modifikation än 1927. Då hade ecklesiastikministern i vissa fall låtit en kortare bottenskola inträda som alternativ till den sexåriga, vilken blev huvudform. I 1928 års proposition gjorde han den sexåriga till en undantagsform och karakteriserade f. ö. flickskolan, den befintliga och den reformerade, på ett sätt som högerrepresentanter och liberaler inte kan ha haft något att invända emot. Tanken på en femårig studiegång, som han själv framkastat 1927, avvisade han helt 1928. De frisinnade synes emellertid inte ha varit benägna att ge flickskolan den position på det mellersta stadiet, som högern och liberalerna ville. Ecklesiastikministern visade sig också ha förståelse för socialdemokraternas krav på en breddning av den sociala rekryteringen till flickskolan.²

² Jfr FK 1928:38 s. 27; AK 1928:41 s. 22.

De politiska striderna i frågor, som gällde högre skolutbildning för flickor, var inte slut med 1928 års riksdag. Både 1929 och 1930 bröt sig meningarna starkt, men resultatet stod, som redan framgått, inte i proportion härtill.³ Reformverket var således till övervägande del avslutat 1928. Vilken betydelse kan då i stort tillmätas detta års beslut?

Det kan för det första konstateras att flickskolan visserligen reformerades — sålunda förbättrades i det hela de naturvetenskapliga ämnenas ställning — men att dess typiska drag, den övervägande humanistiska prägel, examensfriheten, den långsammare studiegången och den praktiskt-husliga inriktningen bevarades; den sistnämnda förstärktes t.o.m. Flickskolan kom sålunda i enlighet med ordalydelsen i 1927 års beslut att bestå som en skolform med ett eget mål, ej sammanfallande med läroverkens. Kommunaliseringen skapade vidare förutsättningar för en sänkning av terminsavgiftsnivån, så att jämställdhet i detta avseende kunde uppnås mellan pojkar och flickor och den sociala rekryteringen breddas. Däremot förverkligades inte helt den i skolkommissionens direktiv uttalade principen, att staten skulle sörja för flickornas utbildning i samma mån som för pojkarnas. Den av 1927 års riksdag begärda planen för inrättande av ytterligare flickläroverk framlades inte. Bottenskolefrågan löstes med avvikelse från 1927 års beslut på ett sätt, som besparade flickorna förlängning av studietiden och underlättade bevarande av kontinuiteten med den privata flickskolan men som också kunde göra det något svårare att vinna inträde från folkskolans sjätte klass, vilket landsbygdens barn ofta önskade, än från dess fjärde. Förhållandet till gymnasiet reglerades genom den individuella anknytningen på ett sätt, som var ogynnsammare för flickskolans elever än för läroverkens.

Flickskolans berättigande som särskild skolform ifrågasattes i regel inte på 1920-talet. Däremot ansågs det föga lämpligt att den nästan helt byggde på privat företagsamhet.⁴ Bl. a. innebar detta att varje skola hade sin egen undervisningsplan, vilket kunde medföra olägenheter vid flyttning från en ort till en annan och vid övergång till gymnasium. De nya normalundervisningsplanerna gav enhetlig-

het utan att utesluta lokala variationer. Pedagogiskt förde den kommunala flickskolan en i samtiden högt skattad tradition vidare. Den accentuerade inriktningen på hemmet kan förvåna i en tid, då allt fler kvinnor gick ut i förvärvsarbetet. Den kan sättas i samband med jämställdhetskravet. Flickorna skulle ha en skolform eller åtminstone en utbildning, som passade deras läggning, likaväl som pojkarna hade en sådan i realskolan.⁵

³ Se s. 46 f. ovan.

⁴ R.skr. 1927:262 s. 71.

⁵ För en sådan tolkning talar att skolkommissionen ville ge även flickornas utbildning i realskolan en viss inriktning på hemmet genom att införa hushållsgöromål som obligatoriskt ämne, om också med lägre timtal än i flickskolan. SK I s. 281, 364 f.

INNEHÅLL i vol. 128

- I. *Kyle, Gunhild*
Svensk flickskola under 1800-talet sid. 1—284
- II. *Herrström, Gunnar*
Frågor rörande högre skolutbildning för flickor
vid 1928 års riksdag sid. 1— 83